

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**İSLAM HUKUKUNDA
ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR
(Doktora Tezi)**

**Hazırlayan
Süleyman SARI**

**Danışman
Prof. Dr. Orhan ÇEKER**

Konya – 2024

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Süleyman SARI		
	Numarası	038106043005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bil-İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	İSLAM HUKUKUNDA ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Süleyman SARI

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Süleyman SARI		
	Numarası	038106043005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	İSLAM HUKUKUNDA ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR		

Özelleştirme, devletin vazife ve işlemlerinin imkân ölçüsünde en aza indirilmesi, özel kesime devredilmesidir. İslam Hukukunda ihyâü'l-mevât, iktâ' ve vakıf müesseseleri gibi konular birer özelleştirme benzeri uygulamalar olmanın yanında, iktisadî canlılık ve kalkınmanın önemli fırsatları olmuşlardır. Ülkenin mamur hâle gelmesindeki yöntemlerden biri olan bu uygulamalar, kişilere şahsi teşebbüs hürriyeti ve ferdî ekonomik refah kazandıran önemli uygulamalardır. Bunlar, günümüzdeki özelleştirme uygulamaları ile birebir örtüşmese de kamu malının imar ve ihya etmeleri için özel kişi ve sektörlere tahsisi, bu varlıkların bazılarını karşılıksız olarak verilmesi bir çeşit özelleştirme olarak değerlendirilebilir. İslam iktisadında devlet, özel teşebbüsleri engellemediği gibi eğitim, teftiş, emniyet, gözetim ve düzenleme görevleriyle onları sürekli üretime teşvik eder. Ekonomide millileşme faaliyetlerinin artırılması için İslam ülkelerinin asli unsuru olan Müslüman girişimciler özellikle teşvik edilmeli ve bunun tüm halk tabanına ulaştırılması hedeflenmelidir. Millî menfaatler gözetilerek, stratejik alanların yabancıların eline geçmemesi için gerekli tedbirlerin alınması gerekir. Devlet tekeline son verme adına, özel sektör tekeline de yol açılmamalıdır. Kur'ân'ın ifadesi ile “*zenginler arasında dolaşan*” bir servet hâlini almamalıdır. Haksız bir zengin tabakanın oluşmasına meydan verilmemelidir. Sermayeyi tabana yaymak için devlet, vatandaşlarına her türlü kolaylığı sağlamalı ve destek olmalıdır. İşletim hakkının farklı yöntemlerle özel kişi ve sektörlere

devri yapılsa da bunların devletin malı olarak kalmasının kamu menfaatine daha uygun olacağı söylenebilir. Bununla birlikte kamu sektörü ile özel sektör bir araya gelerek, sermaye emek ortaklığı (mudarebe), arazi ziraat ve tarım ortaklıkları (muzara'a) gibi birçok şirket kurarak el birliği ile ekonomik kalkınmaya ivme kazandırılabilir.

ANAHTAR KELİMELEER: İslam Hukuku, Özelleştirme, İhyâü'l-mevât, İktâ, Kamu Malları

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Süleyman SARI		
	Student Number	038106043005		
	Department	Basic Islamic sciences / Basic Islamic sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
	Title of the Thesis/Dissertation	Privatization-like practices in Islamic law		

Privatization means minimizing the duties and operations of the state to the extent possible and transferring them to the private sector. In Islamic Law, subjects such as *ihyâü'l-mevât*, *iktâ'* and foundation institutions are not only Privatization-like practices, but also important opportunities for economic vitality and development. These practices, which are one of the methods for the country to become prosperous, are important practices that provide people with personal freedom of enterprise and individual economic prosperity. Although these do not coincide exactly with today's privatization practices, the allocation of public property to private individuals and sectors for their development and revival, and the giving of some of these assets free of charge, can be considered a kind of privatization. In Islamic economics, the state does not prevent private enterprises, but also encourages them to continue production through its education, inspection, security, surveillance and regulation duties. In order to increase nationalization activities in the economy, Muslim entrepreneurs, who are the essential elements of Islamic countries, should be especially encouraged and it should be aimed to reach the entire public base. Considering national interests, necessary precautions must be taken to prevent strategic areas from falling into the hands of foreigners. In the name of ending state monopoly, private sector monopoly should not be created. It should not become wealth that "circulates among the rich", as the Quran puts it. The formation of an unfair rich layer should not be allowed. In order to spread the capital to the base, the state must provide all kinds of

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

facilities and support to its citizens. Even though operating rights are transferred to private individuals and sectors through different methods, it can be said that it would be more in line with the public interest if they remain the property of the state. In addition, the public sector and the private sector can come together and accelerate economic development by establishing many companies such as capital-labor partnerships (mudaraba), land agriculture and agricultural partnerships (muzaraa).

KEY WORDS: Islamic law, Privatization, ihyâü'l-mevât, iktâ', public goods

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	xii

GİRİŞ

KONUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I-Araştırmanın Konusu, Amaç ve Kapsamı	1
II-Konunun Önemi ve Sınırlılıklar	3
III-Konu Hakkındaki Bilimsel Çalışmalar ve Takip Edilen Metot.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI VE KAMU MALLARI

I-ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI	8
A-Özelleştirmenin Tanımı	8
1-Dar Anlamda Tanımı	8
2-Geniş Anlamda Tanımı	9
B-Özelleştirmenin Tarihi Süreci.....	9
C-Özelleştirmenin Leh ve Aleyhinde Görüşler	12
1-Özeleştirmeye Karşı Çıkan Görüşler	12
2-Özeleştirmeyi Destekleyen Görüşler	14
D-Özelleştirmenin Nedenleri	15
E-Özelleştirmenin Amaç ve Hedefleri	16
F-Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları.....	18
1-Ülkelerdeki Özelleştirme Uygulamaları	18
2-Türkiye’deki Özelleştirme Uygulamaları	20
II-MAL KAVRAMI VE KAMU MALLARI	24
A-Mal Kavramı.....	25
1-Mal Kelimesinin Lügat ve Istilahî Manaları	25
2-Mülk ve Mülkiyet.....	26

B-Sahibine Göre Mal Çeşitleri	27
1-Mubah (Serbest) Mallar	27
2-Özel Mallar	30
3-Vakıf Malları	33
4-Devletin Özel Malları (Hazine Malları: Beytülmal)	34
5-Kamu Malları	38
C-Mülk Edinme Yolları	39
D-Mülkiyet Hakkına Getirilen Sınırlamalar	40
E-Kamu Mallarının Çeşitleri, Hukuki Durumu ve Özellikleri	41
1-Kamu Mallarının Çeşitleri	41
2-Kamu Mallarının Hukuki Durumu	43
a-Kamu Malı Niteliği Kazanımı	45
b-Kamu Malının Niteliğini Kaybetmesi	47
3-Kamu Mallarının Hukukî Özellikleri	48
a-Devir ve Ferağ Edilemez Olması	48
b-Haczedilemez ve İcra Edilemez Olması	48
c-Zaman aşımı uygulanmama Özelliği	48
d-İlişkin davalarda sulh ve ibra yapılamaması	49
F-Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)	49

İKİNCİ BÖLÜM:

İSLAM HUKUKUNDA ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR

I-İSLAM HUKUKUNDA ÖZELLEŞTİRMENİN HÜKMÜ	54
A-Özelleştirmeye Cevaz Vermeyenler	54
B-Özelleştirmeye Cevaz Verenler	58
II-ÖZELLEŞTİRMEYE CEVAZ VERENLERE GÖRE KAPSAMI.....	61
A-Özelleştirmeye Konu Olan Mallar	61
B-Özelleştirmeye Konu Olmayan Mallar	62
III-ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR.....	64
A-İhyâü'l-Mevât	64

B-İktâ'	71
C-Hibe.....	85
D-Vakıf	88
IV-KAMU YARARI, MUBAHİN SINIRLANDIRILMASI VE DEVLET BAŞKANIN ROLÜ.....	92
A-Kamu Yararı	92
B-Mubahın Sınırlandırılması	93
C-Rasulullah'ın Devlet Başkanı Sıfatı İle Tasarrufları	95
D-Özelleştirmede Devletin (Devlet Başkanının) Rolü	100
V-ÖZELLEŞTİRMENİN YÖNTEM VE UYGULAMA ESASLARI.....	103
A-Özelleştirmenin Ön Şartları	104
B-Özelleştirme Süreci	111
C-Özelleştirmenin İlkeleri	111
D-Özelleştirmede Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar Ve Tavsiyeler	112
E-Özelleştirme Yöntemleri	120
1-Satış	121
2-Hibe	124
3-İcare / Kiralama	125
4-Havale.....	127
5-Şirket (Kamu – Özel Sektör Ortaklığı)	129
6-Vakfetme	132
F-Yabancıların Durumu	133
G-Uygulamalardaki Problem Ve Zorluklar.....	140
VI-ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI	141
A-Ormanların Özelleştirilmesi	141
B-Suların Özelleştirilmesi.....	145

C-Yolların Özelleştirilmesi.....	151
D-Ortak Alanların Özelleştirilmesi	154
E-Madenlerin Özelleştirilmesi	158
SONUÇ	170
BİBLİYOGRAFYA	174

KISALTMALAR

AK	: Arazi Kanunnamesi
ASEAD	: Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi
AŞ	: Anonim Şirketi
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
AÜİİF	: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
b.	: Bin / Oğlu
bt.	: Bint / Kızı
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlüh
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicrî
H.no.	: Hadis numarası
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülleri
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
İHİD	: İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi
İMF	: Uluslararası Para Fonu
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşları
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKDP	: Kaynak Kullanımını Destekleme Primi
md.	: Madde
Mecelle	: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
Mv.F.	: el-Mevsûatü'l-fıkhiyye (Kuveyt)
nşr.	: Neşreden
ON	: Orman Nizamnamesi
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tert.	: Tertip eden
thk.	: Tahkik eden
thr.	: Tahric eden
trc.	: Tercüme eden
t.s.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih
v.	: Vefat Yılı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve Devamı

y. : Yıl
Y.L. : Yüksek Lisans
y.y. : Baskı Yeri Yok

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim.

Rabbimize sonsuz hamd, O'nun Rasulüne (s.a.s.) selam olsun.

Yüce Allah, insanları yaratmış, hayatiyetini devam ettirebilmeleri için de mal ve mülkü onların emrine amade kılmıştır. Peygamberlerini göndererek dünyanın, ahiretin bir tarlası olduğunu onlara hatırlatmış, korunması gereken (din, can, mal, nesil ve akıl gibi) beş temel esas etrafında hükümler koymuştur. Bu sayede insanlık, bulunduğu mevcut konumundan daha ulvî makamlara ulaşmaya, cehalet ve bedeviliğinden sıyrılarak medenileşmeye doğru ilerleme imkânı bulmuştur.

Hayatın tüm alanlarında olduğu gibi ferdî ve toplumsal alanlarda özellikle malın korunması ve ticaretin helal yollarla yapılmasının çerçevesini çizen İslam, devlet-ferd arasındaki her türlü ilişkilerde de kaideler koymuştur. Günümüzde sıkça kullanılan ve devlete ait malların özel ya da tüzel kişilere devri manasındaki “özelleştirme”, neredeyse toplumun her bir ferdini ilgilendirdiği kadar, İslam hukukunun da zorunlu olarak ilgi alanına girmiş bir konu olması hasebiyle böyle bir çalışma yapılmaya karar verilmiştir. Özelleştirmeden maksadın, devletin yükünü hafifletmek, ekonomik alandaki hissesini daraltarak daha büyük gelir elde etmek için iktisadi faaliyetlerinin kişilere ve özel sektöre aktarılması olarak kısa tarifi yapılmaktadır. Huzur ve mutluluk için ferdî açıdan her alanda özgürlük kavramını kullanan insanlık, devletlerin de ekonomik refahı oluşturmak için özelleştirme kavramını kullandığı görülmektedir.

Özelleştirmede, istikrarlı şekilde büyüme, sanayileşmede başarı, uluslararası ticaretteki pay ile piyasa ekonomisinin ve toplam verimliliğin artırılması, sanayi alanında ve kamu hizmetlerinde iyi bir istihdam seviyesinin yakalanması ve kamuda çalışanların sayısının azaltılması amaçlanmaktadır. Ayrıca devlet bütçesinin yükünün hafifletilmesi ve küçültülmesi, işlerliğinin kolaylaştırılması ve hızlandırılması, kaynakların etkin dağılımının temini, işsizliğin azaltılması planlanmaktadır. Bunlara ek olarak her türlü hizmette kalitenin yükseltilmesi, tekелci yapıların kırılması, sosyal güvenliğin toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılması, fiyatların düşürülmesi, sosyal ve ekonomik refahın arttırılması da özelleştirmenin en önemli hedefleri

arasında yer almaktadır. Bu hedefler çerçevesinde özelleştirilen kurumlarda verimlilik, kârlılık, istihdam, katma değerdeki başarılı sonuçlar elde edilmektedir.

İslam hukuku her çağda ve her konuda insanların problemlerine ışık tutan, onların maddî ve manevî alanda ilerlemesine hız kazandıran bir hukuk sistemidir. Dolayısıyla özelleştirme konusunda asr-ı saadet başta olmak üzere tarihte benzer uygulamaların tespiti ile İslam toplumunun menfaatlerine öncelik veren ve kamu menfaatine zarar verecek her uygulamanın karşısında yer alan İslam hukukunun bu konudaki bakışı, hükmü ve uygulamalarının araştırılması konunun anlaşılmasına yardımcı olacak unsurlar olarak zikredilebilir.

İslam Hukukunda kullanılmayan arazilerin kullanıma açılması manasındaki ihyâü'l-mevât ve iktâ' gibi bazı konuların, günümüzdeki özelleştirme uygulamalarına benzer yönleri bulunmaktadır. Doktora çalışmamıza da bu konu ile ilgili ileride yapılacak çalışmalara yol açması açısından faydalı olacağı ümidiyle "İslam Hukukunda Özelleştirme Benzeri Uygulamalar" başlığını uygun görerek yola çıktık. Bu tezimizde özelleştirme terimini, kamu malları ve bunların özelleştirme sebeplerini, yöntemlerini, günümüzdeki uygulamalarını ve İslam Hukukunun bu sahadaki görüşlerini ele almaya çalıştık. Tezin çerçevesini çizmeye çalıştığımız giriş bölümünden sonra ilk bölümde özelleştirme hakkında genel bilgiler verildi. İkinci bölümde ise İslam hukukunda özelleştirme benzeri olan uygulamaların temelini oluşturan ihyâü'l-mevât, iktâ' ve kamu mallarının hibe edilmesi bölümleri başta olmak üzere konunun hukuki durumu, sebepleri, yöntemleri ve sonuçları ele alınmaya ve bu konudaki ilk dönem örneklerine yer verilmeye gayret gösterildi.

Bu konunun da altyapısını oluşturan yüksek lisans tezimin danışmanlığını yapan merhum Prof. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu hocama, Mevla'mdan Firdevs Cennetini lütfetmesini dilerim. Araştırmamıza katkıları bulunan başta muhterem danışmanım Prof. Dr. Orhan ÇEKER olmak üzere Prof. Dr. Saffet KÖSE ve Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK hocalarımla, Türkiye'nin İslami finans ve iktisat sahasında eserler kaleme alan Prof. Dr. Osman OKKA'ya teşekkür ederim. Konunun seçiminde fikrî alt yapıyı veren hocalarım Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN ve Rıfat ORAL'a şükran borçluyum. Bir dönem danışmanlıklarımızı yapan ve yardımlarını esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY ve Prof. Dr. Halit ÇALIŞ'a ve her hususta desteğini aldığım Prof. Dr. Doğan KAPLAN, Doç. Dr. Abdullah ACAR ve Doç. Dr.

Huzeyfe ÇEKER’e teþekkürlerimi sunarım. Özellikle tezin hazırlanmasında baþından sonuna kadar sabır, hoþgörü ve motive edici desteği ile her zaman yanımızda yer alan sevgili eþim ve kıymetli evlatlarımdan Allah razı olsun.

Tevfik ve inayetini lütfeden, çalışma ve gayret imkânlarını bahşeden Yüce Rabbime hamd eder, ondan bu tezimizde başarı ve kolaylıklar dilerim. Rabbim, hayırlısı ile hitama erdiresin.

Süleyman SARI

Konya – 2024

GİRİŞ

KONUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Toplumun her bir ferdiyi yakından ilgilendiren ve güncel bir konu olan özelleştirme konusunda ele aldığımız "İslam Hukukunda Özelleştirme Benzeri Uygulamalar" isimli bu tezde İslam Hukukunun konu ile ilgili görüş ve önerilerini temelledirmeye çalışacağız. Tezde araştırma, inceleme ve hüküm verme kolaylığı sağlaması açısından plan ve projelendirilmesinde, İktisat ve Ticaret Hukuku sistematigi ve terminolojisinden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

I-Araştırmanın Konusu, Amaç ve Kapsamı

İslam'ın, korunmasını zorunlu gördüğü konulardan biri de 'malın korunması'dır. Bu sebeple insana emanet olarak verilen malları ziyana uğratmak, kaybına neden olmak büyük bir vebaldir. Malın korunması; her türlü zulüm ve haksızlığa meydan vermeden muhafaza edilmesi ve kişilerin mal mahremiyetine saygı gösterilmesidir. Bu da bizzat insanın kendisine saygı duyulması anlamına gelir.¹ İslam, helal rızık temin etmek üzere malın kazanılması ve elde edilmesi için çalışmayı farz kılmış, yerin derinliklerinde de olsa rızıkın aranmasını teşvik etmiş,² en önemli ibadetlerden biri olan Cuma namazının eda edilmesinin hemen ardında Müslümanların helal kazanç için yeryüzüne dağılmalarını teşvik etmiştir.³ Veda haccındaki hutbesinde Hz. Peygamber (s.a.s.) "*canlarınız, mallarınız ve namuslarınız muhteremdir, hürmete layıktır*" derken malların dokunulmaz olduğunu ilan etmiştir.⁴

İslam, mala verdiği değer kadar, malın üretimine, arazilerin işletilmesine ve ekonomiye kazandırılmasına da büyük bir önem vermiştir. Kullanılmadığından dolayı atıl durumda kaldığı için ölü arazilerin ihyâını teşvik etmiştir.⁵ Öyle ki ihyâ edilerek ekonomiye kazandırılmak şartıyla toprak ve madenlerin iktâna da izin vermiştir. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s.) "*Arazisi olan mutlaka eksin yahut (imkân bulamıyorsa kardeşine*

¹ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, (trc. Abdulkadir Şener), s. 358.

² (الْتَمِسُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْأَرْضِ) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 274, H.no: 895.

³ (فَإِذَا فَضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) Cum'a 62 / 10.

⁴ (فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ) *Müslim*, Birr, 32; *Ebû Dâvûd*, Edeb, 35, H.no: 4882.

⁵ (مَنْ أَخْبَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ وَلَيْسَ لِعَرَقِ ظَلَمِ حَقٍّ) *Mâlik*, Akdiye, 26; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 37, H.no: 3073; *Tirmîzî*, Ahkâm, 38, H.no: 1378 (hasen-garib); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 118.

*ekip biçmesi için) versin,*⁶ buyurmuştur. Ebû Yusuf (v. 182 / 798) şöyle demiştir: “İçinde bir imar bulunmayan ve sahipsiz olan bir toprağın başıboş bırakılmasını uygun görmem. Devlet başkanı bu tür yerleri iktâ’ etmelidir. Bu hâl, ülkelerin imarı için en iyi davranış olduğu gibi, devlet gelirlerinin de artmasını temin eder.”⁷ Halife Ömer b. Abdülaziz (v. 101 / 720), idareci konumdaki görevlilerine bir mektup yazarak boş arazilerin ihya edilerek değerlendirilmesini istemiş, hatta ekilmek şartıyla alıcı çıkmazsa bedava verilmesini, gerektiğinde hazinesinden harcama yaparak toprakların boş bırakılmamasını emretmiştir.”⁸

Her devlet, vatandaşlarının rahat bir hayat sürmelerini sağlamak düşüncesiyle, her zaman temel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, toprak işlerini düzene koymak, âtıl durumdakileri aktif hale getirmek için çalışmalar yapmıştır. İktisadi hayata ivme kazandırma imkânları sunmak için arazisi bulunmayan vatandaşlarını arazi sahibi yapmak, toprağı olan halkını da ihya, imar ve üretim yapmaya yönlendirmek İslam devletinin ana hedeflerinden biridir. Allah Rasulü (s.a.s.) çoğu kere temlikî iktâlar uygulamış, halifeler döneminde de temlikî iktâlarda bulunulmuştur. İslam tarihinde zikredilen hususlar, kamuya ait mülkiyetin, devletin ve vatandaşının menfaatleri göz önüne alınarak zaman zaman süreli veya süresiz olarak özel mülkiyete tahsisinin sağlanabildiği noktasında birer örnek olabilir.

Özelleştirme, kamu varlıklarının şahıslara ya da özel şirket vb. özel kuruluşlara menfaat ve rakabesinin karşılıksız olarak veya bir meblağ karşılığında devredilmesi anlamında olup İslam Hukukunda özelleştirme benzeri uygulamalar tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Kamu mülkü ve idaresinde bulunan mallar nelerdir, kamu yararı nedir, özel kişi veya özel sektörde aranan şartlar nelerdir, kamu mallarının hangi şart ve uygulamalarla ücret karşılığında satılabileceği, hangi koşullarda ücret talep etmeden karşılıksız olarak devredilebileceği konuları araştırmanın detayını oluşturmaktadır. Özelleştirme, güncel bir konu olmakla birlikte benzeri uygulamalar, İslam Hukuku klasik kaynaklarının “ihyâ’ü’l-mevât”, “iktâ’”, “hibe”, “icâre”, “havâle” ve

⁶ Evzâî, *es-Sünen*, s. 475- 477, H.no: 1553-1560; *Buhârî*, Hars ve Müzaraa, 18; Hibe, 35.

⁷ Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 61.

⁸ Arapça metni:

عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، أَنَّهُ كَتَبَ: " انْظُرْ مَا قَبْلَكُمْ مِنْ أَرْضِ الصَّافِيَةِ فَأَعْطُوهَا بِالْمُزَارَعَةِ بِالتَّصَفِّ، وَمَا لَمْ تُزْرَعْ فَأَعْطُوهَا بِالثَّلَاثِ، فَإِنْ لَمْ تُزْرَعْ فَأَعْطُوهَا حَتَّى تَبْلُغَ الْعَشْرَ، فَإِنْ لَمْ يَزْرَعْهَا أَحَدٌ فَأَمْنَحْهَا، فَإِنْ لَمْ يَزْرَعْ فَأَنْفِقْ عَلَيْهَا مِنْ بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ، وَلَا تَبْتَزَّنْ قَبْلَكَ أَرْضًا "

Yahya b. Âdem el-Kuraşî, *Kitâbü’l-Harâc*, 62-63, H.no: 195.

“yetim mallarının korunması” gibi başlıkları altında kısmen işlenmiştir. Fakat özelleştirme terimini günümüzdeki uygulama şekli ile bu başlıklar altında bulmak mümkün değildir. Şöyle ki “özelleştirme” terimi İngilizcede “Privatization”, Arapçada ise daha çok (الخصخصة) veya (التخصيص) kelimeleri ile ifade edilmektedir. Ayrıca (التخصيصية), (التخصيصية), (الخصخصة), (المخصصة), (المخصصة), (التخصص), (التخصصية) kelimeleri de özelleştirme anlamında kullanılmaktadır. Kamulaştırma anlamında kullanılan (التعميم) veya (التأميم) kelimelerinin karşıt anlamı olarak da bu ıstılahlar zikredilmektedir.⁹

Özelleştirmenin günümüzde taraftar ve destekçileri olduğu gibi karşısında muhalifleri de bulunan tartışmalı, güncel bir konudur. Özelleştirme taraftarları devletin bu uygulama ile daha rahat çalıştığı ve daha zengin hale geldiğini, halkını daha çok çalışmaya ve kazanmaya teşvik ederek onları servet sahibi yapmak suretiyle zenginleştirdiğini iddia etmektedirler. Özelleştirmenin karşısında yer alanlar da devlet mallarının zayi edildiğini ve devletin küçültülerek mallarının ehil olmayan kişilere veya hatırı sayılır kimselere verildiğini, böylece Kur’ân’da ifade edilen “*zenginler arasında dolaşan*”¹⁰ bir servet hâlini aldığını iddia etmektedirler.

Bu çalışmada İslam Hukukunun özelleştirme benzeri uygulamalarına yer verilerek bu güncel konuya nasıl baktığı, devlet mallarının özelleştirilip özelleştirilmeyeceği, özelleştirildiği takdirde şartlarının ve usullerinin neler olduğu, hangi ilke ve kurallara dikkat edilmesi gerekeceği ifade edilecektir.

II-Konunun Önemi ve Sınırlılıklar

Özelleştirme konusunu İslam Hukuku açısından ele almak için öncelikle meselenin realitesini iyi kavramak, daha sonra da özelleştirme ile ilgili İslam Hukukundaki şer’î delillerinin bulunup bulunmadığı, bu delillerin mezhepler ve müçtehitlerce nasıl değerlendirildiği büyük bir önemi haizdir. Müslümanların ortaya çıkan şer’î hükümlere göre kendilerine uygun tavrı almaları da önemli bir husustur. Ayrıca özelleştirme konusunun dini bir alt yapısının olup olmaması bir tarafa, böyle bir

⁹ Sabri, Muhammed, *el-Hashasa Tahvilü'l-milkiyyeti'l-âmme ile'l-kutâ'ıl-hâssi fî dav'i's-şer'iatî'l-islâmiyye*, s. 21; Ubeydî, İbrahim, *el-Hashasa*, s. 17; Dünya, Şevki, “el-Hashasa”, *el-Mu'tameru'l-ilmî es-Sâlis Li'l-İktisâdî'l-İslâmî*, Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 2003. s. 5; Hakîmî, Tamara, “el-Hashasa beyne'l-iktisâdî'l-vad'î ve'l-iktisâdî'l-İslâmî”, s. 54.

¹⁰ (كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ) Haşr 59 / 7.

uygulamanın sonuçları ve İslam Hukuku açısından konunun problemleri yönlerinin çözülmesi de dikkate değer bir meseledir.

Özelleştirmenin başta tarım, eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme olmak üzere birçok farklı alanda yapıldığı görülmektedir. Bu tezde İslam Hukukunda özelleştirme benzeri uygulamalar ele alınarak İslam Hukuk tarihinde Hz. Peygamber döneminden itibaren, sahabe, halifeler dönemi, mezheplerin oluşum ve gelişim dönemleri ve günümüze kadarki süreçte hukuki tartışmalarda gösterilen tavır ve ortaya çıkan görüşler ele alınacaktır. Kamu mallarının özelleştirilmesi yanında yer yer kamu hizmetlerinin özelleştirilmesine de yer verilecektir. Mesela, tescile bağlı motorlu araçların muayenelerinin yaptırılması, teknik olarak trafiğe çıkmaya elverişli olup olmadıklarına ilişkin görev ve yetki devletin elindedir. Bu hizmetin yeterli ölçüde ifa edilememesi sebebiyle özel firmalar eliyle gerçekleştirilmesi düşünüldüğünde bu işlem, kamunun elindeki bir mamelekin özel firmalara naklini içeren bir özelleştirme uygulamasından ziyade, yalnızca bir hizmetin verilmesi hakkının özel sektöre satışı anlamına geldiğinden kamu malının özelleştirilmesi kapsamında değerlendirilmemektedir.¹¹ Kamu mallarının ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, İslam Hukuku açısından ayrı birer tez konusu olacak nitelikte önemli konulardır.

III-Konu Hakkındaki Bilimsel Çalışmalar ve Takip Edilen Metot

Özelleştirme güncel bir konu olarak birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, konu hakkında bir hayli kitap ve makale yazılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmış ve konu ile ilgili sempozyum ve panellerde önemli tartışmalar yapılmıştır. Tartışmalar ve akademik çalışmalar büyük bir hızla hâlâ devam etmektedir. Ancak bu makale, tez ve tartışmalar genellikle özelleştirmenin nitelik ve niceliği, nasıl yapıldığı, fayda ya da zararları, özelleştirme uygulamalarının sonuçlarının istatistikî verileri, süreci, devlete yapacağı katkılar veya getirdiği yükler ve teknik konularda maslahatçı bir yaklaşımla yapılmaktadır. Konu modern hukukça da ele alınmasına karşın tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye’de İslam Hukuku çerçevesinde akademik bir çalışma ile inceleme ve araştırmaya tabi tutulmamıştır.

¹¹ Çal, Sedat, “Araç Muayene Hizmetinin Özelleştirilmesi”, *AÜHFD-2*, s. 64.

Özelleştirme, her ne kadar güncel bir terim olsa da İslam Hukuku çerçevesinde ilk tasnif edilen eserlerde bazı konular içinde benzer uygulamalar zaman zaman yer almıştır. Hadis ve fıkıh kitaplarında “Bey”, Hars, Müzaraa, Şirket, Harâc, İhyâü’l-mevât, Ğasp, Lukata, Vedîa, Vakf, İmâret, Kaza, Hibe” gibi bölüm başlıkları altında, başta araziler olmak üzere eşya ve mal ile ilgili konulara yer verilmiştir. Zamanla daha özel eserler olan “Kitâbü’ş-Şurût”, “Kitâbü’l-Emvâl”, "es-Siyâsetü’ş-şer’iyye", “Kitâbü’l-Harâc” ve "el-Ahkâmü’s-sultâniyye" gibi eserlerde ilgili konuların kısmen sistematize edilmiş olarak yer aldığı görülmektedir. Bu eserler İslam hukukunda daha çok devlet siyasetini, kamu ve özel hukukunu ilgilendiren konulara genel olarak temas etmekte ve İslam’ın umumi bakış açısını yansıtmaktadır.

Günümüzde ise konu ile ilgili makale, yüksek lisans ve doktora çalışmaları daha çok iktisat, ekonomi, idare, kamu yönetimi ve modern hukuk çerçevesinde yapılmıştır. Ayrıca, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Hazine Müsteşarlığı, Müsiad ve Tüsiad gibi kuruluşlar ile sendikalar araştırma raporları hazırlamıştır.

İslam dünyasında özelleştirme sahasında bir hayli çalışma bulunmaktadır. Ancak, İslam Hukuku bağlamında bu konudaki eserler sınırlı sayıda olup etrafını câmi kabilinden görülmemektedir. Bunlar tez, konferans sunumu veya bilimsel dergilerde akademik makale kabilinden çalışmalar türündendir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile şu çalışmaları burada zikredebiliriz:

1-Muhammed Sabri'nin *el-Hashasa – Tahvîlü’l-milkiyyeti’l-âmmе ile’l-kıtâi’l-hâssi fî dav’ı’ş-şer’iati’l-İslâmiyye* - (Y.L. tezi, Darü'n-nefâis, Ürdün / Ammân, 2000)

2-Muhammed Abdullah İbrahim eş-Şeybânî'nin *Nitâku’t-temellük ve idâretü’l-mâli’l-âmm - el-İtârü’n-nazarî li’l-hashasa fi’l-İslâm* - (2003)

3-Hüseyin Hüseyin Şehhâte'nin *el-Hashasa fî mîzâni’ş-şer’iati’l-İslâmiyye*

4-İbrahim Abdullatif İbrahim el-Ubeydî, *el-Hashasa beyne’l-iktisâdi’l-islâmî ve’l-iktisâdi’l-vad’î dirâse mukârane*, Dubai, 2011.

5-Ferîd Muhammed el-Hatîb’in *Tahvîlü’l-milkiyyeti’l-âmmе ilâ milkiyyetin hâssa dirâse fıkhiyye - mukârene bi’l-kânûn* (Kahire Üniversitesi, Dâru’l-ulûm Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü, 2001)

6-Şevki Dünya'nın *el-Hashasa ve Taklis devri 'l-kıtâi 'l-âmm* *Mevkıfû 'l-iktisadi 'l-İslâmî, el-Mu'temeru 'l-ilmî es-Sâlis Li 'l-İktisâdi 'l-İslâmî, Câmi'atü Ümmü 'l-Kurâ,* Mekke, 2003. (Ümmü'l-kura Üniversitesinin düzenlediği 3.Uluslararası İslam İktisadi Konferansında sunulan Tebliğ).

7-Muhammed Abdullah eş-Şeybânî'nin *el-Hashasa mine'l-manzûri 'l-İslâmî, Nazarat fî mevdûi bey'ı 'l-kıtâi 'l-âm li 'l-efrad,* (Mecelletü'l-Beyân, sy. 89, Muharrem 1416, Haziran 1995)

8-Ziyâüddin Muhammed'in “Fî zılli siyâseti'l-hashasa: Keyfe nahmî müctemeâtina'l-islamiyye min saytarati ra'si'l-mâli'l-ecnebî?”, *Mecelletü'l-İktisâdi 'l-İslâmî,* sy. 184, y. 16, Temmuz-Ağustos, 1986)

9-Muhammed b. Abdullah el-Banî'nin “el-Hashasa mine'l-manzûri 'l-islâmî” isimli makalesi (*Mecelletü'l-Beyân,* sy. 89, y. 10, Haziran, 1995)

10-Havle Raşic Hasan'ın *el-Hashasa fî 'l-İslâm (Ru'ye iktisâdiyye),* Mecelletü'l-Müsennâ fî 'l-ulûmî 'l-idâriyye ve 'l-iktisâdiyye, c. 4, sy. 9, 2014, s. 41-54 (Şia)

11-Tamara el-Hakîmî'nin “el-Hashasa beyne'l-iktisâdi'l-vad'î ve 'l-iktisâdi'l-İslâmî”, (Pozitif Ekonomi İle İslam Ekonomisi Arasındaki Özelleştirme: Suudi Arabistan Modeli) *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),* c. 11, sy. 1, 2024, s. 50-72.

Konu ile ilgili sınırlı sayıda olan bu çalışmalar her ne kadar başlıklarında İslam hukuku gibi bağlayıcı ifadeler bulunsada daha çok özelleştirmenin iktisadi, siyasi ve sosyal yönünden bahsetmektedir. Bazıları İslam ülkelerindeki özelleştirme tecrübelerine yer vererek konuyu dar bir alanda bırakmıştır. İslam tarihindeki uygulamalara da yeteri kadar yer veren de olmamıştır. Özelleştirmenin pratik ve teorik yönlerine bir miktar temas edilse de yeterli ve doyurucu veriler içermemektedir. Dolayısıyla böyle bir tezi ele alarak özelleştirme konusunun başta saadet asrı, râşid halifeler dönemi, Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlı devletleri dönemlerinde uygulamalarının olup olmadığını ve bu uygulamaların İslam hukukçuları tarafından nasıl değerlendirildiğini ifade etmeye çalışacağız.

Güncel bir konu olması hasebiyle öncelikli olarak özelleştirmenin günümüzde ortaya çıkmasının sebepleri, uygulama yöntemlerinin araştırılması, uygulama sonunda

getirdiği fayda ve zararlar, konu ile ilgili tartişmalar, hukuki durumu açısından geliştirilen kanun ve yonetmelikler, kaleme alınmış bilimsel tez ve makaleler, icra edilen konferans ve panellerin metinleri incelenecektir. İşlam tarihinde zelleştirme uygulamalarının yapılıp yapılmadığı ele alınarak bunların hukuki çerçeveleri çizilmeye çalışılacaktır. İşlam Hukukunun zelleştirme uygulamaları karşısındaki tavrı tespit edilerek, günümüz zelleştirme problemlerine çözüm olarak sunduğu fikirlere yer vermeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI VE KAMU MALLARI

I-ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI

Devletin, ekonomik kalkınmayı ve iş istihdamını sağlamak gibi ekonomik görevleri vardır. Ekonomik kalkınmayı sağlamak gayesiyle sanayi, tarım ve hizmet sektörüne büyük boyutlu yatırımlarda bulunur veya özel sektörü bu sahalara çekebilmek için birçok teşvik ve teşvikler paketini ihtiva eden politikalar uygular. Uygulanan her teşvik politikasının milli ekonomi açısından bir bedeli ve sağlayacağı yararları vardır.¹² 1970’li yıllardan itibaren küreselleşmenin yanı sıra özelleştirme terimi de dünya gündemine oturmuştur. 1980’li yıllardan bu yana da özelleştirme plan ve projeleri geliştirilmiş ve tüm dünyayı sarmıştır. Tüm ülkeler ekonomik dar boğazdan kurtulmak, devlet tekelleşmesini önlemek, kamu kesiminin borçlanmalarını azaltmak, kamu harcamalarını kısmak, kısıtlamak, ekonomiyi canlandırmak amacıyla özelleştirme ile yakından ilgilenmişlerdir.

A-Özelleştirmenin Tanımı

Geniş açıdan bakıldığında özelleştirme, kalkınma ve adaletin sağlanmasında piyasa sistemine ve onun mekanizmalarına daha fazla güvenmeyi amaçlayan tam anlamıyla bir politika ve icraattır. Kamu tesisinin mülkiyetinin tamamını veya bir kısmını özel sektöre devrederek ticari amaçla işletilmesi veya bu yolda ilerlemesi için profesyonel hizmetlerden yararlanılmasıdır.¹³ Özelleştirmenin dar ve geniş anlamda tanımları yapılmıştır:

1-Dar Anlamda Tanımı

Bir iş veya endüstri kuruluşunun kontrol veya mülkiyetinin kamu sektöründen özel sektöre devredilmesidir.¹⁴ KİT’nin yalnızca mülkiyet ve idaresinin özel sektöre devredilmesi anlamındadır. Özelleştirmeden ilk anlaşılan da KİT’nin satışlarıdır.¹⁵

¹² Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s.751.

¹³ Dünya, Şevki, *el-Hashasa*, s. 13-14.

¹⁴ Ersöz, Halis Yunus, *Özelleştirme ve Çalışanların Mülkiyet Sahipliği (Kardemir Örneği)*, (İstanbul: Alfa Basım, 2004), 1.

¹⁵ Aktan, Coşkun Can, “Kamu Ekonomisinin Rolü Ve Fonksiyonlarının Piyasa Ekonomisine Devredilmesi: Özelleştirme”, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi-1*, 2010, s. 102; Müftüoğlu, Özgür, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s. 38-39.

2-Geniş Anlamda Tanımı

Geniş manada özelleştirme, devletin vazife ve işlemlerinin, etkinliğinin imkân ölçüsünde en aza indirilmesi, özel sektöre devridir. Ekonomi sahasından baktığımızda geniş anlamıyla özelleştirme, devletin iktisadi işlerinin hafifletilmesi yahut bütünüyle kaldırılmasıdır. Hukuk çevrelerinde özelleştirme, KİT'nin idaresinin özel sektöre devridir. Şu halde hukuk açısından idarenin, ekonomi açısından mülkiyetin özelleştirilmesi dikkat çekmektedir. Bazı yazarlar, yönetim de özelleştirilmiş olması için bir mülkiyet devrinin KİT sermayesinin en az % 51'i kadar olması gerektiğini ifade ederler.¹⁶

Özelleştirme, devletin iktisadi ve ekonomik hayatındaki rolünü azaltmak, yükünü hafifletmek, kamu tekeli kaldırarak, devletin iktisadi faaliyetlerini azaltmak veya sınırlandırma getirmek, bütçesini küçültmek, kamu iktisadi faaliyetlerini sınırlandırmak veya tamamen ortadan kaldırılmak, devletin aslî görev, yetki ve sorumluluklarını sınırlandırmak, sosyal ve ekonomik hayattaki konumunu yeniden şekillendirmek amacıyla gündeme gelmiş bir konudur. Ayrıca gelir sağlayarak toplumun daha rahat yaşamasını sağlamak, özel sektörün finans ve teknolojik açıdan güçlü imkânlarından istifade etmek, ekonomide serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek, kaynakların daha etkin ve verimli bir şekilde kullanımını artırmak için gündeme gelmiştir. Kamu alanında çalışan kişilerini sayısını azaltarak tekel hâline dönüşmüş kamu sendikalarının da gücünü zayıflatmak amaçları arasında zikredilebilir. Özelleştirme işlemiyle hem verimliliğin artırılması, hem fiyatların indirilmesi hem de kaynakların eşitçe tabana dağılımının sağlanması imkânı doğacaktır. Özelleştirme; ekonomi, iktisat, işletme, hukuk, politika, idare ve yönetim, gibi birçok bilimin sahasına girmektedir.

B-Özelleştirmenin Tarihi Süreci

Özelleştirme tarih boyunca farklı uygulama örnekleri ve şekilleri ile karşımıza çıksa da yaygın bir şekilde son çeyrek asrın gündemine oturmuş bir konudur. 1929 yılından itibaren dünyayı etkileyen ekonomik krizler, devletlerin ekonomiye müdahalesini gerekli kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası hâkim olan kapitalist görüşler 1969 yılının sonlarından itibaren problemlerin çözümünde yetersiz kalmıştır.

¹⁶ Aktan, *Kamu Ekonomisinin Rolü ve Fonksiyonlarının Piyasa Ekonomisine Devredilmesi: Özelleştirme*, s. 102; Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 39-40.

1970’li yıllarında yaşanan petrol problemi ve ekonomik krizler nedeniyle birçok ülke özelleştirme uygulamalarına geçiş yapmıştır. Çünkü birçok ülkede kamu bütçelerinde ve ödemeler dengesinde artan açık, işsizlik oranlarında ve enflasyon oranlarında artış, iç ve dış borç hacminde önemli bir artış oldu. Öncülüğünü M. Fridman’ın yaptığı yeni sağ akımı krizlerin sorumlusunun devlet olduğunu iddia ederek ekonomideki rolünü azaltma ve mülkiyete tabana yayma, hızla küreselleşmeye doğru ilerleyen bir pazarda ekonomik verimliliğin ve hayat standartlarının yükseltilmesi nedenleri ile özelleştirme konusunu gündemde tutmuştur. Rekabet gücünün artırılması, masraf, harcama ve maliyetlerin azaltılması, donanım, araç ve yönetim sistemlerinin daha fazla yenilenerek modernizasyonu amacıyla özelleştirmeyi teşvik etmiştir.¹⁷ Yeni liberalist akımların arttığı bu dönemde, iktisadî ve siyasî açıdan liberalleşme, serbest rekabet fikri hâkim olmuştur. Chicago Okulu tarafından belirlenen özelleştirme, farklı ülkelerde yoğun bir şekilde uygulama alanına girmiştir. Bu fikri ilk uygulayan ülke Amerika ve İngiltere olmuştur.¹⁸ Devletin asli görevi olan adalet ve emniyet vazifesi ile yetinerek ekonomik faaliyetlerden geri durması fikri 1970’li yılların neoliberal görüşünün hâkim olduğu dönemde gündeme getirilmiştir.¹⁹

1980’li yıllarda ise Türkiye’de uygulanmaya başlamıştır. Yeni liberal politikalar gereği kamu gelir ve harcamalarının kısılarak devletin ekonomideki rolünün önüne geçilmeye, piyasaya müdahalesine engel olunmaya ve serbest piyasaya da canlılık getirilmeye çalışılmıştır.²⁰ İlk özelleştirme uygulamaları İngiltere ve Amerika’dan sonra Şili, Arjantin ve Meksika’da gerçekleşmiştir. Dünyada ilk özelleştirme uygulaması çok kapsamlı olarak Şili’de oldu. Daha önce kamulaştırılan 240 civarında kuruluş önceki sahiplerine bedelsiz olarak verildi.²¹ Görüldüğü gibi tarihi süreçte bir süre kamu sektörünün, bir süre de özel sektörünün ön plana çıktığı, biri zayıfladığında diğerrinin güçlendiği, bazen kamulaştırmanın, bazen de piyasa ekonomisinin, özelleştirmenin sahnede olduğu görülmektedir.

¹⁷ Dünya, Şevki, *el-Hashasa*, s. 18; Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması*, s. 38.

¹⁸ Orkunoğlu, Işıl Fulya, *Özelleştirme ve Alternatifleri*, Akademik Bakış Dergisi, sy. 22, 2010 s. 2.

¹⁹ Koç, Yıldırım, *Özelleştirme Türkiye’yi Parçalamanın Bir Aracı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

²⁰ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 2, 22-23.

²¹ Işık (Koral), Menekşe, *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 10, 13

1989'da John Williamson'ın önerdiği Washington Uzlaşısı akabinde serbestleşme siyaseti doğrultusunda özelleştirme de ivme kazanmıştır. Rekabetçi denge modeline dayanan bu Neo-Liberal iktisadi anlayışta yer alan reformların arasında; serbestleşme, ticaretin serbestleştirilişi, yurt içinde yabancı yatırımcılara geniş imkânların tanınması, mülkiyet hakları ve özelleştirme de bulunmaktadır.²²

Özelleştirme, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından geliştirilen ekonomik reform programlarının bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ekonomik ve sosyal ilerleme veya idari kalkınma düzeyi ne olursa olsun, özelleştirme sürecinin kolay bir iş olmadığı ve kısa bir sürede tamamlanamayacağı konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Özelleştirmenin siyasi, ekonomik, sosyal ve yasal boyutları birçok boyutları vardır. Özelleştirme stratejisinin hazırlanmasında, yürütme programının hazırlanmasında ve özelleştirme siyasetinin değerlendirmesinde uygulama yöntemleri, hedefler ve prensipler mutlaka dikkate alınmalıdır. Özelleştirmede başı çeken, ekonomileri ağırlıklı olarak kapitalist olan İngiltere ve Fransa gibi büyük sanayi ülkeleridir. Bu ülkeler halka açık şirketlerinin verimliliğini artırmak arzusuyla daha etkili yöntemler arayışına girdiler. Gelişmekte olan ülkelere ise özelleştirme, zarar eden kamu projelerinden kurtulma tepkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²³ Özelleştirme konusu teorik düzeyde kalmadığı gibi onu da aşarak pratik uygulamada hayli yol aldı. Bu dalga, gelişmiş ve gelişmekte olan kapitalist ülkelerin yanında sosyalist ülkeleri bile kapsadı. İslam ülkelerinde de özelleştirme tüm hızıyla sürmektedir. Bu değişimin arkasında da bazı itici faktörler ve amaçlar bulunmaktadır. Özel sektörün ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmede daha etkin olduğu gerekçesiyle, ekonomik durumun iyileştirilmesi ve devletlerin üzerindeki ağır yüklerin hafifletilmesi gibi sebepler sayılabilir.²⁴

²² Altun, Nurullah, Yayla, Yunus Emre, *Özelleştirmeye Karşı Alternatif Yaklaşımlar: Osmanlı Devleti Vakıf Müessesesi Örneği*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, y. 2020, cilt, 9, sy. 2, s. 1158.

²³ Hakîmî, Tamara, *el-Hashasa beyne'l-iktisâdî'l-vad'î ve'l-iktisâdî'l-İslâmî*, (Pozitif Ekonomi İle İslam Ekonomisi Arasındaki Özelleştirme: Suudi Arabistan Modeli) Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), c. 11, sy. 1, 2024, s. 54.

²⁴ Dünya, Şevki, *el-Hashasa*, s. 2.

C-Özelleştirmenin Leh ve Aleyhinde Görüşler

Özelleştirme uygulamaları genellikle şüpheyle karşılandığı için özelleştirmeye taraftar olanların yanında karşı çıkanlar da olmuştur. Özel mülkiyeti savunan ekonomik sistemlerde, devletin bir müteşebbis olarak iktisadi alanda bulunmasını istememiş ve özelleştirmenin lehinde olmuşlardır. Buna karşın üretim araçlarını kamunun ortak bir malı sayan sistemlerde, devletin girişimci kimliği ile ekonomik sahada bulunması gerektiğini öne sürerek “devletçilik siyaseti” gereğince özelleştirmeye sıcak bakmamışlardır. Karma ekonomik sistemi benimseyenler de özelleştirmenin belli şartlar ve alanlarda mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bazı iktisadî akımlar, devletin ekonomi alanında düzenleyici, bazıları hem düzenleyici hem de yönlendirici, diğer bazıları da bunlara ek olarak girişimci olması gerektiğini savunmuşlardır.²⁵

1-Özeleştirme Karşı Çıkan Görüşler

Kamu malları, devletin elinde kamuya daha faydalı bir şekilde kullanılabilmesi için verilmiş bir emanettir. Bu emanetin korunup kollanması, daha verimli kullanılabilmesi, yönetim ve idaresinin ehil ellere bırakılması, çalışan işçilerin alnının terinin kurumadan hakkı ile verilmesi, gerekli kanuni düzenlemelerin zamanında yapılması, çağdaş gelişmelere ayak uydurulabilmesi, kamu teşekkülünün teknolojik imkânlarla sürekli yenilenerek beslenmesi devlet başkanın görevleri arasındadır. Devlet tekeli oluşturmada halkının hizmetine sunabilmesi için gerekli tüm tedbirleri almak zorundadır.

Piyasa ekonomisindeki tam bir rekabet ortamının oluşamaması, kamuya ait mallarda herkesin ortak payının olması, malların üretim ve tüketim aşamalarında toplumun diğer fertlerinin etkilenmeleri ve zarar görmeleri nedeni ile ortaya çıkan başarısızlıklar özelleştirmeye karşı durulmasını sağlamıştır.²⁶

Küresel açıdan bakıldığında iktisat teorisyenlerinin yönlendirmeleriyle devletlerin her birine özelleştirme siyasetinin tek tip ve alternatifsiz olarak önerilmesi ve piyasa ekonomisinin dünyada yaygınlaştırılmasıyla devlet, denetim vazifesini sürdürerek işletme sektöründen çekilmeye başlamıştır. Fakat piyasa ekonomisinin kâr prensibine

²⁵ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s. 26.

²⁶ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 27-29.

göre işlemesi, bazı başarısız örneklerin yaşanması, devletin başarısı kadar sosyal faaliyetlerde varlık gösterememesi ve ekonomik krizlerin devam etmesi nedeniyle özelleştirmelerde olumsuzluklar yaşanmıştır. Özelleştirmelerle yeni zengin sınıfların oluştuğu, zenginin daha zengin, fakirin daha fakirleştiği ve gelir dağılımında dengesizliklerin ortaya çıktığı gerekçesiyle özelleştirme karşıtı gruplar oluşmuştur.²⁷

Özelleştirme karşıtları, özelleştirmenin ülkenin bağımsızlığına gölge düşüren, çalışan sayısının azaltılarak işçi kıyımına yol açan, kamu kaynaklarının yağmalanarak talan edilmesine fırsat veren, yerli ve yabancı sermaye ile bazı yakın çevrelere kamu servetlerinin bedava sayılabilecek bir şekilde satışına imkân sağlayan ve sosyal devletin zayıflatılarak tahribine nedene olacak bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Hâlbuki devletçilik sayesinde başta tarım, ulaştırma, enerji, madencilik, elektrik, doğalgaz gibi birçok alanda millî çalışmalar yapılmış ve ekonomik gelişmeler sağlanmış, ekonomik ve siyasal bağımsızlık elde edilmiştir. Özelleştirmeye karşı çıkmanın bir çeşit vatan savunması anlamını taşıdığını, ülke müdafaasının, emniyetinin ve bağımsızlığının her şeyden önce geldiğini ifade etmişlerdir. Satışa arz edilen yerlerin ucuza satıldığı, satılan fabrikaların arsalarının da çok kıymetli olmaları nedeniyle yağma ve talan iddialarını gündeme getirmektedir. İşçi çıkarma ve ücretlerin düşürülmesi yanında sermayenin piyasa üzerindeki otoritesini perçinleme iddiaları da özelleştirmeye muhalif davranmayı gerekli hale getirmiştir.²⁸

Devletin, kamunun bir malını kamu yararı ve maslahat prensibini dikkate alarak özel mülkiyete tahsisi doğru bir yaklaşım olamaz. Böyle bir uygulama gerçekleşirse devlet malları, belli başlı kişilerin ve kuruluşların elinde dolaşan bir servet olmasına (tekelleşmeye) neden olur.²⁹ Özelleştirmeye muhalefet edenler, kamunun bu mallarının zenginlerin arasında dönüp dolaşan bir servet olması ilkesinden hareket ederek bu görüşlerini ileri sürerler. Üretime arzu edilen desteğin tam anlamıyla verilememesi, devlete gelir getiren ve aktif kuruluşların yabancı firmalara verilerek elden çıkması, yer

²⁷ Altun, Nurullah, Yayla, Yunus Emre, “Özelleştirmeye Karşı Alternatif Yaklaşımlar: Osmanlı Devleti Vakıf Müessesesi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi-2*, (2020), s. 1149, 1167.

²⁸ Koç, Yıldırım, *Özelleştirme Türkiye’yi Parçalamanın Bir Aracı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11-20, 22-23.

²⁹ (كَيْ لَا يَكُونَ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ) “İçinizden zenginlerin arasında dolaşan servete dönüşmesin diye” Haşr 59 / 7. Hadiste de “Güçlülerin zayıfları ezmesine fırsat vermemesi ve devlet malını zenginlerin arasında dolaşan bir servete dönüştürmemesini tavsiye ederim,” buyurulmuştur. Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 293; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 476, H.no: 6985.

altı ve yer üstü madenlerinin işletim hakkının onlara teslim edilerek yerli hammaddelerin yaban ellere geçmesi Müslüman devletleri iktisadi açıdan zayıflatması anlamına gelmektedir.

2-Özeleştirmeyi Destekleyen Görüşler

Kamu mallarının israf edilmesi, ehil olmayan kişiler tarafından yönetilmesi ve kamu yararına yönelik olarak kullanılmaması gibi ana nedenlerle kamu mallarını yine kamunun menfaatine göre değerlendirebilecek, atıl konumdaki bu malları ihya edebilecek emin ve usta ellere verilmesini uygun görenler bu kategoride ele alınabilir.

Devletin doğrudan doğruya üretimin içinde olmasına karşı olanlar, yapılan işlerin kimin tarafından denetleneceği, ceza-i müeyyideleri kimin verip tahsil edeceği, vergilerin nasıl takip edileceği sorularını yönelterek devletin özelleştirmeler yaparak mal ve hizmet üretimini özel kesime, bunların denetim ve vergi toplama işini de kamuya bırakılması gerektiğini iddia etmektedirler.

Devletin sanayi ve ticaret alanındaki faaliyetlerini asgariye indirerek rekabet ortamında daha canlı bir piyasa ekonomisinin kurulabileceğini düşünerek özelleştirmeye sıcak bakanlar, devlet bütçesi üzerindeki KİT yükünün hafifleyeceğini, âtıl durumdaki mal varlıklarının ekonomiye kazandırılarak kaynakların alt yapı yatırımlarına aktarılabilceğini savunmaktadırlar. Devlet işletmecilik sahasından çekilerek borsa ve sermaye piyasalarına ortam hazırlamalı, yerli ve yabancı sermaye tasarrufları ile yeni kaynaklar kazanılacaktır.³⁰

Özelleştirme ile devlet gerçek görevine dönerek tebaasına daha iyi hizmet verme imkânını yakalayacak, sosyal uzlaşmayı gerçekleştiren bir hakem rolünde, finans ve yönetim açısından devlet daha hızlı hareket edebilen güçlü bir yapıya kavuşacaktır. KİT'lerin hisseleri satışa arz edilerek ekonomik istikrarın sağlanması temin edilebilecektir. Devletin düzenli, disiplinli ve dikkatli denetimleri altında hizmet sunacak bağımsız özel kişi ve şirketler rekabet ortamında ve küresel pazarlara girme fırsatı ile daha kaliteli ve daha ucuza mal edilebilen üretim yapabilecektir. Yap işlet devret

³⁰ Barlas, Emin, *Türkiye'deki Kamu Varlığı: Özelleştirme Politikaları ve Sorunları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Bursa, 2002, s. 111-112.

modelleri ile devletin alt yapı hizmetleri yapılacak ve devletin ekonomik refahına katkı sağlanacaktır.³¹

D-Özelleştirmenin Nedenleri

Özelleştirmenin neden ve gerekçeleri aslında mâlî, ekonomik, sosyal ve siyasi olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilebilir. Serbest piyasaya işlerlik kazanımının sağlanması, sermaye piyasasına ivme kazandırılması, ekonomide etkinlik ve verimlilik artışının temini, yabancı sermaye çekerek döviz girdisinin sağlanması mali ve ekonomik nedenleri olarak sayılabilir. Dünya Bankası ve IMF'nin teşvik, baskı ve yönlendirmeleri, devleti küçültme hedefi de siyasi nedenler arasında zikredilebilir.³²

Özel sektörün iktisadi birimleri ve bazı kamu hizmetlerini kamuya göre daha kârlı ve daha kaliteli işletmesidir. Günümüzde özellikle devletin (emniyet, güvenlik, kamu düzeninin sağlanması, kamu iş ve işlemlerinin düzenlenmesi ve sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi gibi) asli görevlerine dönmesi, küçülmesi ve kamu kaynaklarının daha verimli kullanılarak ekonomik israfın önlenmesi, milli gelirin artırılması ön plana geçmiş, 19. yüzyılın ideolojik görüşleri terk edilmiştir. Hangi tesislerin ve hangi hizmet birimlerinin özel sektöre devredileceği siyasi iktidarın tercihinə bağlıdır. Bununla beraber kalite düşmemek kaydıyla kamunun üzerinde yük oluşturan, oluşturmaları mümkün bulunan ve daha düşük maliyetle yaptırılması imkân dairesinde olan bütün birimlerin özelleştirilmesi isabetli bir görüştür. Böylece devlet borçlanmayacak, zararları karşılamayacak, vatandaşın vergi yükü azalacak, eldeki fonlar daha fazla kamu hizmeti için kullanılabilecektir. Devlet özelleştirme yaparken gerekli bütün isteklerini şart olarak ortaya koyacak ve böylece kamu malları korunduğu gibi, hizmetlerde de azalma olmayacak, hizmet kalitesi de yükselecektir.³³

- Kamu yararı, genel ekonomik yarar, toplumun genel menfaati,
- Kamu malı ve kamu kaynaklarının verimli kullanılması,
- Devlet hazinesinden kaynak aktarımının mümkün görülmemesi
- Özel kesimin kaynakları daha verimli kullanması,

³¹ Malkoç, Erdal, *Özelleştirme ve Türk Telekom Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2009, s. 44-45.

³² Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 40-48.

³³ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 776.

-Profesyonel Yönetici Yokluğu: Kamu projelerinde gerek ücret ve gerekse siyasi tesirler sebebiyle profesyonel yönetici sıkıntısı vardır. Yetişmiş bir yöneticiyi özel sektör büyük rakamlarla transfer etmektedir.³⁴

Üniversite-sanayi işbirliği yoktur. Projelerde organizasyon bozukluğu işlerin aksamasına ve planlara ulaşılmamasına sebep olur. Aşırı eleman istihdamı maliyetlerin yükselmesinin sebebidir. Masraf unsuru üzerinde durulmamaktadır ve bu sebeple saat / yayın çok pahalıdır. Kamu projelerinde başarısızlığa sebep olan ana faktörler kısaca sayılmıştır. Bunların dışında daha bir hayli faktör vardır. Sonuç olarak kamu projeleri özel projeler gibi yürütülmediği sürece kaynakların israfı devam edecektir.³⁵

E-Özelleştirmenin Amaç ve Hedefleri

Özelleştirme, iktisadî, mâlî, siyasî, ideolojik ve sosyal amaçların gerçekleşmesi için kullanılan önemli bir araçtır. Temel hedefi, devletin iktisadi alandaki işletmecilik rolünü azaltarak, gücünü ve payını hafifletmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak için bir araç olarak kullanılabilir.³⁶ Özelleştirmenin başlıca amaçları; devlete gelir sağlanması, şirketlerin kârlılık ve verimliliklerinin artırılması, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisinin oluşturulması, atıl kamu varlıklarını ekonomiye kazandırılması, sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve sermayenin tabana yayılması gibi ekonomik büyümeye de katkı sağlayacak hedefler güdülmüştür.³⁷ Özelleştirmenin temel felsefesi devletin temel görevi olan adaletin temini ve güvenliğin sağlanması için gerekli harcamalar ile özel kesimin üstlenmeyeceği, yüklenemeyeceği alt yapı yatırımlarına yönelmesi, ekonomiyi ise sadece Pazar mekanizması tarafından sevk ve idare edilmesidir.³⁸

Devletin asıl vazifesi adalet, emniyet ve güvenliğin teminidir. Özelleştirme ile devletin ekonomi alanındaki sınıî ve ticarî faaliyetlerinin asgariye indirilmesi hedeflenirken, rekabete açık piyasa ekonomisinin oluşturulması, devlet bütçesindeki KİT finansman yükünün azaltılması, sermaye piyasasının iyi bir noktaya getirilmesi ve âtıl

³⁴ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 776

³⁵ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 776

³⁶ Ertüzün, Tefik, *Özelleştirme ve Yabancı Sermaye*, Açık Oturumlar Dizisi: 5 (Ekonomide Özelleştirme), İstanbul, 1990, s. 31

³⁷ Heyet, T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *2017 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2018, s. 13.

³⁸ Koç, Yıldırım, *Özelleştirme Türkiye'yi Parçalamanın Bir Aracı*, s. 25.

konumdaki tasarrufların ekonomiye kazandırılması, bununla kazanılan kaynakların da altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi imkân dâhilinde olacaktır. Tasarrufların daha verimli ve etkin bir şekilde kullanımının sağlanması gerekmektedir. Özelleştirme sayesinde devletin ekonomi alanındaki işletmecî rolünden çekilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede bir yandan yerli ve yabancı tasarrufları mali piyasaya yönlendirerek ek kaynak oluşturulması, bir yandan da kamu sektörünün sıkışan mali piyasa üzerindeki olumsuz baskısı engellenmiş olacaktır. Yabancı sermaye beklentisi, döviz girdisinin sağlanması ve gelirlerinin artırılması, kaçan sermayenin yeniden ülkeye girişinin özendirilmesi, ekonomik verimliliğin artırılması, devlet borcu ve borçlandırılmasının azaltılması, kamu yükünün hafifletilmesi, vergileme yapısının değiştirilmesi, toplumsal refahın en uygun şekle girişini sağlanması, devleti aslî fonksiyonlarına döndürme gibi hedeflerle özelleştirmeler yapılmaktadır.³⁹

Özelleştirme ile hizmetlerin etkinliğinin, profesyonel gelişimin ve abone hizmetlerinin kalitesinin artışı, hizmet standartları için tarifelerin azaltılması hedeflenmektedir. Ayrıca düzenleme ve yönetim hizmetlerinin ayrılması eğilimi, piyasalara ve alternatif yatırım düzenlemelerine doğru açılım yapılması, teknolojik deneyim kazanılarak geliştirilmesi, derinlikli bir yönetim şemasının geliştirilmesi amaçlanmaktadır.⁴⁰

Özelleştirmenin toplumsal etkileri ise ekonomik ve mali hedefler noktasında, sosyal ve siyasi hedefler açısından etkileri olmuştur. Sendikalara etkisi, ülke bütünlüğüne ve bağımsızlığına etkisi tartışılmazdır. Ayrıca gelirlere, kamu kaynaklarına ve piyasalara olumlu etkileri olmuştur. Mülkiyetin ve servetin tabana geniş halk kitlelerine yayılması, neticede servet dağılımının adilane yapılmış olmasını temin edecektir.⁴¹

Özelleştirmenin amaçları arasında özel şirketlerin kalite ve veriminin artırılması, serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi, kaynakların ekonomik olarak kullanılması, mülkiyetin halk tabanına yayılması ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi bulunmaktadır. Ayrıca, devlete gelir elde edilmesi, âtıl kamu işletmelerinin yükünün hafifletilmesi, dolaysız vergilendirmenin yaygınlaştırılması, sosyal refahın ve bireysel

³⁹ Işık (Koral), Menekşe, *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 5.

⁴⁰ Işık (Koral), *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 30

⁴¹ Falay, Nihat, *Özelleştirme'nin Gerekçeleri, Uygulaması ve Etkileri*, İÜ. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, s. 190.

özgürlüklerin önünün açılması da bu amaçlar arasında zikredilebilir. Özelleştirmenin işsizliğin artması, üretimin durma noktasına gelmesi, sosyal devlet anlayışında zayıflama, devlet tekelinin özel tekele dönüşmesi gibi sakıncaları da vardır.⁴²

Özelleştirmenin, kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetin finansmanı, bunların üretimi, mülkiyet ve / veya yönetiminin kısmen yahut tamamen özelleştirilmesi ve kamu tekelinin kaldırılması gibi dört amacı ve ana süreci bulunmaktadır.⁴³

F-Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları

Her ülkenin kamu uygulamalarında farklılık olması tabidir. Özellikle kriz yaşayan ülkeler bu durumdan kurtulmak için devletin ekonomideki yerini azaltmak ve küçültmek için kamu mülkiyetindeki kuruluşlarını özelleştirmek istemiştir. Bu bölümde hem dünyada hem de Türkiye’de özelleştirme ile ilgili uygulama örneklerini kısaca vermek istiyoruz.

1-Ülkelerdeki Özelleştirme Uygulamaları

Dünyada özelleştirme uygulamalarının önemli uygulamalardan biri İngiltere’de rekabete işlerlik kazandırabilmek, kamu borçlanmasını alt seviyede tutabilmek, yeni bir ekonomik yapılanma ve verimliliğin artırılmasını sağlamak, yeni kaynaklar yaratmak, sermaye piyasasının önünü açmak ve mülkiyetin tabana yayılmasını sağlayabilmek hedefleriyle başlamış,⁴⁴ enerji kanununu çıkarılarak enerji dağıtımı özelleştirmiştir.⁴⁵ İngiltere’deki özelleştirme uygulamalarının mülkiyetin tabana yayılmasını gerçekleştirmediği ifade edilmektedir. Ayrıca hazine zarara uğratılmış, işten çıkarılmalar ve işçi sayısında azalma gözlenmiştir. Kârsız ve verimsiz bir yapıda olan teşebbüsler devlet elinde kalmıştır. Ekonomide rekabet düzeyi artarak, kamu ve özel girişimlerin daha dinamik bir yapıya kavuşmaları mümkün olmuştur. Millileştirilmiş endüstrilerde maliyetlerin azaldığı ve verimliliğin yükseldiği gözlemlenmiştir.⁴⁶

⁴² Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 2001, 2002, 2003 Yılları Eylem Ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesine İlişkin Rapor (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, sy. 2005 / 4, Tarih: 22 /09 / 2005) (Özelleştirme Raporu (ÖİB))

⁴³ Falay, Nihat, *Özelleştirme’nin Gerekçeleri, Uygulaması ve Etkileri*, s. 188.

⁴⁴ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 53-54.

⁴⁵ Alemdaroğlu, Nusret, *Türkiye’nin Genel Enerji Durumu ve Özelleştirme*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 16, sy. 45, (Şubat), 2008, s. 49

⁴⁶ Eker, Aytaç, *Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Sonuçları*, (Özelleştirme Sempozyumu), Manisa, 28-29 Nisan 1994, s. 102-103

Federal Almanya Eski Doğu Almanya’da yaptığı özelleştirme uygulamalarını gerçekleştirme amacıyla Treuhandanstalt isimli bir idare oluşturmuştur.⁴⁷ Bu kurum 3500 kişilik bir kadroyla 15.000 müessesenin hızla dökümünü çıkardı. Kurum firmalarla ilgili her türlü kapasite, işçi bilgileri, alt yapı ve bina, fabrika ve takım bilgileri, maliyet pazarlama verileri gibi bir alıcının bilmesi gereken konuları detaylı olarak topladıktan sonra fabrika ve makine resimlerini de içeren sektörel temelde kataloglar basarak bu firmaları satın almayla ilgilenen şahıs ve kuruluşlara bunları verdiler. Bununla da yetinmeyip bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak için bu müesseseleri alacak şahıslara yönelik teşvik, kredi, sendikal haklar ve bunun gibi özel uygulamaları da içeren bir kitapçık basarak bu kataloglarla beraber ilgilenenlere sundular. Bu çalışmanın neticesi 2 yıl gibi kısa bir zamanda 15.000 müesseseden 12.000 ini sattılar. Geri kalanların bir kısmını tasfiye ederek problemi kökünden halletmeye çalıştılar.⁴⁸

İtalya’da da IRI isimli bir birim kurmuş, özelleştirme uygulamasını, bağlı şirketlerdeki hisselerin tamamını ya da bir bölümünü satmak şeklinde gerçekleştirmiştir. Stratejik önemi olan devlet işletmeleri çoğu payı devlette kalmak kaydı ile hisse senedi, diğerleri de şirket devri ile özelleştirilmiştir. Kamu kesiminde istikrarın ve sanayi alanında yapılaşma amacıyla yapılan bu özelleştirmelerden bir miktar gelir elde edilmiştir. Kısmî özelleştirme uygulamaları genellikle sermaye piyasasında gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Fransa’da 1982 yılında kamu hisselerinin özel kesime açılması ile başlayan özelleştirme uygulamaları 1986 yılında hızlanmıştır.⁵⁰ Macaristan, Doğu Avrupa’da ilk özelleştirmeyi başlatan ülkedir. 1988’de yabancılara özelleştirme imkânı tanınmış, iki yıl sonrasında da özelleştirme yasası çıkartılmıştır. Stratejik önemi olan işletmeler devletin kontrolünde kalmak kaydı ile çok cüzî özelleştirmelerin yapılmasına müsaade edilmiştir. Rusya Federasyonu ise 1991 yılında başladığı çalışmaları 1993 yılında hızlandırmıştır. Polonya’da 1990’da çıkan yasa ile ticaret ve hizmet alanında birçok müteşebbis kazanılmıştır.⁵¹

⁴⁷ Sancakdar, Oğuz, *Alman İdare Hukukunda Kamusal Yükümlülüklerin Özelleştirilmesinin Sınırları*, DEÜHFD, c. 6, Sy. 2, 2004, s.255-275. Treuhandanstalt: Die Anstalt zur treuhändersichen Verwaltung des Volkseigentums: (Bizdeki özelleştirme İdaresi gibi) Kamu mallarının müteveli idaresi kurumu, bir nevi kayyumluk müessesesi. Treuhand yed-i emin / güvenilir el anlamına gelmektedir.

⁴⁸ Yazar, Erol, *Özelleştirmenin Neresindeyiz?* (Sunuş Yazısı), *Çerçeve-6 (Müsiad Dergisi)*, (Ekim), 1993, s. 3

⁴⁹ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 55; *Özelleştirme Sempozyumu*, s. 106

⁵⁰ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 54-55.

⁵¹ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 58-59.

İran ise ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelebilmek için 2006 yılında petrol kesimi haricinde birçok sahada özelleştirme yapılacağını açıklamasına rağmen, belirlenen hedeflerin çok altında kalmıştır. Başarıya ulaşmayan özelleştirme çabaları bir tarafa 1990'lı yılların ortalarında aşırı dış borç ödemeleri neticesinde petrol sektörü dışındaki sanayi kesimine kâfi miktarda döviz rezervleri aktarılamamış olması nedeniyle diğer sektörler gelişme gösterememiştir. İran, Anayasasındaki 44. madde ve buna bağlı düzenlenen uygulama kanunu ile özelleştirme ivme kazanmış, elektrik üretiminin büyük bir kısmı özel sektöre devredilmek istenmiştir. Devletin 11 bankasının dördü özelleştirilme gündemine alınmıştır.⁵² Suudi Arabistan'da ülkenin 2030 hedefini desteklemek amacıyla “el-Merkezü'l-Vatanî li't-Tahsis” Millî Özelleştirme Merkezi kurularak 2018 yılından beri özelleştirme programları uygulanmakta ve ilgili faaliyetler yürütülmektedir.⁵³ Kazakistan, Moğolistan gibi ülkelerde de özelleştirme programı uygulanmaya başlandı.⁵⁴ Ayrıca Bulgaristan, Japonya, Meksika ve Arjantin'de özelleştirme uygulamaları yapılmıştır.⁵⁵

2-Türkiye'deki Özelleştirme Uygulamaları

Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarına geçmeden önce Osmanlılar dönemindeki bazı özelleştirme teşebbüslerine ve uygulamalarına kısaca temas etmede yarar mülhaza etmekteyiz. Aslında birçok alanda devlet özelleştirme yolu ile faaliyetlerini sürdürüyordu.

Hazine arazilerinin kuru mülkiyeti devlete aittir ve tasarruf şekli de devletçe düzenlenmektedir. Bu arazilerin işletilmesi, tarihi şartların da etkisiyle gelişerek Osmanlı döneminde en mükemmel şeklini almıştır.⁵⁶

⁵² Tahran Ticaret Müşavirliği İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, Haziran, 2009, s. 9-13

⁵³ Hakîmî, Tamara, *el-Hashasa beyne'l-iktisâdî'l-vad'î ve'l-iktisâdî'l-İslâmî*, (Pozitif Ekonomi İle İslam Ekonomisi Arasındaki Özelleştirme: Suudi Arabistan Modeli) Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), c. 11, sy. 1, 2024, s. 50.

⁵⁴ Küçük, Cevdet, “Kazakistan Cumhuriyeti”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, 131; Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğolistan”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ek 2.cilt, s. 277.

⁵⁵ Beydilli, Kemal, “Rusya”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV, 253 vd.; Kuyucuklu, Nazif, “Bulgaristan”, TDV İslam Ansiklopedisi, VI, 391-396; David, Geza, “Macaristan”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, 295; Yarar, Erol, “Özelleştirmenin Neresindeyiz?”, s. 3; Yetişmiş, Yasin, “Dünyanın Renkli Ülkesi Meksika”, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 27, sy. 91, (Nisan-Mayıs), 2019, s. 84.

⁵⁶ Barkan, “Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, s. 129 vd.

Arazi Kanunnamesi'nin önemli bir kısmı bu arazilerin tasarruf hukuku ile ilgilidir.⁵⁷ Kısaca ifade etmek gerekirse Osmanlılar zamanında bu araziler bir bakıma kiralama usulü ile (tımar/dirlik) işletilmiştir. Devletin yetkili kıldığı kişiler, tefviz⁵⁸ denilen özel bir sözleşme ile bu topraklar üzerindeki tasarruf hakkını süresiz olarak kişilere devretmektedir. Bu şekilde toprağın yararlanma hakkı kişilere devredilirken onlardan toprağın bedeline yakın bir miktarda peşin bir para alınmaktadır ki buna tapu veya muaccele denilmektedir. Bundan sonra da her yıl toprağın ürününden öşür denilen yarısından onda birine kadar değişen nispette bir diğer miktar alınmaktadır ki buna da müeccele adı verilmektedir.⁵⁹ Bu şekilde toprağın tasarruf hakkını elde eden kişi, tasarruf hakkının kendisine sağladığı yetki sonucu, araziye elde bulundurma, kullanma ve yararlanma haklarına sahip olduğu gibi yararlanma hakkını üçüncü kişilere ferağ etme yetkisine de sahiptir. Bu hak, mutasarrıfın vefatı halinde kanunun gösterdiği nispetlerde mirasçılara intikal etmektedir. Bununla birlikte, mîrî arazinin kuru mülkiyeti devlete ait olduğu için mutasarrıfın bunu etkileyecek olan satma, vakfetme, bağışlama, vasiyet etme, rehin gibi hukuki işlemlerde bulunma yetkisi yoktur. Ayrıca mîrî arazi cebri icraya da konu olmamaktadır.⁶⁰ 19. yüzyılın sonunda II. Abdülhamit'e kamu müesseselerinin özelleştirilmesi ile ilgili dönemin idarecileri tarafından teklifler yapılmıştır.⁶¹

1910'da Âli Paşa'nın devletin geleceğini güvenceye alacak tüm konuların ele alındığı bir vasiyetnamesi yayınlandı. Osmanlının istikbalini liberal ve serbest piyasa ekonomisinde gören Âli Paşa, bilim ve teknolojinin öncelikli olarak ele alınması istiyordu. Devletin gelirini arttırmanın lüzumuna değiniyordu. Bu durum iktisat tarihinde Osmanlının ilk ciddi özelleştirme girişimi olarak değerlendirilmişti.⁶²

Türkiye'de devletin mecbur kalmadıkça ekonomik hayata girmemesi, devletin ekonomik faaliyetlerinin peyderpey özel kesime devri ilkesi, Cumhuriyetin ilk

⁵⁷ AK.'nin en önemli kısmını teşkil eden 8-90. maddeleri, mîrî arazinin tasarruf, ferağ, intikal ve mahlulat şekillerini düzenlemektedir.

⁵⁸ Tefviz işlemiyle doğan tasarruf hakkının kira, intifa veya mülkiyet hakkı olmayıp, ayni hak benzeri kendine özgü bir hak olduğudur. Bk. Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 32; Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 15 vd. Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 102-110.

⁵⁹ Bk. AK., md. 3; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 75 vd. Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 32; Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 15 vd.

⁶⁰ Mîrî arazinin tefviz, tasarruf, ferağ ve intikal hükümleri hakkında detaylı bilgi için bk. AK. md. 3, 8-90; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 24 vd. Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 15 vd. Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 64 vd. 49 vd. Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 73-75.

⁶¹ Yarar, *Özelleştirmenin Neresindeyiz?*, s. 3

⁶² Deniz, Abdülbaki, *İslam Hukukunda İllet Kavramı Ve Faizin İlleti*, Y.L. Tezi, Bursa, 2006, s. 19-20.

dönemlerine uzanır. 1930'lu yıllarda Türkiye'de devletin düzenleyici ve girişimci siyaseti gereği sanayileşmede ve kalkınmada öncü roller üstlenmiş, çalışma hayatını kurumsallaştırmaya başlamıştır. Devletin önemli fonksiyonlarının işlerliliğinin yitirilmemesi açısından özelleştirmeye mesafeli durulmuştur.⁶³ Türkiye'de KİT'ler tesis edilirken, kuruluş yasalarında ileriki zamanlarda özel kesime devredilebilme imkânına dair maddelerin yer aldığı göze çarpar. Türkiye'de 1990'lı yılların ilk zamanlarından itibaren ivme kazanan özelleştirmenin kanunlarının çıkarıldığı 1994 senesi çok önemli bir dönüm noktası oldu.⁶⁴

KİT'lerin özelleştirilmesinde görüş birliği oluşmuş ancak bu konudaki en önemli problem KİT'lerin değerlendirme/fiyatlandırma sorunudur. Bu şirketlerin özelleştirilmesinin amacı genel amaçlarına ilaveten şirketin satışı yoluyla kamuya gelir temini ve hisse senetleri yoluyla halka açılımının sağlanmasıdır. İşçi hisse senedi sahipliği senedi planı ile şirketin verimliliği ve kârlılığının artırılması, sendikal problemlerin üretimi engellemesinin önlenmesi, Tüketici İşçi Hisse Senedi Sahipliği Senedi Planı ile de şirketin müşteri isteklerine uygun üretim yapması ve dolayısıyla mal üretiminde daha duyarlı olması sağlanabilir. Sektörün serbestleştirilmesi, serbestleşen KİT'lerin hisse senetleri yoluyla geniş halk kitlelerine satılması için etkin bir sermaye piyasasının bulunması gerekir. Kamuoyu desteği ve özelleştirme otoritesinin siyasi kararlılığı büyük önem arz eder. Teşvik sağlayarak tüketicilere, işçilere ya da orta sınıfa hisse senetlerinin satılması İngiltere, Kanada ve Almanya'da amaca ulaşmak için uygulanmış ve başarılı olmuş yöntemdir. Özelleştirme yapılan bütün ülkelerde genel olarak KİT'lerin hisse senetleri ile halka arzında fiyatın düşük tutulması, genel kabul görmüş bir stratejidir. Ancak blok satış yönteminde fiyatlandırmanın düşük yapılması kamuoyunun büyük tepkisini çekecek bir politikadır. Özellikle yabancılara satışta kamuoyu fiyatlamaya karşı çok duyarlı olacaktır. Ülkemizde özelleştirme serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak, ekonominin verimliliğini artırmak, sınıai mülkiyetini tabana yaymak ve sermaye piyasasını güçlendirmek gibi hedefleri gerçekleştirmekten öte bugün bütçe açıklarını kapatmaya yönelik bir politika haline getirilmiş gibi gözükmektedir. Bu amaç da önemli olmakla birlikte hedef saptırmanın başarıyı gölgeleyeceği göz ardı

⁶³ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s. 2, 38.

⁶⁴ Işık (Koral), Menekşe, *Atık Su*, s. 14, 20

edilmemelidir. Satış sırasında çalışanlara, yöre halkına, tüketicilerine, yabancı ülkelerde çalışan Türk işçilerine ve halka öncelik verilmelidir. Bunun sağlanması için gerekli teşviklerin verilmesinden çekinilmemelidir. Özelleştirme sonucu ortaya çıkacak istihdam fazlası personelin, sosyal patlamalara yol açmasının önlenmesi için erken emeklilik, işsizlik sigortası ve kıdem tazminatı fonu gibi tedbirlerin süratle alınması gerekmektedir. Tüm bu faktörlere ilaveten özelleştirme programının başarısı için en önemli husus siyasi iradenin kararlılığında yatmaktadır.⁶⁵

Bir KİT'in özelleştirilmesine karar verildikten sonra uygulamanın yapılabilmesi için (politik, yasal, pazar koşulları, hükümet faaliyetleri ve diğer) engellerin aşılması gerekmektedir.⁶⁶ Özelleştirmeyi zora sokan idari ve kanuni bazı engeller olabilmektedir. KİT'lerin faaliyet icra ettiği pazarın vasıflarının da ayrıca ele alınması gerekmektedir. KİT'lerin pazar payı, rakiplerinin durum ve tutumları, KİT'lerin özelleştirilme sonrasında özel sektör ve hükümetin yaşayacağı problemler ve riskler dikkate alınmalıdır. Hükümetin kararlılığı, özelleştirmeyi kontrolü, gelir giderlerinin tespiti, satın alacak şirketlerinin standartlarının belirlenmesi ve işçilerin durumu değerlendirilmelidir. Ayrıca KİT'lerin elindeki ekipler, imkân ve imtiyazlar özelleştirmenin amacına göre tekrar ele alınmalıdır. Bu aşamalardan sonra kamunun ve KİT'leri satın alacak firmaların çıkarlarına göre maliyet ve fiyatlandırma çalışması yapılmalıdır.⁶⁷

Özelleştirmenin yasal çerçevesi de 2983 Sayılı Yasa ile çizilmeye başlamıştır. Ardından özelleştirmenin karar alıp uygulama aşamaları yönelik 3291 Sayılı Yasa ile düzenleme yapıldı. 3996 sayılı Kanun ile “yap işlet devret” modeline yasal zemin hazırlandı. İlk kapsamlı tanzim 4046 sayılı Yasa ile yapıldı. Bu yasa ile “Özelleştirme İdaresi Başkanlığı” kurularak “özelleştirme fonu” oluşturuldu.⁶⁸

Sekizinci Kalkınma Planı çerçevesinde serbestleşme faaliyetleri büyük bir önem kazanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planının uygulanma safhasında ise kamu santralleri özelleştirilmiş, özel sektöre santraller kurma fırsatı verilmiş, özellikle doğal gaz ve elektrik alanında serbestleşme ivme kazanmıştır. Neticede elektrik dağıtım ve

⁶⁵ Kır, Ş. Yavuz, *Türkiye’de KİT’leri Özelleştirme Politikası*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 1, sy. 6, (Ekim), 1993, s. 10-11, 14-16.

⁶⁶ Karan, Mehmet Baha, *Özelleştirme Politikaları Ve Turizm Sektöründe Bir KİT: Turban A.Ş.*, AÜSBFD., C. 49, sy. 3, s. 251.

⁶⁷ Karan, Mehmet Baha, *Özelleştirme Politikaları*, s. 251.

⁶⁸ Kilci, Metin, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*. Kaynak ve rehber bir kitap olarak İlhan Baytan'ın “Özelleştirme Hukuku ve Uygulamaları” (Yetkin Yayınları, 2009) tavsiye edilir.

ticaretindeki serbestleşme tamamlanma noktasına gelmiş, doğal gazın dağıtımını ise bütünüyle özel kesime verilmiştir.⁶⁹ Devlet, özelleştirme ve serbestleşme uygulamaları ile üretim ve bazı hizmetlerden geri durarak ekonomideki düzenleme ve denetleme rolünü güçlendirmiş, bununla da özel kesimin ekonomideki ağırlığının artmasına vesile olmuştur.⁷⁰ Demiryollarının geliştirilmesi adına özel kesime yatırım ve işletme fırsatı verilmiştir. Limanlarda özelleştirme hızla tamamlanarak özel kesimin liman yatırımlarında büyük bir artış gözlenmiştir.⁷¹ Kamu işletmelerinde araştırma geliştirme yöntemleriyle yenilenme gayreti içinde olma, fiyat ve tarifelerini ticarî esaslara uygun olarak belirleyip “kârlılık, verimliliği artırma ve kurumsal yönetim” ilkelerine tabi olarak iş ve işlemlerini sürdürmenin yanında iktisadi alanda verimliliğin artırılması, mali dengedeki iyileştirme ve güçlü bir piyasa oluşturma hedefleri ile özelleştirmeye devam edilecektir.⁷² Kamu ve özel kesimin iç birliği içinde hareket edebilmesi için yeni bir mekanizma oluşumuna ilişkin hem hukuki hem de idari düzenlemeler gerçekleştirilecektir.⁷³ Kalkınma problemlerine yenilikçi ve teknolojiye dayalı çözümler geliştiren müteşebbislerin desteklenmesi için gerekli kanuni ve finans ortamının oluşturulması için kamu-özel sektör ortaklıklarının teşvik edilerek artırılması desteklenecektir.⁷⁴ Rekabet Kurumu özelleştirme aşamasında kamu teşebbüslerinin özel sektöre devrini incelemekte ve özelleştirme yoluyla devletin ekonomideki üretim etkinliği azaltılırken kamunun terk ettiği alanlarda tekelleşmeye engel olmaktadır.⁷⁵

II-MAL KAVRAMI VE KAMU MALLARI

İnsanın yeryüzünde hayatini devam ettirdiği ve kendisine meyletme zorunda kaldığı, sahip olma ve koruma ihtiyacı hissettiği eşya, mal ve mülk İslam Hukukunun en önemli konularında biri olmuştur. Korunması gerekli olan din, can, akıl, namus ve neslin yanında malların da korunması esas kabul edilmiştir. İnsanların emrine verilmiş, hizmetine sunulmuş ve ihtiyaçlarını karşılayan mal, ekonomik ve iktisadi hayatın temelini oluşturan bir araçtır. Hayatın bir dilimi olan zenginlik, canın yongası olan mal, insanın

⁶⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*, Ankara, 2019, s. 90-91.

⁷⁰ Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*, s. 104-105.

⁷¹ Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*, s. 132.

⁷² T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Ankara, 2019, s. 33.

⁷³ Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, s. 150.

⁷⁴ Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, s. 190.

⁷⁵ Rekabet Kurumu, *Ondokuzuncu Yıllık Rapor (2017)*, Ankara, 2018, s. 22.

hayatı boyunca aradığı, peşinde koştuğu önemli bir nimettir. Bu nimete kavuşmak için gece gündüz çalışır, yerin derinliklerine iner, yeryüzünün en ücra köşelerine gider, kayaları parçalar, dağları eritir. Denizin tüm nimetlerini elde etmek için dalgalarla mücadele eder. Bunun sonucunda da Allah'ın kendisine sunduğu tabiat zenginliklerine sahip olabilmek, servetlerini kendi mülkiyetine alabilmek için her türlü zorluğu aşmaya çalışır.

İslam hukukunda yol, okyanus, deniz, nehir, akarsu, meydan, çarşı-pazar yeri, harman yeri, mezarlık, maden ocağı, petrol yatakları, doğalgaz yatağı, otlak, yaylak, kışlak, pınar, çeşme, ibadethane, han, kervansaray, baltalık, orman gibi yerler devletlerin kontrolünde insanların hizmetine sunulmuş kamu malı olarak kabul edilen yerlerdendir.

A-Mal Kavramı

1-Mal Kelimesinin Lügat ve İstilahî Manaları

Sözlük anlamından esinlenerek **mal** (çoğulu: **emval**) meyledilen, mâlik olunan, insanın sahip olduğu eşya anlamına gelmektedir. Mal denilmesinin sebebi sürekli meyledici olması ve kaybolup gitmesi yahut kendisine meyledilen bir şey olmasıdır.⁷⁶ Bu nedenle mala geçici anlamında "**araz**" (عَرْض) adı da verilir.⁷⁷

Mülkiyet hakkının konusu olan **mal**, insanlar arasında maddî kıymeti bulunan, onların ihtiyaçları temin için yaratılan ve istenildiğinde alınıp kullanılabilen, ihtiyaç duyulacağı vakitler için biriktirilip faydalanılması imkân dâhilinde ve caiz olan şeylerdir.⁷⁸ Mal iktisaba konu olabilen a'yân ile menâfî / menfaatlerden oluşmaktadır.⁷⁹

Ayn (çoğulu: **a'yân** / cismani şeyler) ise muayyen ve müşahhas olan şeyler diye tanımlanır.⁸⁰ Menkûl / nakledilebilen ve gayr-i menkûl / nakledilemeyen mal diye iki

⁷⁶ Esen, Adem, *Mal, Mülkiyet ve Piyasa*, s. 20-21.

⁷⁷ Araz, Türkçe'de de kullanılan ârizî yani geçici dünya malı, metâi anlamına gelir (Bk. Nisa 4 / 94; Enfal 8 / 67). Dünya malı insanın emrine arz olunmuştur. Ancak insan dünya malından i'raz ettikçe yani ona değer vermeyip yüz çevirdikçe manevî olarak daha güçlü olacaktır. Bk. A'râf 7 / 169; Nur 24 / 33. Hadis-i şerifte de asıl zenginliğin geçici dünya malı ile olmadığı bildirilmiştir: (لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ) Bk. *Buhârî*, Rikâk 15; *Müslim*, Zekât 120.

⁷⁸ Bk. Karaman, Hayrettin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, III, 12; Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, s. 18; Döndüren, Hamdi, *Delilleriye Ticaret ve İktisat İlmi*, s. 39; Zühaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî*, V, 515.

⁷⁹ Ebû Zehra, Muhammed, *el-Milkiyye*, s. 47.

⁸⁰ Bk. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 159.

kısımda değerlendirilir ki bu bütün eşyayı kapsamaktadır.⁸¹ Mecelle’de malın tarifi şöyle yapılmıştır: “Tab’ı insânî mâil olup da vakt-i hâcet için iddihâr olunabilen şeydir ki menkûle ve gayr-i menkûle şâmil olur.”⁸² İnsan tabiatının meyilli olduğu, onlar için faydalı olan ve ihtiyaçlarını gideren, ihtiyaç zamanlarında lazım olur düşüncesi ile biriktirdiği, taşınabilen ve taşınmaz olan varlıklar bu tarife göre mal kapsamına girer. Hukukta mal, borçlar ve eşya hukukunu ilgilendirir. Ancak borçlar hukukundaki mal, eşya hukukuna göre daha geniştir.⁸³

2-Mülk ve Mülkiyet

Mülk, a’yân ve menâfi cihetiyle insanın sahip ve mâlik olduğu şey diye tarif edilir.⁸⁴ “Saltanat, hâkimiyet ve siyaseten muktedir olma” anlamındadır.⁸⁵ Mülkiyet, Arapçada “milk” / “melk” kökünden türetilmiş, insanın eşya, mal ve menfaatlerle olan irtibatının hukûkî bir ifadesidir. “Bir şeyi elde edip tek başına istifade hak ve yetkisine sahip olmaktır.” Terim olarak mülkiyet şöyle tanımlanabilir: “Hukûkî bir mâni olmadığı müddetçe, şahıslara bir şeyde tasarruf yetkisi veren ve diğer kişilerin de tasarruf yetkisine mani olan malik olma hakkıdır.”⁸⁶

Mülk; tam mülk ve nâkıs mülk olmak üzere iki sınıfta ele alınabilir. *Tam Mülk*; eşyanın rakabe ve menfaatine birlikte mâlik olmaktır ki sahibinin meşrû olan tüm hakları da sabit kalır.⁸⁷ Şu halde tam mülk, sahibine mâlik olduğu bu şeylerde kullanma, işletme ve tasarruf hürriyeti gibi tam yetki vermektedir. Nâkıs Mülk; malın yalnızca aynına veya sadece menfaatine sahip olabilmektir. Menfaat mülkü intifa hakkını, ayna tabi olan mülk de irtifak hakkını ifade eder.⁸⁸

Kur’ân’da mülkiyet hakkı, dokunulmazlığı, korunması gerektiği ve ihlâl edilmemesi konusu dile getirilmiş, “malları” ve “mallarınız” diye insanlara nispet

⁸¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm*, I, 244-246.

⁸² Bk. *Mecelle* md. 126.

⁸³ Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980, s. 102; Adem, Esen, *Mal, Mülkiyet ve Piyasa*, 22.

⁸⁴ Bk. *Mecelle* md. 125.

⁸⁵ Fîruzâbâdî, Mevdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kub (v. 817 / 1414), *el-Kâmûsu’l-muhît*, Beyrut, 1987, m-l-k md., s. 1232-1233; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, m-l-k md., X, 491 vd.

⁸⁶ Akgündüz Ahmet-Cin Halil, *Türk-İslâm Hukûk Târihi*, II, 269. Ayrıca bk. Zerkâ, Mustafa, *el-Medhal*, I, 241; Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukûku*, III, 28-29; Demir, *İslâm Hukûkunda Mülkiyet Hakkı*, s. 108.

⁸⁷ Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, IV, 58; V, 491.

⁸⁸ Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, IV, 59; V, 492.

edilmiştir.⁸⁹ Her insanın mülkiyet hakkına sahip olduğu “Her şahıs bizzat kendisi ve diğerleriyle beraber mal ve mülk sahibi olma salahiyetine hâiz olduğu, hiç kimsenin mal ve mülkünden keyfi bir şekilde mahrum edilemeyeceği”⁹⁰ şekliyle günümüz hukukunda ifade edilmiştir.

B-Sahibine Göre Mal Çeşitleri

Özel veya tüzel kişiler tarafından belli bir sahibi olan, belirli kişilerin mülkiyetinde bulunan mala "sahipli mal" denir. Bunun dışındakiler ise “sahipsiz mal” olarak bilinir. Eşyanın önemli bir kısmı sahipli mallar grubuna girer. Eşya hukukundaki hükümlerin çoğu da sahipli mallar ile ilgilidir. İslam Hukukunun toprak hukukuyla ilgili bölümlerinde, arazilerin de çok değişik açılardan tasnifinin yapılmış olduğu görülmektedir. Kimi, câhilî ve İslâmî dönem ayrımından yola çıkmış; kimi, İslam ülkesine girişi, barış yolu ile ya da savaş yolu ile yahut kendiliğinden, gönüllü olarak İslam ülkesine katılmış araziler tasnifini yapmış; kimi, vergilere göre bir gruplandırma yapmış; kimi de mülkiyetin aidiyetine göre arazi çeşitlerini sıralamışlardır. 1274 / 1858 Arazi Kanunnamesi’ndeki tasnif ise gelişmiş bir sınıflandırma olarak kabul edilmiştir.⁹¹ Sahipli ve sahipsiz mallar, mubah / serbest, özel, vakıf, devlete ait ve kamu malı olarak beş başlıkta incelendiği gibi araziler de mülkiyet ve tasarruf bakımından beş kısımdır; mülk arazi, devlet arazisi, vakıf arazi, metrûk arazi ve mevât arazidir.

1-Mubah (Serbest) Mallar

Su, (sahipsiz arazilerde hüday-i nâbit olan) ot, ateş ve tuz gibi kullanımda herkesin ortak olduğu, özel mülkiyete geçebileceği halde, henüz özel mülkiyete girmemiş, elde edilmesi ve mülkiyete geçirilmesi, yararlanılması mubah olan, fakat başkalarına engel olarak sadece kendi özel mülkiyetine geçirilmesi caiz olmayan mallardır.⁹² Av

⁸⁹ İlgili âyetler için bk. el-Bakara, 2 / 261, 262, 264, 265, 279 (“Sermayeniz sizindir” ifâdesi mülkiyetin meşrûiyetine delalet etmektedir); Âlû İmrân, 3 / 154; et-Tevbe, 9 / 111; en-Nûr, 24 / 27, 61; en-Nahl, 16 / 80; el-Ahzâb, 33 / 13; el-Kasas, 28 / 81; el-Kalem, 68 / 17. Âlûsî (v. 1270 / 1854) ve Kurtubî’nin (v. 671 / 1273) ifadesiyle bu durum “ihtisâs / âdiyet ve temlik” anlamı taşır. Bk. Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihabüddin Mahmud (v. 1270 / 1854), *Rûhu’l-meânî*, Dârû’l-fıkr, t.s., IV, 202; Kurtubî, *el-Câmi’*, XII, 212. Toprak ve arazi de özel mülkiyete konu olan varlıklardan biridir. Hadiste geçen (مَنْ أَمْسَا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ) “Kim ölü araziye ihyâ ederse, o (ihyâ edilen arazi), onun (ihyâ edenin) olur,” (*Mâlik*, Akdiyye, 24, no: 26; *Tirmizî*, Ahkâm, 38, no: 1378) ifâdesi de âlimlerin çoğunluğuna göre ihtisâs ve mülkiyet ifâde etmektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 166; Merğînânî, *Hidâye*, IV, 384; Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, XII, 287.

⁹⁰ *İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi*, md. 17; 1982 TC. Anayasası, md. 35.

⁹¹ Bk. Şafak, *Arazi Hukuku*, 58-75

⁹² *Mecelle* md. 1234-1253.

hayvanları, kimsenin mülkünde olmayan, tepelerde, kırlarda, dağlarda kendiliğinden yetişen yabani ağaçlar ve bunların meyveleri gibi üzerinde mülkiyet tesis edilmemiş, herkesin müştereken istifadesine açık mallar da mubah mallar arasında zikredilebilir.⁹³

Hadis kaynaklarında su, ot, ateş ve tuz müşterek mubah mallardan sayılmıştır: “İnsanlar (Müslümanlar) şu üç şeyde ortak hakka sahiptir: Su, ot ve ateş.”⁹⁴ *Mecelle'nin* bir maddesi de bu doğrultudadır.⁹⁵ Su, içme ve sulama hakkını; ot, yeme, otlatma ve diğer imkânları; ateş ise doğalgaz, petrol, güneş enerjisi gibi imkânları da içeren yakıt olarak kullanma, ısınma, pişirme gibi durumlarda eşitçe faydalanma haklarını ifade eder. Tuzun mubah mal sayıldığı rivayet ise şöyledir: Hz. Âişe (r.a.) (v. 58 / 678): Ey Allah'ın peygamberi! Engellenmesi helâl olmayan şeyler nelerdir, diye sordu. Allah Rasulü (s.a.s.): “*Su, tuz ve ateştir*,” buyurdu.⁹⁶

Mubah mallardan herkes hiç kimseye zarar vermeden eşitçe faydalanabilir.⁹⁷ İnsan emeği yani ihrâz ile müstakil olarak özel mülkiyete geçebilir. Örneğin bir kişi nehirden kabına su alsın onun olur, bir başkası o kişinin rızası olmadan yararlanamaz, hatta onu sahiplenmeye kalkarsa tazmin eder.⁹⁸ Hiç kimse, mubah olan şeyi alıp ihrâz etmeden, sahiplenmeden bir başkasını engelleyemez.⁹⁹ Herkesin ortak malı sayıldığı ve bu ortaklık bir nevi şirket olarak kabul edildiği için “şirket-i ibâhe” olarak isimlendirilir.¹⁰⁰

Asıl itibarıyla devlet arazisi olup kamu yararına terk edilmiş araziler metrûk arazi (arazi-i metrûke)dir. Dolayısıyla metruk araziler özel mülkiyete konu olamaz, özelleştirilemez. Halkın her birinin istifadesine sunulmuş araziler, umumi yollar, meydanlar, parklar, panayır ve pazar yerleri ile namazgâh gibi yerler bu türdendir. Ayrıca şehir, kasaba, köy gibi belirli yerlerin halkının istifadesine sunulan, otlak, kışlak, yaylak,

⁹³ Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1391 / 1971), *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, ts., VII, 184 vd.

⁹⁴ (الْمُسْلِمُونَ النَّاسُ) شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ: الْكَلَاءُ وَالْمَاءُ وَالنَّارُ) Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 7, H.no: 23194; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364; *Ebü Dâvûd*, Büyü', 60, H.no: 3477.

⁹⁵ (الْمَاءُ وَالْكَلَاءُ وَالنَّارُ مُبَاحَةٌ , وَالنَّاسُ فِي هَذِهِ الْأَشْيَاءِ ثَلَاثَةٌ شُرَكَاءُ) *Mecelle* md. 1234.

⁹⁶ (عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الشَّيْءُ الَّذِي لَا يَحِلُّ مَنَعُهُ قَالَ الْمَاءُ وَالْمِلْحُ وَالنَّارُ) Bk. İbn Mâce, *Rühûn*, 16, H.no: 2474; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, III, 138.

⁹⁷ (يَجُوزُ لِكُلِّ أَحَدٍ الْإِتِفَاعُ بِالْمُبَاحِ , لَكِنَّهُ مَشْرُوطٌ بِعَدَمِ الْإِضْرَارِ بِالْعَامَّةِ) *Mecelle* md. 1254.

⁹⁸ (كُلُّ مَنْ مَخَّرَ شَيْئًا مُبَاحًا يَمْلِكُهُ مُسْتَقْبَلًا) *Mecelle* md. 1249.

⁹⁹ (لَيْسَ لِأَحَدٍ مَنَعُ آخَرَ مِنْ أَخْذِ وَإِخْرَازِ الشَّيْءِ الْمُبَاحِ) *Mecelle* md. 1255.

¹⁰⁰ (شُرَكَاءُ الْإِبَاحَةِ كَوْنُ الْعَامَّةِ مُشْتَرِكِينَ فِي صَلَاحِيَّةِ التَّمْلُكِ بِالْأَخْذِ وَالْإِخْرَازِ لِلْأَشْيَاءِ الْمُبَاحَةِ الَّتِي لَيْسَتْ فِي الْأَصْلِ مِلْكًا لِأَحَدٍ) "Mubah olan ya'ni su gibi fi'l-asl (asıl itibarı ile) kimesnenin mülkü olmayan şeyleri ahz ve ihrâz (alıp elde etmek) ile temellüke (mala sahip olmaya) salahiyette ammenin müteşarik (tüm halkın ortak) olmasıdır". *Mecelle* md. 1045.

baltalık, suvât ve eyrek yerleri (hayvanların sulanıp dinlendikleri yerler) gibi sahalar da metrûk arazilerdir.¹⁰¹

Sahipsiz ve çorak araziler mevât / ölü arazilerdir.¹⁰² Rasulullah'ın (s.a.s.) ölü arazilerde fiili hâkimiyet kurması, ölü arazilerde devlet mülkiyeti esasını tatbîki olarak ortaya koymuştur.¹⁰³

Mevât arazilerinin hukukçular tarafından kendi içinde taksimatı yapılmıştır. Mâlikî mezhebi hukukçularından olan İbnü'l-Arabî (v. 543 / 1148) mevâtın iki kısma ayrıldığını ifade etmiştir: Yerleşim merkezine yakın olduğu için insanların birbirleriyle münakaşa ettikleri ve çekiştikleri mevât araziler ve hiç kimseyi ilgilendirmeyen ve kimsenin rağbet etmediği mevât araziler.¹⁰⁴ Bu tasnifi andıran bir tasnif de Mâlikîler tarafından yapılmıştır.¹⁰⁵ Hanefî mezhebi hukukçularından olan Semerkandî (v. 539 / 1144) mevât arazileri iki kısımda değerlendirmiştir: Köye tâbî olanlar ki köylülerin merası, odun edindikleri alanlar köy halkının hakkıdır. Devlet başkanı bu gibi yerleri hiç kimseye iktâ' edemez. Şayet iktâ' edecek olursa halkı zarara sokmuş olur. Buradaki odun ve kamışlardan herkes eşitçe istifade edebilir. Bu konuda hiç kimse, diğerini engellemeye kalkışamaz. Köylerden herhangi birine tâbî olmayan ölü araziler ki bunlar da mubahtır ancak bu tür araziler ihyâa müsaittir.¹⁰⁶

Başta İmam Şâfiî olmak üzere, İbn Rif'at Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Ensârî (v. 710 / 1310) gibi Şâfiî hukukçular ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (v. 458 / 1066) gibi Hanbelîler, mevât araziye önce iki guruba ayırırlar:

a-*Aslî mevât araziler*: Çok eski zamanlardan beri hiç imar edilmeyen, yaratılışı üzere mevât olarak kalıp bu hal üzere devam eden araziler.

¹⁰¹ Mecelle'de (الأراضي القريبة من العمران تُترك للأهالي على أن تُتخذ مَرْعى أو بُيُوتًا أو مُحْتَطَبًا وتُدعى هذه الأراضي المَرْوكة) “Yerleşim merkezlerine yakın olan ve halkın otlak, harman yeri, yakacak odun temin ettiği alanlar gibi istifadesine bırakılan yerler metruk arazi diye isimlendirilir” denilmiştir. Md. 1271.

¹⁰² *Arazi Kanunnâmesi*, neşre haz. Orhan Çeker, İstanbul, 1985, md.: 1-7; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1993, I, 183-184; *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul, 1990, II, 272-274; Uzunpostalcı, Mustafa, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, Konya, 1996, II, 69-74; Yeniçeri, *İslâm İktisâdının Esasları*, s. 37-43.

¹⁰³ Bk. Sarı, Süleyman, *İslam Hukukunda Ölü Arazilerin Canlandırılması (İhyâ'u'l-mevât)*, Basılmamış Y.L. Tezi. Konya.

¹⁰⁴ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (v. 543 / 1148), *Ârizatü'l-ahvezi bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Beyrut, t.s., VI, 147

¹⁰⁵ Desûkî, *Hâşiye*, IV, 66

¹⁰⁶ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, III, 321-322

b-Târî mevât araziler: Önceden mamur iken sonradan harap olarak mevât konumuna düşen araziler.¹⁰⁷ Saîd b. Zeyd'in (r.a.) (v. 51 / 671) naklettiği hadiste: "Sahibinin aciz kalıp, helâke terk ettiği bir araziye kim ihyâ ederse, o arazi ihyâ eden bu şahsın olur."¹⁰⁸ Önceden mamur olup sonradan mevât durumuna gelen araziler de iki türlü olabilir: Cahiliye döneminde mamur olup sonradan mevât durumuna dönüşen ölü araziler de iki bunlar da sınıfta değerlendirilir. İslam'dan önce cahiliye döneminde, harap olan, Tübbâ ve Âd kavminin, Taybe, Bâbil, Âşûr ve Ba'lebek şehirlerin arazileri gibi, yerle bir olup kendisiyle istifade edilemez hâle gelen yerler. İslam devrine kadar imarı bâkî kalıp, İslam ülkesi topraklarına katılmadan önce mevât konumuna düşen araziler. İslam ülkesinde iken mamur olup sonradan harap olan, imar eseri kalmayacak derecede mevât haline gelen araziler. Bunlar da kendi arasında sahibi bilinen ile bilinmeyen araziler olarak değerlendirilir.¹⁰⁹ Bazıları da, baştan beri öşür arazisi sayılan Hicaz toprakları ve ehlinin gönüllü olarak İslam'a girdiği arazilerdeki mevât (ki mubah sayılır, ihyâ edenler de mülkiyetine alır)¹¹⁰ ve düşmandan anveten diye tabir olunan savaş veya (sulhen) barış yolu elde edilen mevât araziler diye iki kısma ayırır.

2-Özel Mallar

Özel mallar, kişilerin mülkiyeti altında olan, kamunun ortaklığı bulunmayan mallardır. İslam, kişilere mülk edinme hakkı vermiş, mülkiyet hakkının dokunulmaz olduğunu vurgulamıştır. Âyet-i kerimelerde, insana milk¹¹¹ ve kesb¹¹² terimleri nispet edilmekte, insanların mal ve mülk edinebileceği belirtilmektedir.¹¹³ Allah Rasulü de birçok hadisinde bu hususa temas etmiştir: "Bu (nahr / bayram) gününüz nasıl saygınsa, bu (zilhicce) ayınız nasıl muhteremse ve bu şehriniz (Mekke-i Mükerrerme) nasıl harem bölgesinde ise, aynen bunlar gibi can, mal ve namusunuz da koruma altına alınmıştır,

¹⁰⁷ Şâfi, *Ümm*, II, c. 4, s. 42; Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahya, *Muhtasaru'l-Müzenî*, (Ümm ile birlikte), Beyrut, 1990, V, 229-230; İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd*, Cidde, 1990, XXII, 286; Makdisî, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdurrahman b. İbrahim (v. 624 / 1227); *el-Udde şerhu'l-Umde*, Beyrut, t.s., 258; *Beycûrî*, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Ahmed (v. 825 / 1422); *Hâşiyetü'l-Beycûrî alâ şerhu'l-Izzî*, Mısır, 1344, II, 38; *Mv. F.*, "İhyâü'l-mevât", II, 240.

¹⁰⁸ (مَنْ أَحْيَا / عَمَرَ أَرْضًا قَدْ عَجَزَ صَاحِبُهَا عَنْهَا وَتَرَكَهَا بِهَيْلَةٍ فَهِيَ لَهُ) İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fi ehâdisi'r-Rasûl*, Beyrut, 1983, I, 351, H.no: 136; Rûdânî, Muhammed b. Muhammed, *Cem'u'l-fevâid min Câmi'ul-usûl ve Mecma'iz-zevâid*, Kıbrıs, 1985, I, 725, H.no: 22 / 4882.

¹⁰⁹ Mâverdî, *el-Hâvî*, VII, 476-477; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 228.

¹¹⁰ Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 72.

¹¹¹ Bk. Yâsîn 36 / 71; Nûr 24 / 61.

¹¹² Bk. Bakara 2 / 267; Nisâ 4 / 32; Mesed 111 / 2.

¹¹³ Bk. Bakara 2 / 261, 264-265; Nisâ 4 / 2, 5-6, 10, 38, 29; Enfâl 8 / 28, 72; Tevbe 9 / 55, 111; İsrâ 17 / 34; Sebe' 34 / 35; Haşr 59 / 8; Saf 61 / 11; Meâric 70 / 24-25.

dokunulmazdır, her türlü saldırıya karşı muhafaza edilecektir."¹¹⁴ Mülkün hakiki maliki olan Allah (c.c),¹¹⁵ gökte ve yerdeki tüm mahlûkatı halife olarak tayin ettiği insanların emrine musahhar kılmıştır.¹¹⁶ İnsanlara bu malları kullanıp yararlanma ve harcama hakkını gerçek maliki olduğu Allah'ın koyduğu şartlar muvacehesinde dilediği gibi kullanabilir.¹¹⁷ Hz. Peygamber'in fetihlerde elde edilen ganimetleri savaşçılara dağıtması, iktâ' / arazi tahsislerinde bulunması, mevat arazileri ihya edenlere ihyâ edilen bu yerleri vermesi de özel mülkiyet hakkını tanıdığını gösterir.¹¹⁸ Korunma zorunluluğu olan (din, can, akıl, nesil ve mal) gibi beş temel esastan biri de malın korunmasıdır. Bu anlamda özel mülkiyet dokunulmazlığı da İslam'ın genel hedeflerinden birisi olmaktadır. Hatta malların korunması uğruna savaşmanın mubah sayılması, bu uğurda öldürülenlerin şehid addedilmesi¹¹⁹ de özel mülkiyetin ne kadar önemli olduğu açısından dikkat çekicidir.

Mülkiyet hakkının sınırlandırılması konusu da kamu yararının gözetilmesi esasına dayanır. Kişinin mülkiyet sahibi olması sadece kendi gayret ve emeğinin bir sonucu değildir. Bu hakkın oluşumunda kişinin içinde bulunduğu tabî ve toplumsal çevrenin de önemli bir payı vardır. Bu anlayış özel mülkiyetin sınırlandırılmasının temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.¹²⁰ Elbette herkes özel mülkiyeti olan şeylerde istediği şekilde tasarruf hakkına sahiptir. Hiç kimse de bu hakkından engellenemez.¹²¹ İslam hukukuna göre mülkiyet, sosyal fonksiyonu olan bir hak olarak kabul edilmektedir.¹²² Bu hakkın, sahibine ve başkasına zarar vermeden kullanılması gerekir. Mülkiyet hakkı kullanılırken malikin kendisine ve başkalarına fahiş bir zarar gelirse, hakkın kötüye kullanıldığı ortaya çıkar. Bundan dolayı mülkiyet hakkının kayıt altına alınabileceği genel bir ilke olarak benimsenmiştir.¹²³ Özel mülkiyet konusu menkûl ve

¹¹⁴ (فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا) Bk. *Buhârî*, Hac, 131; Edeb, 43; Hudûd, 9; İlim, 9; Meğâzî, 77; *Müslim*, Kasâme, 29-31.

¹¹⁵ İslam'da "mülk Allah'ındır" prensibi vardır. Bk. Bakara 2 / 284; Mâide 5 / 120; En'âm 6 / 12; A'râf 7 / 128; Tâhâ 20 / 6; Mü'min 40 / 16.

¹¹⁶ Bk. Âlû İmrân 3 / 26; En'âm 6 / 165; Yûnus 10 / 14; Nûr 24 / 33; Hadîd 57 / 7

¹¹⁷ Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet*, s. 139-140.

¹¹⁸ Berki, Şakir, *Toprak Hukuku*, Ankara 1967, s. 58; Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 3.baskı, Konya, 1992, s. 10.

¹¹⁹ (مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ) Bk. *Buhârî*, *Mezâlim*, 34; *Müslim*, *Îmân*, 226.

¹²⁰ Günay, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 5, sy. 16, s. 168 vd.; *Kamu Malları*, 156-157.

¹²¹ *Mecelle* md. 1197; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 57; Ali Haydar, *Dürer*, III, 462 vd.

¹²² Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 82; Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*, Konya 1994, s. 182

¹²³ Bk. *Mecelle* md. 1197-1212; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 57-71; Günay, "Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması", s 168- 171.

gayr-i menkûl mallar olabilir. Mülk arazi, aynı kişiye hem rakabe hem de tasarruf hakkı verir.¹²⁴ İslam hukuku eserlerinin önemli bir kısmı özel mülkiyet konusu gayr-i menkûllere ait hükümleri ihtiva eder. Özel mülk araziler de beş kısımda değerlendirilebilir:

a-(Köy, kasaba, şehir gibi) yerleşim merkezlerinin içindeki mülk arsalar ile tetimme-i sükna denilen yerleşim merkezlerinin kenarında yer alan ve yerleşim plânı dâhilinde olan araziler.¹²⁵

b-Öşür Arazisi:¹²⁶ Savaş yoluyla (anveten) fethedilip (4 / 5'ünün) cihada katılan gazilere veya uygun görülen diğer Müslümanlara ganimet olarak dağıtılan arazilerdir. Fethedilen ülke halkının Müslüman olma şartıyla (Mekke ve Medine halkının gibi) ellerinde bırakılan araziler de öşür arazisi sayılır. Ayrıca Müslümanların ihyâ ettiği mevat araziler yahut temlikî iktâ' yollarından biriyle oluşmuş arazilerdir.¹²⁷

c-Haraç Arazisi:¹²⁸ Savaş yoluyla fethedilen ülkenin Müslüman olmayan halkına cizye ve haraç mukabilinde bırakılan ya da aralarında dağıtılan arazilerdir.¹²⁹ Sulh yoluyla İslam ülkesine katılan araziler, zimminin satın aldığı öşür araziler ve gayr-i Müslimlerin İslâm ülkesinde ihyâ ettiği ölü araziler de haraç arazilerden sayılır. Haraç vergisi alındığı için bu isimle anılır.¹³⁰

¹²⁴ *Arazi Kanunnâmesi (AK.)*, neşre haz. Orhan Çeker, İstanbul, 1985, md 1; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 11; Halis Eşref (v. 1315 / 1897), *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-i Arazi*, Dersaadet, 1306, s. 49; Mardin, Ebu'l-Ulâ (v. 1957), *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947, s. 5; Köprülü, Bülent (v. 1992), *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1958, s. 14; Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 69.

¹²⁵ Bk. AK., md. 2; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 14.

¹²⁶ Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 69; Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 8-10; Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 69 vd. AK., md. 2.

¹²⁷ (مَا أَسْلَمَ عَلَيْهِ أَرَبَانَهُ فَهُمْ أَحَقُّ بِهِ، فَتَكُونُ أَرْضُ غَنِيمَةٍ) “Bir şey / arazi, mal, mülk üzerinde Müslüman olan o şeyin sahibi ve maliki olur” prensibi vardır.” Bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 226, H.no:5847; Ayrıca (مَا أَسْلَمَ عَلَيْهِ أَرَبَانَهُ فَهُمْ أَحَقُّ بِهِ، فَتَكُونُ أَرْضُ غَنِيمَةٍ) “Erbabı bir şey / arazi, üzerinde Müslüman olmuşsa o şeye daha çok hak sahibi olur ki bu arazi de öşür arazisi kabul edilir” Mekke, Medine, Taif, Yemen ve Bahreyn halkının Müslüman olup bulunduğu yerlere sahip olması gibi. Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 69; Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitâbü'l-Emvâl*, 69, 254, 282, 356, 612-613, no: 510, 694, 1562-1565; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 460, 624, no: 743, 1034. Mâverîdî, *el-Ahkâm*, s. 227-228; İbn Receb el-Hanbelî, *el-İstihrâc*, s. 11; Ateş, Süleyman, *Toprak ve İslâm*, AÜİFD, c. XVII, s. 207.

¹²⁸ Bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 255; AK., md. 2; Ali Haydar, *Şerh-i Kânun-i Arazi*, s. 20-21; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 110 vd; Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 69; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 32-33.

¹²⁹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 69; Mâverîdî, *el-Ahkâm*, s. 227; Merğînânî, *el-Hidaye*, V, 279; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 20; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 110-111.

¹³⁰ Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitâbü'l-Emvâl*, 85, 116, no: 170, 246; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 207, 263, no: 255, 384.

d-Aslında mîrî (devlete ait) bir arazi iken, tapuda tek parsel olan bir gayr-i menkulün, imar planına göre düzenlenen haritaya uygun olarak küçük parsellere bölünüp halkının ihtiyaçları sebebiyle birbirinden ayrı ve bağımsız gayr-i menkuller olarak tescil edilmesi işlemi (ifraz) yolu ile ve şartları yerine getirilerek temlikle mülk haline konulan arazidir.¹³¹

e-İhyâ edilen mevat araziler.¹³²

Mülk arazilerin rakabe ve tasarruf hakkı maliklerine aittir; menkûl mülk eşya gibi veraset gerçekleşir, vakfedilebilir, rehin, hibe ve şüfa (komşu ön alım hakkı) gibi hükümler geçerli olur.¹³³

Mülkiyeti tam olarak sadece mâlik ve sahiplerine ait olan araziler de arazi-i memluke yani mülk arazilerdir. Sahibi dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Sahibinin izni olmadan bir başkasının bu arazilerden faydalanma ve tasarrufta bulunma hakkı yoktur.¹³⁴

3-Vakıf Malları

Mal sahibinin Allah rızası için insanların ve diğer mahlûkatın istifadesine sunmak amacıyla hizmete sunduğu mallar vakıf mallarıdır. Hangi amaçla vakfedilmişse kıyamete dek bu mallar o yolda kullanılması gerekir. Bu mallar ne alım-satımın, ne hibenin, ne de verasetin konusu olabilir. Ebû Hanîfe (v. 150 / 767) ve Mâlikîler vakfın tarifinde: "Bir mülkün rakabesi sahibinde kalmak şartı ile var olduğu sürece menfaatinin teberru edilmesi, tespit edilen bir yöne bağışlanmasıdır," şeklindedir.¹³⁵ Ebû Yusuf (v. 182 / 798), İmam Muhammed (v. 189 / 805), Şâfiî ve Hanbelîler ise: "Mülkün rakabesini Allah'ın mülkü hükmünde bırakılarak menfaatini insanların hizmetine tahsis edip birilerinin temlik ve temellükünden ebedi olarak engellemektir," diye tarif ederler.¹³⁶ Vakıfların içinde gayr-i sahih olanlara irsadi / tahsisat kabilinden vakıflar denir. Bu vakıflar, devletin bir arazini rakabesini devlete bırakmak kaydıyla, sadece gelirlerinin devlet başkanınca hukuken beytûlmalden istihkak hakkı bulunan bir yöne tahsisinden ibarettir. Devlet,

¹³¹ Günay, *Kamu Malları*, s. 87.

¹³² Mecelle, md. 1272; Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 12. Basra arazisinin önceleri mevât arazi iken Hz. Ömer (v. 23 / 644) zamanında ihyâ edildiği ve sahabenin icmaı ile öşrî topraklardan sayıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 59; Yahya b. Âdem, *el-Harâc*, s. 29.

¹³³ Berkî, *Toprak Hukuku*, s. 71-73; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 35; Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 73.

¹³⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, VI, 193.

¹³⁵ Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebâr*, III, 357; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hukkâm*, II, 132; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, IV, 284; Akgündüz, *Vakf*, s. 36-37.

¹³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 597; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, II, 376; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, IV, 284.

eğitim, sağlık vb. kamu yararına farklı hizmetleri desteklemek için mîrî arazi gelirlerini vakıf adıyla tahsis edebilmektedir. Bu anlamda bir vakıf olmadığı için gayr-i sahih vakıf diye isimlendirilir ve mîrî arazi hükümlerine tabidirler.¹³⁷ Mülk arazinin şartlarına uygun bir şekilde sırf Allah rızası için hayır yollarından birine vakfedilen araziler vakıf arazisi (arazi-i mevkûfe)dir. Bu tür araziler özel mülkiyete konu olamayacağı gibi alınıp satılamaz, hibe de edilemez.¹³⁸

4-Devletin Özel Malları (Hazine Malları: Beytülmal)

Devlet hazinesi "beytülmal", devletin mallarının korunduğu fiziki mekân veya devletin menkûl, gayr-i menkul tüm malları ve bunların yönetimi ile ilgili hükmî bir şahsiyete haiz müstakil hukukî bir kurumdur. Mirasçısı kalmamış terikelere de sahip çıkmaktadır.¹³⁹ Haklara da borçlara da ehil bir yapısı vardır.¹⁴⁰ Hazinesinin sahip olduğu bütün mallar sonuç olarak kamuya aittir. Müslümanların maslahatına harcanması gereken tüm mallar, beytülmal hesabıdır.¹⁴¹ Devlet başkanının beytülmal üzerinde şahsi bir hakkı yoktur.¹⁴² Devlet başkanı, beytülmal üzerinde sadece bir kamu görevlisi olarak yetkilidir; tasarruflarını da yalnızca kamu menfaatine göre yapabilir.¹⁴³

Ganimet ve (İslam devletinin Müslüman olmayan vatandaşından aldığı cizye, haraç ve diğer vergilerden oluşan) fey' yolu ile hazineye intikal eden mallar da vardır. Hz Ömer'in (r.a.) (v. 23 / 644) beytülmalin ana kaynaklarından birini fey' malları hakkında şunları söylediği nakledilir: "Hz. Ömer üç kez yemin etti ve şöyle dedi: Vallahi hiç kimse bu (fey') malına kimseden daha layık değildir. Ve benim de bu (fey') malına kimseden daha fazla hakkım yok (ben de sizden biri gibiyim, herkesin bunda hakkı

¹³⁷ Ali Haydar Efendi, *Şerh-i Cedid li Kanuni'l-Arazi*, s. 35 vd. Akgündüz-Cin, *Türk-İslâm Hukûk Târihi*, II, 3; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 37-38.

¹³⁸ Rasulullah'ın (s.a.s.) Hz. Ömer'in Hayber arazisini vakfettiğinde: (إِنْ شِئْتُ حَبَشْتُ أَصْلَهَا وَتَصَدَّقْتُ بِهَا) "Aslını tutup, gelirini sadaka olarak dağıtsan" buyurması ve onun da (وَلَا يُورَثُ، وَلَا يُبْتَاعُ، وَلَا يُبْتَاغُ، وَلَا يُؤْرَثُ) "Asılları alınıp satılamaz, miras olarak bırakılamaz ve hibe edilemez" diye belirtmesi bu kabildendir. Bk. *Müslim*, Vasiyet, 15.

¹³⁹ (إِنْ مَا تَرَكَ مِنْ مَالٍ لَا وَارِثَ لَهُ فَمَالُهُ لِحِمَاةِ الْمُسْلِمِينَ) Bâci, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*, III, 223; Erkal, Mehmet, "Beytülmal", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, VI, 90; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984, s. 43 vd.; Karaman, *İslâm Hukuku*, I, 206-207; Günay, *Kamu Malları*, s. 97.

¹⁴⁰ "Cihet" ifadesini her iki hukukçu da kullanır. (بَيْتُ الْمَالِ عِبَارَةٌ عَنِ الْمَكَانِ) Bk. Mâverdi, *el-Ahkâm*, s. 315; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 251; Mv. F. *Beytü'l-mâl*, VIII, 242.

¹⁴¹ (كُلُّ حَقٍّ وَجِبَ صَرْفُهُ فِي مَصَالِحِ الْمُسْلِمِينَ فَهُوَ حَقٌّ عَلَى بَيْتِ الْمَالِ) Bk. Mâverdi, *el-Ahkâm*, s. 315; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 251.

¹⁴² Erkal, Mehmet, "Beytülmal", TDV İslam Ansiklopedisi, VI, 92.

¹⁴³ Mustafa Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 258; Erkal, "Beytülmal", TDV İslam Ansiklopedisi, VI, 92.

vardır). Vallahi tüm Müslümanların (ister verilsin, ister verilmesin) bu malda sahibi olduğu köle dışında mutlaka bir payı vardır. Ancak biz, Allah'ın kitabındaki hükme ve Rasulullah'ın (s.a.s.) paylaşım standartlarına göre hisseleri verimiz. Bir kişinin İslam'a hizmet yolunda çektiği sıkıntı, Allah yolunda verdiği mücadele, İslâmi açıdan zenginliği, İslam'a göre ihtiyacına bakar (kamunun menfaatini dikkate alarak herkesin hakkını) verimiz. Vallahi! Ben onları yönetmek için bu makamda kalırsam ki Allah sonra gelecek nesilleri de bu fey'e ortak etmiştir. Bu nedenle ben size bunu taksim edersem, sizden sonra geleceklere bir şey kalmaz. Paylaşılırılmazsa, savaşa katılmamış San'a'da dağdaki bir çoban da bulunduğu yerde hayvanlarını otlatırken bu maldan nasibini alır.”¹⁴⁴

Devlet hazinesi dört sınıf mala maliktir: (Para, kıymetli evrak ve diğer menkûl mallardan müteşekkil) mâlî mâmelek, araziler, devlete ait sanayi ve ticari işletmeler ile hizmet malları.¹⁴⁵ Mülkiyeti devlete ait olan araziler, arazi-i emîriyye, mîrî arazilerdir. Fethedildiğinde dağıtılmayıp devlet hazinesine bırakılan veya beşte dördünü muhariplere dağıtıldıktan sonra beşte birini alıkonan (humus) araziler,¹⁴⁶ nereden ve nasıl alındığı bilinmeyen araziler, maliklerinin mülkü iken vârisi olmaması sebebiyle, vasiyette bulunmaksızın ve borç da bırakmadan vefat ettikleri için hazineye intikal eden araziler devlet arazisi (arazi-i emîriyye / mîrî arazi)dir. Ayrıca aslı itibariyle mülk arazi iken, üzerinden çok uzun bir zaman geçmiş, sahipleri kalmamış veya kim oldukları tespit

¹⁴⁴ Metni:

كَانَ عُمَرُ يَخْلِفُ عَلَى أَيْمَانٍ ثَلَاثَ، يَقُولُ: وَاللَّهِ مَا أَحَدٌ أَحَقُّ بِهَذَا الْمَالِ مِنْ أَحَدٍ، وَمَا أَنَا بِأَحَقُّ بِهِ مِنْ أَحَدٍ، وَاللَّهُ مَا مِنْ عَن مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ بْنِ الْحَدَّانِ، قَالَ: الْمُسْلِمِينَ أَحَدٌ إِلَّا وَلَهُ فِي هَذَا الْمَالِ نَصِيبٌ إِلَّا عَبْدًا مَمْلُوكًا، وَلَكِنَّا عَلَى مَنَازِلَنَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ، وَقَسَمْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَالرَّجُلُ وَبَلَاؤُهُ فِي الْإِسْلَامِ، وَالرَّجُلُ وَقَدَمُهُ فِي الْإِسْلَامِ، وَالرَّجُلُ وَغَنَائُهُ فِي الْإِسْلَامِ، وَالرَّجُلُ وَحَاجَتُهُ، وَاللَّهُ لَيُنْ يَقِيبُ لَهُمْ، لَيَأْتِيَنَّ الرَّاعِي بِجَبَلٍ صُنْعَاءَ حَظُّهُ مِنْ هَذَا الْمَالِ وَهُوَ يَزْعَى مَكَانَهُ

Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 42; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 566; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 73, H.no: 1290.

¹⁴⁵ Muhammed Yusuf, *Fıkhü'l-iktisâdi'l-âmm*, s. 349; Günay, *Kamu Malları*, s. 98 vd.

¹⁴⁶ İlgili âyetler için bk. el-Haşr, 59 / 6-8; el-Enfâl, 8 / 41

edilemeyen araziler de mîrîdir.¹⁴⁷ Ülkenin sınırları içinde, aslı devlette kalmak üzere ihyâ edilen ölü araziler de mîrî sayılır.¹⁴⁸ Himâlar (koruluk) da devlet arazisidir.¹⁴⁹

AK.'nin büyük bir kısmı mîrî araziye düzenlenmektedir: "Mîrî arazi, rakabesi devlete ait olmak şartıyla faydalanma hakkı, devletçe kendilerine yetki verilen kişilerce belirli bir bedel (tapu) mukabilinde süresiz olarak özel kişilere verilen topraklardır."¹⁵⁰ Mîrî arazileri, oluşum şekilleri açısından beş kısma ayırmak mümkündür:¹⁵¹

a-Fetih yolu ile zapt edilen topraklardan gayr-i Müslim sahiplerinin elinde bırakılmayan ve dağıtım dışı tutularak beytülmale bırakılan arazi. Savaş yolu ile (anveten), barış yolu ile (sulhen) ve ahalisinin kaçıp terk etmesi ile elde edilen araziler ise savaşa katılan gazilerin haklarından feragat etmesiyle, devlet başkanının karar vermesiyle ve kendiliğinden beytülmale kalan arazilerdir ki bütün Müslümanlar adına vakfedilmiş sayılır. Bu araziler kimsenin mülkiyetine geçemez, rakabesinde tasarrufta bulunulamaz ve geliri kamu hizmetlerinde harcanır.¹⁵²

b-Fetih esnasında hakkında ne yapıldığı bilinmeyen ve dolayısıyla statüsü belli olmayan arazi.

c-Maliklerinin mirasçısız, vasiyetsiz ve borçsuz ölmelerinden dolayı beytülmale intikal eden arazi.¹⁵³

d-Zaman aşımı ile malikleri bilinemez, tanınmaz olan arazi.

¹⁴⁷ (عَادِي الْأَرْضِ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، ثُمَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدُ، وَمَنْ أَخْيَا شَيْئًا مِنْ مَوَاتِ الْأَرْضِ فَلَهُ رَقَبَتَانِ) Bu hadiste “Âdi (Âd kavminden kalmış gibi) araziler Allah'ın ve Rasûlü'nündür. Daha sonra da (işletirseniz) size âittir,” buyurulmuştur. İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 607, no: 1008. Bazı rivayetlerde “O arazi benden size verilmiştir” denilir: (عَادِي الْأَرْضِ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ هِيَ لَكُمْ مِنِّي). Bk. Şâfiî, *Müsned*, III, 228, H.no: 1499; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi, Ahmed Kubânî, Beyrut, 1992, II, 326, no: 2184.

¹⁴⁸ (مَوَاتَانِ الْأَرْضِ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، فَمَنْ أَخْيَا مِنْهَا شَيْئًا فَهِيَ لَهُ) “Mevât araziler Allah'a ve onun elçisine âittir. Kim mevât araziye ihyâ ederse ihyâ ettiği yer onun olur,” hadisi bunu ifade eder. Bk. Beyhakî, *Kitâbü's-Süneni'l-kebîr*, VI, 143.

¹⁴⁹ (لَا جَى إِلَّا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ) “Hima, ancak Allah'ın ve Rasûlü'nündür.” Bk. *Buhârî*, Cihâd, 146.

¹⁵⁰ AK. Md. 3; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 74; Âtîf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, s. 28; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 29; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 51.

¹⁵¹ Bk. Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 31-35; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 41; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 145-146.

¹⁵² Bk. Günay, *Kamu Malları*, s. 103.

¹⁵³ (مَا مَاتَ عَنْهُ أَزْيَابُهُ وَلَمْ يَسْتَحْجَهُ وَارِثٌ بِقَرْضٍ وَلَا تَعْصِيبٍ، فَيَنْتَقِلُ إِلَى بَيْتِ الْمَالِ مَصْرُوفًا فِي مَصَالِحِ الْمُسْلِمِينَ) Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 289; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 231.

e-Kuru mülkiyeti devlet hazinesine ait olmak kaydıyla yetkili makamın izni ile ihyâ edilen arazi.¹⁵⁴

Beytülmalin sahip olduğu mallardan biri de devlete ait sanayi tesisleri ve ticari işletmelerdir. Devlet, kamu sektörü sıfatıyla ticari işler yapabilir. Kârlılık oranı düşüklüğü nedeniyle özel sektörün yatırım yapmadığı üretim ve hizmet sahasında Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) kurularak faaliyet göstermesi mümkün hatta gereklidir. Bu gibi teşekküller de hazine mallarının bir çeşidini oluşturmaktadır. Tohum ıslah istasyonları, üretme çiftlikleri, kâğıt, bez, selüloz, demir çelik fabrikaları, elektrik, su, havagazı tesisleri bu tür mallar arasında sayılabilir.¹⁵⁵

Devlet kamu hizmetlerini yürütürken bu hizmetin vasıtası olarak bazı mallara ihtiyaç duymaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında muhacirlerden birinin inşa ettiği ve “ed-dâru’l-kübra” (devlet konuk evi) veya “dâru’d-dîfân (misafirhane) denilen yerde Rasulullah’ın misafirleri ağırlanmıştır. Elçi heyetinin konaklaması için kullanılan bu ev restore edilirken bizzat Allah Rasulü de bulunmuştur.¹⁵⁶ Hz. Ömer’in (r.a.) (v. 23 / 644) dört bin dinara Mekke’de bir mesken alarak bu evi hapishane statüsünde değerlendirdiği rivayet edilmektedir.¹⁵⁷ Hz. Ali (v. 40 / 660) kamışlardan "Nafi" isminde bir hapishane yaptırmıştır. Fakat bu pek sağlam olmadığı için hırsızlar kolayca içine girmiş, bu nedenle de mahkûmların bir kısmı firar etmiştir. Bu gerekçe ile taştan ve çamurdan müstahkem bir hapishane binası yaptırmıştır.¹⁵⁸ Vilayetlerde vali konakları da ilk defa râşid halifeler döneminde başlamıştır.¹⁵⁹ Müslüman hükümdarlardan hastane kuran ilk kişinin Velid b. Abdülmelik (v. 96 / 715) olduğu bildirilmektedir.¹⁶⁰

Camiler, medreseler, hanlar, ribatlar, tekke ve zaviyeler gibi bir kamu hizmetlerine uyarlanmış bulunan hizmet malları da kamu malı sayılmıştır. İslam Hukuku eserlerinde kamu malı olarak işlem gören bu mallar, örgütlü ve sistemli bir kamu

¹⁵⁴ 1274 / 1858 tarihli AK.'nden sonra ihyâ edilen arazilerin rakabesi devlete ait sayılmış ve ihyâ edene yalnız tasarruf hakkı bırakılmıştır. (Bk. Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 41-22; Günay, *Kamu Malları*, s. 104).

¹⁵⁵ Refik Mısıri, *Usûlü'l-iktisâdî'l-islâmî*, s. 73-74.

¹⁵⁶ (الدَّارُ الْكُبْرَى، دَارُ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ... كَانَتْ أَيْضًا تُسَمَّى دَارَ الضَّيْفَانِ) İbn Şebbe, *Târihu 'l-Medine*, I, 235; Kettânî, *et-Terâtibü 'l-idâriyye*, I, 345.

¹⁵⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, s. 103; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 194.

¹⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XX, 88; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, III, 34; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 194.

¹⁵⁹ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, s. 339; Günay, *Kamu Malları*, s. 108. Hz. Ömer Basra ve Kûfe şehirlerini kurarken birer cami ile birlikte valilik binası yaptırdığını belirtmektedir. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, II, 529.

¹⁶⁰ Kettânî, *et-Terâtibü 'l-idâriyye*, II, 210.

hizmetinin vasıtası olarak değil, hizmetin konusunu teşkil edecek şekilde halkın doğrudan doğruya yararlandığı aynlar olarak ele alınmıştır.¹⁶¹

5-Kamu Malları

Kamu malları, direkt ve dolaylı olarak kamunun istifadesi için idarenin uhdesine aldığı, sahip olduğu, mülkiyetinde bulunan malvarlığıdır.¹⁶² İdarenin yetkisi sadece muhafaza ve denetimdir. Bu yüzden idare sadece kamu menfaatini gözeterek malları tahsis amacına uygun olarak tasarrufta bulunabilir.¹⁶³

Kur'an'da kamu mülkiyetinden ve kamu mallarından dolaylı olarak söz edilmektedir: Hz. Salih'e (a.s.) “*Bir de suyun aralarında paylı olduğunu kendilerine haber ver. Her su nöbetinde sahibi de hazır bulunsun,*”¹⁶⁴ diye hitap edilirken su içme hakkının nöbetleşe ve eşitçe kullanılabileceği ifade edilmektedir. “*Salih (peygamber) dedi ki: Şu dişi deve var ya! Bir gün su içme hakkı onundur; bir başka belli günde ise su içme hakkı sizindir.*”¹⁶⁵ Cami ve mescidlerin Allah’a yani İslam toplumuna ait olduğunu ifade eden: “*Şüphesiz mescidler (yalnızca) Allah'a aittir,*”¹⁶⁶ âyeti ise Müslümanların ibadet ve diğer faaliyetlerini icra etmek için buralardan ortak bir şekilde yararlandıklarını anlatmaktadır.¹⁶⁷

İslam Hukuku kaynaklarında erfak / irfâk, metrûk arazi, harîm, himâ, el-menâfi'u'l-müştereke ve el-a'yânü'l-müştereke, el-emvâlü'l-âmme ve el-emvâlü'l-müştereke gibi kavramlarla da karşılaşmak mümkün olduğu gibi Ayrıca “li'l-âmme (لِلْعَامَّةِ) / kamunun”, “li âmmeti'l-Müslimîn (لِعَامَّةِ الْمُسْلِمِينَ), li cemî'i'l-Müslimîn (لِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ) / tüm Müslümanların”, “li cemâ'ati'l-Müslimîn (لِجَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ) / Müslümanlar topluluğunun”, “li'l-Müslimîne kâffeten (لِلْمُسْلِمِينَ كَافَّةً) / bütün Müslümanların” “li'n-nâsi kâffeten (لِلنَّاسِ كَافَّةً) / tüm insanlara ait” gibi ifadeler kamu malını ifade eden veya kamu malı özelliği taşıyan malları ifade etmektedir. “el-Milkiyyâtü'l-âmme (الْمِلْكِيَّاتُ الْعَامَّةُ) / genel mülkiyetler” teriminin de bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.¹⁶⁸ Aynı şekilde Nil, Dicle, Fırat, Seyhun, Ceyhun,

¹⁶¹ Günay, *Kamu Malları*, s. 115.

¹⁶² Atay, Ender Ethem, *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 603

¹⁶³ Giritli İsmet, Bilgen Pertev, Akgüner Tayfun, *İdare Hukuku*, İstanbul, 1999, s. 12

¹⁶⁴ Kamer 55 / 28.

¹⁶⁵ Şuara 26 / 155

¹⁶⁶ Cin 72 / 18.

¹⁶⁷ Ali el-Hafif, *el-Milkiyye*, s. 51; Günay, *Kamu Malları*, s. 146.

¹⁶⁸ Mv. F., III, 158

Âsî gibi “el-enhâru’l-izâm (الأنهار العظام) / büyük nehirler” veya “el-enhârü’l-âmme (الأنهار العامة) / umumi nehirler”, “en-nehru’l-müşterek (النهر المشترك) / herkesin ortak kullandığı nehirler”; yollar için de “et-turuku’l-âmme (الطرق العامة) / genel yollar ” “et-tarîku’l-a’zam (الطريق الأعظم) / büyük yol” gibi ifadeler kamu malı özelliklerini yansıtır.

Kamu mallarının dağıtım, ictimâî ve ahlâki hedefleri vardır. Dağıtım hedefleri arasında insanların temel ihtiyaçlarının giderilmesi ve ictimâî ve iktisadi dengenin adaletle muhafaza edilmesi bulunmaktadır.¹⁶⁹

Bu malların bütün Müslümanların mülkü, hakkı ve ihtiyacı olduğu, yararlanma hakkının da "umumî ortaklık" olduğu, güneşten, havadan insanlar nasıl ortakça ve eşitçe istifade ediyorlarsa bunlardan da kamuya zarar vermeden genellik ilkesi çerçevesinde herkesin faydalanabileceği belirtilmektedir.¹⁷⁰

C-Mülk Edinme Yolları

Mecelle’de ifade edilen mülkiyet sebepleri üç ana başlıkta zikredilebilir:

1-Bir mülkü, alışveriş gibi bir mâlikten bir bedel karşılığında yahut hibe, hediye, mehir, vasiyet, sadaka gibi bedelsiz olarak başkasına nakledilmesi ile olur.

2-Mirasta konusunda olduğu gibi halefiyyet yolu ile mala sahip olunabilir.

3-Mâliki olmayan mubah malların isti’lâ (ele geçirme) yolu ile sahip olunur.¹⁷¹ Mevât arazilerin ihyâını bu çerçevede değerlendirenler olduğu gibi, ihyâi mülkiyet için ayrı bir sebep olarak zikredenler de vardır.¹⁷²

¹⁶⁹ Sabri, Muhammed, *el-Hashasa*, s. 43.

¹⁷⁰ Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 93, 97, 98; Şâfiî, *el-Ümm*, III, 266; Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 180; XXIII, 164; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 559; Kâsânî, *Bedâi’*, VI, 192; İbn Müflih, *el-Mübdi’*, V, 251; Suyûtî, *el-Hâvî*, I, 180, 182, 188, 190, 191; Behûtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, IV, 188, 199; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva’l-kübra’l-fikhiyye*, III, 189; Aynî, *el-Binâye*, XI, 346; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, V, 283, 380 vd.; Zühaylî, *el-Fikhü’l-islâmî*, s. 100; Günay, *Kamu Malları*, 139-141. Mecellede: "Memluk olmayan (mülk edinilmemiş) enhâr-ı âmme (umumî nehirler) ki mekasime nehirlerdir, bunlar dahi mübahtır. Nil, Fırat, Tuna ve Tunca gibi," denilmektedir. (Bk. Mecelle, md. 1238). Ayrıca bk. md. 926, 927.

¹⁷¹ Mecelle, md. 1248; Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye*, VII, 184-185.

¹⁷² Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebîr* (Şerhu Muhtasari’l-Müzenî), thk. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1414 / 1994, VII, 475; İzz b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddin Abdülaziz es-Sülemî eş-Şâfiî (v. 660 / 1262); *Kavâidü’l-ahkâm fî masâlihi’l-enâm*, Beyrut, 1990, II, 250.

Mülkiyet sebeplerine ek olarak; temlîkî iktâ‘ (devlet başkanının halka mülkleri olsun diyerek dağıttıkları), ticaret, ziraat, hayvancılık,¹⁷³ mehir, diyet (kan bedeli), (muzâraa, muğârâse, mudârabe gibi) bir şeyde mâliki ile birlikte çalışma¹⁷⁴ gibi bazı işler de sayılabilir. Ayrıca özel mülkiyet kamulaştırma / istimlâk (التأميم) yolu ve mirasçısı kalmamış birinin mal varlığının beytülmale intikali ile kamu mülkiyetine, kamu mülkiyeti de iktâ‘, ihyâü’l-mevât ve özelleştirme gibi sebeplerle özel mülkiyete geçebilir.¹⁷⁵

D-Mülkiyet Hakkına Getirilen Sınırlamalar

Müslümanların mülkiyet haklarının yanı sıra, can ve namusları gibi mallarının da dokunulmaz / haram olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Her Müslüman’ın diğer Müslüman’a kanı/canı, malı ve ırz ve namusu haramdır.*”¹⁷⁶ hadisi ile belirtir. Başkalarına zarar vermemek kaydıyla Müslümanların ve tüm insanların malını korumak ve artırılmasına yardımcı olmak İslamî bir prensiptir.¹⁷⁷ Bunun yanında İslam’ın haram kıldığı besmelesiz kesilen hayvanlar, domuz eti, kan, meyte / leş yemek,¹⁷⁸ içki içmek, kumardan para kazanmak,¹⁷⁹ ribâ / faiz yemek,¹⁸⁰ ihramlı iken kara hayvanı avlanmak,¹⁸¹ fuhuş yolu ile para kazanmak,¹⁸² yetim malına yaklaşmak¹⁸³ gibi bazı konular vardır ki bunlar da mülkiyete sınırlama getiren hususlardır. Ayrıca, kimsenin mülkiyeti altında bulunmayan mubah bir araziden bir bölümü ihata ederek çevirip üç yıl içinde ihya ve imar etmeyen kimsenin hakkını kaybetmesi gibi mülkü kullanmayı ihmal ile ilgili de

¹⁷³ İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (v. 808 / 1405), *Mukaddimetü İbni Haldûn*, Thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dımaşk, 2004, II, 71.

¹⁷⁴ İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed et-Tûnusî (v. 1394 / 1973), *Makâsıdu’ş-şerîati’l-İslâmiyye*, Katar, 2004, III, 474.

¹⁷⁵ Hatib, Ferid Muhammed, *Tahvilü’l-milkiyyeti’l-âmme ilâ milkiyyetin hâssa dirâse fıkhiyye - mukârene bi’l-kânûn*, (Kahire Üniversitesi, Dâru’l-ulûm Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü), 1421 / 2001, s. 33 vd., 52 vd.

¹⁷⁶ (كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، عَرَضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ) Müslim, Birr, 32; İbn Mâce, Fiten, 2, no: 3931-3933.

¹⁷⁷ İbn Âşûr, *Makâsıd*, I, 706; II, 45, 145, 287, 390; III, 23, 145-146, 149, 264. Hadis-i şerifte dile getirilen bu husus aynen Mecelle’de (md. 19) de bir madde olarak yerini almıştır: (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ) “İslâm’da zarar vermek de yoktur, gördüğü zarara zararla mukabelede bulunmak da yoktur.” Bk. Mâlik, *el-Muvatta*, Akdiyye, 31; İbn Mâce, *Ahkâm*, 17, no: 2340-2341; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 326-327. Ayrıca Mecelle’de (md. 30) “Def-i mefâsid, celb-i menâfi’den evlâdır. (Zarar veren şeyleri defetmek, maslahat ve menfaati celbeden şeylerden daha iyidir.)” maddesi de yer almaktadır.

¹⁷⁸ Bakara, 2 / 173; Mâide, 5 / 3; En’âm, 6 / 119, 145; Nahl, 16 / 115.

¹⁷⁹ Bakara, 2 / 219; Mâide, 5 / 90-91.

¹⁸⁰ Bakara, 2 / 275-276, 278; Âlû İmran, 3 / 130; Rum, 30 / 39.

¹⁸¹ Mâide, 5 / 96.

¹⁸² A’raf, 7 / 33, 157.

¹⁸³ İsrâ, 17 / 33.

sınırlamalar getirmiştir.¹⁸⁴ Nitekim Hz. Ömer (v. 23 / 644) iktâ‘ ettiği arazilerde 3 yıl içinde ihya şartı koymuştur.¹⁸⁵ Allah Rasulü’nün (s.a.s.) Bilâl b. el-Hâris’e (v. 60 / 680) verdiği Akik arazisini Hz. Ömer halifelik döneminde iken: “Rasulullah bu toprakları sana, halkı faydasından mahrum edesin diye değil, işletmen için vermişti. Bu yüzden imar edebileceğin araziler sende kalsın, imar edemeyeceğin yerleri de geri ver,” demiş ve o araziye başkalarına iktâ‘ etmiştir.¹⁸⁶

Devletin ve toplumun, fitre, zekât, savunma giderlerinin temini, nafaka, kurban, adak, vergi ve kefaretlar gibi kişilerin mülkiyet haklarına kayıtlar da getirilmiştir. Devlet başkanı, kamu menfaatlerini dikkate alarak mâliklerinin rızası olmadan arazilerini istimlak edebilir. Şüf’a (ön alım hakkı) ve komşuluk ilişkilerinden doğan sınırlamalar da burada zikredilebilir.¹⁸⁷

E-Kamu Mallarının Çeşitleri, Hukuki Durumu ve Özellikleri

İslam hukukunda kamu malları çok önemli bir yer tutar. Bu bölümde kamu mallarının çeşitlerini, hukuki durum ve özelliklerini, bu malların niteliğinin hangi yollarla kazanıldığını ve ne şekilde bu özelliklerini kaybettiğini belirtmeye çalışacağız.

1-Kamu Mallarının Çeşitleri

İslam hukukuna göre yol, akarsu, meydan, çarşı-pazar yeri, harman yeri, mezarlık, mer’a, yaylak, kışlak, çeşme, ibadethane, han, kervansaray, baltalık gibi yerler kamu malı sayılırlar.¹⁸⁸ Kamu malları kamunun yararına sunulan ve tahsis edilen mallar olarak iki kısma ayrılır. Genel yollar, pazaryerleri ve sokaklar kamunun istifadesine sunulan mallardır. Harman yerleri, mer’alar, yaylak ve kışlaklar gibi bir veya birkaç köy / kasaba / şehirlerin halkına bırakılan ve sadece onlar tahsis edilen mekânlar da kamuya tahsis edilen mallardır.¹⁸⁹ Ayrıca tahsis edilme amacına göre mallar sahipsiz ve orta malları şeklinde iki ana gruba ayrılarak tetkik edilmektedir. Nehir, kuyu ve kaynak suları gibi

¹⁸⁴ (مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ، فَعَظَّلَهَا ثَلَاثَ سِنِينَ لَا يُعْمَرُهَا، فَعَمَرَهَا غَيْرُهُ، فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا) İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 644, no: 1062.

¹⁸⁵ (قَطَعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَاشْتَرَطَ الْعِمَارَةَ ثَلَاثَ سِنِينَ) Ma’mer b. Raşid, *Câmi’*, XI, 9, H.no: 19752.

¹⁸⁶ (إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَقْطَعْكَ لِتَخْتَرِجَهُ عَنِ النَّاسِ، لَمْ يَقْطَعْكَ إِلَّا لِتُعْمَلَ. قَالَ: فَأَقْطَعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لِلنَّاسِ الْعَقِيقَ) Hakim, *Müstedrek*, I, 561, H.no: 1467; İbn Şebbe, *Târihu’l-Medine*, I, 150.

Bir rivayette son kısmı şöyledir: (فَخُذْ مِنْهَا مَا قَدَرْتَ عَلَى عِمَارَتِهِ، وَزِدَّ الْبَاقِي) İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 647, no: 1069; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 368, no: 712.

¹⁸⁷ Bk. *Mecelle*, md. 950-953, 1197, 1213.

¹⁸⁸ Günay, *Kamu Malları*, 116.

¹⁸⁹ AK., md. 5; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s 109; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 225.

genel sular, kıyılar, açık ve gizli madenler, ormanlar sahihsiz kamu malları sayılırken, yollar, meydanlar, Pazar yerleri, panayırklar, konaklar, mezarlıklar, yaylak, kışlak ve harman yerleri gibi alanlar da orta malları sayılırlar.¹⁹⁰

Kamu mallarından herkes kamu hürriyeti çerçevesinde eşit ve genel olarak faydalanabilir. Bu nedenle kamu malları herkesin yararlanmasına açık olmalıdır. Serahsî'nin (v. 483 / 1090) dediği gibi, büyük nehir ve vadiler güneş gibidir. Hiçbir kimse diğerine bir zarar vermeden yararlanma hakkına sahiptir.¹⁹¹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Henüz kimseye ait olmayan bir mubahı kim önce elde ederse o, onun olur*",¹⁹² "*Mina, önce gelenin devesini çökerteceği yerdir*"¹⁹³ hadisleri kişilerin her türlü mubah mallardan yararlanmadaki eşitlik ilkesine işaret etmektedir. Bu hak esasen insanın haklar ve ödevler karşısındaki eşitliği prensibinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁴ İdare uygun görürse ruhsat ve imtiyaz gibi idari tasarruflarda kamu mallarından özel tahsisler yapabilme yetkisine de sahiptir.¹⁹⁵

İslam hukukçuları yol, meydan, himâ, cami avlusu, maden ve saire gibi kamu mallarından yararlanmak için devlet yetkilisinden önceden alınmış bir izne ihtiyaç olmadığını açık bir şekilde belirtmektedirler.¹⁹⁶ Kişiler kamu mallarından, malın tahsis amacına uygun olarak kamu hürriyetleri çerçevesinde serbestçe istifade ederler. Şu kadar var ki, idarenin gelenek ve ihtiyaçlara göre düzenleme, denetim ve muhafaza yetkisi burada da geçerliliğini korumaktadır.¹⁹⁷

Kamu mallarından yararlanan kişiler, diğer kişilerin yararlanmasını engelleyecek veya onlara zarar verecek tutum ve davranışlardan kaçınmak zorundadırlar. İdarenin de bu mallara ilişkin kamuya zarar verir nitelikte tasarruflarda bulunma yetkisi yoktur. Ebû Yusuf: "Hiç kimsenin, zarar verecek şekilde Müslümanların yoluna bina ve saire yapma hakkı yoktur. Müslümanlara zararı dokunacak şekilde, Müslümanlara ait yollardan halifenin de başkalarına bir parça yer tahsis etme (iktâ') hak ve salahiyeti yoktur"

¹⁹⁰ Günay, *Kamu Malları*, s. 206 vd.

¹⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 175.

¹⁹² (مَنْ سَبَقَ إِلَى مَا لَمْ يَسْبِقْهُ إِلَيْهِ مُسْلِمٌ فَهُوَ لَهُ) *Ebû Dâvûd*, İmâre, 36, H.no: 3071.

¹⁹³ (مَنْ فَنَاحَ مِنْ سَبَقٍ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 187, 207.

¹⁹⁴ Kutb, *Nizâmü'l-idâre*, s. 232; Günay, *Kamu Malları*, s. 192-193.

¹⁹⁵ Günay, *Kamu Malları*, s. 194-195.

¹⁹⁶ Nevevî, Ravza, IV, 359, 367; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, V, 260; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 196; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 343; Günay, *Kamu Malları*, s. 195.

¹⁹⁷ Günay, *Kamu Malları*, s. 195.

demektedir.¹⁹⁸ Kamu mallarından yararlanmaya ilişkin zarar vermeme ilkesi, İslam hukukçuları tarafından özellikle vurgulanmakta ve İslam hukukunda aynı zamanda tüm bir kaide olan¹⁹⁹ “*ne zulmedin ne de zulme uğrayın*”²⁰⁰ ilkesi doğrultusunda “*zarar ve görülen zarara karşılık zarar da yoktur*”²⁰¹ hadisinin bunu gerektirdiği belirtilmektedir.²⁰² Gerçekten de kişiler bu mallardan yararlanırken müşterek bir mülkte hissedar gibi hareket etmekte ve bir açıdan kendi mülkünde, bir açıdan da başkasının mülkünde tasarruf etmiş sayılmaktadır; bunun için de her iki tarafın hakkını gözetmek mecburiyetindedirler.²⁰³ Mecelle “herkesin umumî yolda geçiş hakkı (hakk-ı mürur) vardır. Fakat selamet şartıyladır”²⁰⁴ demek suretiyle anılan ilkeyi net bir şekilde kanunlaştırmış bulunmaktadır.

2-Kamu Mallarının Hukuki Durumu

Bir malın kamu malı sayılması için üzerinde kamu menfaatinin bulunması ve bu maldan doğrudan doğruya ve özgürce yararlanılabilmesi gerekir. Mubah mallar, kamu mallarını da içine alacak şekilde geniş anlamda kullanılan bir terimdir. Bununla birlikte kamu malları hukukî açıdan farklılık gösterir. Mevat arazilerin ihyâ edilmesi, iktâ‘ gibi konular inhisârî yararlanma hakkı doğurabilmektedir. Kamu malı niteliğindeki yerlerin bu gibi tasarruflara konu teşkil edemeyeceği, bu gibi mallardan fiilen yararlanıldığı, bunlar üzerinde kamunun hak, yarar ve ihtiyacının bulunduğu aşikârdır.²⁰⁵

Kamu mallarının hukukî dayanağını ifade eden bazı rivayetler vardır: Mubah / ortak malların su, ot ve ateşin olduğu rivayeti zikredilmişti. Ebû Büheyse Umeyr el-Fezârî’den (r.a.) nakledilen hadiste suyun yanında tuzun sayıldığı ve bunların başkalarına verilmemesinin helâl olmadığı zikredilmiştir.²⁰⁶ Ayrıca Ebyaz b. Hammâl et-Temîmî el-Me’ribî’ye (r.a.) iktâ‘ edilen Me’rib Tuzlası da bu kabildendir.²⁰⁷ Allah Rasulü (s.a.s.)

¹⁹⁸ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 93.

¹⁹⁹ *Mecelle* md. 19.

²⁰⁰ (لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ) Bakara, 2 / 279

²⁰¹ (لَا ضَرَرَ وَلَا فَتْرَ) Mâlik, *el-Muvatta*, Akdiye, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 326-327; İbn Mâce, *Ahkâm*, 17, H.no: 2341; Taberânî, *el-Mucemü’l-evsat*, V, 238, H.no: 5193 hadisin sonunda (في الإسلام) ziyadesi vardır. Ayrıca bk. *Mecelle*, md. 19. “Zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur.”

²⁰² Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 93, 94; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 321; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 306; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 175, 178.

²⁰³ Ali Haydar, *Dürrü’l-hukkâm*, II, 908.

²⁰⁴ *Mecelle* md. 926.

²⁰⁵ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 91-93, 104; Şâfiî, *el-Ümm*, III, 265; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 166; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, II, 440; İbn Müflih, *el-Mübdî*, V, 251.

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 480-481.

²⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473, H.no: 33033.

kendisine elçi olarak gelenlere vermek üzere olduğu Beni Temim ile Benî Şeybân kabilelerinin arasında bulunan Dehna vadisini, bir uyarı üzerine, içinde müşterek mal sayılan ot ve suyun bulunması nedeniyle vazgeçmiştir.²⁰⁸ Hz. Âişe (r.a.) (v. 58 / 678) anlattığı rivayette: "Ey Allah'ın Rasulü! Sana, Mina'da seni gölgelendirecek yapı inşa ettirelim mi?" denilince, Allah Rasulü (s.a.s.); "Hayır! Mina, ilk varanın devesini çöktettiği (ve orada konaklayacağı) bir yerdir," cevabını vermiştir.²⁰⁹ Mina, hacıların şeytan taşlama, kurban kesme gibi hac vecibelerini ifa ettikleri bir yer olduğundan Rasulullah (s.a.s.) -peygamber ve devlet başkanı olarak kendisi için bile olsa-insanların ortak olarak kullandığı bu yerin özel kullanıma tahsis edilemeyeceğini göstermiştir.²¹⁰ Himâ ile kamu malları arasındaki ilişki de çok önemlidir: Hz. Peygamber (s.a.s.) farklı gayelerle bazı toprakları himâ / koruluk tahsis etmiş ve: "*Himâ (koru) tespiti sadece Allah ve Rasulü'ne aittir / devletindir,*" demiştir.²¹¹ Bu hadisler, kamunun ihtiyaç hissettiği, müştereken istifade ettiği kamu mallarının, devlet başkanı da olsa hiç kimsenin tekelinde kullanılamayacağını ifade etmektedir.²¹² Bazı hadislerde ise insanların ortaklaşa kullandığı bazı yerler zikredilmiş, çevre temizliği dikkate alınarak korunması tavsiye edilmiştir: "*Lânete vesile olan üç şeyden sakının: (Pınar, çeşme, dere, gölcük, çay, ırmak ve nehir gibi) subaşlarına, yollara ve (herkesin dinlendiği) ağaç gölgelerine (piknik ve mesire alanlarına) abdest bozmak.*"²¹³ Bazı rivayetlerde ise mescidlerin kirletilmemesi ve temiz tutulması emredilmiştir.²¹⁴ Bütün bunlar kamu mallarının daha temiz, daha güvenli ve ortaklaşa kullanıma uygun hale getirilmesi için herkesin üzerine düşeni yapması gerektiği vurgulanmıştır.

²⁰⁸ Ebû Dâvûd, Harâc, 36, H.no: 3070.

²⁰⁹ (مِنَى مُنَاحٍ مِنْ سَبَقٍ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 187, 207; *Tirmîzî*, Hac, 51, H.no: 881.

²¹⁰ Mâverî ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (مَا الْخَصَّ بِالصَّحَارَى وَالْقُلُوبِ) Sahralık alanlarla ilgili kısımda değerlendirmişlerdir. Mâverî, *el-Ahkâm*, s. 279; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 224-225; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 163; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, XVI, 140.

²¹¹ (لَا جَمْعَ إِلَّا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ) *Buhârî*, Cihâd, 146.

²¹² Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, III, 265; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 557; Nevevî, *el-Mecmû'*, XVI, 147; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 440; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 130.

²¹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 299; *Müslim*, Tahâret, 68; *Ebû Dâvûd*, Tahâret, 14, H.no: 26; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 379, H.no: 3050.

²¹⁴ Bu rivayetler için bk. Sarı, Süleyman, *Cami ve Mescidlerle İlgili Fıkhi Hükümler*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13, yıl 2009, s. 340-343.

a-Kamu Malı Niteliği Kazanımı

İslam Hukuku eserlerinde kamu malı niteliğinin şu yollardan biri ile kazanıldığı görülmektedir:

i-Malın Doğal Niteliği

Genel sular, tuz mahalleri, zahiri madenler, otlaklar gibi tabii servet ve kaynaklar doğrudan doğruya kamunun kullanım ve yararına tahsis edilmiş mallardandır. Kamu malı niteliğini haiz oldukları açık olduğu gibi, bu malların tabii özellikler taşıması, tabii servet ve kaynak olarak bizzat Allah tarafından herkesin kullanımına musahhar kılındığı bilinmektedir. Bunların oluşumunda insan emeğinin bulunmaması sebebiyle tüm insanların ve diğer canlıların birbirine zarar vermeden, bir diğerine engel olmadan ortak bir şekilde kullanım hakları bulunmaktadır.²¹⁵ Hz. Peygamber'in "hiç kesilmeden akan su gibi" olduğunun bildirilmesi üzerine Me'rib tuzluğunu iktâ' etmekten vazgeçmesi,²¹⁶ kamu mallarının herkes tarafından ortak kullanılabileceğinin ve hiç kimsenin mülkiyetine geçemeyeceğinin bir delili konumundadır.

ii-Gelenek Yoluyla

İnsanların eskiden beri istifade ettikleri ve kişilerin yararlanmasına açık olan yerler bunlara örnek verilebilir. Genel yollar, köprüler, kaleler, demir yolları, nehirler, ırmaklar, göller, müzeler, genel kütüphaneler, otlaklar, yaylaklar, kışlaklar, harman yerleri, baltalıklar, namazgâhlar, pazar yerleri, çeşmeler, pınarlar, kuyular, meydanlar, parklar, mesire yerleri, iskeleler, mezarlıklar gibi gelenek yolu ile kamu malı olma özelliğini kazanan yerler cümlesinden zikredilebilir.²¹⁷ Bu malların, aksine bir tasarrufla zikredilen vasıf ve özellikleri ortadan kalkmadıkça kamu malı olarak sayılırlar.²¹⁸ İslam Hukukunun genel prensiplerine göre zarar söz konusu olduğu durumlar haricinde kadim hakların korunması esastır. Eskiden beri mevcut ve meşru bir şekilde kullanılan bir mal üzerinde kişilerin sahip olduğu yararlanma hakkının, aksine bir delil olmadığı sürece

²¹⁵ Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, III, 265; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 157; Nevevî, *Ravza*, IV, 368.

²¹⁶ *Dârimî*, Büyû', 66, H.no: 2608.

²¹⁷ (ما لا يقبل التملك ولا التملك بحال) "Hiçbir şekilde temlik ve temellük kabul etmeyen mallar" başlığı altında Vehbe Zühaylî bu örnekleri zikreder. Bk. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, IV, 413; VI, 350.

²¹⁸ Onar, *İdare Hukuku*, II, 1340; Giritli, İsmet - Akgüner, Tayfun, *İdare Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1987, s. 28; Günay, *Kamu Malları*, s. 152.

olduğu gibi bırakılması ve eskiden beri süregelen niteliğinin değiştirilmemesi gerekmektedir.²¹⁹

iii-Hukûkî Bir Tasarrufla

Kimi zaman özel kişilerin tasarrufu ile olsa da genellikle devlet iradesi ile gerçekleştirilmektedir. Bu da malı kamu yararına halkın kullanım veya hizmetine sunmakla (tahsisle) olur.²²⁰ İslam Hukukunda sahipsiz mubah arazileri kamu yararına koruma altına alma anlamında ve bir çeşit kamulaştırma niteliğinde olan "himâ" müessesesi bunun bir örneğini gösterir.²²¹ Bazen de kişilerin isteğine bakılmaksızın taşınmaz mallarına el konulması (kamulaştırma) yolu ile kamu malları oluşturulabilir.²²² Allah Rasulü'nün (s.a.s.) Medine'ye hicretinin hemen akabinde Mescid-i Nebî'nin inşası için arazi malikleri Neccaroğulların'a sahip olduğu arsanın bedelini belirlemelerini söyleyerek kamulaştırma arzusu bu konudaki en çarpıcı örnektir.²²³ Hz. Ömer (v. 23 / 644) ve Hz. Osman (v. 35 / 656) zamanlarında Mescid-i Haram'ın etrafı istimlâk edilerek genişletilmiştir.²²⁴ Allah Rasulü'nün (s.a.s.) Benû Neccar'a arsalarının bedelinin ne kadar olduğunu sorması üzerine onların bu yeri Allah ve (Rasulü) için vakfetmeleri,²²⁵ Hz. Osman'ın (r.a.) Medine'de Rûme kuyusunu satın alıp vakfetmesi,²²⁶ Hz. Ali'nin (r.a.) (v. 40 / 660) Yenbû'daki arazisini ve suyunu vakfetmesi²²⁷ gibi vakıflar vardır. Hayır

²¹⁹ "Kadîm kıdemi üzre terk olunur" (Mecelle md. 6); Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 17; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 45; Kâdîhân, Fahreddin Hasan b. Mansur el-Özcendi el-Fergani (v. 592 / 1195), *el-Fetâvâ'l-Hâniyye (el-Fetâvâ'l-Hindiyiye kenarında)*, III, 206; Mustafa Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 988; Ergüney, Hilmi, *İzahlı ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri*, İstanbul, 1965, 21-23.

AK.'nde metrûk topraklar ile ilgili hükümlerde bunların "kadimden beri terk ve tahsis olunma" keyfiyeti üzerine sıkça vurgu yapmaktadır. Bk. md. 91, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102.

²²⁰ Onar, *İdare Hukuku*, 1340-1341; Cin, Halil, *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara, 1980, s. 37.

²²¹ Sıbâî, Mustafa (v. 1384 / 1964), *İştirâkiyyetü'l-İslâm*, 2. baskı, Dımaşk, 1960, s. 101-102; Ali el-Hafif, *el-Milkiyye*, s. 106; Muslih, Abdullah b. Abdülaziz; *Kuyûdü'l-milkiyyeti'l-hâssa*, Beyrut, 1988, s. 461-463; Karaman, *İslâm Hukuku*, II, 84-85; Günay, *Kamu Malları*, s. 153-154.

²²² Refik Mısıri, *Usûlü'l-iktisâdi'l-islâmî*, s. 50; Kırbaş, Sadık, *Devlet Malları*, Ankara, 1988, s. 63. *Mecelle*'nin "İhtiyaç halinde devlet eliyle bir kimsenin mülkü değeri ödenerek alınabilir ve yola katılabilir. Fakat fiyatı ödenmedikçe kişinin mülkü elinden alınamaz" (1216.) maddesi doğrudan kamulaştırma ile ilgilidir. Bk. Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 85. Kamulaştırma ile ilgili basılmamış doktora tezi için bk. Dursun Aygün, *İslam Hukukunda İstimlâk*, Konya, 1998.

²²³ "يا بني النِّجَارِ ثَامِنُونِي حَاطِطُكُمْ هَذَا" "Ey Neccaroğulları! Bu arazinizin bana değerini söyleyin." Buhârî, *Menâkıbü'l-ensâr*, 45-46; Müslim, *Mesâcid*, 9.

²²⁴ Belâzûrî, (وَسِعَ الْمَسْجِدَ، وَاشْتَرَى دُورًا خَدَمَهَا وَزَادَهَا فِيهِ، وَهَدَمَ عَلَى قَدَمٍ مِنْ جِوَارِ الْمَسْجِدِ أَبْنَا أَنْ يَبِيعُوا، وَوَضَعَ لَهُمُ الْإِثْمَانَ حَتَّى أَخَذُوهَا بَعْدَ ذَلِكَ) *Fütûhu'l-büldân*, s. 54; Mâverdi, *el-Ahkâm*, s. 246.

²²⁵ "Hayır, Vallahi! Biz karşılığında ücret istemiyoruz. Allah için vakfettik." Buhârî *Vesâyâ*, 30; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 558, H.no: 2198 (لَا نَأْخُذُ لَهُ ثَمًّا إِلَّا اللَّهَ وَرَسُولَهُ).

²²⁶ Buhârî, *Ashâbü'n-nebî*, 7; Tirmizî, *Menâkıb*, 18.

²²⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 160-161.

sahipleri tarafından inşa edilen bu türden ibadethaneler, okullar, ilim merkezleri, kütüphaneler, imaretler, hastaneler, yetimhaneler, dul haneler yapılarak vakfedilmiştir. Aynı şekilde köprüler, yollar, su kuyuları, su yolları, barajlar, göller, kabristanlar, karakollar (ribatlar) ve misafirhaneler gibi vakfedilip aynı ile intifa edilen ve kamu mallarının bütün unsurlarını taşıyan vakıf malları da bu türdendir.²²⁸

b-Kamu Malının Niteliğini Kaybetmesi

Kamu malı özelliklerinden birinin kaybı ile de bir mal, kamu malı olmaktan çıkar. Bu da şu yollardan biri ile mümkündür:

i-Malın Doğal Niteliğini Kaybetmesi

Göl ve gölcüklerin kuruması, çay, ırmak ve nehirlerin yatak ve seviye değiştirmesi, göl ve deniz kıyılarına dolgu yapılması gibi kamu malı niteliğini haiz özelliklerden birinin ortadan kalkması, kamu malı statüsünü kaybetmesine neden olur.²²⁹

ii-Hukûkî Bir Tasarrufla

Kamu mallarındaki umuma tahsis edilme özelliği kaldırılarak kamu malı niteliği de kaldırılmış olur. Himâ tahsisinin kaldırılması, harap olduğu için kullanılmayan mescid yerlerinin durumu, yol güzergâhlarının değişmesi gibi hususlar bu çerçevede değerlendirilebilir.²³⁰

Kamuya ait bir yolun güzergâhının değişmesi veya şehir imar planlamalarında gerçekleştirilen birtakım değişikliklerle önceden sokak, yol ve cadde olarak kullanılan bir yer arsaya dönüştürülebilir. Böyle bir durumda, önceki sokaklar, yollar ve caddelere ihtiyaç duyulmaması nedeniyle, bunların hazineye nakledilmesi ya da özel şahıs veya özel sektörlere satılması, aynıyla intifa edilen vakıflardan birinin haklı bir sebeple satılması veya değiştirilmesi halinde de bu mallar üzerindeki kamu malı niteliği kalkmaktadır.²³¹

iii-İhyâ ile

Yetkili kişiler tarafından verilen izin ile himâ alanının ihyâ gerçekleşmişse kamu mallarının hukukî bir tasarrufla kaldırılması mümkündür. Himâ arazilerinin ihyâna izin,

²²⁸ Akgündüz, *Vakıf*, s. 209.

²²⁹ Günay, *Kamu Malları*, s. 160.

²³⁰ Günay, *Kamu Malları*, s. 162.

²³¹ Mustafa Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 226-227; Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet*, s. 60-61.

zımnen tahsisinin kaldırılması anlamındadır. İzinsiz ihyâ edilen himâlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tahsisi ise bu işlem geçersiz sayılır.²³² Diğer yetkililerin himâları ise iki görüşten birine göre, yapılan ihyâ geçerlidir, ihyâ edilen himâ ise özel mülkiyete geçebilir.²³³

3-Kamu Mallarının Hukukî Özellikleri

Kamu mallarının hukuki açıdan özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

a-Devir ve Ferağ Edilemez Olması

Hukukî alanda devir ve ferağ sonucunu doğuran, kişisel tasarrufa izin veren, bununla birlikte diğer hak sahiplerini faydalanma hakkından mahrum eden satış, kira, teminat, ipotek, rehin gibi işlemler yapılamaz.²³⁴ Hz. Peygamber'in bazı kişilere iktâ' ettiği yerlerin kamu malı olduğunun hatırlatılması üzerine bu iktâlardan vazgeçmesi bu durumu örneklendirir.²³⁵ Arazi Kanunnamesinde eskiden beri baltalık, meydan, namazgâh, pazar, panayır, harman yeri olarak tahsis edilen yerlerin alınıp satılamayacağı, hiç kimseye müstakil olarak tasarruf etmesi için senet verilemeyeceği, tasarruf edenlerin engelleneceği hükme bağlanmıştır.²³⁶

b-Hacedilemez ve İcra Edilemez Olması

Kamu yararının üstünlüğü ve kamu hizmetlerinin devamlılığı ilkesine dayalı olarak hacze ve cibrî icraya maruz bırakılmaz. Aksi halde bu maldan kamunun istifadesine ve kamu hizmetinde bulunulmasına engel olunur.²³⁷

c-Zaman aşımı uygulanmama Özelliği

Kamu mallarından herkesin yararlanma hakkı ve inhisârî olarak mülkiyet hakkı tesisinin imkânsız olması sebebiyle iskâtî (düşürücü) zaman aşımı kamu malları için geçerli değildir.²³⁸ Mecelle'de "Tekâdüm-i zaman ile hak sâkıt olmaz" (malın uzun süre

²³² Şâfiî, *el-Ümm*, III, 271-272; Mâverî, *el-Ahkâm*, s. 235; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 224; Nevevî, *Ravza*, IV, 357-358; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 582; Günay, *Kamu Malları*, s. 165-166.

²³³ Mâverî, *el-Ahkâm*, s. 235; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 224; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 559; Nevevî, *Ravza*, IV, 357; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 582; Günay, *Kamu Malları*, s. 166.

²³⁴ Giritli-Akgüner, *İdare Hukuku*, s. 20; Güran, *Anayasa Mahkemesi'nin Kamu Malına Bakışı*, s. 85.

²³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473, H.no: 33033; *Tirmizî*, *Ahkâm*, 39, H.no: 1380.

²³⁶ AK., *md.* 92, 94, 95, 96, 97, 101.

²³⁷ Kutb, *Nizâmü'l-idâre*, s. 248.

²³⁸ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, IV, 364; Cîn, *Mer'a*, *Yaylak ve Kışlaklar*, s. 34; *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 40; Günay, *Kamu Malları*, s. 169.

metruk olarak bırakılmasıyla mülkiyet hakkı düşmez," "Tarik-i âmm, nehir ve mer'a gibi menâfii umuma ait olan yerlerin davasında mürur-i zamana itibar olunmaz,"²³⁹ kuralları bulunmaktadır. AK.'nde de benzeri maddeler vardır: "Koru, orman, tarîk-i âmm, panayır, Pazar, harman yerleri, mer'a, kışlak ve yaylak misüllü mine'l-kadim ahaliye tahsis ve terk olunmuş olan arazi-i metrûkeye müteallik davalarda mürur-i zamana itibar olunmaz."²⁴⁰

d-İlişkin davalarda sulh ve ibra yapılamaması

Münhasıran özel mülkiyete imkân tanımayan ve herkesin kullanımında ortak olduğu kamu malları, ehliyet farkı gözetmeksizin büyük, küçük, akıllı, deli herkesin yararına imkân sağladığı için herhangi bir hak sahiplerinden dava açan kimsenin sulh ve ibrası başkalarının hakkını ortadan kaldırmaz. Kamu mallarına ait davalarda sulh ve ibra ehliyetsiz birinin açtığı dava hükmünde olacak ve geçersiz sayılacaktır.²⁴¹

F-Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)

KİT'ler devletin müteşebbis vasfı ile ekonomiye müdahalesine fırsat veren bir vasıta olarak kapitalist sistemde İkinci Dünya Savaşından sonra kurulmuş Kamu İktisadi Teşekkülleridir. Kâr amacı değil kamu yararına katkı sağlamak amacıyla kurulan, mülkiyet, idare ve denetimi de devletin elinde olan kuruluşlardır. Sermaye yeterliliği ve özel sektör kifayetsizliği nedeniyle ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla gündeme gelmişlerdir.²⁴² Ekonomik faaliyette bulunmak için, gerek devlet ve gerekse bir kamu kuruluşu tarafından, tek yahut şirketler vasıtası ile oluşturulan, sermayesinin tamamı veya büyük bir bölümü devlet veya kamu kuruluşlarına ait olan, ya doğrudan ya da dolaylı biçimde devletin denetlediği iktisadi işletmelerdir. İktisadi ve ticari nitelikteki bir kamu teşebbüsü, bir kanun veya kanunun verdiği yetkiye dayanarak özel mallar üretir. Piyasa şartlarına göre çalışır, sosyal fayda / maliyet ilişkilerini de göz önünde bulundurur.²⁴³ Kamu İktisadi Teşebbüsleri, (sermayenin bütünü ile devlete ait olmak üzere ticari ilkelere göre faaliyetlerini yürütmek üzere kurulan) İktisadi Devlet Teşekkülleriyle (tüm sermayesi devlete ait olmak üzere tekel özelliği taşıyan mallarla

²³⁹ Mecelle md. 1674- 1675.

²⁴⁰ AK., md. 102

²⁴¹ Bk. Mecelle md. 1541 ve 1573; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 521-523; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 486.

²⁴² Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 34-36.

²⁴³ Baklavacıoğlu, Sadık, *Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, AÜHFY., Ankara, 1976, s. 1, s.396.

temel mal ve hizmetleri üretip pazarlama amacıyla kurulan) Kamu İktisadi Kuruluşlarının ortak ismidir.²⁴⁴

Kurtuluş savaşıdan sonra Türkiye, Osmanlı'dan devraldığı borçları (duyun-i umumiye) üstlenerek çoğu yabancıların elinde bulunan ayrıcalıklı şirketleri millileştirerek işletmeye başladı. Kalkınmayı sağlayacak yeterli derecede özel teşebbüs gücünün eksikliği zaman zaman kamunun müdahalesini gerektirmiştir. Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir düşüklüğü, nüfusun büyük çoğunluğunun tarımla uğraşması, sanayinin yetersiz olması, gümrük hükümleri, Türk girişimcilerinin gerekli finans ve teknik potansiyele sahip olmamaları gibi sebeplerle devletin çeşitli şirketlere el koyması veya bizzat oluşturması bir anlamda kaçınılmazdı. Öte taraftan 1933'ten itibaren Türkiye'de kabul edilen "Devletçilik İlkesi" gereği devletin kalkınmaya daha ziyade kamu yatırımlarını ön plana çıkarıyordu. Bu amaçla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 1933'te Sümerbank kuruldu. Daha sonra bunu Etibank, Türkiye Şeker İşletmeleri AŞ. Toprak Mahsulleri Ofisi izledi. Sonraları daha rasyonel çalışan özel sektörle rekabet edememeleri sebebiyle zarara uğramaları, rasyonel olmayan faaliyet düzenini, kalitesiz üretim tarzını devam ettirdiği için kâr elde edememesi, kendi işleyişinde bir takım uygunsuz faaliyetler, bilgisiz ve beceriksiz insanların iş başına getirilmesi, adam kayırma, ihalelerin taraflı olarak verilmesi gibi problemleri ile karşılaştılar. KİT'lerde pazar disiplininin olmayışı, gereğinden fazla istihdam maliyetleri de artırmıştır. Bu durum da rekabeti olumsuz yönden etkilemiştir. Gelişmekte olan teknolojilere ve üretim sahasının yeni tekniklerine ayak uyduramadığından gelir de düşük olmuştur. Parasal ihtiyaçları devlet bütçesinden karşıladığı için enflasyonun tırmanmasına neden olmuştur. 1950 yılından beri belirgin bir şekilde sahada olan özel sektör, KİT'lerin tecrübeli, kabiliyetli ve çalışkan fertlerini transfer etmiştir. Kendi menfaatlerini milli duygularının önüne geçirmiş ve çok fazla eğitim alamamış kişiler memleket meselelerini ilk sıraya koyamamıştır.²⁴⁵

Türkiye ekonomisi karma ekonomik bir modele sahiptir. Ekonominin içerisinde kamunun büyük bir ağırlığı vardır. Devletin ekonomik sahibi bulunduğu işletmeleri dört ana grupta toplayabiliriz. Bunlar; Katma bütçeli, döner sermayeli işletmeler ile mahalli idare işletmeleri ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ki bu da İktisadi Devlet

²⁴⁴ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 77.

²⁴⁵ Efendioğlu, Memduh, *Türkiye'de Özelleştirme, Çerçeve (Müsiad Dergisi-6)*, (Ekim), 1993, s. 6-9.

Teşekkülleri (İDT) ve Kamu İktisadi Kuruluşları (KİK) olarak gruplandırılır.²⁴⁶ Türk ekonomisi içerisinde kamu iktisadi teşebbüslerinin önemli bir ağırlığı vardır. Türkiye'de Devletin bazı işletmeleri kurması Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlar. Bu dönemde ordunun mühimmat ve teçhizat ihtiyacının karşılanması için askeri amaçlı fabrikalar ve tesisler kurulmuştur.²⁴⁷

Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İşletmeleri ekonomik alanda özel sektör firmaları gibi faaliyet gösteren iktisadi kuruluşlardır. Ekonomideki görevleri öncülük etmek ve sermaye temerküzüne imkân sağlamaktadır. Hedefleri plan doğrultusunda enerji, madencilik, ulaştırma, haberleşme, sanayi üretimi konularında faaliyetlerini yoğunlaştırmak ve ekonomiklik prensibine uygun hareket etmektir. Bu çerçevede gayeleri özel sektör firmalarının gayeleriyle çakışmakta, hatta öncülük etmek görevi sebebiyle daha geniş bir hareket alanı içerisinde bulunmaktadırlar.²⁴⁸

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ile ilgili temel hareket tarzı; “iktisadi ve ekonomik etkinliğin artırılarak yükseltilmesi, sermayenin tüm vatandaşlara yayılmasını sağlamak üzere özelleştirme programlarının süratle gerçekleştirilmesi” olarak tespit edilmiştir. Diğer yandan KİT’lerin kendilerine yeterli kaynak temin ederek bir taraftan da kendi faaliyetlerini sürdürmeleri, modern idare ve yönetim titizliğinde daha kârlı ve verimli faaliyetlere ulaşabilmek için sistemlerinde yapısal iyileştirmeler ve gelişmeler sağlanmasına yönelik bir uygulama da olmamıştır.²⁴⁹

Devlet günümüzde iktisadi karakterdeki işletmelerinin özelleştirmesi çalışmalarını bütün hızıyla sürdürmektedir. Devletin de asli görevlerine dönmeye yönelik çalışmaları da devam etmektedir. Özelleştirme ne kadar başarılı olursa olsun devlet tedbiri de elinden bırakmayacak bazı kamu işletmeleri elinde kalacaktır.²⁵⁰

KİT'ler ekonomik kalkınmada önemli katkıları olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde KİT'ler zayıf durumdaki özel kuruluşlara destek olmak, üstesinden gelemeyeceği işleri yapmak, yatırımları artırmak, stratejik alanlara teknoloji getirmek, istihdam oluşturmak ve az maliyetle mal üretmek amacıyla kurulmuştur. Ancak dünyada

²⁴⁶ Okka, Osman, *Mühendislik Ekonomisi Teori Ve Çözümlü Problemler*, Ankara, 2009, s. 752

²⁴⁷ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 753

²⁴⁸ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 761

²⁴⁹ Işık (Koral), Menekşe, *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 19

²⁵⁰ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 754

kârlı ve verimli olan KİT'e karşın, birçoğu ekonomik açıdan verimsiz çalışıp, büyük maddi zararlara neden olabilmektedir. Tartışmaların odak noktası KİT'lerin özelleştirilmesi değil, bunun nasıl ve ne şekilde yapılacağıdır.²⁵¹

²⁵¹ Karan, Mehmet Baha, *Özelleştirme Politikaları Ve Turizm Sektöründe Bir KİT*: Turban A.Ş., AÜSBFD., C. 49, sy. 3, s. 250.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR

Özelleştirme terimi son kırk yılın güncel bir konusudur. Dolayısıyla bu güncel başlık altında klasik kaynaklarımızda yer alması düşünülemez; ancak, bir terim olarak güncel başlık olmasına karşın İslam tarihinde âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından bir çeşit özelleştirme anlamında kullanılan iktâ‘, ihyâü’l-mevât ve hibe uygulamaları özelleştirmeyi akıllara getirmektedir. Verilen tüm örneklerde, devlet mallarının atıl ve ölü vaziyette kalmaması ve ekonomiye canlılık kazandırma amacıyla işletilebilmesi için kişilere tahsis edilmesi gibi önemli bir paydada buluştuklarını görmekteyiz. Medine-i Münevvere’de on yıl kadar süren kısa bir dönem içinde hicretle servetini geride bırakan muhacirleri, Yahudi oyunları ile Evs-Hazrec arasında çıkan çarpışmalarda iktisadi sahada sıkıntılı zamanlar yaşayan tüm ashabın ekonomik imkânlarını üst seviyelere çıkmasına vesile olan unsurlardan biri iktâ‘ uygulamaları ve hibeler olmuştur.

Medine yönetimi, vatandaşlarını üretime teşvik ederek, farklı amaçlarla da olsa ivazsız, bedelsiz ve hiçbir karşılık beklemeksizin, devletin imkânlarını iktâ‘ ve bağışlarla ikramlarda bulunmuş, ashabın ekonomik refah seviyesini yükseltmeyi, onları din ve vatanlarına bağlamayı şiar edinmiştir. Ayrıca dine yeni giren kardeşlerinin kalplerini İslam’a ısındırma amacı ile özellikle fetihlerle elde edilen ganimetlerle dolan devlet hazinesini onlar için seferber etmiş, yüzer deve, koyun ve keçi gibi hayvanlardan bol bol dağıtmıştır. İslam’ı ve Hz. Peygamberi ilk defa tanıyan kabileler ve kişiler, “Ey Kavmim Müslüman olunuz! Muhammed fakirliğe düşmekten korkmadan birilerine ihsanda bulunuyor,”²⁵² diyerek yeni dinin samimi birer neferleri olmuş ve birçok kişiyi İslam’a davet etmişlerdir. Sistem oturmaya başlayınca da arazileri verimli hale getirmeleri ve ekonomiye katkı sağlamaları için arazi bağışlarında bulunmuştur. Öyle ki ölü arazileri ihya edenlere de mülkiyet imkânı sunarak özellikle tarımda iyi bir açılım yapmıştır.

²⁵² Rasulullah İslâm’ın hatırına (insanların) isteklerini yerine getirirdi. Kendisine bir kişi geldi ve bazı şeyler istedi. Peygamberimiz ona, iki dağın arasında duran zekâtlık koyunlardan birçoğunun verilmesini emretti. Adam kabilesine dönünce şöyle dedi: (يَا قَوْمِ اسْلُمُوا، فَإِنَّ مُحَمَّدًا يُعْطِي عَطَاءَ رَجُلٍ لَا يَخَافُ الْغَاةَ) Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 107-108; *Müslim*, Fezâil, 57-58.

I-İSLAM HUKUKUNDA ÖZELLEŞTİRMENİN HÜKMÜ

İslam özel mülkiyeti kabul etmiş ve insanlara rızıklarını elde etmek için ziraat, tarım, ticaret vb. yollarla çalışmalarını ve işlerini sağlam ve düzgün yapmalarını, helal yoldan kazanç elde etmeleri gerektiğini öğütlemiştir. Özelleştirme (خصخصة) konusu güncel bir konu olduğu için özellikle bir terim olarak İslamî kaynaklarımızda zikredilmez. Ancak asr-ı saadet dönemindeki ihyâü'l-mevât gibi bazı uygulamalar ile insanlar üretime yönlendirilmiş, ekonomiye katkı sağlamaları, iktisadi hayata canlılık kazandırmaları için iktâlarla teşvik edilmiştir. Dolayısıyla ihyâü'l-mevât ve iktâ' gibi terimlerin hem hadis hem de fıkıh kitaplarımızda zikredilmesi, özelleştirme sayılabilecek bazı uygulamaların ilk örnekleri olarak addedilebilir. Bizzat Allah Rasulü'nün (s.a.s.) devletin malı olan bazı arazileri ihya ve işletme kabiliyeti gördüğü kişilere tahsis ettiği, üç yıl içinde işletememe yahut kamu menfaatini zedeleyen hususlar tespit edildiğinde bu yerleri geri aldığı hadis kaynaklarımızda mevcuttur.²⁵³

Günümüzdeki uygulama şekillerine bakarak bazıları kamu mallarının özelleştirilmesini reddederken, bazıları da ekonomik refah ve mutluluğun temininde, kamu yararının gerçekleşmesinde bir araç olarak görerek devlet başkanının tasarrufları ciheti ile meşru görenler de vardır. Özelleştirmeye muhalif olanların yaklaşımını ve ileri sürdükleri delilleri zikrederek konuya giriş yapabiliriz.

A-Özelleştirmeye Cevaz Vermeyenler

Özelleştirme ile gelişmiş ülkelerde ekonomik ve iktisadi hayatın rehabilite edilerek ihya edilmesi amaçlanırken, gelişmekte olan ülkelerde devletin milli ve iktisadi değerlerinin satışı ve uluslararası sermayeye kaynak temini ve alacaklarının tahsili hedeflemektedir. Bu sayede ülke kaynaklarına özelleştirme adı altında el konulmakta, milli devlet kavramı da ortadan kaldırılmaya çalışıldığı gözlenmektedir.

İslam Hukukunda mülkün hakiki maliki Allah olduğu için²⁵⁴ (emanet olarak verilen) ve halife olarak görevlendirildiği mal, mülk ve hizmetlerden ancak kanun koyucu olarak mutlak mülkiyet sahibi Mâlikü'l-mülk Allah'ın rızası, izni ve emri ile

²⁵³ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 61, 64, 66; Tahâvî, *Muhtasar*, 135; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 644, no: 1062; Ma'mer b. Raşid, *Câmi'*, XI, 9, H.no: 19752.

²⁵⁴ (وَاللَّهُ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ) Maide 5 / 18; (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ) Alü İmran 3 / 26.

yararlanılabilir.²⁵⁵ İnsanoğlunun ise bir halife olarak mal üzerinde bir temsil yetkisi ile intifa ve tasarruf hakkı vardır. Bu hak fiili bir mülkiyet sahibi yapmaz. Kişilerin ferdi mülkiyetleri çalışma, miras, hediye gibi meşru mülk edinme yollardan biri ile olur. Malların helal-haram sınırını koyan, harcamanın (israf etmeden, saçıp savurmadan kullanma) keyfiyetini belirleyen Allah'tır. Rasulullah (s.a.s.) de bazı sınırlar koymuş, insanların su, ot, tuz ve ateş gibi temel ihtiyaç maddelerinde ortak olduğunu,²⁵⁶ haram ve helalin belli ve net olduğunu, şüpheli olan konularda ise çok titiz bir şekilde davranılarak sakınılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁷ "Ortak" ifadesinden bunların kamu malı oldukları ve münhasıran özel mülkiyete geçirilemeyecek mallar olduğu anlaşılabılır. Kamu için hayati önemi haiz olan (su, ot, tuz ve ateş gibi) bu mallar²⁵⁸

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) (v. 58 / 677) rivayet ettiği hadise göre başkalarından men edilemeyeceği;²⁵⁹ İbn Abbas'ın (r.a.) (v. 68 / 687) naklettiği hadise göre de "satışından elde edilen paraların da haram,"²⁶⁰ olacağını belirtmektedir. Dicle, Fırat, Nil, Tuna, Tunca gibi belirli ortaklar arasında taksime konu olmayan ve özel kişilerin mülkü olan mecralarda akmayan büyük nehirler memlûk olmayan nehirlerdir. Bu nehirler her bakımdan kamu malı özelliği göstermektedir. Bunların hem suyunda hem de rakabesinde kimsenin özel bir hakkı olmadığı gibi, bu gibi nehirlerden yararlanmada da hiç kimse için bir inhîsârîlik söz konusu değildir.²⁶¹ Bu nehirlerle ilişkin "*suyun hâkimiyeti altında olan başkasının hâkimiyetine giremez*" ifadesi kullanılmaktadır.²⁶² İslam hukukçuları bu tür nehirlerden istifade etmeyi hava ve güneşin ışık ve ısısından serbestçe faydalanmaya teşbih ederek²⁶³ su açısından mubah olduklarına işaret ederler. Ayrıca cadde ve umumî yollardan istifade etme gibi de kabul ederek²⁶⁴ kamu malı özelliğini vurgulamaktadırlar. Nitekim caddelerden, umuma ait yollardan faydalanmak isteyen kişilere engel olunamadığı gibi bu ırmaklardan faydalanmaya da kimse mani olamaz. Suyûtî (v. 911 /

²⁵⁵ (وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَحْلِقِينَ فِيهِ) Nur 24 / 33; (وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاهُمْ)

²⁵⁶ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 7, H.no: 23194.

²⁵⁷ *Muslim*, *Müsakat*, 107.

²⁵⁸ (الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ: الْكَلَاءُ وَالْمَاءُ وَالنَّارُ) İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 7, H.no: 23194; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364; *Ebû Dâvûd*, Büyü', 60, H.no: 3477.

²⁵⁹ (ثَلَاثٌ لَا يَمْتَنِعُ الْمَاءُ وَالْكَلَاءُ وَالنَّارُ) Bk. *İbn Mâce*, Ruhûn, 16, H.no: 2473.

²⁶⁰ (الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ فِي الْمَاءِ وَالْكَلَاءِ وَالنَّارِ وَتَمَنُّهُ حَرَامٌ) Bk. *İbn Mâce*, Ruhûn, 16, H.no: 2472.

²⁶¹ Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 97, 117.

²⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 175; Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 12; Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 39; Aynî, *el-Binâye*, XI, 346, 356; Mustafa Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslâmî*, III, 224; *Mecelle* md. 1238.

²⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 164, 175; Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 39.

²⁶⁴ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 93; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 164, 175; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 192.

1505), Takiyüddîn es-Sübkî'nin (v. 756 / 1355) şu sözünü nakletmektedir: "Halk arasında nehir arazisinin beytülmalin mülkiyetinde olduğu yolunda yaygın bir inanç vardır. Oysa bunun hiçbir delili yoktur. Tam tersi o zahiri madenler gibi olup devlet başkanı onu iktâ' ve temlik edemez. Suyollarının iktâ' edilemeyeceği konusunda Müslümanların icmâi vardır. Bunların satılması haydi haydi caiz olmaz. Bu kapının açılması durumunda iş, memleketin bütün nehirlerinin bazı kimseler tarafından satılmasına ve diğer insanların yararlanmasına engel olunmasına kadar varır. Bu nehirler tıpkı mevât arazi gibi mubah olup herkesin bunlarda ortaklığı vardır. Bununla birlikte ihyâ ile özel mülk edinilememesi, satılamaması ve iktâ' edilememesi yönlerinden mevât araziden ayrılmaktadır. Bunlar üzerinde sultanın dahi bir tasarruf yetkisi yoktur. Bu konuda o da herkesle eşit durumdadır."²⁶⁵

Kamunun menfaatinden ortaklaşa istifade ettiği madenler de kamu malı sayılmıştır. Kamunun kullanımına ihtiyaç duyduğu bu türden madenlerin hiç kimsenin özel mülkiyetine alması caiz değildir. Ebyaz b. Hammâl el-Ma'ribî'ye iktâ' edilip Akra' b. Hâbis et-Temîmî (r.a.) (v. 31 / 651) / veya Abbas b. Mirdâs es-Sülemî (r.a.) (v. 18 / 639) "Ey Allah'ın Peygamberi, ona kaynağı bol olan su iktâ' ettiniz," deyince Rasulullah (s.a.s.) verdiğini geri almıştır.²⁶⁶ Bu da Rasulullah'ın devlet başkanı sıfatı ile uyguladığı bir icraatından yine devlet başkanı tasarrufu ile vazgeçtiğini ifade etmektedir. Şayet bu uygulaması bir peygamber sıfatı (tebliğ, irşad) ile olmuş olsa idi verdiği bu araziye geri almazdı. Rivayette sürekli bir tuz madeni konumunda olan tuz yeri, kaynağı kesilmeyen suya benzetilmiştir ki bu su da iktâ' edilmez. Bu rivayet Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ölü ve verimsiz olarak bildiği araziye ihya etmek üzere Ebyaz b. Hammâl'e iktâ' ettiğinde ona mülk olarak verdiğine delâlet etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tükenmez bir maden yatağı olmasını anlayınca iktâından vazgeçtiğini, oranın genel kamu mülkiyetinden olması hasebiyle o tuz mülkiyetini de ondan geri aldığını göstermektedir. Bu örnekteki tuzun kaynağı güçlü madenlerin genel mülk kabul edilmesi yönüyle tüm madenler için bir hüküm koymaktadır. İster bu madenler tuz, sürme ve yakut gibi herhangi bir işlem görmeyen cinsinden olsun; isterse altın, gümüş, demir, bakır, kurşun gibi bir takım işlemlerden sonra elde edilenlerden olsun fark etmez. İster (billur gibi) katı, ister (petrol gibi) sıvı, isterse (doğal gaz gibi) gaz olsun fark etmez. İster (sürme taşı, zift,

²⁶⁵ Günay, *Kamu Malları*, s. 215-216.

²⁶⁶ *Ebü Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3064; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 149.

tuz, nefit, kükürt, çömlek taş, beyaz taş, alçı taş, kireç, balçık, katran, mumya, değirmen taş, yakut, zümrüt, mermer, zernik gibi) açık maden olsun, isterse (altın, gümüş, bakır, kurşun ve demir gibi) gizli maden olsun durumu aynıdır. Madenlerin hepsinin mülkiyeti genel bir hükme bağlıdır. Hukukçuların çoğunluğuna göre özel mülkiyete konu olmazlar. Bunların bulunduğu araziler, su mecraları ve umumî yollar mesabesinde olup ihyâ ve iktâ mümkün değildir.²⁶⁷

Tabiatları gereği şahısların kendi mülkiyetlerinde bulunması mümkün olmayan mallar, temel ihtiyaç özelliğini kaybettiğinde özel mülke dönüşebilme özelliğini korusa da herkesin gelip geçtiği yollar gibi bu özelliklerini kaybetmedikleri sürece kamunun müştereken istifade edeceği mal ve mülkler olduklarından kişilerin özel mülkiyetine dönüşemez, özelleştirilemez. Rasulullah (s.a.s.) bir ibadet mahalli olarak herkesin istifade ettiği Mina'nın ferdi mülkiyete dönüşmesini yasaklamıştır.²⁶⁸

Belirli kişilerin inhisârında olmayıp herkesin yararlanmasına açık (turuk-ı âmm) genel yollar, kamu mallarının önemli bir çeşidini oluşturmakta ve genellik, eşitlik, serbestlik, zarar vermeme, ücretsizlik gibi yararlanma ilkeleri ile umurun kullanımına açıktır.²⁶⁹ Hanbelî mezhebine mensup hukukçulardan bir kısmına göre, yolların insanların kendileri, hayvanları ve eşyalarının gelip geçmesi için tahsis ciheti dışında kullanılması caiz değildir.²⁷⁰ Yollar üzerinde ihdas edilen bina ve ağaç gibi "kalıcılık" ifade eden ve "mülk" ihtimali taşıyan şeyler yoldan gelip geçenlere "zarar" veriyorsa "zarar ve zarara karşılık zarar yoktur"²⁷¹ hadisi gereğince buna ittifakla kesin olarak izin verilememektedir.²⁷² Herkesin ortaklaşa kullandığı yollarda oturmayı da men etmiştir.²⁷³

²⁶⁷ Davûdî, *el-Emvâl*, s. 52; Mâverî, *el-Ahkâm*, s. 247; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 235; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 557; Nevevî, *Ravza*, IV, 365; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 571.

²⁶⁸ Mina'nın ihyâ edilemeyeceğine, orada bina yapmanın mekruh olduğuna dair delil ise; Hz. Âişe'den (r.a.) (v. 58 / 678) nakledilen şu hadistir: Hz. Âişe: (يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا نَبْنِي لَكَ بَيْتًا مِّنِي يُطْلُكُ؟) “-Ey Allah'ın Rasulü! Mina'da seni güneşten gölgeleyecek bir ev yapsak olmaz mı?” dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Hayır (yapmayın). Mina, önce varanın inip konaklayacağı bir yerdir.” (مِنَى مِّنَا مِّن سَبَقٍ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 187, 206-207; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 16, H.no: 4519; *Dârimî*, Menâsik, 87, H.no: 1943.

²⁶⁹ Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 93; Şâfiî, *el-Ümm*, III, 266; Serahsî, *el-Mebisut*, XXIII, 164; Nevevî, *Ravza*, III, 438; *Mecelle* md. 926-927, 1213-1223.

²⁷⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 226.

²⁷¹ (لَا ضَرَرَ وَلَا فَتْرَ) Mâlik, *el-Muvatta*, Akdiye, 31.

²⁷² Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 43; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 557; Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 240; Nevevî, *Ravza*, III, 439-440; Zeylâî, *Tebyîn*, VI, 142-143; İbn Receb, *el-Kavâid*, s. 193; *Mecelle* md. 927, 1214; Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, III, 487; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 56.

²⁷³ (إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ فِي الطَّرِيقَاتِ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 36, 47; *Buhârî*, Mezâlim, 43; İsti'zân, 2; *Müslim*, Libâs, 114.

Devletin, kamuya ait olan bir mülkiyeti kamu yararı ve maslahat ilkesinden hareketle özel mülkiyete nakletmesi doğru değildir. Bu yöntem, malların belli kişi ve şirketlerin elinde dolaşıp tekelleşmesine yol açar. Allah Teâlâ malların ihtiyaç sahibi akraba, yetim, yolda kalmış ve fakir kimselere dağıtılması gerektiğini emretmiş, belli ellerde toplanıp dönüp dolaşmasını da yasaklamıştır: "*Bu mallar, aranızda sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir servet olmasın.*"²⁷⁴ Ebû Zer'den nakledilen hadiste Peygamberimiz şöyle buyurur: "*Benden sonra Müslümanlara yönetici olacak kişilerin, kapılarını halkına kapatıp güçlülerin zayıfları ezmesine fırsat vermemesi ve devlet malını zenginlerin arasında dolaşan bir servete dönüştürmemesini tavsiye ederim.*"²⁷⁵ Özelleştirmenin karşısında duranlar, kamu mallarının zenginler arasında dönüp dolaşan bir servete dönüşmesi prensibinden hareket etmektedirler. Ayrıca üretime istenilen desteğin tam manasıyla verilememesi, İslam devletine gelir getiren, işleyen ve çalışan kurumların yabancılara verilerek elden çıkarılması, yeraltı madenlerinin işletim haklarının da yabancılara teslim edilerek Müslümanların hammaddeyi ellerinden alınmaktadır. Bu da İslam devletlerini iktisadi yönden, ekonomik açıdan zayıflatmış ileri sürmektedirler.

Halkın genel ve ortak olarak yararlandığı mallar üzerinde ihyâ ile özel mülkiyet hakkı kurulamayacağı ve yöneticiler tarafından özel kişilere iktâ' ve temlik edilemeyeceği; aksi takdirde bunlardan yararlananların zorluk ve sıkıntı ile karşı karşıya kalacağı açık bir şekilde dile getirilmektedir.²⁷⁶ Hz. Peygamber'in bazı kişilere iktâ' ettiği yerlerin kamu malı olduğunun hatırlatılması üzerine bu iktâ'lardan vazgeçmesi bu kabildendir.²⁷⁷

B-Özelleştirmeye Cevaz Verenler

Allah kendine ait olan malları yeryüzünde bir halife olarak yarattığı insanın emrine amade kılmış, onlara mal ve mülk edinme haklarını vermiştir. Mal mülkiyetinin insanlara ait olduğunu belirtirken malları insanlara izafe etmiştir: "*Onların mallarını*

²⁷⁴ (كَيْ لَا يَكُونَ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ) Haşr 59 / 7. Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 293.

²⁷⁵ (وَلَا يُغْلَقْ بَابُهُ دُونَهُمْ فَيَأْكُلُ قُوَّتُهُمْ ضَعِيفُهُمْ، وَلَا يَجْعَلَ الْمَالَ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْهُمْ) Bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 476, H.no: 6985.

²⁷⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 92-93; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 73; Mâverdî, *el-Ahkâm*, 247-248; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 235-236; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 576-580.

²⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473, H.no: 33033; *Tirmizî*, *Ahkâm*, 39, H.no: 1380.

ödeyin.”²⁷⁸ “Onların mallarından (sadaka / zekât olarak) al.”²⁷⁹ Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere prensip olarak İslam Hukuku özel mülkiyeti kabul etmiştir. Dolayısıyla kamuya ait malların özel mülkiyete intikali kesin bir dille reddedilemez. Özelleştirmenin Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonunca desteklenen bir politika olmasına rağmen, esneklik alanına giren konulardan biri olarak görüldüğü ve bir devlet politikası olarak devlet başkanına verilen yetki çerçevesinde ve kamu maslahatı gereğince İslam iktisadı çerçevesinde reddedilmeyen bir konudur.²⁸⁰

Özelleştirme işlemi sadece devlet malını "satım akdi" ile halka satmaktan ibaret olmadığı için, çeşitli doğu ve batı ülkelerindeki özelleştirme faaliyetlerini de incelediğimizde ekonomiye ayrı bir açılım kazandırdığı görülmektedir. Meselâ; Japonya bedava sayılabilecek rakamlarla devlete ait fabrikaları halka intikal ettirirken "yenileme, istihdam hacmini büyütme, ihracata yönelik üretim yapma" gibi toplum yararına uygun birtakım şartlar belirleyerek özelleştirmeler yapılmaktadır. Bu durum mücerret satım akdini aşan ve toplum maslahatına yönelik bir devri akla getirmektedir. Diğer yandan İslam fıkhrında "yetim malı, vakıf malı ve beytülmale ait mülkler" aynı nitelikte görüldüğü için, yetim malının yönetimi ile ilgili ayet ve hadisleri ve bu konudaki ilkeleri incelediğimizde kıyas yoluyla özelleştirmeye cevaz verilebilecektir.

Özelleştirmeye konu olan kamu mülkleri aslında devletin malıdır. Bir kamu kuruluşunun özelleştirilmesi, onu halkın elinden çıkarmış olmaz. Özelleştirmede yapılan şey, o kuruluşu keyfi ve verim sağlayamayan yönetimin elinden çıkarmak, bilimin kurallarına göre hizmet eden daha makul serbest girişimcilerin yönetimine vermektir. Bazen sırf eş ve dostları, ahab ve akrabaları, hemşeri ve yandaşları olmaları sebebiyle birçok kişiyi gereksiz yere işe alma ve kayırma hadiseleri devletin malını saçıp savurma ve adaletsiz olarak dağıtma noktasına varmaktadır. İslami açıdan bakarsak kamu mülkiyetini özel mülkiyete tercih etmeyi gerektirecek herhangi bir sebep de yoktur. Bilakis, İslam hukuku özel mülkiyeti esas kabul edip güvence altına almış, hatta bu nedenle de kamu mülkiyeti terimi de çok tebarüz etmemiştir.

²⁷⁸ (فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ) Nisa 4 / 6.

²⁷⁹ (لِخُدِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً) Tevbe 9 / 103.

²⁸⁰ Hakîmî, Tamara, *el-Hashasa beyne 'l-iktisâdi 'l-vad'î ve 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, (Pozitif Ekonomi İle İslam Ekonomisi Arasındaki Özelleştirme: Suudi Arabistan Modeli) Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), c. 11, sy. 1, 2024, s. 50; Ubeydî, İbrahim, *el-Hashasa*, s. 7.

Özelleştirmeye temel teşkil edebilecek görüşlerden biri de iktisadî fikirlerinin temelini kişisel özgürlük, mülkiyet ve adalet kavramları üzerinde kuran, devleti dengeleyecek mekanizmanın piyasa ekonomisi olacağını vurgulayan ve serbest piyasa terimini geliştiren kişinin İbn Haldûn'un (v. 808 / 1405) fikrinin olduğu söylenir. Mukaddime'nin 40. başlığında (ان التجارة من السلطان مضره بالرعايا ومفسدة للجباية) "Devlet başkanının ticaretle iştigal etmesinin tebaasına zarar vereceğini, vergi gelirlerini ise fesada uğratarak düşüreceğini ifade ettiği başlık altında devlet işletmeciliğine temas etmiştir.²⁸¹ Devletin bizzat kendisinin üretim alanına girerek ticaretle meşgul olup piyasaya müdahale etmesinin, halkın iktisadi alanda önünü kesme anlamında olacağını ve ekonomik hayatın durgunlaşacağını, toplumun yoksullukla karşı karşıya gelebileceğini belirtir.²⁸² Tebaanın üretim ve ticaretten uzak kalması neticesinde geçim sıkıntısı yaşayarak ekonomik açıdan zorlanacaklarını ve zayıf düşeceklerini ve nihayet devletin de fesadına neden olacağını ifade etmiştir. İbn Haldûn'a göre devletin iki ana vazifesi vardır: Kalem ve kılıç (eğitim, güvenlik ve devlet idaresi)²⁸³. Ekonomi serbest girişimciler vasıtasıyla gelişme sağlamalıdır. Devlet bu girişimcilere itimat sunmalı, güven vermelidir. Ağır vergi yükü altında ezmeme, iktisadi hayatı güç durumlara düşürücü işlerden uzak durmalıdır. Rekabete dayalı bir iktisadî işleyişe müdahale ederse o medeniyetin çöküşüne neden olabileceği uyarılarında bulunur. Vatandaş ticaret işinde devletle rekabet edemez diyen İbn Haldûn, devletin ticarete girmesine ve fiyatları tespit edişi karşısında durur.²⁸⁴ Devletin gücünü arkasına alıp, nüfuzunu kullanarak zenginlik elde etmek de ahlâkî değildir. Devlet adalet, huzur ve güven ortamını sağlamadaki tebaasının refaha kavuşması için lazım olan kaynakları temin etmelidir. Servet iktisadi faaliyetlere, piyasanın

²⁸¹ İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (v. 808 / 1405), *Mukaddimetü İbni Haldûn*, Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dımaşk, 2004, I, 471-473.

²⁸² İbn Haldûn'un da bu fikirlerini ortaya koyarken Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'den (v. 101 / 720) etkilenmiş olduğu muhtemeldir. Çünkü valilerine yazdığı mektupta:

نرى أن لا يتجر إمام ولا يحل لعامل تجارة في سلطانه الذي هو عليه، فإن الأمير متى يتجر يستأثر ويصيب أموراً فيها عنت وإن حرص أن لا يفعل

"Devlet başkanı ticaret yapamaz; bir vali de görev sahasında ticaretle uğraşamaz. Ticaretle meşgul olan bir yönetici ticaret yaparken tercih sebebi olacak, azimli bir şekilde kendisine ayrıcalıklı davranılmasını istemese de bir takım zorlukları barındıran işlerle karşı karşıya kalacak ve akabinde idareci olduğu için kendi işleri yoluna koyulacak," demiştir. Bk. İbn Abdilhakem, Ebû Muhammed Abdullah el-Mısrî (v. 214 / 829), *Sîratü U'mer'a-bni Abdilazîz*, Thk. Ahmed Ubeyd, Beyrut, 1984, s. 87; Sallâbî, Ali Muhammed, *U'mer'u-bni Abdilazîz Meâlimü't-tecdîd ve'l-islâh'ir-râşidî alâ minhâci'n-nübüvve*, Mısır, 2006, s. 324; Hayat b. Muhammed b. Cibrîl, *el-Asâru'l-vâride an U'mer'a-bni Abdilazîz fi'l-akîde*, Medine, 2002, I, 132; Nedvî, Ebû'l-Hasen Ali el-Hasenî (v. 1420 / 1999), *Ricâlü'l-fikri ve'd-da'veti fi'l-İslâm*, Beyrut, 2007, I, 75.

²⁸³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 442

²⁸⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 473.

büyüklüğüne, makul vergi politikalarına, sağlanan teşvik ve imkânlarla bağlı olarak büyür. Servet sahibi olmak herkese nasip olmayabildiği gibi elde etmek de kolay değildir.²⁸⁵ Devletin kuruluş gayesi, tebaasını tüm saldırılardan muhafaza etmek, onlara barış ve esenlik içinde yaşayacakları bir ortam sağlamaktır. Emniyet, güven ve huzur olmazsa o ülkede iktisadi işlemler yürütülemez, yurtdışı sermayesinin girişi gerçekleşemeyeceği için yatırımlar yapılamayacak, millî ekonomi de gelişmeyecektir. Devlet, adalet, emniyet, içişleri, iç - dış güvenlik ve uluslararası diplomasi gibi asli görevlerine ek olarak, ekonomi ve ticari faaliyetlerde doğrudan bulunmasa da dolaylı olarak güvenlik, şahısların tabii haklarını kullandırma gibi bazı tedbirleri almak suretiyle ekonomiyi yönlendirip canlı hale getirebilir. Doğrudan bir müdahalesi halkı devletle rekabet edemeyeceği için çok zor durumda bırakacaktır.²⁸⁶

II-ÖZELLEŞTİRMeye CEVAZ VERENLERE GÖRE KAPSAMI

Özelleştirmeye açık kapı bırakanlar açısından baktığımızda özelleştirmeye konu olan mallarla özelleştirmeye konu olmayan malların ve ortak prensiplerinin belirlenmesi gerekir. Bu prensipleri ana hatları ile tespit edersek nelerin özelleştirilebileceği, nelerin özelleştirilemeyeceği az çok ortaya çıkmış olacaktır. Bu konu devlet başkanının iradesine bırakılmış, kamunun menfaatlerini gözeterek halkın hiçbir ferdiyi incitmeden, onlara zarar vermeden, istişarelerde bulunduktan sonra adalet ve eşitlik çerçevesinde kararını verecektir. Buna rağmen elbette hata ve kusurlar olabilecektir. Önemli olan niyetin sahih ve doğru olmasıdır.

A-Özelleştirmeye Konu Olan Mallar

Mevât araziler gibi hiç kimseye faydası olmayan, devletin de işletme imkânı bulunmayan mal ve hizmetler özelleştirmeye konu olan asıl unsurlardır. Özelleştirmeden kastedilen de bu mal ve hizmetlerin ataletten kurtarılarak verimli hale getirilmesinin sağlanması ve kamunun her kesiminin istifadesine sunulmasıdır.

²⁸⁵ Közleme, Olgun, *İbn Haldûn Düşüncesinde Geçim ve Zenginliğin Psiko-Sosyal Boyutları*, Toplum Bilimleri, Ocak – Haziran, 7 (13), 363-376, s. 368; Şentürk, Recep, *Güncel Okumalar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 382.

²⁸⁶ Onur, Mehmet, *İbn Haldûn'un İslâm Ekonomisi ile İlgili Görüşleri*, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2022, 6 (1), s. 54-55; Falay, Nihat, *Özelleştirme'nin Gerekçeleri, Uygulaması ve Etkileri*, İÜ. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, s. 186.

Eğitim ve sağlık hizmetlerinde olduğu gibi bölünebilme, pazarlanılabilirlik ve herkese fayda sağlayabilen, kamu ve özel sektörün birlikte pay sahibi olabileceği yarı kamu malları özelleştirmeye açık olan hususlardır.²⁸⁷

Devlet hazinesine ait olan mallar sadece ekonomik değerinin düşmesi, atıl ve verimsiz olduğu için değil, ihya ve işletme işini daha hızlı, daha teknolojik imkân ve şartlarla, daha ehil ellerle yapabilmesi için özel kişi ve şirketlere verilir. Özelleştirme işini sadece bir satış yolu ile değerlendirmemek gerekir. Kiralama, yap işlet devret tarzı metotlarla süratli ve verimli bir konuma getirilebilecek her türlü kamu malı özelleştirmeye konu olan mal ve hizmetler kapsamında değerlendirilebilir. Bu konuya özelleştirme yöntemleri ve ilkeleri bölümünde daha detaylı olarak yer verilecektir.

B-Özelleştirmeye Konu Olmayan Mallar

İbadet görevinin yerine getirildiği kutsal mekânların tümünü ifade edecek şekilde geniş anlamda kullanılan mabedler, Allah'a ait olan,²⁸⁸ içinde Allah'ın isminin anıldığı,²⁸⁹ ibadetlerin ifa edildiği kutsal mekânlardır. Müslümanlara ait namazgâh, musalla, cami ve mescidler ile diğer din mensuplarına ait manastır, kilise, sinagog ve havra gibi mekânlar ve hac ibadet güzergâhında yer alan ve önemli ibadet mahalleri olan Arafat, Mina, Müzdelife gibi yerlerde kamunun hakkı bulunduğu için özelleştirmeye konu olmazlar. Çünkü bu yerlerde yapılacak ihyâ faaliyetinin namaz, dua ve hac ibadetinin edasını güçleştirdiği, insanları sıkıntıya soktuğu ve kamu hakkının zayi olmasına yol açtığından dolayı, ihyâ işlemine konu olamayacağı ve özel kişilere tahsis edilemeyeceği hususunda âlimler görüş birliğindedirler. Bu gibi alanlarda herkesin eşit ve ortak bir şekilde yararlanma hakkı bulunmaktadır.²⁹⁰ Mescid ve camiler vakıf yolu ile kamu malı hüviyeti kazanan mekânlardır. Özellikle hac döneminde milyonlarca kişinin hakkı olan mekânlarda özel yer tutmak, kiralamak, satın alıp kendi özel mekânı haline getirmek doğru değildir. Hz. Âişe'nin (v. 58 / 678) (r.a.) Mina'da gölgelendirecek bir bina talebini Allah Rasulü (s.a.s.) kabul etmeyerek “*Mina, önce geçenin konaklayacağı bir yerdir,*” diyerek Mina'nın, ilk önce gelenin devesini çökertip hak sahibi olabileceği bir yer

²⁸⁷ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması*, s. 30.

²⁸⁸ Cin 72 / 18.

²⁸⁹ Nûr 24 / 36-37; Hac 22 / 40; Bakara 2 / 70.

²⁹⁰ Günay, *Kamu Malları*, s. 267-268.

olduğunu belirtmiştir.²⁹¹ AK.'nde namazgâhların genel yollar hükmünde olup, alınıp satılamayacağını, üzerine bina ve ağaç dikilemeyeceğini, bir kimseye müstakil olarak tasarruf hakkının verilmeyeceğini, aksi durumda ahalinin engelleme hakkının bulunduğunu hükme bağlar.²⁹²

Umumi yollar, denizler, göller ve akarsular gibi ferdî özel mülkiyeti kabul etmeyen, hususi mülkiyete konu olmayan kamu mallarındandır. Bir mal ve hizmetin toplumun fertlerini birini diğerinden ayırmadan herkesin kullanımına verildiği (milli savunma hizmetleri gibi) bölünememe ve ortak tüketim vasfı taşıyan tam kamu malları özelleştirmeye konu olamazlar, bunlar özel sektör tarafından sunulamaz, sadece devlet bütçesi ile karşılanabilirler. Ayrıca topluma büyük faydası dokunan ve erdemli / merit mallar olarak isimlendirilen öğrenci yurtları, burslar, sağlık ve gıda alanındaki mal ve hizmetler de özelleştirmeye konu olan hususlardan sayılmazlar.²⁹³ Bu tür hizmetlerde İslam Hukuku çerçevesinden baktığımızda gönüllü sivil kuruluşlar, vakıf ve dernekler devletin bu yükünü hafifletmektedir.

Kâsânî (v. 587 / 1191) şöyle demiştir: "Belde sınırları içerisinde kalan arazinin hepsi mülk arazi olduğundan belde sınırları içerisinde ölü arazi bulunamayacağı gibi beldenin dışında bulunan ormanlık ya da mer'a olan mubah arazi üzerinde de hiç kimsenin tasarruf hakkı yoktur. Bu bakımdan ammenin maslahatı söz konusu olmadıkça devlet başkanı dahi olsa bu alanları parselleyerek şahısların emrine tahsis edemez. Ancak devlet başkanı Müslümanların yararına olan durumlarda ölü arazi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Ve şartlar dâhilinde ölü araziye parselleyip özel kişilere verebilir. Bu cümleden olarak devlet başkanı beldenin imarı için ölü arazi üzerinde bulunan nehirleri, özel kişilere kiraya verip onların geliriyle köprüleri tamir edebilir. Bu durumda o arazi ölü arazi olmaktan çıkıp mülk arazisi olur."²⁹⁴

Kaynak dağıtımındaki etkinliği bozan mal ve hizmetler özel sektöre devredilemez. Sulama amacı ile inşa edilmiş bir barajdan bedelsiz ek olarak elektrik enerjisi de üretiliyorsa son birim maliyeti sıfır olan mal ve hizmet üretimi vardır. Bu

²⁹¹ (مَنْ مَنَّا لِمَنْ سَبَقَ) Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 187, 206-207; *Ebû Dâvûd*, Menâsik, 89, H.no: 2019, Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 16, H.no: 4519; Mâverîdî, *el-Ahkâm*, 235; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 225.

²⁹² AK., md. 94.

²⁹³ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 30-31.

²⁹⁴ Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194.

durumu fırsata çevirmek isteyen özel firmalar daha çok kâr elde etmenin yollarını arayacağından özelleştirilmesi doğru olmaz. Devletlerin savaş sanayi, bilimsel araştırmalar ve enerji santrallerinin kurulması amacıyla millî güvenlik ve bağımsızlık ilkesi doğrultusunda kurdukları Kamu İktisadi Teşebbüsleri de özelleştirilmesi ülkeye fayda yerine büyük zararlar getireceği konulardır.²⁹⁵

Özelleştirilecek kamu malının stratejik bir öneme sahip olmaması gerekir. Milli çıkarlar dikkate alınmalıdır. Telefon ve diğer haberleşme sisteminde, İslam devletini zayıflatacak, istihbari faaliyetleri yabancıların eline verecek özelleştirme çalışmalarından uzak durmak gerekir. Hizmette özelleştirme olsa dahi hassas içerikli görüşme ve bağlantıların mutlaka devlet kontrolünde tutularak yapılmasında fayda mülhaza edilmektedir. Stratejik öneme sahip olan bazı madenlerin işletilmesi, haşhaş gibi bazı bitkilerin ziraatının yapılması, ulaşım, haberleşme, elektrik üretimi ve dağıtımı, doğalgaz üretimi, basın-yayın vb. mal ve hizmetlerin de özelleştirme kapsamının dışında bırakılması gerekir. Devletin güvenliği, bekası ve halkın tehlike ve zararlı durumlardan korunması açısından özelleştirmeye konu olmamasını gerektirir.

III-ÖZELLEŞTİRME BENZERİ UYGULAMALAR

Peygamber efendimiz tarafından uygulanan ve dört halife döneminde devam ettirilen ihyâü'l-mevât, iktâ', hibe vb. konular günümüz özelleştirmeleri uygulamaları ile benzerlikler içermektedir. Dolayısıyla onun hadislerinden ve ashabın yaşadığı tecrübelerden hareketle asr-ı saadet döneminden itibaren zikredilen bu uygulamalar, özelleştirmenin neresinde yer almaktadır, nasıl ve ne şekilde yapılmıştır, bütün bunları örneklerle sunmaya çalışacağız.

A-İhyâü'l-Mevât

İslam ülkeleri için siyasi, iktisadi, ekonomik ve sosyal aktiviteler açısından çok önemli bir yer işgal eden, hadis ve fıkıh kitaplarımızda “ihyâü'l-mevât” başlığı ile dikkat çeken ölü arazilerin ihyaı ile günümüzdeki âtıl (ölü) durumdaki kamu mallarının ihyaı için özelleştirilmesi arasında en azından bir yönden önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Topluma hiçbir menfaat sağlamayan, işlerliğini yitirmiş olan kamu malları, ihya edildiğinde devletin toprak ve tarım politikasının oluşumunda fevkalade önemli bir pay

²⁹⁵ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 31, 37.

sahibi olan mevât / ölü arazileri akla getirmektedir. Kamuya ait bu tür malların ehil ellere teslim edilerek, hem ülke menfaatine hem de kişilerin ekonomik durumlarına güç kazandırması anlamındaki özelleştirmeler, devlet izin ve ruhsatı ile ölü araziye ihya edenin o araziye malik olacağı anlayışı ile örtüşmektedir. İslam; Müslümanları genel iktisâdî bir refaha kavuşabilmeleri için çalışmaya, ziraat gelirlerini artırmaya, yeryüzünü imar ve ihyaa²⁹⁶ ve kamu menfaatini gerçekleştirmeye teşvikle yönlendirmiştir. Ömer b. Abdülaziz (v. 101 / 720) görevlilerine şöyle bir mektup yazmıştır: “Etrafınızdaki boş arazilere bakınız. Bu arazileri yarı yarıya muzâraaya veriniz. Kimse almazsa üçte birle veriniz. Yine kimse almayacak olursa, onda bire kadar muzâraaya veriniz. Yine de ekilmek şartıyla alıcı çıkmazsa bedava veriniz. Ekilmeyecek olursa Müslümanların hazinesinden harcama yapın, etrafınızdaki toprakları boş tutmayın.”²⁹⁷

İhyâü’l-mevât: (إحياء الموات) mâliki olmayan ölü bir araziye, canlı, faydalı ve ziraata elverişli hâle getirmektir. Duvar, çit, tel örgü vs. ile etrafını çevirmek (ihata / tahcîr), araziye sürüp ekin ekme, ağaç dikmek, bina yapmak birer ihyâ faaliyetidir. Aynı şekilde pınar açmak, kuyu kazmak, su getirmek niyetiyle kanal ve nehir açmak, dışarıdan daha verimli toprakları nakletmek, zararlı ve işe yaramaz ağaçlarını sökmek, taş ve dikenlerini ayıklamak gibi ıslah, imar ve ihyâ faaliyetlerinde bulunarak oraya sahip olmak amacıyla faydalanılabilir hâle getirmek, hayat ve canlılık kazandırmak demektir.²⁹⁸

Mevât arazi, ekin ekme, ağaç dikme, bina yapma gibi işlemlerle kendisinden istifade imkânı kalmamış, ziraat ve imar yüzü görmemiş arazilerdir. Ayrıca üzerinde insanoğlundan hiçbirinin mülkiyeti gerçekleşmemiş veya gerçekleştiği bilinmeyen, aşırı

²⁹⁶ Hanefî âlim Cessâs (v. 370 / 980), Hud, 11 / 61 (هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا) “O sizi yeryüzü toprağından yarattı ve sizden orayı imâr etmenizi istedi,” âyeti ile ilgili: “Allah, ihtiyaç halinde yeryüzünü (zirâatla, ağaç dikerek ve binalar yaparak) mamur hale dönüştürmenizi emretti. Bu amaçla imâr faaliyetleri vâciptir,” der. Bk. *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Beyrut, 1986, III, 165.

Zemahşerî (v. 538 / 1143) de: “İmâr faaliyetlerinin vâcip, mendup, mubah ve mekrûh gibi hükümlerde olabileceğini, bazı devlet başkanlarının tebaasına zulmetmesine rağmen, nehirler açarak, yeryüzünü ağaçlarla donattıklarını bu imar faaliyetlerinin ömürlerini artırdığını, Onların uzun ömürlü oluşları, topraklarını mamur hale getirmelerinin sebep olduğunu dönemlerinin peygamberleri dile getirdiğini,” ifade eder. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidü’l-tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’l-te’vil*, tsh. Mustafa Hüseyin Ahmed, Dâru’l-kütübi’l-Arabi, 1947, II, 407.

²⁹⁷ Yahya b. Âdem el-Kuraşî, *Kitâbü’l-Harâc*, 62-63, H.no: 195.

²⁹⁸ Yahya b. Âdem el-Kuraşî, 90, H.no: 284; İbn Zencûye, Humejd, *Kitâbü’l-Emvâl*, Riyâd, 1986, II, 653, H.no: 1074; Râzî, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Hilyetü’l-fukahâ*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut, 1983, s. 151; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, V, 22; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XII, 244-245; Meydânî, *el-Lübâb*, II, 127; Sa’dî, Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu’l-fikhî*, Dimaşk, 1988, s. 108; Mv. F., “İhyâü’l-mevât”, II, 238; Şafak, *Arazi Hukuku*, 173. “İhyâ; imar demektir ki, araziye ziraate sâlih kılmaktır.” (Mecelle, md. 1051; Ayrıca bk. *Hukuk-ı İslâmiyye*, VI, 57)

kumluk ve taşlık olması, suyunun çekilmesi yahut su basması gibi engellerin bulunması sebebiyle hiç kimsenin faydalanamadığı veyahut yaratıldığı asıl üzere bulunan, sahipsiz, başıboş verimsiz arazilerdir. Eskiyip üzerinden uzun yıllar geçip imar izleri silinmiş, harap olmuş, henüz ihyâ ve imar yüzü görmemiş, bitek olmayan, ziraatı engelleyici herhangi bir sebeple kendisinden faydalanılamayan araziler mevât arazilerdir. Hiçbir sahibi olmayan, sahibi olmuş olsa da bulunma imkânı kalmayan, halkın tabîî ihtiyaçlarını karşıladığı yerlerden sayılmayan, yerleşim merkezinin dışındaki çorak, kurak ve ölü arazilere *mevât araziler* denir.²⁹⁹

İhyâü'l-mevât hadis ve sünnet ile meşrû olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kullar Allah’ın, beldeler de Allah’ındır.”³⁰⁰ “Ölü araziye ihyâ eden, o araziye sahip olur. Zalim kökün hiçbir hakkı yoktur.”³⁰¹ Bir hadiste de o arazinin rakabesine³⁰² sahip olacağını bildirir: “Âdî (sahibi bilinmeyen Âd kavminden kalmış gibi olan harap) araziler Allah’ın ve Rasulü’nündür. Sonra da size aittir. Kim ölü araziden bir kısmını ihyâ ederse, rakabesi onun olur.”³⁰³ Bazı rivayetlerde “ihyâ edenin öncelikli hak sahibi olacağı”³⁰⁴ da bildirilmiştir. Hz. Ömer (r.a.) (v. 23 / 644) de halifeliği döneminde bu hadis ile hükmetmiştir.³⁰⁵ Hz. Ali (r.a.) (v. 40 / 661) ise halifeliği sırasında halkını bu ölü toprakları ihyâ etmeye teşvik ederek destek olmuş, bir keresinde birisi kendisine gelerek, sahiplerinin terk ettiği mevât araziye ark kazarak su taşıdığını ve bununla toprağı ziraata elverişli hâle getirerek bereketlendirdiğini ifade etmiştir. Hz. Ali bunun üzerine: “afiyetle gelirini yiyebilirsin. Sen ifsat değil, ıslah edici birisisin. Harap eden değil imar ve ihya

²⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 166; Kâsânî, *Bedâi’*, VI, 194; Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 2; Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, VI, 35. Ayrıca bk. Sarı, Süleyman, *İslam Hukukunda Ölü Arazilerin Canlandırılması (İhyâü’l-mevât)*, Basılmamış Y.L. tezi.

³⁰⁰ (الْبِلَادُ بِلَادُ اللَّهِ وَالْعِبَادُ عِبَادُ اللَّهِ وَمَنْ أَحْيَا مِنْ مَوَاتِ الْأَرْضِ شَيْئًا فَهُوَ لَهُ وَلَيْسَ لِعَرَبِي ظَلَمٌ حَقٌّ) Bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd, *el-Müsned*, Haydarâbâd, h. 1321, s. 203-204, H.no: 1440.

³⁰¹ (مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ وَلَيْسَ لِعَرَبِي ظَلَمٌ حَقٌّ) *Mâlik*, Akdiye, 26; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 37, H.no: 3073.

³⁰² Rakabe, köle için kullanıldığı gibi arazinin aslına da bu ad verilir. Bu da genellikle devletin, bazen de fertlerin elinde / mülkiyetinde olur. Bk. Şafak, *Hukuk Terimleri*, 139.

³⁰³ (عَادَى الْأَرْضَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ ثُمَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدِ قَمَرٍ أَحْيَا شَيْئًا مِنْ مَوَاتِنِ الْأَرْضِ فَلَهُ رَقَبَتُهَا) Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 487, H.no: 22383; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 613, H.no: 1008.

³⁰⁴ (مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا) Bk. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 363, H.no: 703; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 637, H.no: 1051; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 404, H.no: 5759; *Buhârî*, Hars ve Muzaraa, 15; İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ mine’s-süneni’l-müsnede*, s. 253, H.no: 1014.

³⁰⁵ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 363, H.no: 703; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 638, H.no: 1051; *Buhârî*, Hars ve Muzaraa, 15. Hz. Ömer (v. 23 / 644) de bu konudaki fermanını («أَنَّهُ مَنْ أَحْيَا مَوَاتًا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا») lafızlarıyla yazdırdı. Bk. Yahya b. Âdem *el-Kuraşî*, 242, 251, H.no: 263, 272; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 487, H.no: 22380.

eden birisisin,” demiştir.³⁰⁶ Muhtemeldir ki bu hadisteki ihyâ, toprağı tam anlamıyla ihyâ değil de, çevresini taş, çakıl, toprak gibi sel baskınlarına karşı duramayacak kadar hafif ve küçük bir duvarla ihata etmek, kimse girmesin diye engellemek (tahcîr, ihâta) anlamlarında kullanılmıştır. Arazinin çevresini bahsedilen bu maddelerle çevreleyen kişi, o araziye tam anlamıyla malik olamaz. Ancak malik olmak konusunda kendine öncelik hakkı tanınır. Fakat bazı hadislerde direkt mülkiyet hakkından bahseder: “*Kim bir araziye duvarla (veya çit, tel örgü vb. şeylerle) kuşatır, etrafını çevirirse, o arazi onun olur.*”³⁰⁷ Allah Rasulü bazı hadislerinde ihyâ işleminin sadaka sevabı kazandırdığını bildirmiş, “*Bu araziden (elde edilen üründen) rızık arayan kurt-kuş tüm canlıların yediğı ise onun için sadakadır,*” buyurmuştur.³⁰⁸ Ayrıca “*Allah’a güvenerek ve sevap kazanma amacı ile ihyâ ederse, Allah’ın o kimseye yardım etmesi ve işini bereketli kılması hak olur,*” hadisi de burada zikredilebilir.³⁰⁹

Tahcir hadisi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Ekseriyet, tahcîrin mülk edinme yollarından olmaması sebebiyle ihyâdan sayılmayacağı, dolayısıyla muhtecirin (tahcîrde bulunup duvar çeken kişinin), sadece o arazide başkalarına göre daha fazla hak sahibi olduğunu ifade ederler.³¹⁰ Bu görüş sahipleri Hz. Ömer’in halifeliliğı döneminde insanların arazilere duvarlar çekerek (tahcir işleminde bulunarak) sahiplenmeye başladıklarını görünce bir hutbesinde son noktayı koymuş ve sadece ihyâ edenlerin bu araziye sahip olabileceklerini ifade etmiştir.³¹¹ Diğer görüşe göre, bir arazinin çevresini ihata etmenin, ihyâ için yeterli olduğu ve bu işlemi yapan kişinin de oraya malik olacağını ifade ederler. Yapılan duvarın orada muhtemel zararlardan koruyucu olması şartıyla

³⁰⁶ جاء رجلٌ إلى عليٍّ عليه السلام، فقال: أَتَيْتُ أَرْضًا قَدْ خَرِبَتْ، وَعَجَزَ عَنْهَا أَهْلُهَا، فَكَزَيْتُ أَهْلًا وَزَرَعْتُهَا. قَالَ: "كُلْ هَبِيئًا وَأَنْتَ مُصْلِحٌ عَيْرٌ مُفْسِدٌ، مُعَمَّرٌ عَيْرٌ" (بخ. Yahya b. Âdem, *Harâc*, s. 59, H.no: 196.

³⁰⁷ (مَنْ أَحَاطَ حَائِطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ) Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Mesâbîhu's-sünne*, Beyrut, 1987, II, 367, H.no: 2209; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed (v. 249 / 863); *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhi el-Bedri, Mahmûd es-Saîdî, Kâhire-Beyrut, 1988, 330, H.no: 1095.

³⁰⁸ (مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَلَهُ فِيهَا أَجْرٌ وَمَا أَكَلْتُ الْعَاقِبَةُ مِنْهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ) Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Büyû', 65, H.no: 2610; Buhârî, *Kitâbü't-Târihi'l-kebîr*, Haydarâbât, 1958, V, 389, H.no: 1249; İbn Hıbbân el-Büstî, Ebû Hâtîm Muhammed, *el-İhsan bi tertibi Sahih-i İbni Hıbbân*, tert. Alâuddîn Ali b. Belebân el-Fârisî, Beyrut, 1987, VII, 319-320, H.no: 5179-5182.

³⁰⁹ (مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً ثَقَّةً بِاللَّهِ وَاحْتِسَابًا، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعِينَهُ، وَأَنْ يُبَارِكَ لَهُ) Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, Beyrut, 1986, I, 272, H.no: 724; Hatîb el-Bağdâdî, Ebe Bekr Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdad ev Medineti's-selâm*, Beyrut, t.s., XII, 332, H.no: 6777.

³¹⁰ Merğînânî, *Hidâye*, IV, 436; Bâbertî, X, 87; Aynî, *Binâye*, IX, 429; Şâfi, *Ümm*, IV, 45; Beyhakî, *Ma'rife*, IV, 529; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XXII, 214-215, 285; *Temhid*, XXII, 287; İbnü'l-Hâcib, 445.

³¹¹ (كَانَ النَّاسُ يَتَحَجَّرُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ، فَقَالَ: «مَنْ أَحْيَا أَرْضًا فَهِيَ لَهُ») Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 486, H.no: 22379; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 647, H.no: 1070; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 270.

Ahmed b. Hanbel'in (v. 241 / 855) (meşhur) görüşü budur. Zahiriler de bu görüştedirler.³¹² Bu görüşü savunanlar da Câbir b. Abdullah el-Ensârî (r.a.) (v. 78 / 697) ve Semure b. Cündüb / Cündeb'den (r.a.) (v. 60 / 680) nakledilen “*Kim bir araziye ihata ederse oraya sahip olur*” hadisini³¹³ delil gösterirler. İmam-ı Nevevî (v. 676 / 1277) der ki: Bir kişi araziye hayvanları için barınak yapmak istese veyahut sebze-meyve kurutma amacıyla değerlendirmek istese, oranın kendisine tahsis işleminin yapılabilmesi için çevresini duvarla ihata etmesi gerekir. Taş, ağaç dalı vb. basit maddeler koyması kâfi değildir.³¹⁴ Kâsânî (v. 587 / 1191), bir arazinin çevresine taş koymak suretiyle orayı kuşatan kişinin, o araziye malik olamayacağı konusunda icma bulunmaktadır. Zira yapılan iş, yalnızca taşları oraya koyma fiilidir. Her ne kadar sahip olmasa dahi oraya malik olabilme konusunda öncelik hakkı olur.³¹⁵ Hanefî âlimleri, arazi çevresini kuşatan bir duvar, sel baskınından koruyacak kadar yüksekse ihyâ için yeterli görürler.³¹⁶ Şâfiî ve Malikîler ise o duvarın kâfi olup olmadığını mer'î örfün belirleyeceğini ifade ederler.³¹⁷

Arazilerin çevrilip ihata edilerek üç sene zarfında ihyâ / imar edilmeyenleri araziye ihata eden kişinin elinden geri alınmasına neden olur. Üç sene ihmal edilmiş olarak terk edilen araziler hâlâ mevat arazi hükmünü taşıdığı için o kişilerin elinden alınarak bir başkasına verilebilir.³¹⁸ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Bir (arazinin çevresine duvar çeken) muhtecirin, bu arazi hakkında üç yıldan fazla hakkı yoktur*” buyurur.³¹⁹ Ayrıca Hz. Ömer'in (r.a.) (v. 23 / 644) şu sözü de bu kuralın halifeler döneminde uygulanmaya devam ettiğini gösterir. Bizzat kendisi iktâ' edilen arazilerde üç yıl içinde ihya şartını

³¹² Sâlih, Ebu'l-Fadl Sâlih b. Ahmed b. Hanbel (v. 266 / 880), *Mesâilü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Fazlurrahman Din Muhammed, Delhi, 1988, III, 114, no: 1457, 1458; İbn Abdilber, *Temhid*, XXII, 286; İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 238.

³¹³ (مَنْ أَحَاطَ حَائِطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ) Ebû Davûd et-Tayâlisî, *Müsned*, II, 224, H.no: 948; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 381; V, 12, 21.

³¹⁴ Nevevî, Ebû Zekerriyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676 / 1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, y.y., t.s. XV, 212 vd.

³¹⁵ (وَلَوْ حَجَرَ الْأَرْضَ الْمَوَاتَ لَا يَمْلِكُهَا بِالْإِجْمَاعِ؛ لِأَنَّ الْمَوَاتَ يُمْلِكُ بِالْإِخْتِيَاءِ؛ لِأَنَّهُ عِبَارَةٌ عَنْ وَضْعِ أَحْجَارٍ أَوْ خِطِّ حَوْضٍ يُرِيدُ أَنْ يَخْجُرَ عَنْهُ عَنِ الْإِسْتِيلَاءِ عَلَيْهِ) Bk. Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 195.

³¹⁶ Mecelle md. 1275-1276; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm*, III, 553-554.

³¹⁷ Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, II, 530.

³¹⁸ (لَوْ أَقْطَعَ الْإِمَامُ الْمَوَاتَ إِنْسَاءً فَتَرَكَهُ وَلَمْ يَغْمُرْهُ لَا يُتَعَرَّضُ لَهُ إِلَى ثَلَاثِ سِنِينَ فَإِذَا مَضَى ثَلَاثُ سِنِينَ فَقَدْ ظَلَّ مَوَاتًا كَمَا كَانَ وَلَهُ أَنْ يَقْطَعَهُ غَيْرُهُ) Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194.

³¹⁹ (عَادِي الْأَرْضِ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ ثُمَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدِهِ؛ فَمَنْ أَحْبَبَ أَرْضًا مَبْنِيَّةً فَهِيَ لَهُ، وَلَيْسَ لِمُحْتَجِرٍ حَقٌّ بَعْدَ ثَلَاثِ سِنِينَ) Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 77.

koymuştur: “Kim araziyi imar etmeksizin üç yıl âtil bırakır ve bir başkası gelip de orayı imar ederse, bu arazi onun olur.”³²⁰

İhyâ işlemi ile işletmeci (muhyî) mevât araziye malik olur. Araziyi ihyâ edenin sadaka sevabı ile mükâfatlandırılmış olması, ihyâü'l-mevâtın müstehab oluşuna delalet eder.³²¹ Şâfiî hukukçu Suyûtî (v. 911 / 1505), sevap verilme hususunu ziraat ve ağaç dikme ile yapılan ihyâ faaliyetlerine tahsîs etmiş, hadisin son kısmının buna işaret ettiğini, söylemiştir. Bina işinde ise ecir yoktur. Ancak cami yapmak veya yolcuların sığınabileceği ve barınabileceği han, kervansaray, dinlenme istasyonları gibi hayır hizmetlerinde kullanılan binalar yapmak da sevap kazandıran ihyâ faaliyetlerindendir.³²²

Ölü arazilerin ihyâi konusunda âlimlerin icamının / ittifakının bulunmaktadır. Sahipli araziler icmâ ile hiçbir kimse tarafından ihyâ edilemediğine göre, sahipsiz arazilerin ihyâ edilebileceği icmâ ile te'yid edilmiş olur. (Mekke, Medine, Irak, Şam, Mısır vb. bölgelerdeki) Fukahâ-i emsârın tamamı da ihyâ şartlarında bazı ihtilaflara rağmen mevât arazilerin ihyâ ile mülk edinilebileceğini ifade ederler.³²³

İmam Ebû Hanîfe (v. 150 / 767), mevât / ölü arazinin ihyâi konusunda, Allah Rasülü'nün (s.a.s) “Ölü (mevât) bir araziye ihyâ eden kimse ona mâlik olur”³²⁴ hadisini imâmet / devlet başkanı vasfına dayalı bir tasarrufu olarak değerlendirir. İhya neticesinde temlik söz konusu olduğu için iktâ' uygulamasına benzediğinden dolayı devlet başkanı izni şartı aranır. Devlet başkanı izin vermeden, hiç kimse mevât bir araziye ihyâ edemez.³²⁵ Rasulullah'ın (s.a.s.) kendisi sahabeye genel bir izin vermiştir. Çünkü o dönemde ancak genel bir izinle bu faaliyetler daha süratli ve etkin olarak yürütülmesi

³²⁰ (وَقَالَ عُمَرُ: " مَنْ عَطَّلَ أَرْضًا ثَلَاثَ سِنِينَ لَمْ يُعْمَرْهَا، فَجَاءَ غَيْرُهُ فَعَمَّرَهَا فَهِيَ لَهُ ") Kuraşî, 90-91, no: 287, 289. Bir rivayette ise (هُوَ (أَخَى بِهَا “daha çok hak sahibi olur,” lafzı yer almıştır. Bk. İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 644, no: 1062. Hz. Ömer'in bizzat kendisinin iktâ' için koyduğu 3 yıl şartı da şu metinde geçmektedir: (فَطَعَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، (وَاشْتَرَطَ الْعِمَارَةَ ثَلَاثَ سِنِينَ Ma'mer b. Raşid, *Câmi'*, XI, 9, H.no: 19752.

³²¹ *Şîrâzî, el-Mühezzebe, I, 591; Nevevî, Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn, Beyrut, 1991, V, 278; Suyûtî, Şerhu't-Tenbîh, Beyrut, 1996, II, 501; Zekeriyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyya b. Muhammed el-Hazrecî (v. 926 / 1520), el-Ğuraru'l-behiyye, Beyrut, 1997, VI, 351; Mv. F., “İhyâü'l-mevât”, II, 239.*

³²² Suyûtî, *Şerhu't-Tenbîh*, II, 502

³²³ (عَامَّةُ فُقَهَاءِ الْأُمُصَارِ عَلَى أَنَّ الْمَوَاتَ ثَلَاثُ سِنِينَ بِالْإِحْتِْيَاءِ، وَإِنْ اخْتَلَفُوا فِي شُرُوطِهِ) İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 147; İbn Kudâme (Şemsüddîn), *eş-Şerhu'l-kebîr*, VI, 147.

³²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 307, 320; *Buhârî*, Ahkâm, 20.

³²⁵ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 69-70; Sadruşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, s. 410; Karâfi, *el-İhkâm*, s. 109-111; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, V, 325.

gerekiyordu. Ebû Hanife'nin iki talebesi olana Ebû Yusuf (v. 182 / 798) ve Muhammed (v. 189 / 805), İmam Mâlik (v. 179 / 795) ve İmam Şâfiî (v. 204 / 820) ise bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ ve fetvâ tasarrufu olduğunu belirterek devlet başkanının iznine gerek olmadığını belirtir. Ahmed b. Hanbel'in (v. 241 / 855) aynı görüşte olduğu zikredilir. Herkes, izin almadan mevât olan arazileri ihya ederek sahiplenme hakkına sahiptir. Fakat İmam Mâlik, yerleşim merkezine yakın olan yerlerin ihyâ, halk arasında tartışma ve fitneye yol açacağı endişesiyle bu alanlarda idarecilerin iznine ihtiyaç duyulduğunu belirtir.³²⁶ Karâfi (v. 684 / 1285) Şâfiî ve Mâlik'in görüşlerini tercih ederek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tasarruflarında fetva ve tebliğ tasarruflarının daha baskın olduğunu, “genellikle olan ile nadir olan konularda tereddüt edildiğinde ekseriyetle olan tercih edilir,”³²⁷ kuralı gereği iznin gerekmeyeceği görüşünü tercih etmek daha doğru bir yol olduğunu söyler.³²⁸

Zikrettiğimiz rivayetlerden hareketle, sahipsiz olan ve kamu malı olarak atıl bir halde bırakılmış ölü arazilerin ihyâ, ihya edene bir sahiplik / maliklik sıfatı kazandırdığı gibi, işletimi zayıflamış, sürekli zarar eden, atıl ve ölü bir hale düşmüş kamu işletmeleri de buna kıyasla kişilere ihya etmeleri için verilip özelleştirilebilir. Devlet başkanı, kendisine verilmiş olan yetkileri kullanarak, sahibinin bulunma imkânı kalmayan arazileri, kamu menfaatini ve maslahatlarını göz önüne alarak ihyâ edebilecek olan kişilere tahsis eder, yani özelleştirir. Elbette sadece mevat konumuna düşmüş, sürekli zarar eden müesseselerin değil, daha aktif ve verimli olarak çalışması planlanan yerlerin de özelleştirilmesinde yarar vardır.

³²⁶ Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahim el-Mâlikî es-Sahnâcî (v. 684 / 1285), *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*, Âlem-'l-kütüb, Beyrut, t.s., I, 207-208; III, 8, 19; *el-İhkâm fî temyizi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416 / 1995, s. 111 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ebîbekr (v. 751 / 1350), *Zâdü'l-me'ad*, Kuveyt, 1994, III, 430; İbn Âşûr, *Makâsîd*, II, 261; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, V, 325 (Hanefilere yakın görüşleri olan Hâdevîler de bu görüştedir).

³²⁷ (العبرة للغالب الشائع لا للتأدي) “Ölçü, galip ve yaygın olana göredir, nadir olana değil” (العبرة بالغالب الشائع، لا بالتأدي) gibi farklı lafızlarla dile getirilmiştir. Bk. *Mecelle*, md. 42; Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Kavâidü'l-fikhiyye ve tatbikâtühâ fî'l-mezâhibi'l-erba'a*, Dimaşk, 2006, I, 325.

³²⁸ Karâfi, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*, I, 207-208; III, 8, 19; Karadâvî, Yûsuf (v. 2022), *Şeriatü'l-İslâm “İslâm Hukuku-Evrensellik, Süreklilik-”* (trc: Yûsuf Işıcık-Ahmed Yaman), İstanbul, 1997, s. 187-188; Gazzî, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed, *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Beyrut, 2003, IV, 307; Mecelletü Mecma'ı'l-fikhi'l-İslâmî, İslam İşbirliği Teşkilâtı Yayınları, Cidde, ts., IV, 1282; Karaman, Hayrettin, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, II, 448-449; *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara, t.s., s.39

B-İktâ‘

Özelleştirme uygulamalarını andıran uygulamalardan biri ve en benzeri de iktâdır. Nasıl ki ihyâü'l-mevât üretime katkı sağlayan faktörlerden biri ise iktâ‘ da dağıtım unsurlarından biridir. “*Herkesin gücüne göre üretim ve herkes elde ettiği faydaya ve ihtiyaca göre dağıtım*” ilkesi üretim ve dağıtım prensiplerinden biridir. Bu çerçevede hem dağıtım hem de üretim unsuru olan ihyâü'l-mevât ve iktâ‘ uygulamaları kaynaklarımızda örneklerle doludur.

İktâ‘ (الإقطاع), bir devlet arazisinin veya mevât arazinin kişilere mülk olarak verilmesi, bir şeyi bir kimseye mülk edindirmek, başkasının müdahalesi olmayacak şekilde yalnız başına bir yerden istifade edebilmesi için birine tahsis edilmesidir (özelleştirilmesidir). Kısaca devlet reisinin, beytûlmâle ait araziden bir kimseye ya da şirkete bir miktar toprağı mukâtaa yoluyla vermesidir. Bu iktâ‘ temlikî de olabilir, gayr-i temlikî de olabilir.³²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen (v. 1391 / 1971) iktâ‘ı: "Devlet arazinin bir kısmının vergisini beytûlmalden görev almaya uygun olan kişilere devlet başkanı veya yetki verdiği kişinin tevcih ve tahsis etmesidir," şeklinde tarif etmiştir.³³⁰

Orta çağda da kamuya ve devlete ait arazinin bir kısmı kamu hizmeti karşılığı bazı şahıslara tefviz edilirdi. Taraflar arasında hâkimiyet ve bağlılık yaratan arazi batıda "feoda" adını taşırdı. Bu bir nevi dirlik anlamında olup iktâın karşıtıdır.³³¹

Tahcîrde uygulamasında olduğu gibi kendisine iktâ‘ edilen kimse, iktâ‘ edilen arazide başkalarına göre öncelikli hak sahibidir. Bu durumda iktâ‘ edilecek arazinin hiç kimsenin mülkü olmaması ve kamu yararını içeren bir durumunun olmaması gerekir.³³² Devlet başkanı, iktâ‘ uygulamasında kamunun menfaatini mutlaka göz önünde tutmalıdır. Kamunun menfaati de; arazinin ihyâ ile işlenmesi, beytûlmâlin varidatından, gelir kaynaklarından biri olması, kişilerin kamu menfaatine olan bir işi başarması mukabilinde ödül olarak verilmesi, yaptığı işe teşvik amacıyla önceden iktâda bulunulması, şekliyle

³²⁹ Râzî, *Hilyetü'l-fukahâ*, 152; İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 72-73; Nevevî, *Tahrîru't-Tenbîh*, 253-254, *Şerhu Sahih-i Müslim*, XIV, 139; Ba'li, 281; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, V, 333; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 633; Şafak, *Arazi Hukuku*, 195.

³³⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, IV, 75.

³³¹ Çalgüner, *Arazi Mülkiyet Rejimi*, 16

³³² Şîrâzî, *et-Tenbîh*, 115; İbn Müflih, *el-Mübdi'*, V, 259; İbn Abdilhâdî, *Muğnî*, 308; Meydânî, *el-Lübâb*, II, 129; Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 490; II, 289; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V, 575.

karşılaşırsınız. Devlet başkanı tarafından mevât arazinin ihyâi için verilen izin de bir çeşit iktâdır; ihyâ için yapılan iktâ‘ da bir çeşit izindir.³³³

Devlet başkanı idaresi altında bulunan ve başkasının mülkünde olmayan ülke toprağından, memleketin zirâî, iktisâdî vb. şartlarına, şahsın ve ülkenin faydasına uygun gördüğü takdirde bir arazi parçasını iktâ‘ edebilir. İktân şartlarından biri de devlet başkanının, iktâ‘ ettiği kimseye ihyâ edebileceği miktardan fazla mevât arazi iktâ‘ etmemesidir. Aksi halde diğer insanların hakkı bizzat devlet reisi tarafından gasbedilmiş olur ki bu da doğru bir davranış olmaz.³³⁴

Allah Rasulü’nün birçok kimseye değişik amaçlarla iktâ‘ ettiğini biliyoruz. Bunların bir kısmı yeni Müslüman olan veya Müslüman namzedi sayılabilecek kişilerin gönüllerini İslam Dinine ısındırmak amacıyla. Bir kısmı da Müslümanlara tehdit, zarar ve tehlike oluşturabilecek şahsiyetlerin şerlerini defedip etkisiz hale getirmek, savaşa katılan mücahidleri cesaretlendirmek, hudutlara yerleştirilen askerlerin aslî ihtiyaçların temin edilmesine yardımcı olmak, fetih hareketlerine ivme kazandırmak, yeni şehirlerin oluşumunu teşvik etmek ve İslam’ın yayılışını hızlandırmak amacıyla yapılmıştır. Bir kısmı da İslam arazilerinin daha ekonomik, daha faydalı ve verimli hale getirilmesini gerçekleştirebilmek niyeti ile yapılmıştır. Halkın ekonomik refahını artırmak, verimsiz ve mevat / ölü arazilerinin atıl bırakılmadan canlandırılarak verimli bir hale getirilmesini sağlamak ve üretimin arttırılması gibi hedeflerle bazı sahabeye dağıtılmıştır. Senetü’l-vüfud olarak bilinen ve daha çok Hicretin 9. Yılı gerçekleşen elçiler döneminde Hz. Peygamber’in yaygın biçimde arazi iktâ‘ ettiği gözlenmektedir. Çünkü misafir devlet başkanları ve diğer devletlerden ve kabilelerden elçi olarak gelen kişiler Rasulullah’tan kendi memleketlerindeki bazı yerlerin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Bu örnekler iktâ‘ uygulamalarının elçilerinin istekleri üzerine başladığı ihtimalini ortaya koymaktadır.³³⁵

Filistin bölgesinden gelen Temîm b. Evs ed-Dârî (v. 40 / 661) için, Hz. Ömer dönemindeki fethinden yıllar önce temlîkî bir iktâ‘ değil de iktâu taklid (اقطاع تقليد) / örfî

³³³ Şafak, *Arazi Hukuku*, 194.

³³⁴ Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, V, 577; Şafak, *Arazi Hukuku*, 187.

³³⁵ Demirci, Mustafa, “İktâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII, s. 43 vd.; *İslâm’ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, s. 229; Öner, Abdülkerim, “Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde İktâ Uygulamaları”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 11, sy. 25, Aralık, 2020, s. 458, 463.

bir iktâ' olması muhtemel bir şekilde doğduğu köyü kendisine iktâ' etti. İkrime b. Amr b. Hişam el-Kuraşî el-Mahzûmî'nin (v. 13 / 634) naklettiği rivayette: Temîm Müslüman olunca: Ey Allah'ın Rasulü! Allah seni yeryüzünün tamamını nasip etti. Beyt-i Lahm'in bir köyü olan kendi köyümü bana hibe edebilir misin? Hz. Peygamber de: "senindir" buyurdu ve kendisine bir (tapu anlamında) yazılı belge de verdi. Hz. Ömer halife olup Şam ülkelerini (Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin) fethedince Temim ed-Dârî elindeki Rasulullah'ın belgesi ile geldi. Hz. Ömer: Evet, ben de şahidiyim. Rasulullah sana vermişti, dedi.³³⁶ Temim'e verilen arazilerin mamur araziler olduğu da anlaşılıyor.³³⁷

Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin (r.a.) (v. 75 / 694-695) naklettiğine göre, kendisi Rasulullah'a (s.a.s) gelerek: "Ey Allah'ın Rasulü! Şam beldelerimizden filanca yerleri bana iktâ' ederek verdiğine dair bir resmî belge yazar mısın" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de henüz o bölgeyi fethetmemişti, dedi ki: "Şu adamın dediğine kulak verdiniz mi?" Ebu Sa'lebe "Canımı yüce kudretinde tutan Allah'a yemin ederim ki mutlaka sen oraları fethedeceksin" diyerek karşılık verdi. Netice de Allah Rasulü (s.a.s) Ebu Sa'lebe el-Huşenî'ye istediği arazileri iktâ' ederek resmi bir belge yazıp kendisine teslim etti. Bu iki rivayette daha henüz fethedilmemiş Şam bölgesinden bazı arazilerin gelen elçilerin isteği üzerine iktâ' edildiği anlaşılmaktadır.³³⁸

Bedir savaşından hemen sonra Zü'l-Cevşen Ebû Şimr ed-Dıbâbî Rasulullah'a geldi. Fakat İslam davetine icabet etmedi, sonrasında şu itirafta bulundu: "Allah anamın canını alsın! Vallahi! O zaman Müslüman olsaydım ve Peygamber'den Hîre'yi istemiş

³³⁶ Metni:

قَالَ عِكْرِمَةُ: لَمَّا أَسْلَمَ نَيْمٌ الدَّارِيُّ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ مُظْهِرُكَ عَلَى الْأَرْضِ كُلِّهَا، فَهَبْ لِي قَرْيَتِي مِنْ بَيْتِ لَحْمٍ، قَالَ: هِيَ لَكَ، وَكَتَبَ لَهُ بِهَا، فَلَمَّا اسْتُخْلِفَ عُمَرُ وَظَهَرَ عَلَى الشَّامِ، جَاءَ نَيْمٌ الدَّارِيُّ بِكِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عُمَرُ: أَنَا شَهِدْتُ ذَلِكَ فَأَعْطَاهَا إِيَّاهُ

Bk. Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (v. 845 / 1442), *ed-Dav'ü's-sârî fî ma'rifeti haberi Temim ed-Dârî*, Thk. Muhammed Ahmed Aşûr, Dârü'l-i'tisâm, Kahire, 1972, s. 66-67. Bu şehrin el-Halil olduğu da nakledilir. (وقد أقطع النبي صلى الله عليه وسلم بلد الحليل عليه الصلاة والسلام لتميم الداري وكتب له بذلك ولم يكن الشام إذ ذاك) Muhtemelen o dönemlerde Beyt-i Lahm'in el-Halil şehrine bağlı bir belde olmasıdır. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 220. Bu köyler Hz. İbrahim'in kabrinin bulunduğu Habrun (حبرون) köyü ile Ayn (عَيْن) (bk. Makrîzî, *ed-Dav'ü's-sârî*, s. 63) veya Aynun (عَيْنُون) köyleridir. Bk. İbnü'l-Arabî (v. 543 / 1148), *el-Kabes fî şerhi Muvatta'i Mâlik*, s. 796.

³³⁷ (وَأَمَّا الْقَرْيَاتُ الَّتِي جَعَلَهَا نَيْمٌ الدَّارِيُّ، وَهِيَ أَرْضٌ مَعْمُورَةٌ بِهَا أَهْلُ)

³³⁸ عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْحُشَنِيِّ قَالَ: «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَكْتَبْتَ لِي بَكْدًا وَكَذَا لِلْأَرْضِ مِنَ الشَّامِ لَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (جِيئَ بِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَلَا تَسْمَعُونَ مَا يَقُولُ هَذَا؟" فَقَالَ أَبُو ثَعْلَبَةَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيَظْهَرَنَّ عَلَيْهَا. قَالَ: فَكَتَبْتُ لِي بِهَا» Bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 471, H.no: 8503; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, IV, 193-194.

olsaydım, bana kesinlikle iktâ' ederdi.”³³⁹

Ensar'dan Selîl isimli bir sahabîye ihtiyaçlarını karşılaması ve araziye ziraata elverişli hâle getirmesi için bir arazi iktâ' etmişti. O da arazisi ile günlerce ilgilenmiş, imar ve ihyâ etmişti. Fakat arazinin kendisini meşgul ederek Rasulullah ve sohbetinden geride bırakıp mahrum etmesi nedeniyle kendisini dünyalık işlerle oyalayıp sohbetten alıkoyan bu tür işleri tekrar almamak niyetiyle iade etmek istemiş ve Rasulullah da bu talebi kabul etmiştir. Bunun üzerine Zübeyr b. el-Avvâm bu araziye talip olunca Rasulullah ona iktâ' etmişti.³⁴⁰ Bu rivayet de iktâ' edilip mamur hale getirilen bir yer iade edildiği zaman devlet başkanı tarafından işletilmek amacıyla bir başkasına tekrar verilebileceğinin delilidir.

Bölgesinde önemli bir nüfusa sahip yöneticilerden biri ve krallar torunu olan Vâil b. Hucr el-Hadramî (v. 51 / 671) (r.a.) malını, mülk ve saltanatını bırakarak (9 / 630) yılında Müslüman olmak niyetiyle Medine'ye hicret etti. “Hz. Peygamber (s.a.s.) Harre bölgesinden bir yeri ve memleketi Hadramut / Hadramevt'te bir araziye (kendisine) iktâ' ettiğini” söyledi. (Harre'deki yerini tespit etmek ve resmi yazılı kayıt altına almak üzere Muâviye b. Ebî Süfyan'ı da beraberinde gönderdi.)³⁴¹

Hz. Peygamber (s.a.s.) Husayn b. Müşmit / Müşemmit b. Şeddâd'a birçok yerde su iktâ' etmiştir. Bu suyu başkalarına satmasını ve kendi kullanımından artanı başkaları tarafından istifade edilmesine engel olmasını yasaklamıştır.³⁴²

³³⁹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 52, H.no: 559; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, III, 175, H.no: 1506.

³⁴⁰ Metni:

أَقْطَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ سَلِيطٌ، وَكَانَ يُدْكِرُ مِنْ فَضْلِهِ أَرْضًا، قَالَ: فَكَانَ يُخْرِجُ إِلَى أَرْضِهِ بَلْكَ، فَيَقِيمُ بِهَا الْأَيَّامَ، ثُمَّ يَرْجِعُ، فَيُقَالُ لَهُ: لَقَدْ نَزَلَ مِنْ بَعْدِكَ مِنَ الْقُرَآنِ كَذَا وَكَذَا، وَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِي كَذَا وَكَذَا، قَالَ: فَانْطَلَقَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ هَذِهِ الْأَرْضُ الَّتِي أَقْطَعْتَنِيهَا قَدْ شَغَلَتْني عَنْكَ، فَأَقْبِلْهَا مِنِّي، فَلَا حَاجَةَ لِي فِي شَيْءٍ يَشْغَلُنِي عَنْكَ، فَقَبِلَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُ، فَقَالَ الرَّبِيزُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَقْطَعْتَنِيهَا، قَالَ: فَأَقْطَعَهَا إِثَاءَهُ

Bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, s. 347, H.no: 677; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 607.

³⁴¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 137, H.no: 1017; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 399; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VIII, 175, Trc. no: 267; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 619, H.no: 1018; *Tirmizî*, Ahkâm, 39, H.no: 1381.

³⁴² عن حصين بن مشيم / مشيم بن شداد حدثه، أنه وفد إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فباعت به بئعة الإسلام وصدق إليه صدقة ماله، وأقطعته النبي صلى الله عليه وسلم مياها عدة بالمزوث / بالمزوث وإسناد جزاء / جزاء منها أصهبت ومنها الماغرة ومنها أهواء / أهواء ومنها التماذ / المهاد ومنها السديرة وشرط النبي صلى الله عليه وسلم على حصين بن مشيم / مشيم بئمة قطع أن لا يفتر مزعاه ولا يباغ ماؤه وشرط النبي صلى الله عليه وسلم على حصين بن مشيم / مشيم بئمة قطع أن لا يبيع ماءه، ولا يبيع فضله» Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IV, 29, H.no: 3555.

Amr b. Hureys el-Kuraşî el-Mahzûmî (v. 85 / 704) (r.a.): “Ben çocukken Rasulullah (s.a.s.) benim için Medine’de bir yayla çizgi çekip / sınır çizip bana bir arazi iktâ’ etti: -(Daha) fazla vereyim mi, artırayım mı?” dedi.³⁴³

Rasulullah’ın (s.a.s.) Medine’ye geldiği zaman Abdullah b. Mes’ûd (v. 31 / 651) (r.a.) gibi durumları zayıf olan kişilere (mamura binalar arasında kalmış harap olan) ev ve arsalar iktâ’ etmiştir.³⁴⁴ İbn Sa’d (v. 230 / 844) Mescid-i Nebî’nin hemen arka tarafına gelen bölgeyi Abd b. Zühre oğullarına, İbn Mes’ûd ve Utbe b. Mes’ûd’a iktâ’ ettiğini ifade eder.³⁴⁵ Bu arsalarla ilgili olarak Hattâbî (v. 388 / 998) ve Azîmâbâdî (v. 1329 / 1911) şunları söyler: Ev yapıp ya mülkiyetlerine geçirmeleri için veya âriyet yolu ile arsa iktâ’ etmiş olabilir. Âriyet yolu ile mülkiyet gerçekleşmez. Ancak sahihsiz ve mevât olarak kabul edildiğinde irfâk-ı iktâ’ kabilinden ihyâ ile mülkiyet gerçekleşir. İrfâk-ı iktâ’ sayılırsa hayatta kaldıkları müddetçe iktâ’ edilen bu yerlerden sadece istifade edebilirler, arazilere malik olamazlar.³⁴⁶

Hiz. Peygamber Bilâl b. el-Hâris Ebû Abdîrrahman el-Mûzenî’ye (v. 60 / 680) (r.a.) Kabel’e ait madenleri iktâ’ etti.³⁴⁷ Bilâl, hicretin 5. yılında Receb ayında Medine’ye gelen Müzeyne heyeti içinde bulunuyordu. Medine’ye yerleşince Medine’nin gerisinde Eş’ar ve Ecred’de ikamet ederek ara sıra Medine’ye gelirdi. Mekke fethinde Müzeyne’nin sancağını taşıyan sancaktardı. Daha sonra Basra’ya yerleşti. Muâviye’nin halifeliğinin son zamanlarında seksen yaşlarında vefat etti.³⁴⁸ Bu bilgiler ışığında Bilâl b. el-Hâris’in yirmi beş yaşlarında Hiz. Peygamber’e geldiği, Müzeyne’nin sancaktarlığını yapacak kadar saygınlığı olan bu gencin de kalbini İslam’a ısındırmak ve onun gönlünü kazanmak için Allah Rasulü büyük bir fırsat tanımıştı. Fakat bu durum Hiz. Ömer’in (v. 23 / 644) (r.a.)

³⁴³ (خَطَّ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَارًا بِالْمَدِينَةِ يَقُوسُ وَقَالَ أَرِيدُكَ أَرِيدُكَ) *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3060; İbn Ebî Âsım, *Âhâd*, II, 37, H.no: 714; Ebû Yalâ el-Mevsilî, *Müsneid*, III, 45, H.no: 1464.

³⁴⁴ Metni:

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ أَقْطَعَ الدُّورَ، وَأَقْطَعَ ابْنُ مَسْعُودٍ فِيمَنْ أَقْطَعَ، فَقَالَ لَهُ أَصْحَابُهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَكْبُهُ عَنَّا. قَالَ: «فَلَمْ يَنْعَيِ اللَّهُ إِذَا؟ إِنَّ اللَّهَ لَا يُقَدِّسُ أُمَّةً لَا يُعْطُونَ الضَّعِيفَ مِنْهُمْ حَقَّهُ»

Hadisin son kısmındaki ifadeler dikkat çekicidir: "Allah beni niçin gönderdi ki; Zayıflarının hakkı güçlülerin elinden alınmayan bir toplumu Allah nasıl takdis etsin, nasıl temize çıkarsın!" Bk. İbn Mâce, Fiten, 20, H.no: 4010; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, X, 222, H.no: 10534; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, VI, 145; Beğavî, *Mesâbih*, II, 370-371, H.no: 2217.

³⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, III, 152.

³⁴⁶ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bud şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, VIII, 335.

³⁴⁷ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, I, 370, H.no: 1141; I, 279, H.no: 810-811.

³⁴⁸ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğabe*, Terc. no: 491.

hilafetine kadar sürdü. Hz. Ömer, Bilâl'den kendisine iktâ edilen ve o dönemde işletemediği Akîk bölgesini elinden alarak işletebilecek diğer insanlara devretmişti.

Bilâl b. el-Hâris: Rasulullah'ın (s.a.s.) kendisine Akîk'in hepsini iktâ ettiğini, söylemiştir.³⁴⁹ Sel suları ile genişleyen sel yatağını (Akîk vadisini) iktâ etti ve onu savaş atları ve develerinin yetiştirildiği Müzeyne kabilesi topraklarındaki Naki' isimli otlağı muhafaza vazifesi verdi. Hz Ömer (r.a.) iş başına geldiğinde Bilâl'e: "Ya elindeki iktâ edilen yerleri ihyâ edersin yahut elinden alır, Müslümanlar arasında dağıtırım," diyerek (aralarında geçen tartışmanın akabinde) ihyâdan aciz kaldığı arazileri elinden almış ve herkese Akîk'i iktâ etmiştir.³⁵⁰

Muhtemelen kalbi İslam'a ısındırılacak kişilerden biri sayılan Ebyaz b. Hammâl el-Müzenî'ye Me'rib'teki tuzluğun iktâ etmiş, fakat Akra' b. Hâbis et-Temîmî'nin, orasının bir akarsu gibi herkesin istifade ettiği bir tuz madeni iktâ ettiğini hatırlatması üzerine yaptığı bu bağıştan vazgeçti.³⁵¹

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Tebuk savaşına çıkarken Zû Huşub vadisinde devme ağacının altındaki namazgâhta konaklamış, üç gün kalıp Tebuk'e hareket etmiş ve Rahabe'de kendisine iltihak eden Cüheyneliler "Kura vadisindeki Zü'l-Merveliler kimdir?" diye sormuş, onlar "Cüheyneli Rifâa oğulları," cevabını vermeleri üzerine "Zü'l-Merve'yi Benû Rifâa'ya iktâ ettim" demiştir. Zü'l-Merveliler iktâ edilen bu yeri aralarında taksim etmişlerdir. Bir kısmı payını satmış, bazıları da mamur ederek işletmişlerdir.³⁵² Bu rivayet, iktâ gerekçesinin savaşa katılan mücahidleri

³⁴⁹ (أَقْطَعَ بِلَالُ بْنُ الْحَارِثِ الْعَقِيقَ أَجْمَعُ) Bk. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 348, H.no: 679; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 615, H.no: 1012; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 370, H.no: 1140; Hâkim, *Müstedrek*, I, 561, H.no: 1467.

³⁵⁰ Bu rivayetlerin metni:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَخَذَ مِنْ مَعَادِنِ الْقَبِيلَةِ الصَّدَقَةَ، وَأَنَّهُ أَقْطَعَ بِلَالُ بْنُ الْحَارِثِ الْعَقِيقَ أَجْمَعُ، فَلَمَّا كَانَ عُمَرُ قَالَ لِبِلَالٍ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَقْطَعْكَ لِتَخْرُجَ عَنِ النَّاسِ، لَمْ يَقْطَعْكَ إِلَّا لِتَعْمَلَ» قَالَ: فَقَطَعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لِلنَّاسِ الْعَقِيقَ.

Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 62; Yahya b. Âdem *el-Kuraşî*, 93, H.no: 294; Hâkim, *Müstedrek*, I, 561, H.no: 1467; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 149. Ayrıca bk. Bessâm Abdullah b. Abdurrahman (v. 1423 / 2002); *Tavzihu'l-ahkâm min Bulûğı'l-merâm*, Cidde, 1992, IV, 432; Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fikhi Ömer*, Beyrut, 1989, s. 36-37.

³⁵¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, s. 358; İbn Mâce, *Rühûn*, 17; Ebû Dâvûd, *İmâre*, 36; *Tirmizî*, *Ahkâm*, 39; *İbn Hibbân*, VII, 14, H.no: 4482; X, 351, H.no: 4499.

³⁵² Metni:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ فِي مَوْضِعِ الْمَسْجِدِ تَحْتَ دَوْمَةٍ، فَأَقَامَ ثَلَاثًا، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى تَبُوكَ، وَإِنَّ جُھَيْنَةَ لَحَقُوهُ بِالرَّحْبَةِ، فَقَالَ لَهُمْ: «مَنْ أَهْلُ ذِي الْمَرْوَةِ؟» فَقَالُوا: بَنُو رِقَاعَةَ مِنْ جُھَيْنَةَ، فَقَالَ: «قَدْ أَقْطَعْتُهَا لِبَنِي رِقَاعَةَ» فَأَتَسَمَوْهَا فَمِنْهُمْ مَنْ بَاعَ، وَمِنْهُمْ مَنْ أَمْسَكَ فَعَمِلَ

Ebû Dâvûd, *Harâc*, 36, H.no: 3068; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 149.

cesaretlendirme ve onlara maddî destekle moral kazandırma amacını taşıdığını göstermektedir.

Esmâ bt. Ebî Bekir'den (v. 74 / 693) rivayet edildiğine göre: Allah Rasulü (s.a.s.) (eşim) Zübeyr b. Avvam'a (v. 36 / 656) (Hayber'de bulunan) hurmalığı iktâ' etti.³⁵³ Urve (b. Zübeyr b. Avvam)'dan (v. 94 / 713) yapılan rivayet ise şöyledir: "Allah Rasulü (s.a.s.) (babam) Zübeyr'e içersinde hurma ve diğer ağaç çeşitlerinin bulunduğu Yahudi Nadiroğullarından kalan bir arazi iktâ' etti.³⁵⁴ Ebû Bekir (v. 13 / 634) ve Ömer (v. 23 / 644) de halifelik dönemlerinde iktâ' ettiler.³⁵⁵ Hz. Ömer Akîk'in hepsini iktâ' etti."³⁵⁶ Medine'ye yakın bir yer olan Zulhuleyfe yakınlarındaki Akîk'in Rasulullah (s.a.s.) tarafından iktâ' edildiği de rivayet edilmiştir.³⁵⁷ Hz. Ebû Bekir (v. 13 / 634) Zübeyr'e ayrıca Cerf'i de iktâ' etti.³⁵⁸

Seheranfûrî (v. 1346 / 1927), Zübeyr'e (v. 36 / 656) iktâ' edilen Hayber hurmalığının faydalanılması kolay zahiri madenler gibi sayıldığından, Allah Rasulü'nün fey yoluyla eline geçen araziden beşte birlik paydan bağışlamış olabileceğini vurgular. İhya edilmemiş ölü bir arazi olarak kabul ettiğinden ihyâ edilmek üzere Zübeyr'e vermiş olabileceğini de ekler.³⁵⁹ Hattâbî (v. 388 / 998), Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Mervezi'nin (v. 340 / 951) iktâ' lafzının terim anlamı değil de âriyet / ödünç anlamında olduğunu, dolayısıyla miras olarak bırakılamayacağı görüşünü aktarır.³⁶⁰

³⁵³ (أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ نَخْلًا) *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3069; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 82, H.no: 215. Ayrıca bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 61; Şâfiî, *Müsned*, II, 133, H.no: 436; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 614, H.no: 1011 (أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ أَرْضًا بِحَيْرٍ فِيهَا شَجَرٌ وَنَخْلٌ); *Buhârî*, Farzu'l-humus, 19; *Müslim*, Selâm, 34; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3069.

³⁵⁴ (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ أَرْضًا مِنْ أَمْوَالِ بَنِي النَّضِيرِ) *Buhârî*, Fardu'l-humus, 18;

³⁵⁵ (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ أَرْضًا مِنْ أَرْضِ بَنِي النَّضِيرِ فِيهَا نَخْلٌ، وَأَنَّ أَبَا بَكْرٍ أَقْطَعَ الزُّبَيْرَ الْجُرْفَ وَأَنَّ عُمَرَ أَقْطَعَهُ الْعَقِيقَ أَجْمَعِ) *Musanef*, VI, 472, H.no: 33025; (أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ مَا بَيْنَ الْجُرْفِ إِلَى قَنَاةٍ) Bk. Yahya b. Âdem, Harâc, no: 242

³⁵⁶ (أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ أَرْضًا وَأَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَقْطَعَ الْعَقِيقَ أَجْمَعِ، وَقَالَ: أَيْنَ الْمُسْتَقْطَعُونَ؟ وَالْعَقِيقُ قَرِيبٌ مِنَ الْمَدِينَةِ) *Şâfiî*, *Müsned*, II, 133, H.no: 436; *Sünen*, II, 74, H.no: 426; *Ümm*, IV, 46; Beyhakî, *Ma'rife*, IV, 522, H.no: 3739; 529, H.no: 3748; *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 146.

³⁵⁷ *Ma'mer b. Râşid*, XI, 9-10, H.no: 19753.

³⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, VI, 472, H.no: 33025.

³⁵⁹ *Seheranfûrî*, *Bezlü'l-mechûd*, X, 313; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, IV, 82.

³⁶⁰ (كَانَ أَبُو إِسْحَاقَ الْمُرُوزِيُّ يَتَأَوَّلُ إِقْطَاعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الْمَهَاجِرِينَ الدُّورَ عَلَى مَعْنَى الْعَارِيَةِ) Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, III, 45. Ayrıca bk. Molla Aliyyü'l-kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, V, 2001 (أَنَّهُ أَقْطَعَهَا لَهُ عَارِيَةً).

İbn Ömer (v. 73 / 693) (r.a.): “Hz. Peygamber (s.a.s.) Zübeyr b. el-Avvam’a (v. 36 / 656) (r.a.) atının koştuğu bir yer kadar Naki’in mevâtından Süreyr³⁶¹ denilen bir araziye iktâ’ ettiğini nakleder.³⁶² Bu rivayet, savaş hazırlığı kabilinden at eğitimi, binicilik ve atıcılık eğitimine zemin hazırlama amacı ile bu konuda uzman gördüğü birine tahsis ettiği izlenimini vermenin yanında, devlet başkanının, kamu menfaati için uygun gördüğü devlet hazinesine tabi olan bazı arazileri özel şahıslara verebileceğini gösteren önemli delillerden biridir. Muhtemelen Zübeyr’in hicret esnasında aile olarak mağdur durumda kaldığı ve birçok sıkıntı çektiği için Rasulullah onu bu uygulama ile taltif edip gönlünü almış olabilir. Zübeyr b. Avvam’ın soyundan gelen Zübeyrilere de İslam halifeleri iktâlarda bulunmuştur.³⁶³

Allah Rasulü (s.a.s.) şair sahabeden biri olan Furat b. Hayyan b. Sa’lebe el-Bekrî el-Yeşkürî el-İclî’ye Yemâme’de bir arazi iktâ’ etmiştir.³⁶⁴ Yemame’den içlerinde Mücca’a b. Mürare el-Hanefî, Raccâl b. Unfuve ve Muhkim b. Tufeyl’in de bulunduğu Hanîfeoğulları elçi olarak gelip Müslüman olduklarında Mücca’a’ya belgeli bir arazi iktâında bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir (v. 13 / 634) halifeliğinde Müccâa b. Mürâre’ye aynı bölgeye iktâ’ etmiştir.³⁶⁵ Burada ismi zikredilen kişiler Yemame’nin eşrafındandır. Kalplerinin İslam’a ısındırılması amacı ile iktâlarda bulunulduğu aşîkârdır.

Enes b. Mâlik (v. 93 / 712) (r.a.): Allah Rasulü (s.a.s.) Bahreyn bölgesindeki arazilerden, muhtaç olan Ensâr ve Muhâcirin’e araziler iktâ’ etmiştir, der.³⁶⁶ Kamil Miras (v. 1376 / 1958) hadisteki (من) lafzının bazıyet bildirdiği için “Bahreyn’in bir kısmını iktâ’ etmek istediği” anlamı çıksa da diğer rivayetlerde bu harf-i cerrin bulunmaması “Bahreyn

³⁶¹ (تُرِيَر) Bu isim bazı rivayetlerde zikredilmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 156; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XII, 363, H.no: 13352 (تُرِيَر); *el-Mu’cemü’l-evsat*, IV, 305, H.no: 4273.

³⁶² (أَقْطَعَ الزُّبَيْرُ حَضَرَ فَرَسِهِ، بِأَرْضٍ يُقَالُ لَهَا: تُرِيَرٌ، فَأَجْرَى الْفَرَسَ حَتَّى قَامَ ثُمَّ رَمَى بِسَوْطِهِ فَقَالَ: أَعْطُوهُ حَيْثُ نَلَّغَ السَّوْطُ) Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 156; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3072.

³⁶³ Fayda, Mustafa, “Zübeyr b. Bekkâr”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 44, s. 524.

³⁶⁴ (أَقْطَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْفَرَاتَ بَيْنَ حَيَّانِ الْعِجْلِيِّ أَرْضًا بِالْيَمَامَةِ) Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 348, H.no: 680; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 614, H.no: 1014.

³⁶⁵ (أَقْطَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَجَاعَةَ بَنِ مُزَارَةَ بْنِ سُلَيْمٍ: إِيَّيْ أَقْطَعْتُكَ الْعَوْرَةَ، وَغَرَابَةَ، وَالْحَبْلَ، فَمَنْ حَاجَكَ فَإِيَّيْ) Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 354, H.no: 693; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 624, H.no: 1033. Yazılan resmi belge şöyledir:

" بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، هَذَا كِتَابُ كَتَبَهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَجَاعَةَ بَنِ مُزَارَةَ بْنِ سُلَيْمٍ: إِيَّيْ أَقْطَعْتُكَ الْعَوْرَةَ، وَغَرَابَةَ، وَالْحَبْلَ، فَمَنْ حَاجَكَ فَإِيَّيْ "

Bk. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 356, H.no: 694.

³⁶⁶ Metni:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: دَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَنْصَارَ لِيَقْطَعَ لَهُمُ بِالْبَحْرَيْنِ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ فَعَلْتَ فَاتَّكَبَ لِإِخْوَانِنَا مِنْ قُرَيْشٍ بِمِثْلِهَا، فَلَمْ يَكُنْ ذَلِكَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَرَوْنَ بَغْدِي أَثَرَهُ، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي»

Buhârî, Şîrb, 15; Menâkibu'l-ensâr, 8; Cizye, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 111, 182-183.

kıtasının toptan mukataa suretiyle Ensar'a verilmek istendiğini" vurgulamaktadır, der.³⁶⁷ Miras, Hattâbî'nin (v. 388 / 998): "İdarecilerin iktâ' hakkı araziye ve ağaç köklerine aittir; pınarlarda kaynayan suları ve tuz, zift, nefit gibi açık madenleri iktâ' caiz değildir. Çünkü su ve tuz gibi açık madenlerde bütün insanlar alıp kullanmada müşterektir. Sulardan, açık madenlerden faydalanma, kişilerin ve bunlar adına toplumun ve devletin hakkıdır. Devletin izni ile gizli madenlerin cevherlerinin çıkarılması, işletilmesi çağın araç ve gereçlerine ihtiyaç duymakta ve hayli çaba ve masraf gerektiğinden, hiç kimsenin mülkiyet hakkı ve ortaklığı olmaz. İşlettiği müddetçe, devlete vergisini verdiği müddetçe faydalanma hakkı işletene ait olur. Faaliyetine son verdiği zaman devlet başkanının bir başkasına iktâ' etme hakkı olur."³⁶⁸

Ayrıca Hz. Ebû Bekir (r.a.) (v. 13 / 634) Talha'ya (r.a.) (v. 36 / 656) ve Zübeyr'e (r.a.) (v. 36 / 656) arazi iktâ' etti. Hz. Ömer (r.a.) (v. 23 / 644) ise Zübeyr (r.a.) ve Hz. Ali'ye (r.a.) (v. 40 / 660) iktâ' etti. Hz. Osman (r.a.) (v. 35 / 656) da ashabdan Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkas (v. 55 / 675), İbn Mes'ûd (v. 31 / 651), Habbâb b. Eret (v. 37 / 657) ve Üsâme b. Zeyd b. Hârise'ye (v. 54 / 674) (r.a.) arazi iktâ' etmiştir.³⁶⁹ Hz. Ömer'in iktâ' konusunda çekingen tavrı, İslam ümmetinin arazi ve su yüzünden yıpranması ve Allah için cihaddan geri durmaları yüzünden fetih hareketlerinin aksaması nedeniyle olabilir.

Bütün bu rivayetler, iktâ' edilen yerlerin verimli yahut kurak olabileceğini göstermektedir. Devlet başkanı Müslümanların hakkını gasp etmeden uygun gördüğü kimselere, uygun gördüğü şekilde ve uygun bir miktarda iktâda bulunabilmektedir. İktâ' devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifâ, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder.³⁷⁰

İktâ edilen arazilerin bir kısmı da bazı sebeplerden dolayı ortada kalmış, ihmal edilmiş, sahipleri ölmüş ve mirasçıları belli olmayan, sahibi bulunamamış araziler için

³⁶⁷ Miras, Kamil, *Tecrid*, VII, 259.

³⁶⁸ Miras, Kamil, *Tecrid*, VII, 259.

³⁶⁹ Yahya b. Âdem el-Kuraşî, 77-78, H.no: 242-245, 248; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 353, H.no: 691; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 622, 624, 626, H.no: 1022-1024, 1028-1029; İbn Receb el-Hanbelî, *İstihrâc*, 106.

³⁷⁰ Müzenî, V, 231; Mâverdî, *el-Ahkâm*, 239; *el-Hâvî*, VII, 493, 498; Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 228; *İbn Teymiyye*, XXX, 127-128; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, V, 333; *Mv.F.*, "İhyâü'l-mevât", II, 245; Demirci, Mustafa, "İktâ", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII, s. 43 vd.

kullanılan savâfî (الصَّوَّافِي)³⁷¹ arazilerdir. Savaşta öldürülen kişilerle savaş meydanından kaçan düşman arazileri, mer'a ve ormanlık alanlar da devlet malı sayılmıştır. Bu tür araziler kamu malı sayıldığı için tasarruf yetkisi devlet başkanına aittir.³⁷²

Arazinin rakabe ve menfaati ile birlikte mülkiyetinin bir şahsa bağışlanması temlikî iktâdır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) iktâlarının neredeyse hepsi, ilk dört halifenin yaptığı iktâlarının çoğu temlikî iktâ' kabilindendir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Zübeyr'e (r.a.) (v. 36 / 656) Naki' mevkiindeki "Süreyr" ölü toprağını, mülkiyeti de Zübeyr'e (r.a.) ait olmak üzere iktâ' etmesi, bu çeşit iktâa örnek olarak gösterilebilir.³⁷³ Hz. Peygamber'in "Zü'l-Merve" köyünü Cüheyne kabilesinden Rifâa oğullarına iktâ' etmesi de bu kabildendir.³⁷⁴ Bahreyn bölgesindeki araziden, muhtaç olan Ensâr ve Muhâcirin'e araziler iktâ' da temlikî kısmındandır.³⁷⁵ Mevât arazilerin, ülkenin imarı için devlet başkanı tarafından iktâ' edilmesi mezheplerin ittifakıyla câizdir ve müstehaptır. Mâlikîlere göre, devlet başkanı bir araziye iktâ' ettiğinde iktâ' edilen kişi ister ihyâ etsin, isterse ihyâ etmemiş olsun kendisine iktâ' edilen yerde dilediği gibi tasarruf hakkına sahip olup bu araziye satma, hibe etme hakkı vardır. Öldüğü zaman da kendisinden sonraki vereselere iktâ' edilmiş bu yer, miras olarak kalabilir. Çünkü iktâ', ihyâ gibi değildir. İhyâ, mülk sebebidir. İktâ' ise, mutlak temliktir. Cumhur ise; iktâ' edilen kişi, tahcîr (araziye işletme amacıyla başkasının bu alana girmesini engellemek için duvar ve çit çekme) konusunda olduğu gibi iktâ' edilen yerde öncelikli hak sahibi olur. İhyâ işlemini gerçekleştirmeden mülkiyetine geçmediği için, satış yapamaz, başkasına hibe edemez ve vakfedemez. Üç yıl içinde ihyâ edemezse verilen bu arazi elinden alınır. Çünkü mevât araziye iktâ' ile malik olunmaz. Temlik anlamında iktâ' gerçekleşirse geri isteme hakkı veya rücu söz konusu olmaz. Mevat arazide kendisine iktâ' edilen araziye ihyâ etmediği zaman, bu arazi elinden alınır, ihyâ edebilecek başka birine iktâ' edilir.³⁷⁶

Bir şeyin ürününden, semeresinden, gelirinden faydalandırmak amacıyla yapılan iktâ' da istiğlâl iktâdır. Arazinin rakabesi devlete kalmak şartı ile sadece toprağın işletilip

³⁷¹ (الصَّوَّافِي الَّذِي أُفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ) "Allah'ın peygamberine fey olarak verdiği savâfî arazileri" Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 208.

³⁷² Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 69; Yahya b. Âdem, *Harâc*, 22 (إِلَى الْإِمَامِ), 60.

³⁷³ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 228.

³⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Harâc*, 36, H.no: 3068; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 149.

³⁷⁵ *Buhârî*, Şîrb, 15; Menâkıbu'l-ensâr, 8; Cizye, 4.

³⁷⁶ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 595; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194; *Zühaylî*, V, 577.

hâsılatından istifade etme imkânını sunmaktır. Bu çeşidinde mülkiyet söz konusu olmadığı için de satış, hibe, miras gibi hususlar istiğlâl iktâında gerçekleşmez. İstiğlâl iktâı, fethedilen beldelerden elde edilen araziler, harâc arazileri ve sahibi ölmüş yahut kaybolup bulunamamış mamur yerlerin, arazilerin hazineye devri ile mirî arazi konumuna gelmiş arazilerin iktâında da mümkün olabilmektedir.³⁷⁷ İcâre iktâı ve tazmin iktâı da denilen istiğlâl iktâında şart koşulan anlaşma süresi sona erince yahut arzu edilen istifade mümkün olmazsa, devlet bunu geri talep edebilir. Sahibinin hayatı ile sınırlı (ömürlük, geçimlik) iktâda ise mal ölümden sonra beytülmale geçer. Belli bir zaman için sınırlandırılmışsa muvakkat iktâ' olur ki muvakkat süre dolunca devlete rücu eder.³⁷⁸

Bilâl b. el-Hâris'e Kabel madenlerinin iktâı³⁷⁹ gibi madenlerin işletilmesi, caddeler, park ve pazar yerleri, yol üzerlerinde, çöllerde bir takım istirahat yerler piknik ve mesire alanları açmak gibi devlet imkânlarının şahsa verilmesi de irfak iktâıdır.³⁸⁰

İktâ' edilen arazi kimseye ait olmamalı, sahipsiz veya mevât bir arazi olmalıdır. Kendisine iktâ' edilen kimse, iktâ' edilen araziye işletebilecek güç ve imkâna / konuma sahip olmalıdır veya ihtiyacı olan kişiye ihyâ edebileceği miktarda arazi iktâ' edilmelidir. İktâ' edilen araziler, kamunun istifade ede geldiği tuz, zift gibi zâhirî madenler, mezarlık, odunluk gibi merâfık sayılan yerlerden olmamalıdır. Toplumun maslahatı daima ön planda tutularak kimseye zarar verilmeyecek bir şekilde icra edilmelidir. İktâ' edilen arazi üç yıl içinde ihyâ edilmelidir. İhya eden kişiye özel hakların verilmesi gerekir.³⁸¹

İktâ' devlet başkanının Allah'ın malından herhangi bir şeyi ehil gördüğü kimseye helal kılmasıdır. Özel sektör eliyle işletilen ve devlete belli bir pay ödeyen devlet işletmeleri anlamına gelir. Bu kelime daha çok arazi hakkında kullanılır. Ölü arazilerin bir kısmını bazı kişilere tahsis edilmesi de iktâıdır. Orta çağda kamuya ve devlete ait arazinin bir kısmı kamu hizmeti karşılığı bazı şahıslara tefviz edilirdi. Taraflar arasında hâkimiyet ve bağılılık yaratan arazi batıda "feoda" adını taşırdı. Bu bir nevi dirlik anlamında olup iktâın karşıtıdır.³⁸²

³⁷⁷ Mâverdî, *el-Ahkâm*, 242-245; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 232.

³⁷⁸ Mâverdî, *el-Ahkâm*, 246; Şafak, *Arazi Hukuku*, 205-207.

³⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I, 370, H.no: 1141; I, 279, H.no: 810-811.

³⁸⁰ Mâverdî, *el-Ahkâm*, 235-237; *el-Hâvî*, VII, 499; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 224; Şafak, *Arazi Hukuku*, 207.

³⁸¹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 61, 64, 66; Tahâvî, *Muhtasar*, 135; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 595; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194; Şafak, *Arazi Hukuku*, 187-189.

³⁸² Çalgüner, Çalgüner, *Arazi Mülkiyet Rejimi*, s. 16

İktâ' edilen kimse kendisine iktâ' edilen bölgede, tahcîrde işleminde olduğu gibi diğerlerine göre öncelikli hak sahibi olur. Fakat iktâ' edilecek arazinin kimsenin mülkiyeti altında olmaması ve kamunun menfaatini ilgilendirmemesi gerekir.³⁸³ İktâ' işlemlerinde devlet başkanı kamu maslahatını göz önünde tutmalıdır. Bu ise; arazinin işlenmesi, beytülmalin gelir kaynaklarından biri durumunda olması, kişilerin kamu yararına olan bir işi başarmasının bir mükâfatı olarak verilmesi, bu işe teşvik için daha öncesinden iktâda bulunulmuş olması gerekir. Mevât arazinin ihyâ için devlet başkanınca verilen izin de aslında bir iktâdır. Yapılan iktâ' işlemi de ihyâ edebilmesi için bir çeşit izin sayılır.³⁸⁴

Hanefî âlimlerinden Kâsânî (v. 587 / 1191), iktâ' ile ilgili şöyle demiştir: "Belde sınırları içerisinde kalan arazinin hepsi mülk arazi olduğundan belde sınırları içerisinde ölü arazi bulunamayacağı gibi beldenin dışında bulunan ormanlık ya da mer'a olan mubah arazi üzerinde de hiç kimsenin tasarruf hakkı yoktur. Bu bakımdan ammenin maslahatı söz konusu olmadıkça devlet başkanı dahi olsa bu alanları parselleyerek şahısların emrine tahsis edemez. Ancak devlet başkanı Müslümanların yararına olan durumlarda ölü arazi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Ve şartlar dâhilinde ölü araziye parselleyip özel kişilere verebilir. Bu cümleden olarak devlet başkanı beldenin imarı için ölü arazi üzerinde bulunan nehirleri, özel kişilere kiraya verip onların geliriyle köprüleri tamir edebilir. Bu durumda o arazi ölü arazi olmaktan çıkıp mülk arazisi olur. Devlet başkanı Müslümanların maslahatı veya beldenin imarı gibi bir maksada mebni olarak ölü bir araziye parselleyip özel kişilerin tasarrufuna verir. O kişilerde bu araziye üç sene ihmal edilmiş olarak bırakılırsa o arazi tekrar ölü arazi haline dönüşür. Bu sebeple onu o şahıslardan alıp bir başka şahsa verir.³⁸⁵ Çünkü Peygamber (s.a.s.) "*Bir arazinin etrafını çeviren bir kimsenin (o araziye işletmediği takdirde) onun üzerinde üç seneden fazla mülkiyet hakkı yoktur*" buyurmuştur.³⁸⁶ Bu rivayeti mürsel ve zayıf sayanlar Hz. Ömer'in

³⁸³ Şîrâzî, *et-Tenbîh*, 115; *İbn Abdilhâdî*, 308; Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 490; II, 289; *Zühaylî*, V, 575.

³⁸⁴ Şafak, *Arazi Hukuku*, 194.

³⁸⁵ Metni:

وَلَوْ أَقْطَعَ الْإِمَامُ الْمَوَاتَ إِنْسَانًا فَتَرَكَهُ وَلَمْ يَغْمُرْهُ لَا يُتَعَرَّضُ لَهُ إِلَى ثَلَاثِ سِنِينَ فَإِذَا مَضَى ثَلَاثُ سِنِينَ فَقَدْ ظَلَّ مَوَاتًا كَمَا كَانَ وَلَهُ أَنْ يُقْطِعَهُ غَيْرُهُ لِقَوْلِهِ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - «لَيْسَ لِمُخْتَجِرٍ بَعْدَ ثَلَاثِ سِنِينَ حَقٌّ» وَلَئِنْ الثَّلَاثَ سِنِينَ مُدَّةً لِإِبْلَاءِ الْأَعْدَارِ فَإِذَا أَمْسَكَهَا ثَلَاثُ سِنِينَ وَلَمْ يَغْمُرْهَا دَلَّ عَلَى أَنَّهُ لَا يُرِيدُ عِمَارَتَهَا بَلْ تَغْطِيلُهَا فَيُطْلَقَ حَقُّهُ وَتَعُودَ إِلَى خَالِهَا مَوَاتًا، وَكَانَ لِلْإِمَامِ أَنْ يُعْطِيَهَا غَيْرَهُ.

Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194.

³⁸⁶ (عَادِيَّ الْأَرْضِ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ ثُمَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدُ؛ فَمَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ، وَلَيْسَ لِمُخْتَجِرٍ حَقٌّ بَعْدَ ثَلَاثِ سِنِينَ) Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 77.

şu sözünü delil gösterirler: “*Kim araziyi imar etmeksizin üç yıl âtil bırakır ve bir başkası gelip de orayı imar ederse, bu arazi onun olur.*”³⁸⁷

Verilen üç yıllık süre dolduğunda devlet başkanı imar etmesi veya buradan elini çekmesini ister. Tarlasını su basması, sel felâketi, erozyon gibi afetler sebebiyle yahut ziraat mevsiminin geçmesi, hasta ve esir olması gibi meşru mazeretler öne sürerek ek süre isterse birkaç aylık kısa bir süre verilebilir. Tanınan süre dolduğu zaman araziyi ihyâ edebilecek başka birine bu hak verilir.³⁸⁸ Tanınan bu üç yıllık süre, Hanefîler’in görüşü olup Mecelle ve Arazi Kanunnamesinde de aynen korunmuştur.³⁸⁹ Bu üç yıllık sürelik hak kötüye kullanılırsa işletme işini uhdesine alan kişi ve kişilerce toprağın âtil kalmasına sebep olur ve bu hak kendisine tanındığı için bir başkasının orayı ihyâ etmesine de mani olmuş ve böylece kamu menfaati zedelemiş olur.³⁹⁰ Şafiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise süre, devlet başkanının takdirinde olup onun ichtihadı veya örf ile tespit edilir. Üç yıl olabileceği gibi, üç yıldan az ya da çok olması mümkündür. Çünkü Hz. Ömer’in halifeliği döneminde uygulamada olan bu üç yıllık süre, dönemin örfüne ve Hz. Ömer’in ichtihadına göre belirlenmiştir.³⁹¹ Hz. Osman ise üç yıl şartını koşmamıştır.³⁹²

Birine iktâ‘ edilen mevât araziye, ikinci bir şahıs eline geçirerek ihyâ ederse İmam Ebû Hanîfe’ye (v. 150 / 767) göre; üç yıldan içinde ihyâ etmişse ilk önce kendisine iktâ‘ edilenin, üç yıldan sonra ihyâ etmişse sonradan gelerek ihyâ eden kişinin mülkiyetine geçer. İmam Mâlik (v. 179 / 795) ise, iktâ‘ edildiğini bile bile ihyâ edecek olursa, arazinin mülkiyeti iktâ‘ edilene devredilir, der. İktâ‘ edildiğini bilmediğini iddia ederse devlet başkanı ya ihyâ edene verir ya da ihyâ için yapılan masrafı vererek araziye ihyâ edenin elinden alır veya mevât arazinin kıymetini alarak araziye ihyâ edene bırakır. İmam Şafiî’ye göre ihyâ eden hak kişi sahibidir.³⁹³ Muhtemel kargaşaya fırsat verilmemesi için yapılan iktâın noter huzurunda kayıt ve tescilinin yapılması gerekir.³⁹⁴

³⁸⁷ (وَقَالَ عُمَرُ: " مَنْ عَطَّلَ أَرْضًا ثَلَاثَ سِنِينَ لَمْ يُعْمَرْهَا، فَجَاءَ غَيْرُهُ فَعَمَّرَهَا فَهِيَ لَهُ ") Kuraşî, 90-91, no: 287, 289.

³⁸⁸ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 593-594; *Mv.F.*, “*İhyâü’l-mevât*”, II, 244

³⁸⁹ *Mecelle*, md. 1279: “Bir kimse arazi-i mevattan bir mahalli tahcir etse üç sene müddet ol yere, sâirinden daha fazla hak sahibi olur. Üç seneye kadar ihyâ etmezse hakkı kalmaz. Ve ihyâ etmek üzere başkasına verilebilir”; *Arazi Kanunnamesi*, md. 103.

³⁹⁰ Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, 214

³⁹¹ Suyûtî, *Şerhu’t-Tenbîh*, II, 504; İbn Abdilber, *İstizkâr*, XXII, 213-214; Refik Mısri, *Usûlü’l-iktisâdî’l-İslâmî*, s. 175

³⁹² Mamer b. Râşid, *Câmi’*, XI, 9, no: 19752; Kal’acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatu fıkhi Ömer*, Beyrut, 1989, s. 33

³⁹³ Mâverdî, *el-Hâvî*, VII, 482; *el-Ahkâm*, 240, 224; Şafak, *Arazi Hukuku*, 213.

³⁹⁴ Tahâvî, *eş-Şurûtu’s-sağîr*, II, 1150-1151.

Devlet başkanı belli bir gaye için araziyi işletmek üzere birine iktâa verip, iktâ‘ sahibi de burayı söz konusu amaç dışında kullanırsa geri alabilir ve onu cezaya çarptırabilir. Bazı insanlar Hz. Ömer’den (r.a.) (v. 23 / 644) toprak isteyerek orada atlarına yer yapacaklardı. O da kendilerine istedikleri kadar arazi verdi. Ancak onlar, bu arazilerde ziraat faaliyetleri yapmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) bu araziye ellerinden aldı ve onlara tazminat cezası verdi.³⁹⁵

İktâ‘ uygulamalar İslam’a faydası dokunan kişilere bir mükâfat olarak, İslam’a yeni girmiş kişilerin gönüllerini İslam’a ısındırmak gayesiyle siyasi bir tedbir olarak icra edilmiştir. Bu sayede siyasi nedenlerle ailesini, akrabasını, malını, mülkünü geride bırakmak zorunda kalmış kimselerin şerefini, itibarını iade etmiş, onları toplumun saygın birer ferdi yapmıştır. Tüm bunların asıl hedefi ise tabii kaynaklardan en güzel verimi elde etmek, bu arazileri verimli hâle getirmek, ölü ve harabe durumundan kurtarıp, tabiata canlılık kazandırarak İslam ekonomisine kazandırmak olmuştur.³⁹⁶ İktâ‘ uygulamaları; “daha fazla üretim için emeği taksim etme (planlama)” yöntemlerinden biri olduğundan ihyâ uygulamasında olduğu gibi yetki devlet başkanına aittir. Adam kayırma olmaz ve zayıfların hakkı muhafaza edilecek olursa iktâ‘ müessesesi ayakta tutularak desteklenmelidir. Devlet başkanı, çağın gereklerini, tebaanın malî ve ekonomik durumunu ve sosyolojik imkânlarını dikkate alarak iktâ‘ yetkisini kullanmalıdır. Devlet başkanı Müslümanların maslahatları olan iş ve işlemlerde Allah Rasulü’nün (s.a.v.) yerine geçer. Hadiste “Allah (c.c.) her hangi bir peygambere bir şeyi (karşılıksız) yedirecek olursa, mutlaka bunu, onun ruhunu kabzettikten sonra onun yerine geçecek kimseye yedirir,” buyrulmuştur.³⁹⁷ Devlet başkanının, tebaasının gönlünün hoş olacağı işleri yapıp bu doğrultuda kararlar vermesi de Rasulullah’ın bir tavsiyesidir: “İmamın (devlet başkanının) icraatlar noktasında gönlüne hoş gelen şeyler, kişilerin lehine (olmalıdır).”³⁹⁸ Aşırı miktarlarda yapılan iktâ‘ ve özelleştirmeler devleti yıpratır. Bunun için de devlet başkanı orta yolu tutmaya özen göstermelidir. İktâ‘ devlet arazilerinin bir çeşit özelleştirilmesidir. Bu ise kişilere şahsi teşebbüs hürriyeti ve ferdi

³⁹⁵ Refik Mısıri, *Usûlü'l-iktisâdi'l-islâmî*, s.177.

³⁹⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 61-62

³⁹⁷ (إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، إِذَا أَطْعَمَ نَبِيًّا طُعْمَةً، ثُمَّ قَبَضَهُ جَعَلَهُ لِلَّذِي يُقَوْمُ مِنْ بَعْدِهِ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4.

³⁹⁸ (إِنَّمَا لِلْمَرْءِ مَا طَابَتْ بِهِ نَفْسُ إِمَامِهِ) Taberânî, *el-Mucemu 'l-kebir*, IV, 20-21, no 3533; *el-Mu 'cemü 'l-evsat*, VII, 23, no: 6739.

ekonomik refah kazandırır. Ebû Yusuf'un (v. 182 / 798) deyimiyle “İktâ‘, ülkenin mamur hâle gelmesinde en iyi yol ve vergi tahsilinde en verimli usuldür.”³⁹⁹

C-Hibe

Bir malın karşılıksız, ivazsız, bedelsiz olarak bir başkasına bağışlanması ve temlik anlamına gelen, hediye, sadaka, atıyye, nihle, teberru' kelimeleri ile de ifade edilen bir bağıştır. Kısaca karşılık şart koşulmaksızın bir malın hayatta iken temlikidir, diye tarif edilebilir. Karşılık şartının olmaması bey' / alışveriş konusundan, temlik kaydı ise âriyet / iâra / ödünç ve karz / borç terimlerinden, hayatta iken kaydı ile de vasiyet konusundan ayırmak için kullanılmıştır. Hibeyi alan kişi açısından hibe, kazandırıcı bir işlem olduğu için kendisine bağış yapılan kişinin vücb ehliyeti (hakikî yahut hükmî şahıs) olması ve o kendisine hibe yapıldığı zaman hayatta olması gerekir.⁴⁰⁰

Hibenin tarifi, vakıf, vasiyet, mîrî (devlete ait) arazinin meccânen / bedelsiz olarak ferağı, başkasına mal ikrarı, mülk olmayan şeylerin başka birisine verilmesi, ibâha, satış, taksim, icâre, sadaka, hediye ve tabîî borçların ifası gibi bir takım hukuki tasarruf ve muameleleri hariçte bırakacak şekilde yapılmalıdır. Bu itibarla, hibe, bir akit olup ahlaki bir vazifeyi ifa noktasında olmama ve teşekkülü anında konusu tüketilmeme şartıyla menkul ve gayr-i menkul bir malın hayatta olanlar arasında kaide olarak ivazsız / bedelsiz olarak temlikidir, diye tanımlanırsa daha iyi olur.⁴⁰¹

Tevbe sûresindeki âyette (9 / 60) zekâtın verilmesi gereken kişiler arasında müellefe-i kulûb da zikredilmektedir. Maddî ihsanda bulunularak kalplerinin İslam dinine ve Müslümanlara yumuşatılması istenen kişilerin hem kendilerinin hem de tebaalarının kolayca bu dini benimsemeleri ve sebat etmeleri ümit edilen veya zararlarından korunması düşünülen nüfuz sahibi şahsiyetleri içine almaktadır. Bu sınıf sadece zekât malı verilecek kişiler arasında değil, beytûlmalden devlet başkanının ihsan ve atıyyede bulunduğu kişiler arasında da zikredilmiş ve devlet malından Allah Rasulü kalplerini

³⁹⁹ (أعمر للبلاد وأكثر للخراج) Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 61. Tüm Müslümanların hakkı olan fey' için de buna benzer teşvik edici ifadeler kullanılmıştır: (أعمر للبلاد، وأدر للحلب وأكثر للخراج، وأعدل في الرعية) Bk. Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî (v. 306 / 918), *Ahbâru'l-kudât*, Thk. Abdülaziz el-Merâgî, Riyad, 1947, II, 102.

⁴⁰⁰ Hibe için bk. Âlû İmrân 3 / 8, 38; En'âm 6 / 84; Meryem 19 / 49-50, 53; Şuarâ 26 / 21; Şûrâ 42 / 49. Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, TDV İslam Ansiklopedisi, XVII, 421 vd. Mecelle'nin tarifi de şöyledir: “Hibe bilâ ivaz bir malı âhara temliktir.” (md. 833).

⁴⁰¹ Şener, Abdülkadir, *İslam Hukukunda Hibe* (Doçentlik Tezi), Ankara, 1984, s. 25.

İslam'a ısındırma amacıyla bağışlarda bulunmuştur.⁴⁰² Bu anlamda Allah Rasulü'nün birçok kimseye yardımında bulunduğu, hibe ettiği ve bu uygulamaların çok olumlu sonuçlar vermiştir.⁴⁰³ Huneyn Savaşında elde edilen büyük servet Cirane'de toplanarak bekletilmiş, Taif muhasarasından sonra bu ganimetler paylaştırılmıştır. Bu paylaşım sırasında müellefe-i kulub sayılan kişilere de yüzer deve, hatta bazılarına daha fazlası verilmiştir. Ebû Süfyan b. Harb (v. 31 / 651), Süheyl b. Amr (v. 18 / 639), Huveytib b. Abdiluzzâ (v. 54 / 674), Hakîm b. Hizâm (v. 54 / 674), Ebu's-Senâbil b. Ba'kek, Safvân b. Ümeyye el-Mekkî (v. 41 / 661), Abdurrahman b. Yarbû', Uyeyne b. Hısn el-Fezarî (v. 30 / 650), Amr b. el-Ehtem et-Temîmî (v. 57 / 677), Abbas b. Mirdâs es-Sülemî (v. 18 / 639), Mâlik b. Avf en-Nasrî (v. 20 / 641'den sonra), el-Alâ' b. Hârise es-Sekafî ve Akra' b. Hâbis el-Hanzalî et-Temîmî (v. 33 / 654) bu kişilere örnek olarak verilebilir.⁴⁰⁴ Aslında buradaki müellefe-i kulub olan kişilere zekât malından değil, ganimet malı içinde Rasulullah'ın (devletin) payına düşen humus (beşte birlik) kısmındandır. Bu da bir çeşit devlet başkanın yetkisine bırakılan bir hibe dağıtımıdır.⁴⁰⁵ Müellefe-i kulub üç kategoride değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi, henüz İslam'a girmeyen kişilerin gönlünü İslam'a ısındırmak verilenler, ikincisi şerrine mani olmak için verilenler, üçüncüsü de Müslüman olmuş, fakat iman zafiyetleri olup da İslam dinine girdikten sonraki istikrarlarını sağlamak için verilenler.⁴⁰⁶ Hz. Ebû Bekir (r.a.) (v. 13 / 634) devrinde, Akra' ve Uyeyne Hz. Ebû Bekir'den mevat bir arazi talep etmişler, o da bu talebi bir yazı ile de şahitlendirerek Hz. Ömer'e (r.a.) (v. 23 / 644) göndermiştir. O da Allah Rasulü'nün (s.a.s.) onlara kalplerini İslam'a kazanma amacıyla ihsanda bulunduğu, İslam'ın yayılıp güçlendiği düşüncesi ile müellefe-i kuluba bu anlamda atıyyelerin verilmeyeceğini belirterek yazılan yazıyı yırtıp atmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰² (إِنَّمَا أُعْطِيَ رِجَالًا خِدَاءَ عَهْدٍ بِكُفْرٍ، أَتَانَا لَهُمْ - أَوْ قَالَ: أَسْتَأْذِنُهُمْ -) Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 59, no 19908.

⁴⁰³ (وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أُرْزَأُ بَعْدَكَ أَحَدًا شَيْئًا، فَلَمْ يَقْبَلْ عَطَاءً، وَلَا دِيْوَانًا حَتَّى مَاتَ) Hakîm b. Hiz'am dağıtım anında çok pay almış, Peygamber efendimiz de dünya malının geçiciliği konusunda nasihat etmiş. O da hiç kimseden mal talebinde bulunmayacağına dair yemin etmiş, vefatına kadar da sözünde durmuştur. Bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 59, no 19908.

⁴⁰⁴ (أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا سَفْيَانَ بْنِ خَزْبٍ، وَصَفْوَانَ بْنَ أُمَيَّةَ، وَغُبَيْبَةَ بْنَ حِصْنٍ، وَالْأَفْرَغَ بْنَ خَابِسٍ، كُلُّهُمْ مِائَةَ مِائَةٍ مِنَ الْإِبِلِ، وَأَعْطَى عَبَّاسَ) Humeydî, *Müsned*, I, 389, H.no: 416; *Buhârî*, Fardu'l-humus, 18; *Müslim*, Zekât, 137-140. Müellefe-i kulûbun isim listesi için bk. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII, 307.

⁴⁰⁵ (أَنْ تَكُونَ تِلْكَ الْعَطِيَّةُ كَانَتْ مِنَ الْخُمْسِ كَالْأَحَادِيثِ الَّتِي دَكَّرْنَاهَا فِيمَا جُعِلَ لِلْإِمَامِ أَنْ يُنْقَلَ بِهِ النَّاسُ مِنَ الْخُمْسِ) İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 714, no: 1220. Ayrıca bk. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII, 306.

⁴⁰⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 299.

⁴⁰⁷ Metni:

Zekât dışındaki müellefe-i kulûb örneklerinde olduğu gibi devlet başkanı, maslahatı, kamu yararını, devletin menfaatlerini dikkate alarak devlet hazinesinden bağışta ve ikramda bulunabilmektedir. İdarecilerin adil ve emanet ehli olmaları gerekir. Devletin mal varlığı tebaası olan halka ait olduğu için adalet ve emanet duygusu ile geçmiş ecdadın, günün insanların ve gelecek kuşakların hakkını düşünerek kamu mallarını gereksiz ve lüzumsuz kişi ve kuruluşlara harcayıp, israf etmemesi gerekir. İdarecilerin kamu ve devlet malı hakkındaki tasarrufları yine kamu maslahatına, kamu menfaatine ve yararına bağlıdır. Bu uygulamalar da bir çeşit hazine mallarının kişilere temlik ve özelleştirilmesi anlamını taşımaktadır. Ancak hibe uygulamasında verilen mal ve hibeden dönülemeyeceği için,⁴⁰⁸ diğer özelleştirme uygulamaları olarak sayılan ihya ve iktâdan ayrılmaktadır. Çünkü üç yıl gibi bir sürede ihya etmediği, işletmediği ve arazi atıl bırakıldığı zamanlarda arazi kişilerin elinden geri alınabilmektedir.

Câbir b. Abdullah'tan (v. 78 /697) rivayete göre, ashabdan bazılarının fazlaca arazileri vardı. Üçte bir, dörtte bir ya da yarı yarıya kiraya versek dediklerinde Allah Rasûlü (s.a.s) onlara: “*Arazisi olan mutlaka eksin yahut (kardeşine ihyâ etmesi için işletim hakkını) hibe olarak versin*, kardeşleri bunu kabul etmezse o zaman bu arazileri elinde tutsun”⁴⁰⁹ buyurdu. Zuhayr b. Râfi' de “Allah Rasulü (s.a.s.) beni yanına çağırarak tarlalarımızı nasıl işlettiğimizi sordu. Ben de dörtte bir oranında kiraya verdiğimizizi söyleyince: “Böyle yapmayın. Ya bizzat kendiniz ziraat yapınız yahut kardeşlerinize vererek onların ziraat yapmasına imkân tanıyınız. Aksi halde elinizde tutun,” buyurdular.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: جَاءَ غُيَيْنَةُ بْنُ حِصْبٍ، وَالْأَقْبَعُ بْنُ خَابِسٍ إِلَى أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَا: يَا خَلِيفَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ عِنْدَنَا أَرْضًا سَبِيحَةً لَيْسَ فِيهَا كَلَّا وَلَا مُنْعَعَةٌ، فَإِنْ رَأَيْتَ أَنَّ تَقْطَعْنَاهَا لَعَنَّا نَزْرَعَهَا وَنَحْرُثُهَا، (فَأَقْطَعَهَا إِيَّانَا وَأَشْهَدَ عُمَرُ فَكُتِبَ لَهَا عَلَيْهَا كِتَابًا وَلَيْسَ عَمْرٍ فِي الْقَوْمِ، فَانْطَلَقَا إِلَيْهِ، فَلَمَّا سَمِعَ مَا فِي الْكِتَابِ تَنَاوَلَهُ مِنْ أَيْدِيهِمَا فَتَفَلَّ فِيهِ فَمَحَاهُ فَدَمَعُوا وَقَالُوا مَقَالَةٌ سَيِّئَةٌ)، قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَأَلَّفُكُمَا وَالْإِسْلَامَ يُؤَمِّدُ دَلِيلًا، وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعَزَّ الْإِسْلَامَ، فَأَذْهَبَا، فَأَجْهَدَا جَهْدَكُمَا لَا أَرْضَى اللَّهُ عَلَيْكُمَا إِنْ رَعَيْتُمَا " (فَكُتِبَ لَهَا بِهَا فَجَاءَ عُمَرُ فَمَرَّقَ الْكِتَابَ. وَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَعَزَّ الْإِسْلَامَ وَأَعَزَّى عَنْكُمْ فَإِنْ ثَبَتُمْ عَلَيْهِ وَإِلَّا فَمُبِينَنَا وَبَيْنَكُمُ السَّيِّئُ فَانْصَرَفَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَقَالَا أَنْتَ الْخَلِيفَةُ أَمْ هُوَ فَقَالَ هُوَ إِنْ شَاءَ وَلَمْ يُنْكِرْ عَلَيْهِ مَا فَعَلَا)

Hâkim, *Müstedrek*, III, 85, H.no: 4473; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, I, 384, H.no: 242; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, I, 299; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 45; Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Köse, Saffet, Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış, İHAD, sy. 7, Nisan 2006, s. 18 vd. Aynî, *Binâye*, III, 444.

⁴⁰⁸ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَتْ لِرَجُلٍ مِمَّا فَضُولُ أَرْضَيْنِ، فَقَالُوا: نُؤَاجِرُهَا بِاللُّثْثِ وَالرُّبْعِ وَالتَّصْنِفِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ، فَلْيَزْرَعْهَا أَوْ لِيَمْنَحْهَا أَحَدًا، فَإِنْ أُنِيَ، فَلْيُمْسِكْ أَرْضَهُ»
gibi olur.” Bk. *Buhârî*, Hibe, 14, 30; *Müslim*, Hibât, 1, 2, 6, 8.

⁴⁰⁹ Metni:

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَتْ لِرَجُلٍ مِمَّا فَضُولُ أَرْضَيْنِ، فَقَالُوا: نُؤَاجِرُهَا بِاللُّثْثِ وَالرُّبْعِ وَالتَّصْنِفِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ، فَلْيَزْرَعْهَا أَوْ لِيَمْنَحْهَا أَحَدًا، فَإِنْ أُنِيَ، فَلْيُمْسِكْ أَرْضَهُ»

Bk. Evzâî, *es-Sünen*, s. 475- 477, H.no: 1553-1560; *Buhârî*, Muzaraa, 16; Hibe, 35.

Ben de baş üstüne, dedim” diye anlatmıştır.⁴¹⁰ Bu rivayetler insanların elindeki fazla malların hibe yolu işletim hakkının devredilmesinin ekonomiye canlılık kazandıracağına, zenginlerle fakirler arasındaki kardeşlik hukukunu pekiştireceğine delalet etmektedir.

Irak’ı fetheden Sa’d b. Ebî Vakkâs (r.a.) (v. 55 / 675), Şam’ı fetheden Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) (v. 18 / 639) ve Mısır’ı fetheden Amr b. el-Âs (r.a.) (v. 43 / 664) bir mektup yazarak bulundukları bölgelerin arazi ve bahçelerin durumlarını Hz. Ömer’e (r.a.) (v. 23 / 644) sormuşlar. O da her birine aynı cevabı vermiştir. “Allah’ın kitabına uyarak Allah Rasulü’nün sahabesi ile istişare ettikten sonra şu hükme vardım. Araziyi işleten kişilere bırakın. Kıyamet gününe dek tüm Müslümanların (kamu) menfaatine uygun olarak kalsın. İnsanlara böyle vakıf ve ihsanlarda bulunmazsak, şehirler kaybolup gider.”⁴¹¹

Ebussuûd Efendi’ye (v. 982 / 1574) nispet edilen Budin Kanunnamesi’nde Osmanlının örfî hukukunda devlete ait olan bir mîrî arazinin alım-satımı, hibe edilmesi ve vakfedilmesinin caiz olmadığı kaydedilmiştir.⁴¹²

Günümüzde devlet destekleri, her alanda bizzat devlet kurumları tarafından özellikle kamu yararına yönelik çalışmalarda, gerek yatırım, gerek araştırma ve geliştirme gibi farklı sahalarda girişimcileri cesaretlendirmek, müteşebbislerin önünü açmak amacıyla yapılmıştır. Yine, ekonomiye katkı sağlamak, yeni istihdam alanları açmak ve kişilerin refah seviyesini artırmak amacıyla geri ödemeli yahut ödemesiz (hibe) desteği ve muafiyet sistemi ile teşvikler sağlayabilmektedir. Bu destek ve teşvikler sürekli olarak güncellenmekte, ticari kuruluşların ihtiyaçlarına göre sunulmaktadır. Bu ise devlet malının kişi ya da kurumlara tahsisi olduğundan dolayı bir çeşit özelleştirilmesi gibidir.

D-Vakıf

Vakıf, vakfedenin mülk olan bir aynı mülkiyetinde tutmak kaydıyla menfaatini ihtiyaç sahiplerine veya hayır yönünde gönüllü sadaka verişidir. Kamu menfaati için yapılan vakıflar akid değil, tek taraflı hukukî bir işlemdir. Konusunu mülk arazi veya

⁴¹⁰ Metni:

عَنْ طَهْرٍ بْنِ زَافِعٍ، ... قَالَ: دَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَا تَصْنَعُونَ بِحَقَائِكُمْ؟»، قُلْتُ: نُوَاجِرُهَا عَلَى الثُّبُعِ، وَعَلَى الْأَوْسُقِ مِنَ الثَّغْرِ وَالشَّعِيرِ، قَالَ: «لَا تَفْعَلُوا، ازْرَعُوهَا، أَوْ أَزْرَعُوهَا، أَوْ أَمْسِكُوهَا» قَالَ زَافِعٌ: قُلْتُ: سَمْعًا وَطَاعَةً

Bk. *Buhârî*, Muzaraa, 16.

⁴¹¹ Bk. Ebû Yusuf, *Harac*, s. 154; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 279.

⁴¹² Şener, Abdülkadir, *İslam Hukukunda Hibe* (Doçentlik Tezi), Ankara, 1984, s. 34.

menkul ve gayr-i menkul malların teşkil ettiği vakıflar sahih vakıflardır. Devlete ait arazinin ana mülkiyeti devlette kalması şartıyla devlet başkanı tarafından gelirlerinin hazinede hakkı olan bir hizmete tahsisi anlamında olanlara da gayr-i sahih / irsâdî / tahsisat kabilinden vakıflar denilir. Bu anlamda devlet eğitim, sağlık ve sosyal emniyet hizmetleri gibi bazı kamu hizmetlerini finanse etmek için devlete ait arazilerin gelirini vakıf adıyla tahsis edebilir ki bunlar mîrî arazi hükümlerine tâbidir. Vakfedenin yazılı belgesine “vakfiye” denir ki burada kayıtlı olan şartlara zaruri bir durum olmadıkça tabi olunması gerektiğini “vâkıfın şartı, şâriin nassı gibidir” ilkesi dile getirir. Kamu malı kabul edildiği için satılması, hibe edilmesi, mülk edinilmesi caiz değildir. Vakıf malları başkası tarafından işletilecek veya kiraya verilecekse vakfiyedeki şartına uygun olarak rayiç bedel ile yapılabilir.⁴¹³

Vakıf kültürünün oluşmasında ise âyet⁴¹⁴ ve hadislerin yönlendirmesi bulunmaktadır. Rasulullah (s.a.s.) Âdemoğlunun vefatıyla üç konunun haricinde amel defterlerinin kapatılacağı, bunlardan birinin de yeryüzünde sürekli kendisine sadaka sevabı kazandıracak kalıcı bir hizmet olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁵ Medine’de bazı arazileri, Fedek ve Hayber paylarını Müslümanların istifadesine sadaka olarak vakfetmiştir.⁴¹⁶ Allah Rasulü’nün (s.a.s.) mirası, beyaz katırı, silâhı ve sadaka olarak vakfettiği arazilerdi.⁴¹⁷ Allah Rasulü’nün (s.a.s.) Neccaroğulları’ndan Mescid için alınan arsanın bedeli söz konusu olunca, onların bu yeri Allah ve Rasulü (devlete, kamu hizmetine) vakfetmeleri de bunun bir örneğidir.⁴¹⁸ Hz. Ömer (r.a.) (v. 23 / 644), Hayber’de bir araziye sahip olunca Hz. Peygamber’e (s.a.s.) bu değerli arazi için nasıl bir tasarrufta bulunması gerektiğini danıştı. O da “Aslını tut ve sadaka olarak bağışla” tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) satılmaması, hibe edilmemesi ve miras olarak

⁴¹³ Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 42, s. 475-479.

⁴¹⁴ (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) “Allah yolunda infak ediniz” (Bakara 2 / 148), (فَاسْتَنْفِقُوا الْحَيَاتِ) “Allah (مَنْ أَلَدَّيْنِ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ) (Bakara 2 / 195), “Allah yolunda mallarını infak edenler, tıpkı bir buğday danesi gibidir ki yedi başak vermiş ve her bir başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat verir.” (Bakara 2 / 261), (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى) “iyilik ve takvada yardımlaşınız.” (Mâide 5 / 2), (وَيُسَارِعُونَ فِي الْحَيَاتِ) “Hayırlı işlerde yarışsınlar.” (Âlû İmrân 3 / 114).

⁴¹⁵ Müslim, Vaşiyet, 14. (إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ)

⁴¹⁶ فَأَمَّا صَدَقَتُهُ بِالْمَدِينَةِ فَدَفَعَهَا عُمَرُ إِلَى عَلِيٍّ، وَعَبَّاسٍ، وَأَمَّا حَبِيرٌ، وَفَدَكٌ، فَأَمْسَكَهَا عُمَرُ، وَقَالَ: هُمَا صَدَقَتُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَتَا لِحَقِيقَةِ الْبَيْتِ تَعْرُودُ (Bk. Buhârî, Veşâyâ, 1; Müslim, Cihâd, 51-55. (وَتَوَالِيهِ، وَأَمْرُهَا إِلَى مَنْ وَلِيَ الْأَمْرَ، قَالَ: فَهُمَا عَلَى ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ

⁴¹⁷ Buhârî, Veşâyâ, (مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ مَوْتِهِ دِهْمًا وَلَا دِينَارًا وَلَا عَبْدًا وَلَا أَمَةً وَلَا شَيْئًا، إِلَّا بَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ، وَسِلَاحَهُ وَأَرْضًا جَعَلَهَا صَدَقَةً) 1.

⁴¹⁸ (لَا وَاللَّهِ لَا نَطْلُبُ نَحْنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ) Buhârî, Veşâyâ, 30; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned, III, 558, H.no: 2198.

birakılmaması şartıyla fakirlere, akrabalara, esaret altında bulunan kölelere, Allah yolunda hizmette bulunanlara, misafirlere, yolda kalmışlara ve vakıf idaresi ve işini üstlenenlere vakfetmiştir.⁴¹⁹ Hz. Osman (r.a.) (v. 35 / 656) Medine'de Rûme kuyusunu satın alarak suyundan istifade edilmesi için vakfetmesi de vakfın en güzel örneklerinden biridir.⁴²⁰ Hz. Ali'nin (r.a.) (v. 40 / 660) Yenbû'daki arazisini ve suyunu vakfetmiştir.⁴²¹ Diğer sahabe de evlerini, arsalarını vakıf olarak bağışlamışlardır. Hâlid b. Velîd (r.a.) (v. 21 / 642) zırhlarını ve diğer savaş (atı, devesi, oku, yayı ve kılıcı gibi) teçhizatını vakfetmiştir.⁴²² Hayır sahipleri tarafından inşa edilen ibadethaneden misafirhanelere kadar her türlü hayır hizmeti vakfedilip aynı ile intifa edilen ve kamu mallarının bütün unsurlarını taşıyan vakıf malları da bu örneklerdendir.⁴²³

Vakıf kurumu zaman içinde teşekkül etmiş ve İslam âleminin medeni şehirlerini hayır kurumlarıyla donatmış, bu kurumların gelişmesi sonucu ortaya çıkan ve bu şehirleşme ve kamu hizmetleri mekanizması olan imaret / hayrat adı verilen müesseseler vakfın amacının en mükemmel tezahürü olmuştur. Vakıf eserlerinin en güzel örnekleri bir arada bütünleşerek İslam şehirlerine görünüm, estetik, tarihi ve turistik güzellik açısından mührünü vurmuştur. Hayratın sürebilmesi için düzenli biçimde işlemlerini sağlayan tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarına ihtiyaç duyacaktır. Akar / akarlar, kurumun ekonomik gücünü ve vasıtasını, hayır / hayrat ise vakfın kamu hizmeti sunan bölümünü ve kuruma hayatîyet kazandıran hukukî işlemini ifade ediyordu. İstanbul tam bir hayrat külliyelerinden müteşekkil bir şehirdir. Gayr-i menkul malların alım satımı ve kiralanması ekonomiye destek veriyordu. Fakat ekonominin taşınmaz mal varlıkları olan tek sektöre dayalı olması yöneticilerin ekonomik dalgalanmalara duyarlı olmasını gerekli kılıyordu. Vakfın en değerlisi Medine'deki Rûme kuyusunda olduğu gibi insanların en çok ihtiyaç duyduğu alanlarda yapılanıdır. Bu ihtiyaçlar da şehirden şehre,

⁴¹⁹ أَصَابَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَرْضًا، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَصَبْتُ أَرْضًا لَمْ أَصِبْ مَالًا قَطُّ أَنْفَسَ مِنْهُ، فَكَيْفَ تَأْمُرُنِي بِهِ؟ قَالَ: «إِنْ شِئْتَ حَبَسْتَ أَصْلَهَا وَتَصَدَّقْتَ بِهَا»، فَتَصَدَّقَ عُمَرُ أَنَّهُ لَا يُبَاغِ أَصْلُهَا وَلَا يُوهَبُ وَلَا يُورَثُ فِي الْفُقَرَاءِ، وَالْفَرَقِ وَالرِّقَابِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالضَّيْفِ وَابْنِ السَّبِيلِ، لَا جُنَاحَ عَلَيَّ مَنْ وَلِيَهَا أَنْ (يَأْكُلَ مِنْهَا بِالْمَعْرُوفِ، أَوْ يُطْعِمَ صَدِيقًا غَيْرَ مُتَمَوِّلٍ فِيهِ) Buhârî, Veşâyâ, 22, 28-29.

⁴²⁰ Buhârî, *Ashâbü'n-nebî*, 7; Tirmizî, *Menâkıb*, 18 (Bu rivayette Mescid-i Nebî'nin arsa bedelinin ödenmesinde, Tebuk için hazırlanan Zorluk ordusunun teçhizinde de Hz. Osman'ın katkısının olduğu belirtilmektedir).

⁴²¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 160-161.

⁴²² Buhârî, *Zekât*, 49; (وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَطْلُمُونَ خَالِدًا، قَدْ اخْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ وَأَعْتَدَهُ / وَأَعْتَادَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) Müslim, *Zekât*, 11.

⁴²³ Akgündüz, *Vakıf*, s. 209.

ülkeden ülkeye ve çağın şartlarına göre değişebilir. Toplumun ve devletin ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirme hedefi ile hizmet eden bu vakıflar sayesinde din, hukuk, tıp ve astronomi gibi ilimlerin öğretildiği medreseler, ilmî, idarî ve malî muhtariyete sahip birer müessese haline gelmiştir. Günümüzde belediyelerin yaptığı sokak aydınlatması, hamamlar, su şebekeleri, su kuyuları, çeşme ve sebiller, çevre temizliği ve düzenlemeleri, park, bahçeler açılması, kulluk mahalli denilen dinlenme parkurları gibi hizmetler İslam şehirlerinde hep vakıflar yoluyla yapılıyordu. Şehirlerarası ulaşım için gerekli olan ve tacir ve hacıların seyahat imkânlarını kolaylaştırmak, yol güvenliğini temin etmek, onları barındırarak doyurmak amacı yol, köprü, deniz fenerleri, kaleler, han ve kervansarayların inşası da vakıflar marifetiyle yapılmıştır. Buralarda her sınıftan ve dinden insanlara yiyecek, giyecek sağlandığı gibi hayvanların da su ve yem ihtiyaçları karşılanmıştır.⁴²⁴

Özelleştirmeye alternatif olarak vakıf müessesesinin ele alınmasının daha doğru bir yaklaşım olduğunu belirtenler de vardır. Vakıf müessesesi, özel mülk gibi işletilebilmesi, sosyal yararlarının fazla olması ve Osmanlı Devletinde çok önemli görevler üstlenmesi açısından alternatif bir model olarak kullanılmıştır. Özel kesimin genellikle kâr amacıyla çalıştığı ve kamu menfaati ve sosyal faydanın ön plana çıkmadığı için, özelleştirme faaliyetlerinde bazı olumsuzluklar meydana gelmiştir. Vakıfların kâr amacı gütmemeleri, sosyal vatandaşlık ve eşitlik prensipleri çerçevesinde, özel toplum kuruluşlarınca yönetilmeleri; bu tesislerin şahıslar tarafından sosyal faydayı esas alarak toplumun yararına vakfedilmesi özelleştirmenin bir alternatifi olabileceğini gösterir.⁴²⁵

Osmanlı dönemindeki vakıflar talim-terbiye, sıhhiye, bayındırlık ve içtimai faaliyetlere yönelik çalışmalarına bakıldığında, piyasaları da ıslah edebilecek özelliklerinin de olması sebebiyle vakıf uygulamalarının özelleştirme uygulamasının alternatifi olabilir. Asıl devlet hizmetlerinin dışındaki hizmetler, vakıf faaliyetleri ile daha faydalı bir şekilde icra ediliyor ve içtimai hayatına tanzim edici, bütünleyici, geliştirici ve teşvik edici rehberlikler yapıyordu. Vakıflar sosyal yardımların ve kamu menfaatinin ön planda olduğu, kâr amacı gütmeyen ve ekseriyetle kişiler tarafından idare edilmiş birimlerdir.⁴²⁶

⁴²⁴ Yediylıdız, Bahaeddin, “*Vakıf*”, TDV İslam Ansiklopedisi, 42/479 vd.

⁴²⁵ Altun, Nurullah, Yayla, Yunus Emre, *Özelleştirmeye Karşı Alternatif Yaklaşımlar*, s. 1149, 1167.

⁴²⁶ Altun, Nurullah, Yayla, Yunus Emre, *Özelleştirmeye Karşı Alternatif Yaklaşımlar*, s. 1151.

IV-KAMU YARARI, MUBAHİN SINIRLANDIRILMASI VE DEVLET BAŞKANIN ROLÜ

İslam Hukukunda özelleştirme konusunda kamu yararı, mubaha getirilen sınırlandırılmalar, Hz. Peygamber'in tasarrufları ile imamet / devlet başkanı vasfı ile yaptığı uygulamalar önemlidir. Hz. Peygamber'in icra ettiği birtakım tasarruflara geçmeden önce kamu yararı ve mubahın sınırlandırılması konusuna temas etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

A-Kamu Yararı

İslam dini ibadetleri emrettiği ayetlerin son cümlesinde “*umulur ki takva sahibi olursunuz*”⁴²⁷ diyerek insanları sorumluluk bilincine yönlendirmiştir. Kalbin sağlam ve düzgün olması, iyi niyetin, samimiyetin, ihlâsın çok iyi olmasını talep ederek tüm muamelelerin hukuki alt yapısını da inşa etmiştir. Hakkın, hukukun, hakkaniyetin, eşitliğin, adaletin, kul hakkına riayetin, diğerkâmlığın, başkalarının hakkını gözetmenin ne kadar önemli prensipler olduğunu ifade etmiştir. Toplumun temelinde insan vardır ki onun mutluluğu toplumun huzuru anlamına gelir. Toplumun hak ve hukuku da ne kadar korunursa insan da huzurlu bir hayat sürmüş olur. Bu yüzden kamu yararının gözetilmesi prensibi en temel esaslardan biridir. Kamunun menfaat ve ihtiyaçları kişilerinki ile çakıştığında insanlardan kamu yararına göre davranmaları beklenir. Örnek verecek olursak devlet, kamu hizmetinin hayata geçirilebilmesi nedeniyle planladığı devlet hastaneleri, okullar ve camiler gibi toplumun ihtiyaç duyduğu binaları yapabilmek için özel mülkiyete ait olan yerleri istimlak edebilir. Böyle bir durumda devlet, özel mülk sahibi kişilerin hakkını korumak adına rayiç bedellerini ödeyerek hem onların hakkını korumuş hem de kamunun menfaatini gözetmiş olur.

Maslahat, şer‘î hükümlerin muhtevasında olan yahut aklın ve tecrübenin gösterdiği istikamette ahenk içinde olan faydalar bütünüdür. Ruhen, bedenlen, kişisel veya toplumsal dünyaya ve âhirete yönelik yararların teminini ve zararların da ortadan kaldırılmasını belirten bir terimdir. Sevâd arazilerin paylaşımı sırasında Hz. Ömer'in muhalifleri ikna için söylediği sözlerde maslahat ve kamu menfaati⁴²⁸ göze çarpar.

⁴²⁷ (لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) Bk. Bakara 2 / 21, 63, 179, 183; En‘âm 6 / 153; A‘râf 7 / 171.

⁴²⁸ Ebû Yûsuf bunu (عُمُومُ النَّفْعِ) “umûmü’n-nef” olarak zikreder. Bk. *el-Harâc*, s. 38.

Hârizmî (v. 387 / 997) istislâh (الاستصلاح) için (لما فيه من الصلاح العامة) “kamunun salahını içerdği için” diyerek “kamu faydası” manasını öne alır.⁴²⁹ Kamu yararı, farklı kişi ve toplulukların faydası arasında bir denge kurarak çoğunluğun çıkarlarını tercih etmeyi gerekli kılar. Kişisel menfaatlardan farklı, onun üstünde veya dışında bir yararı / çıkarı belirtmesidir.⁴³⁰ “Raiyye yani tebe’a (toplum) üzerine tasarruf maslahata menuttur” kuralı, idarecilerin faaliyetlerinde kamu faydasına yani maslahata uygun hareket etmeleri gerektiğini vurgular.⁴³¹ Devlet başkanı, “nâsa erfak ve asrın maslahatına evfak” yani toplumun ihtiyaçlarını giderecek en yakın yol ve çağın maslahatına / şartlarına en uygun bulduğu mevcut icthadlardan birini tercih ederek kanun haline getirilmesini ve uygulanmasını emrettiği zaman, bu emre uyulur ve tercih edilen icthâdî görüş herkesi bağlar.⁴³² Dinin, canın, aklın ve neslin muhafazası için nasıl gerekli tedbirler alınıyorsa hem özel hem de kamu mallarının korunması için tedbirler alınmış ve bu görev de öncelikli olarak devlet başkanına verilmiştir.

İslam Hukukunun gayesi; İslam ümmetinin maslahatlarını temin etmek ve bu maslahatların belirlenmesindeki temel prensipleri ortaya koymaktır. Bu ana ilkeler ve kamu yararına ortaya atılan genel maslahatlar, ideal bir devlet ve örnek alınması gereken bir toplum kurabilmek için konulmuştur. İslam Hukuku, adaleti yeryüzüne hâkim kılmak, zulmü ve zulmeti ortadan kaldırmak, kamu yararını gözetmek, zorluk göstermeksizin kolaylaştırmak, güçlük çıkarmamak ve zaruretli göz önünde bulundurmak suretiyle en esnek ve en ıslahatçı özellikleriyle canlılığını korumaktır. Bu ise vahye dayalı Kur’an ve sünnet kaynağı ile mümkün olmaktadır.

B-Mubahın Sınırlandırılması

İnsanlara ve diğer canlılara hatta çevremize zarar vermekten kaçınma, varsa bir zarar bunun en güzel yollarla izale edilmesi, Şâri’in maksatlarının gözetilmesi, kötülüğe

⁴²⁹ Hârizmî, Muhammed b. Ahmed b. Yusuf (v. 387 / 997), *Mefâtihu’l-‘ulûm*, Thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru’l-kütübi’l-Arabî, İkinci Baskı, yy., ts., s. 23.

⁴³⁰ Dönmez, İbrahim Kafi, “Maslahat”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXVIII, 79, 80, 91.

⁴³¹ (تَصَرُّفُ الْإِمَامِ عَلَى الرَّعِيَّةِ مُنَوَّطٌ بِالْمَصْلَحَةِ) Bk. Mecelle, md. 58; Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdullah (v. 794 / 1392); *el-Mensûr fî’l-kavâidi’l-fikhiyye*, Vezâratü’l-evkâfi’l-Kuveytiyye, 1985, I, 309; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fî kavâide ve furûi’ş-Şâfiyye*, Beyrut, 1983, s. 121; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nazâir*, s. 104-105. Cerhezî, Abdullah b. Süleyman ez-Zebîdî (v. 1201 / 1787), *Kitabü’l-Mevâhibi’s-seniyye alâ şerhi’l-Fevâidi’l-behiyye* (Suyûtî’nin *Eşbâh*’ı ile); Dâru’l-fikr, Beyrut, t.s., s. 184; Zerkâ, Ahmed b. Muhammed (v. 1357 / 1938), *Şerhu’l-Kavâidi’l-fikhiyye* (müellifin oğlu Mustafa Ahmed ez-Zerkâ’nın kalemiyle), 2. baskı, Dimaşk, 1989, s. 309.

⁴³² (أَنَّ رَأْيَهُ بِالثَّلَاثِ أَزْفَقُ وَلِمَصْلَحَةِ الْعَصْرِ أَوْفَى) Bk. Mecelle, md. 1801; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, I, 178.

giden kapıların kapanması İslam'ın güzel ilkeleridir. Gayr-i meşru neticelere neden olan mubah fillerin men edilmesi, hakkın kötü amaçlara yönelik kullanılmasının önlenmesi ve örfe muteber olması gibi esaslar insanlara huzur verecek prensiplerdir. Zamanın şart ve icabına uygun hareket edebilme, şeriata mutabık siyasi davranış (siyaset-i şer'iyye) ilkelerinden yola çıkarak kamuya ait malların eşit ve adil dağıtımını devletin en önemli vazifelerindendir. Kamu otoritesinin kamu menfaatlerini gözetmesi, çevreden gelebilecek her türlü yıkıcı ve zararlı tesirlerden koruması, yeri geldiğinde mubah sayılan şeyleri sınırlandırabilmesi “takyîdü'l-mubâh” devletin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. “Devlet başkanının, hakkında cüz'î bir delil bulunmasa da uygun gördüğü bir gerekçe (siyaset-i şer'iyye) sebebiyle bir konuda kamu menfaati ve maslahata uygun tasarrufta bulunarak mubaha bile sınırlandırma koyabilir.”⁴³³ Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ndeki (1917): “*Umûr-i câizede veliyyü'l-emr'in salâhiyeti kaidesi müsellemtandır. Yani mubah işlerde devlet başkanının tasarruf yetkisini haiz olması herkesin kabullendiği bir durumdur*” kuralı bunu ifade eder. Mubah fiiller aslında “esas hak ve hürriyetler” kapsamında yer almaktadır.⁴³⁴ Bu hakları kullanırken doğru niyet, samimiyet ve dürüst davranma ilkeleri gerekir. Başkalarına zarar vermedikçe bir insan, şariat koyucunun ve kanunların verdiği bir hakta, maslahatına uygun bir şekilde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir.⁴³⁵ Hukukta “Mubahtan yararlanmak, yalnızca diğerlerine zarar vermediği zaman câizdir,”⁴³⁶ “Mubah işler hiç kimseye eziyet ve zarar vermeme şartıyla câizdir”⁴³⁷ gibi fikhî kaideler vardır. Bunlar mubah olan fiil ve davranışların (hakların) kullanılmasında esas olanın meşru olma maksadına uygun olarak başkalarının hak ve hukukunu ihlâl etmeden, haklarını çiğnemediği icra edilmesini önerir. En önemlisi de birçok kişiyi ilgilendiren kamuya eza ve eziyet vermeden, dürüstlük, samimiyet ve hüsn-i niyet çerçevesinde ifa edilmesini gerekli kılar.⁴³⁸

⁴³³ Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 118; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, (Kitâbü'l-Hudûd / fi'l-keîâm ale's-siyâse), VI, 20-21, 126-127.

⁴³⁴ Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye kullanılması*, İstanbul, 1997, s. 81.

⁴³⁵ Bk. Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ (v. 790 / 1388), *el-Muvâfakât fî usûli's-şeriâ*, nşr. / tlk. Abdullah Dîraz, Dâru'l-marife, t.y., Beyrut, 1975, II, 188.

⁴³⁶ (إِنَّ الْإِثْمَانَ بِالْمَبَاحِ لَا يَجُوزُ إِلَّا إِذَا كَانَ لَا يَضُرُّ بِالْعَامَّةِ (لَمَّا يَجُوزُ إِذَا لَمْ يَضُرَّ بِأَحَدٍ) كَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالْهَوَاءِ) Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 39; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VIII, 242; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, X, 13.

⁴³⁷ (الأفعال المباحة إنما تجوز بشرط عدم إيذاء أحد) Ğazzî, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed, *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Beyrut, 2003, (Kâide, 521), I, 223.

⁴³⁸ Bk. Merġînânî, *el-Hidâye*, IV, 194, 195; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 519; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, VII, 186. Ayrıca bk. Yılmaz, İbrahim, *İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırmaya Yönelik*

Hadislerde zikredilen mubah mallar için siyaset-i şer'îye gereğince kamu yararına ve başkalarının hak ve hukukuna saygı adına gerektiğinde sınırlama, askıya alma, durdurma ve engel olma yetki ve salahiyeti devlet başkanına verilmiştir. Sultanın, Allah'ın bu dünyadaki gölgesi⁴³⁹ olması hasebiyle Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yarattığı kullarının / kamunun hakkını koruma vazifesi vardır.

C-Rasulullah'ın Devlet Başkanı Sıfatı İle Tasarrufları

Allah Rasulü'nün (a.s.) asli vazifesi Cebrail vasıtası ile kendisine indirilen vahyi insanlara tebliğ ve teybindir. Fakat konumu ve yaşadığı şartlar aynı zamanda topluma önderlik yapmasını gerektirmiştir.⁴⁴⁰ Bu yüzden vazifesi gereğince bazı tasarruflarda bulunmuştur.⁴⁴¹ Rasulullah'a devlet kurup başkanlık etme gibi bir görevin verildiğine dair net bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Medine-i Münevvere'de ensâr, muhacirin ve Yahudilerle bir anayasa hazırlayarak onları yönettiği de bilinen bir hakikattir.⁴⁴²

Allah Rasulü'nün (s.a.s.) tasarrufları hukuki açıdan fetva, imâmet (devlet başkanı), kazâ tasarrufları, şeklinde değerlendirilmiştir. Karâfi (v. 684 / 1285) der ki: “Devlet başkanı, tebaanın genel idaresi, maslahatların belirlenmesi, mefsedetın bertaraf edilmesi, suçluların kontrol edilmesi, asilerin katli, halkın iskânı gibi hususların kendisine havale edildiği kişidir.”⁴⁴³ Karâfi, ganimetlerin taksimi, hazine mallarının maslahata uygun kullanımı, şehir idarecileri ve hâkimlerin ataması, Müslüman olmayanlarla anlaşmaların yapılması gibi görevlerinin olduğunu söyler. Ayrıca, cezaların infazı, savaş kararlarının alınması, ordunun teçhizat ve hazırlanması, tertibi, sevk ve idaresi, savaş stratejileri, isyancıların ve teröristlerin engellenmesi de vazifeleri arasındadır. Yine arazi, toprak, maden ve su gibi tabii kaynakların iktâ, özel kişi veya şirketlere işletmeleri için verilmesi devlet başkanının yetkisinde olduğunu belirtir. Bir önceki başkanın yaptığını ardından gelen idareci, şartlar gereği kamu menfaatini dikkate alarak değiştirebilir. İdari

Tasarruflarının İctihad Teorisindeki Yeri, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 35, 2020, s. 165-166.

⁴³⁹ (إِنَّ السُّلْطَانَ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ) İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 77, H.no: 32; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 475, H.no: 6984.

⁴⁴⁰ Dönmez, İbrahim Kâfi, “Muhammed”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXX, 444.

⁴⁴¹ Şimşek, Murat; *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, Ankara, 2010, s. 284.

⁴⁴² Bk. Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 99-102.

⁴⁴³ Karâfi, *el-İhkâm*, s. 105.

görev icra edenler, İslam'ın maksatları ve sabiteleri mucibince kendi döneminin ahval ve şartlarına göre hükmeder.⁴⁴⁴

Dihlevî (v. 1176 / 1762) ve Şeltût (v. 1963) Hz. Peygamber'in imâmet tasarrufuna dayalı uygulamalarının, kendi dönemine ait belli sebebe dayalı maslahatlara uygun olduğu için bağlayıcı olmadığını belirtirler.⁴⁴⁵ Fethedilen arazilerin bir kısmının mücahitler arasında dağıtılması, arazisi olmayanlara bir takım iktâlarda bulunulması, üretime katkı amacıyla mevat arazilerin ihyaa teşvik edilmesi, arazilerde ortaklık kurulması⁴⁴⁶ gibi teşviklerde bulunulması, adaletli bir iktisâdî sistemin kurulduğunu gösterir. Hayber'in fethi sonrası Allah Rasulü devlet başkanı sıfatı ile Yahudileri sürmemiş, onları vasıflı yabancı işçi olarak çalıştırarak fatihleri de işveren yapması, istihdam sorununu çözmeye yönelik uygulamalardandır.⁴⁴⁷

Hz. Peygamber, devlet başkanı sıfatı ile ganimet ve arazileri Müslümanların maslahatlarına göre değerlendirmiştir. Bu yüzden Hz. Ömer (v. 23 / 644) de, kendi halifeliği döneminin şartları gereğince, Allah Rasulü'nün ortak yaptığı Yahudileri Hayber arazilerinden çıkarıp hisse sahiplerine dağıtması imamet vasfı ile yapılanların değişebileceğini göstermektedir. Sevâd arazilerini fey hükmünde görerek, gazilere dağıtmaması da bu cümledendir.⁴⁴⁸

Bir yönetici olarak Hz. Peygamber'in Ebyaz b. Hammâl el-Müzenî'ye iktâ ettiği arazi herkesin ortak olduğu suya benzetildiği ve tuz ihtiyacını karşılandığı bir yer olduğunun hatırlatılması üzerine araziye geri almıştır.⁴⁴⁹ Bu da gösteriyor ki devlet başkanı maslahat ve mefsedet durumlarını dikkate alarak verdiği karardan vazgeçebildiğini gösterir. Bilâl b. el-Hâris'e (v. 60 / 680) iktâ olarak verdiği ve içinde altın madenleri de bulunan Akîk vadisinin Kabel'e⁴⁵⁰ ait geniş arazinin tamamını işletemediği gerekçesiyle Hz. Ömer'in (v. 23 / 644), halifeliği döneminde bir yönetici olarak kamu yararını (maslahat) gözeterek bir kısmını geri alıp Müslümanlara taksim

⁴⁴⁴ Karâfi, *el-İhkâm*, s. 108-109; *el-Furûk*, I, 221-222.

⁴⁴⁵ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, Beyrut, 2001, I, 240-241; Şeltût, *el-İslâm Akîde ve Şerî'a*, s. 520-522; Şimşek, Murat; *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s. 291.

⁴⁴⁶ Buhârî, "Menâkıb", 31-33; "Şurû", 5.

⁴⁴⁷ Kallek, *Yönetim-Piyasa*, s. 108-109, 135-136, 218; Şimşek, Murat; *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s. 325.

⁴⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, III-IV, 302-303; Sadruşşehîd, Hüsamüddîn b. Maze, *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (thk. Salah Avvâd el-Kubeysî), Beyrut, 2006, s. 409-410.

⁴⁴⁹ Tirmîzî, *Ahkâm*, 39, H.no: 1380.

⁴⁵⁰ Mâlik, *Zekât*, 8.

etmiştir.⁴⁵¹ Bu iktâ‘ uygulaması örnekleri Hz. Peygamberin devlet başkanı sıfatı ile arazi gibi mülkiyetler üzerinde yetki, hak ve salahiyetini ortaya koymaktadır.

Allah Rasulü’nün (s.a.s) “Ölü (mevât) bir araziye ihyâ eden kimse ona mâlik olur”⁴⁵² hadisi konusunda İmam Ebû Hanîfe (v. 150 / 767), bu uygulamanın bir imâmet tasarrufu olduğunu, devlet başkanının izninin şart olduğunu söylemiştir. Fakat, İmam Şâfiî (v. 204 / 820) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855) ise tebliğ ve fetvâ tasarrufu olduğunu belirterek devlet başkanının iznine gerek olmadığını söylerler. İmam Mâlik (v. 179 / 795), yerleşim merkezine yakın olan yerlerin ihyâında idarecilerin iznine ihtiyaç duyulduğunu belirtir.⁴⁵³ Karâfi (v. 684 / 1285) fetva ve tebliğ tasarrufu görüşünü tercih etmiştir.⁴⁵⁴

Sahih-i Müslim’deki bir konu başlığı şöyledir: “Dünya hayatına yönelik kendi re’yine ait olanların dışında, şer’î bir hüküm olarak Rasulullah’ın (s.a.s) söylediklerine sınıksız sarılmak vaciptir.” (بَابُ وَجُوبِ امْتِثَالِ مَا قَالَهُ شَرْعًا، دُونَ مَا ذَكَرَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَعَاشِ الدُّنْيَا، عَلَى) (سَبِيلِ الرَّأْيِ) Bu başlık altında hurma tozlanmasına ait üç rivayete⁴⁵⁵ yer vermiş ve sırasıyla efendimizin şu hadislerini zikretmiştir:

فَإِنِّي إِذَا ظَنَنْتُ ظَنًّا، فَلَا تُؤَاخِذُونِي بِالظَّنِّ، وَلَكِنْ إِذَا حَدَّثْتُكُمْ عَنْ اللَّهِ شَيْئًا، فَخُذُوا بِهِ، فَإِنِّي لَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

“Hurma tozlandırması konusunda ben kendi zan ve kanaatime göre davrandım. Fakat ben size Allah’tan bir şey anlatırsam onu alınız. Çünkü ben Allah adına size yalan bir söz asla aktarmam.”⁴⁵⁶

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ دِينِكُمْ فَخُذُوا بِهِ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ رَأْيِي، فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ

“Ben bir insanım. Dininiz hakkında size bir şeyi emretmişsem onu alın. Fakat kendi görüşüme ait olan bir şeyi emredersem, neticede ben bir beşerim.”⁴⁵⁷

⁴⁵¹ Ebû Ubeyd, *el-Envâl*, s. 367-368.

⁴⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 307, 320; *Buhârî*, Ahkâm, 20.

⁴⁵³ Karâfi, *Envâru’l-burûk fî envâi’l-furûk*, I, 207-208; III, 8, 19; *el-İhkâm* s. 111 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’ad*, III, 430.

⁴⁵⁴ Karâfi, *Envâru’l-burûk fî envâi’l-furûk*, I, 207-208; III, 8, 19; Karadâvî, Yûsuf (v. 2022), *Şeriatü’l-İslâm “İslâm Hukuku-Evrensellik, Süreklilik-”* (trc: Yûsuf Işıcık-Ahmed Yaman), İstanbul, 1997, s. 187-188.

⁴⁵⁵ *Müslim*, Fezâil, 139-141.

⁴⁵⁶ *Müslim*, Fezâil, 139.

⁴⁵⁷ *Müslim*, Fezâil, 140.

“Siz dünyalık işlerinize benden daha iyi bilirsiniz.”⁴⁵⁸

İmam Tahâvî (v. 321 / 933) bu konudaki görüşünü şöyle beyan eder: Rasulullah’a (s.a.s.) hurma tozlanması ile ilgili bir vahiy gelmemiştir, sadece zannınca kanaatini bildirmiştir. Çünkü kendisi ve beraberinde hicret eden sahabe Mekkeli idi ve Mekke’de hurma ziraatı yapılmıyordu. Medinelilerde ise konu ile ilgili bir tecrübe hâsıl olmuştu.⁴⁵⁹ Bu rivayetler Rasulullah’ın dünyalık işler olan tarım, ziraat, hayvancılık, savaş stratejileri gibi tecrübeye dayalı olan iş ve işlemlerde “her bilen üzerinde daha iyi bilen biri mutlaka vardır”⁴⁶⁰ “bilmiyorsanız bir bilen uzmana danışın”⁴⁶¹ ilkelerinden hareketle ahabına gerektiğinde danışmasının elzem olduğunu göstermek istemiştir. Dünya işlerinde küllî kâideler, maslahat, mesâlih-i mürsele, istihsan, örf siyaset-i şer’iyye, şûra / istişare, tercih kuralları ve bilirkişinin görüşleri önemlidir. Mevât arazilerin ihyâ ve iktâ gibi konular da bu dünya işleri kapsamına girdiği için bu konudaki yetki, istişareleri neticesinde karar verecek olan devlet başkanına bırakılmasının daha uygun bir yol olacağı anlaşılmaktadır.

Devlet başkanı nassın olduğu konularda, nassın maslahat, örf, zaman, sebep, hal-durum, bir kötülüğü engelleme gibi şarta bağlı olduğunda siyaset-i şer’iyyeye göre karar verip uygulamıştır. Nass bulunmayan konularda da yine maslahatı dikkate alarak siyaset-i şer’iyyeye göre davranmıştır. İslam ekonomik doktrininin, tam ve kesin olarak İslam tarafından doldurulan kısmında bir değişiklik yapılmaz. Takdire bırakılan kısımlarını ise İslam ekonomisinin genel amaçları ve her zaman geçerli olan gerçeklerine göre devlet başkanlarına bırakmıştır. Peygamberimiz bu türden meseleleri genel maslahatlar ışığında bir peygamber olarak değil, devlet başkanı vasfı ile ifa etmiştir.⁴⁶² Devlet başkanı tüm Müslümanları kuşatacak şekilde kamu hukukunu gözeterek mevât arazilerin ihyâ idaresini üzerine almıştır.⁴⁶³ Bu yetki genel olarak bizzat Allah tarafından tevdi edilmiştir: “Ey inananlar! Allah’a itaat edin. Rasulü’ne ve sizi yönetim yetkisi kendisine verilenlere

⁴⁵⁸ Müslim, Fezâil, 141.

⁴⁵⁹ Tahâvî, Şerhu müşkili’l-âsâr, IV, 423.

⁴⁶⁰ (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ) Yusuf 12 / 76.

⁴⁶¹ (فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) Nahl 16 / 43; Enbiyâ 21 / 7.

⁴⁶² Sadr, Muhammed Bâkır, İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini), I, 398

⁴⁶³ Kal’acı, Muhammed Revvâs, Mevsûatu fıkhi Ömer, s. 33

itaat edin.”⁴⁶⁴ Mubahın sınırlandırılması yetkisini de bu çerçevede kullanmıştır. İhyâü’l-mevat hadisi de siyaset-i şer’iyye kapsamında, iktisadî konularla ilgilidir. Arazilerin ve tabiî kaynakların dağıtılması (iktâ’), âtıl olanların ekonomiye kazandırılması (ihyâ), adalet ve istişare ilkelerine göre davranılarak halkın çalışma, üretim ve başarıya sevk edilmesi, devletin bu görevleri arasında zikredilmiştir.⁴⁶⁵

Özel mülkiyete tabi olmayan bir arazinin, hayvanların otlatılması vb. gerekçelerle kamu menfaatine tahsis edilmesi (himâ) ile ilgili olarak Rasulullah’ın “*Himâ sadece Allah ve Peygamberine aittir*”⁴⁶⁶ sözü de imâmet ve devlet başkanı olarak ortaya koyduğu bir konudur. Himânın ancak kamu menfaati maksadıyla yapılabileceğini gösteren bu hadis, himâlara ihtiyaç olduğu sürece bu niteliğinin kaldırılamayacağı anlamını taşımaktadır. Toplum menfaati ile ilgili bir konuda kamu yararını dikkate alarak ifa edilen bu icraatlar, her dönemin şartları göz önüne alınarak tekrar ele alınabilecek ve değiştirilebilecek hususlardır.

Seleb hadisi olarak bilinen “*Düşmanını savaşta öldüren mücahid, maktulün üzerinden çıkan eşyaya malik olur*”⁴⁶⁷ hadisi de imâmet tasarrufu olarak değerlendirilir.⁴⁶⁸ Ülü’l-emrin müdahalesi ile meydana gelen değişikliklerin ebedî değil, geçici; aslî değil ârizî olacağı, Hz. Ömer’in (v. 23 / 644) uygulamalarının da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.⁴⁶⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751 / 1350), imâmet tasarrufu ile ilgili uygulamaların maslahata ve zamanın şartlarına göre (siyaset-i şer’iyye) değişkenlik gösterebileceğini, bunların sabit hükümler değil, idarecinin tasarrufunda maslahata dayalı bir siyaset olduğunu belirtir.⁴⁷⁰ Şer’î sâbiteler çerçevesinde kalmak, zorlukları ortadan kaldırmak, kolaylaştırma prensibi, adalet gibi önemli ilkeler dikkate alınarak kamunun yararı ve maslahatına uygun olarak, istişare neticesinde re’y ve icthad ile sonraki idareciler de hükmederler. Hz. Peygamber devlet başkanlığı uygulamalarında, dinin, temel ilkelerini koymuştur. Spesifik konularda ahashabın uyarısı ve hatırlatmaları ile kamunun zarar görmemesi için kararını değiştirmiştir.

⁴⁶⁴ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) Nisâ 4 / 59.

⁴⁶⁵ Refik Mısırlî, *Usûlü’l-iktisâdî’l-islâmî*, s. 73-74, 81-84

⁴⁶⁶ *Buhârî*, Cihâd, 146; *Müsâkât*, 12; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 39; *Dâvûdî*, *el-Emvâl*, s. 135-136, 284.

⁴⁶⁷ (مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلْبُهُ) *Mâlik*, Cihâd, 18.

⁴⁶⁸ Şimşek, Murat; *Hz. Peygamber’in İctihad ve Tasarrufları*, s. 63-68.

⁴⁶⁹ Çeker, “Saffet Köse’nin “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış” Başlıklı Makalesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İHAD*, s. 51-54

⁴⁷⁰ Apaydın, Yunus, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XX, 112-113.

Allah Rasulü (s.a.s.) devlet vasfı ile ilgili uygulamalarında genellikle istişare / şûra esasına dayalı olarak kendi görüşünü ve o konudaki ictihadını ortaya koymuştur. Ashabın bazı hatırlatmaları ile de verdiği karardan vazgeçmiştir. Dolayısıyla siyasi, ticari, zirâi, askerî ve sosyal konularda sabit bir idare değil, zaman ve şartların durumuna göre daha esneklik gösteren canlı, aktif bir yönetim sergilediği anlaşılmaktadır.

D-Özelleştirmede Devletin (Devlet Başkanının) Rolü

İslam hukukunda sosyal hayatı tanzim ve tertip etmek için anayasa, kanun vb. oluşturma yetkisi kamu otoritesini en üst düzeyde temsil eden “ülû’l-emr” sıfatı ile devlet başkanına verilmiştir. Devlet başkanı, bu yetkiyi şûrâ meclisinden aldığı bilgi ve görüşlerden ictihad ederek kullanır. Kur'an'da Rasulullah'a (s.a.) *"işlerde onlarla istişare et,"*⁴⁷¹ emri verilmiştir. Müslümanların özellikleri zikredilirken de *"işlerini istişare ile yaparlar"*⁴⁷² denilmiş, yavrularını sütten kesmeye karar vermeden önce ebeveynin aralarında istişare etmeleri gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁷³ Hadis-i şeriflerde de *"Sizden beri kardeşine danışırса o da ona güzelce nasihat ve tavsiyelerde bulunsun."*⁴⁷⁴ *"Danışan pişman olmaz,"*⁴⁷⁵ buyrulmuştur. Devletin yönetimiyle ilgili olarak Kur'an'da şûrânın dışında, emanetlerin ehline verilmesi,⁴⁷⁶ adaletle hüküm verilmesi,⁴⁷⁷ Allah'a, Peygamber'e (devlete) ve Mü'min yöneticiye itaat edilmesi,⁴⁷⁸ tartışmalı konularda Kur'an ve sünnete müracaat edilmesi⁴⁷⁹ emredilmiştir. Devlet başkanı halkın zarûrât-ı hamse diye bilinen din, can, mal, nesil ve akıl gibi her türlü dokunulmazlığına sahip çıkmak ve tüm haklarını korumakla mükelleftir. *"Hepiniz birer çobansınız ve hepiniz tebaanızdan, idareniz altındakilerden sorumlusunuz. Devlet başkanı imam, yönetici bir çobandır ve emri allındaki kişilerden mesuldür,"*⁴⁸⁰ hadisi, bir yöneticinin idaresi altında bulunanlara karşı sorumlu olduğuna, onlara eşit ve adaletli⁴⁸¹ bir şekilde davranması

⁴⁷¹ (وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ) Âlû İmrân 3 / 159.

⁴⁷² (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) Şûrâ, 42 / 38.

⁴⁷³ (إِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا) Bakara, 2 / 233.

⁴⁷⁴ (فَإِذَا اسْتَشَارَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَنْصَحْهُ) Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, II, 646, H.no: 1408.

⁴⁷⁵ (وَلَا تَدِمَ مِنْ اسْتِشَارَةٍ) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsa*t, VI, 365, H.no: 6627.

⁴⁷⁶ Nisâ 4 / 58.

⁴⁷⁷ Nisâ 4 / 58; Nahl 16 / 90.

⁴⁷⁸ Nisâ 4 / 59.

⁴⁷⁹ Nisâ 4 / 59.

⁴⁸⁰ (كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ) Bk. *Buhârî*, Cum'a, 11; İstikraz, 20; Vesaya, 9; Itk, 17, 19; Nikâh, 81, 90; Ahkâm, 1; *Müslim*, İmâre, 20.

⁴⁸¹ Nisâ 4 / 58.

gerektiğine işaret etmektedir. Raiyyenin de bu yükü üstlenen idarecilere yardım etmesi⁴⁸² ve onlara itaat etmesi,⁴⁸³ hainlik etmemesi⁴⁸⁴ gerekmektedir.

Beytülmale ait araziler ve kamu malları da yetim malları gibi kabul edilmiş, yöneticilerin bu mallar üzerindeki tasarrufları da veli ve vasinin yetim malı üzerindeki tasarruflarına benzetilmiştir.⁴⁸⁵ Hz. Ömer bu konuda şunları söylemiştir: “Ben Müslümanların mallarını kendi açımdan yetim malı konumunda görüyorum.”⁴⁸⁶ “Ben Allah’ın malını yetim malı konumunda değerlendiriyorum. İhtiyaç duymadığım zaman iffetle yaklaşıyorum, o mala ihtiyaç duyduğum zaman da örfe uygun olarak yerim (halkıma da yediririm,) elim bolarınca da borcumu öderim,” demiştir.⁴⁸⁷ Bazı hadislerde ise sahipsiz kişilerinin sahibinin devlet olduğu ifade edilmiştir: “Kendisinin hiçbir velisi olmayan kişilerin destekçisi devlettir.”⁴⁸⁸ “Mü’minlerin işlerini ve mükellefiyetini uhdesine alıp onların refah ve mutluluğu için çalışmayan idareciler cennete giremezler.”⁴⁸⁹ Yetimin malı nasıl titizlikle korunması, haksız ve gereksiz yere yaklaşılmaması ve yetimin malının yenilmemesi emredilmişse kamunun malları da gereği gibi korunmalıdır ve bu vazife de devlet başkanına verilmiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸² Âlû İmrân 3 / 160; A'râf 7 / 157; Enfâl 8 / 72, 74; Tevbe 9 / 40; Hüd 11 / 30, 63; Kehf 18 / 43; Rûm 30/47; Muhammed 47 / 7; Hadid 57 / 25; Haşr 59 / 8.

⁴⁸³ Âlû İmrân 3 / 32, 132; Nisa, 4 / 13, 59, 69; Nûr 24 / 52; Ahzâb 33 / 71; Feth 48 / 17.

⁴⁸⁴ Enfâl 8 / 27.

⁴⁸⁵ (لَا تَنْظُرْ فِي مَالِ الْمُسْلِمِينَ كَنْظَرَهِ فِي مَالِ الْيَتِيمِ فَلَا يَجُوزُ لَهُ بَيْعُ عَقَارِهِ إِلَّا بِضُرُورَةٍ عَدَمِ وُجُودِ مَا يُغْفِقُهُ سِوَاهُ) Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 114; Ayrıca bk. *Mecelle* md. 356; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, VIII, 458 (لَا تَنْظُرْ فِي مَالِ الْمُسْلِمِينَ كَنْظَرَ الْوَلِيِّ فِي مَالِ الْيَتِيمِ); Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, VI, 294; Belâtunusî, *Tahrirü'l-makâl*, s. 140-144.

⁴⁸⁶ (عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: " إِنِّي مُنْسِكٌ بِخَلَائِقِمْ قُرَيْشٍ، إِنِّي أَنْزَلْتُ مَالَ اللَّهِ / مَالِ الْمُسْلِمِينَ مَتَى يَمْتَرِلَهُ مَالِ الْيَتِيمِ) İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, II, 701; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 575, H.no: 13012; IX, 230, H.no: 18382; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 205.

⁴⁸⁷ (إِنِّي أَنْزَلْتُ نَفْسِي مِنْ مَالِ اللَّهِ تَعَالَى يَمْتَرِلَهُ مَالِ الْيَتِيمِ: إِنْ اسْتَعْنَيْتُ اسْتَعْفَقْتُ وَإِنْ افْتَقَرْتُ أَكَلْتُ بِالْمَعْرُوفِ، فَإِذَا أُيسِرْتُ فَصَيْتُ) Mâlik, *Muvatta*, (İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti, Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced*'i ile birlikte), thk. Takıyyüddin en-Nedvî, 4. baskı, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 2005, III, 157-158, Hadis no: 739 (إِنْ اخْتَجْتُ) İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 276; Beyhakî, *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âsâr*, IX, 286, H.no: 13191. Bu da gösteriyor ki ancak borç alma yolu ile yetim malı ve devlet malı kullanılabilir. Bazı alimler (وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَغْفِرْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) Nisa 4 / 6 âyetinin (إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا) Nisa 4 / 10 âyeti ile neshedildiğini söyler. Ancak Hz. Ömer, Ubeyde, Ebu'l-Âliye, Said b. Cübeyr (فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ) Nisa 4 / 6 âyetini delil göstererek, ihtiyaç halinde değerlendirilip müsait duruma gelindiğinde şahidler eşliğinde geri ödeneceğini ifade ederler. Bk. Nehhas, *en-Nâsih ve'l-mensüh*, s. 295-296.

⁴⁸⁸ (السُّلْطَانُ وَلِيٌّ مَنْ لَا وَلِيَّ لَهُ) Tirmizî, Nikâh, 14, H.no: 1102; Humeydî, *Müsned*, I, 272, H.no: 230.

⁴⁸⁹ (مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْجِيهِ اللَّهُ رَحِيمَةً، يَمُوتُ يَوْمَ يَمُوتُ وَهُوَ غَاشٌّ لِرَبِّعِيَّتِهِ، إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ) *Muslim*, İmâre, 21.

⁴⁹⁰ İlgili ayetler için bk. Nisâ 4 / 10; En'âm 6 / 152; İsrâ 17 / 34. Hadisler için bk. *Buhârî*, Vasâyâ, 24; Muhâribûn, 30; *Muslim*, İmân, 145; Ebû Dâvûd, Bey', 79, H.no: 3534.

Kamu mallarının yetim malına benzetilmesinin yanında, erkek, kadın veya çocuğun kendi malında iyi bir tasarrufta bulunamayan ve malını müsrifçe saçıp savuran akli zayıf kişi anlamında kullanılan sefihlin malına da benzetmek uygundur.⁴⁹¹ Ayrıca bir rivayette, insanlara çok yanıltıcı yılların geleceği bildirilerek o günlerde yalancının tasdik edileceğinden, doğru sözlünün yalanlanacağından, hainlere güvenilip, güvenilir kişilerin hain görüleceğinden bahisle kamunun işlerinde konuşan Ruveybida namlı sefihlerin söz sahibi olacağından bahsedilmektedir.⁴⁹²

Müslümanlarının mallarının sorumluluğunu üstlenen yöneticilerin mesuliyeti, yetimin, sefihlin yahut kişinin kendi malının mesuliyetinden daha ağırdır. Çünkü tüm Müslümanların hakkını ilgilendiren bir mesuliyeti üstlenmiştir. Yetimlerin, (aklı ermez) sefihlerin mallarının mesuliyetini üstlenenler bu malları koruma ve kollamanın, değerini muhafaza etmenin yanında onları nemalandırarak işletme, ticaretini yaptırarak artırıp geliştirmenin gayreti içinde olmalıdır. Çünkü âyette sefihlerin mallarından söz edilirken “mallarınız”⁴⁹³ kelimesi kullanılmıştır. Peygamber efendimiz de “Kim bir yetimin malına veli olursa bu malı ticaretle kârlandırırsın. Aksi halde durduğu yerde zekât yükümlülüğü bu malın tükenmesine sebep olabilir,”⁴⁹⁴ buyurmuştur. Malın muhafazası, korunması gerekli olan beş esastan biridir. “İnsanların eşyalarını değersiz hale getirmeyin ve yeryüzünde ıslahından sonra bozguncular olarak fesat çıkarmayın”⁴⁹⁵ âyetleri bu emanetlerin değerini muhafaza ederek yeryüzünün de ıslahına vesile olacağına sebep olunacağını bildirmektedir. Yetim malını korumak, kollamak, yaklaşmamak ve maruf veçhi ile yemek nasıl yetime bakan velinin, vasinin görevi ise kamu mallarını da devlet başkanı koruyacaktır. Kamunun hakkını, hukukunu korumak, kamu mallarını uygun ve verimli bir şekilde kullanmak, değerlendirmek, devlet başkanının en önemli görevlerinden biridir. Devlet başkanı, örfe uygun bir şekilde hizmet edecek, ihya edecek, katma değer sağlayacak kişi ve kuruluşlara, şirketlere bir vasî edasıyla verebilecektir.

⁴⁹¹ (فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَحِلَّ لَهُ فُلَيْمِلًا وَلَيْثُهُ بِالْعَدْلِ) “Üzerinde hak olan (borçlu) kimse, (aklı zayıf) sefih veya zayıf bir kişi ise ya da yazdıramıyorsa velisi adaleti dikkate alarak yazdırırsın.” Bk. Bakara 2 / 282. (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ) “Allah’ın sizin idarenize verdiği mallarınızı (aklı ermez) sefihlere, vermeyin. Bu mallarla onların rızkını temin edin ve onları giydirin.” Nisa 4 / 5, âyetleri bu durumu ortaya koymaktadır.

⁴⁹² (وَيَنْطَلِقُ فِيهَا الرُّؤْيُضَةُ " قِيلَ: وَمَا الرُّؤْيُضَةُ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " السَّفِيهُ يَتَكَلَّمُ فِي أَمْرِ الْعَامَةِ) Hâkim, Müstedrek, IV, 465-466, 512.

⁴⁹³ Nisa 4 / 5.

⁴⁹⁴ (الْجُزْءُ فِي أَمْوَالِ الْيَتَامَى، لَا تَأْكُلْهَا الرِّكَاءُ) Tirmizî, Zekât, 15.

⁴⁹⁵ (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا) Bk. Hûd 11 / 85, Şuarâ, 26 / 183. (وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ أَمْثَالَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) A’râf 7 / 85.

Gerektiğinde ölü toprakları ihya edecek kişileri tespit ederek yine toplumun menfaati için belirlediği kişilere tahsis ederek arazilerin mamur hale gelmesini sağlayacaktır. Atıl hale gelmiş kamu malını iktisadi hayatımıza canlılık kazandırabilmesi için özel kişi ya da şirketlere verebilecektir. Verilenleri de ihya etmeyenlerden, mamur hale getirmeyenlerden geri almasını bilecektir. Çünkü devlet başkanı devletin malını heder ve zayi etmeyecek, saçıp savurmayacak ve bu konuda müsrif de davranmayacaktır.

Sahipsiz araziler prensip olarak devlete bırakıldığı için mevât arazileri ihyâda devlet başkanının izni şart koşulmuştur. Adaletin tesisi ve kamu maslahatının gerçekleşebilmesi adına bazen devlet meşru mülkiyete bile müdahale edebilmekte, istimlâk hakkını kullanabilmektedir. Bu hak, toplumun herhangi bir zarara uğratılmaması şartı ile mevâtın ihyasını engellemek olabildiği gibi mubahın işlenmesine de izin verme hakkı ile kullanılabilir. Devlet başkanı, ölü araziler ihyâ edildiğinde bile mülkiyete bazı kayıtlar getirebilir. Bazen belli bir miktar ile sınırlayabilir, istimlâk konusunda olduğu gibi rayiç bir bedel ödeyerek maliklerinin elinden alabilir. Devlet başkanı özelleştirme konusunda da adalet prensibine gölge düşürmeden kamunun menfaatini dikkate alarak devletin malını bir yetim malı titizliğinde işletme konusunda ehil olan kişilere verme hakkına sahiptir.

Tasarruf edilmesi ve işletilebilmesi tamamen devletin yetkisine terk edilen her mal, devletin mülküdür. Devlet bu malların asıllarını kimseye vermeden, kamunun bu malların menfaatinden uygun şekillerde istifade etmesini sağlayabilir, onların maslahatını dikkate alarak tasarruflarda bulunabilir. Dağlar, boş ovalar, sahralar, sahil bölgeleri, mevât araziler, nehir ve göl yatakları gibi yerlerin mülkiyetinden devlet gelir elde edebilir. Bunu bir tacir, bir üretici, bir müteşebbis ve bir işletmeci olarak değil halkına daha iyi hizmet sunabilmek, onların işlerinin kolaylıkla yürütmesine zemin hazırlamak adına bir faaliyet olarak görmek gerekir. Devlet, kendi arazisini, bina ve diğer mallarını satmak veya kiraya vermek suretiyle, zirâî işlerini belli oranlarda, belli bir ücret mukabilinde veya mahsul karşılığında kiraya vererek bu faaliyetlerde bulunabilir.

V-ÖZELLEŞTİRMENİN YÖNTEM VE UYGULAMA ESASLARI

Özelleştirmenin yapılabilmesi için uzun bir hazırlık aşaması gerekmektedir. Özelleştirilecek kuruluşun özelleştirmeye katılacak kişi ve firmaların tün yönleri ele

alınmalı ve yöntem ve uygulama esasları çok net belirlenmelidir. Aksi halde birçok problem ve zorluklarla karşı karşıya kalınabilir.

A-Özelleştirmenin Ön Şartları

Allah Rasulü döneminden iki uygulama (ihya ve iktâ' örneği) bize şunu göstermektedir. Ekonominin canlandırılması için devlet başkanı kamu menfaatlerini gözeterek yeterli kabiliyeti olan ve devletine destek olabileceklere kamu mallarını iktâ' etmekte, atıl kalan ölü arazileri de ihya edip işleten kişilere teşvik mahiyetinde temlik etmektedir.

Her şeyden önce mevat bir araziye ihya edecek kişinin, atıl hale gelmiş kamu mülkünü özelleştirecek kişinin iyi niyetli ve kararlı olmalıdır. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler konu ile ilgili özel bir niyetin şart olmadığını, genel bir niyetin yeterli olacağını söylemişlerdir. İhyâ ettiği araziye, işleteceği firmayı hangi niyetle ihyâ ederse etsin, işletirse işletsin, ihyâdan sonra da hangi amaçla işletirse işletsin, fark etmez. Önemli olan, ölü ve harap durumdaki yerin bir şekilde ihyâ edilerek üretime ve dolayısıyla kamu yararına katkıda bulunması talep edilir. Şâfîliler ise ihyâ, niyete göre değişir, görüşündedirler. Onlar, özel niyete itibar etmişler ve sonra yapılan niyeti dikkate almışlardır. Örneğin bir kişi mesken niyetiyle ihyâa faaliyetine başlasa, sonrasında sulak ve verimli bir arazi olduğunu anlayınca zirai işlere yönelse bu arazi onun olur. Aynı niyetle başlayıp arazinin çevresini ihata ile yetinip sadece koyun ağılı yapsa, çevresini ihata ettiği bu yere malik olamaz.⁴⁹⁶

İslam'da mal ve can emniyeti çok önemli bir esastır. Başkalarının malı, mülkü ve hakkı gasp edilmemeli, helalinden her çeşit mülk edinme hakkını koruyarak ticari faaliyetinde bulunulabilir. İslam: “Zulmetmeyin, zulme de boyun eğmeyin.”⁴⁹⁷ “İslam'da zarar vermek yoktur, gördüğü zarar karşısında mukabelede bulunarak bir başka zararla karşılık vermek de yoktur.”⁴⁹⁸ “(Başkasına) zarar verene, ona da Allah zarar verecektir.”⁴⁹⁹ “Bir kimse hangi bir hakkı olmaksızın (bir diğerinin) toprağından bir karış

⁴⁹⁶ Huleyfî, *Kitâbü irşâdi'l-müstersîd*, 283; Mv. F., “İhyâü'l-mevât”, II, 250.

⁴⁹⁷ (لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ) Bakara 2 / 279.

⁴⁹⁸ (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ) Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Akdiye, 31.

⁴⁹⁹ (مَنْ ضَارَّ أَضَرَ اللَّهُ بِهِ، وَمَنْ شَاقَّ شَقَّ اللَّهُ عَلَيْهِ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 453; *İbn Mâce*, Ahkâm, 17, H.no: 2342; *Ebü Dâvûd*, Akdiye, 31, H.no: 3635; *Tirmîzî*, Bir ve Sila, 27, H.no: 1940; Beğavî, *Mesâbih*, II, 371, H.no: 2218.

yer alırsa, kıyamet günü yedi kat yere kadar o arazi boynuna dolaşır.”⁵⁰⁰ Ebû Mûsâ el-Eş’arî (r.a.) (v. 42 / 663) Basra valisi iken Hz. Ömer’e (r.a.) (v. 23 / 644) bir mektup yazarak Nafi’ Ebû Abdullah isimli birisinin arazi talep ettiğini: "Bize yakın bir yerde Basra’da (Dicle kenarında) haraç arazisi olmayan ve Müslümanların da hiçbirinin zararı görmeyeceği bir yer var. Burayı iktâ‘ olarak vermeyi uygun görürseniz, (Ebû Abdullah) atların yemini elde etmek için o araziye ekip biçer,” diye bildirir. Hz. Ömer (r.a.) cevaben Ebû Mûsâ’ya şu cevabı yazdı: “Eğer durum onun dediği gibi ise, Müslümanlardan hiç kimse zarar görmeyecekse ve harac arazisi de değilse, ona iktâ‘ edebilirsin.”⁵⁰¹ “*Zalim kökün (sahibinin) hiçbir hakkı yoktur.*”⁵⁰²

Bir kamu malının özelleştirilmeden önce kamunun ortak hakkının olup olmadığı, birine iktâ‘ vb. yollarla temlik edildiği takdirde kamunun zarar görüp görmeyeceği çok iyi bir şekilde tahlil edilmelidir. Bütün bunlara rağmen devlet başkanı toplum menfaatini dikkate alarak kamunun malını değerlendirebilmek, ekonomiye katkı sağlamak amacı ile insanlar arasında ortak olarak da kabul edilen ve herkesin kullanımına açık olan müşterek malları en iyi şekilde işletebilecek ve makul fiyatlarla ortak kullanıma devredebilecek kişilere tahsis edebilir. Şöyle ki hadislerde su, ot, ateş ve ot müşterek mubah mallardan sayıldığı gibi⁵⁰³ mevât araziler de mubah mallardan sayılır ki ihya ederek işleyenler bunlara sahip olur. İnsan için su, hayati bir öneme sahiptir. İbnü'l-Esîr el-Cezerî (v. 606 / 1210): “Hadiste zikredilen "su" lafzı ile hiç kimsenin özel mülkiyetinde bulunmayan yağmur, pınar ve nehir sularının kastedildiğini, söyler.”⁵⁰⁴ Hadislerde suyun fazlasının ihtiyaç sahiplerinden esirgenmesi, onlara verilmemesi ve satışı da yasaklanmıştır: Allah Rasulü'nün (s.a.s.) ashabından biri olan Ebû Avf İyâs b. Abd el-Müzenî (r.a.): "Suyun fazlasını satmayın. Çünkü Hz. Peygamber suyun satışını yasakladı" dedi. Ravi: "İnsanlar

⁵⁰⁰ (مَنْ أَخَذَ شَيْئًا مِنَ الْأَرْضِ بَغْيًا حَقَّهُ، طَوَّقَهُ فِي سَبْعِ أَرْضِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 187, 189, 190; *Dârimî*, Buyu, 64, H.no: 2609; *Buhârî*, Bed’ü'l-halk, 2; *Müslim*, Müsâkât, 138.

⁵⁰¹ *Yahya b. Âdem el-Kuraşî*, 78-79, H.no: 246, 249; *Ebû Ubeyd, el-Emvâl*, s. 352-353, 354, H.no: 622, 689-690; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 472, H.no: 33030; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 627, H.no: 1031.

⁵⁰² (وَلَيْسَ لِعِزِّ ظَالِمٍ حَقٌّ) Ubâde b. es-Sâmit’ten (v. 34 / 654) rivayet edilen Allah Rasulü’nün (s.a.s.) kaza tasarruflarından birisi de kuraldır. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 326-327.

⁵⁰³ (الْمُسْتَلِيمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ فِي الْمَاءِ وَالْكَلْبِ وَالنَّارِ وَتَمَنُّهُ حَرَامٌ) Bk. *İbn Mâce*, Ruhûn, 16, H.no: 2472 (rivayetin sonunda “alışverişten alınan para haramdır” ziyadesi bulunmaktadır); Taberânî, *el-Mu’cemü'l-kebîr*, XI, 80, H.no: 11105. *Mecelle’nin* bir maddesi de bu hadisin tercümesi niteliğindedir. Bk md. 1234.

⁵⁰⁴ Bk. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Ebu’s-Seâdât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed b. Esirüddin el-Cezerî (v. 606 / 1210), *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadisi ve'l-eser*, Beyrut, 1979, II, 467.

Fırat'ın suyunu satıyorlardı. İyâs onların bu satışını yasakladı," dedi.⁵⁰⁵ "Kim suyun veya otun fazlasını satarsa Allah da kıyamet günü (her şeyin) fazlasını o kişiden engeller."⁵⁰⁶ "Kendisiyle ot (ların yeşerip bitmesini) engellemesi için, suyun fazlası (ihtiyacı olanlara) vermemek yakışmaz."⁵⁰⁷ "Üç sınıf vardır ki Allah (c.c.) kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, yüzlerine bile bakmayacaktır: (Bu üç gruptan biri) yanındaki suyun fazlasını yolcuya / Allah yolunda (ki asker, öğrenci gibilerine) vermeyenlerdir. Allah kıyamet gününde ona: Bugün ben fazl u ikramımı sana sunmuyorum. Çünkü sen (zamanında) ellerinle imal etmediğin o suyun fazlasını ihtiyaç sahiplerine vermemiştin."⁵⁰⁸ Gövdesi olmayan ve bittiğinde yeryüzüne yayılan otlar ve bitkiler,⁵⁰⁹ mubah arazide bitmesi, ekme, biçme, sulama ve yetiştirme gibi insan emeği olmayanları hüdâ-i nâbit sayılır ki herkesin ortak mubah sahasıdır. Büyük ormanlarda, sahipsiz arazilerde yetişen ağaçlar da bu çerçevede değerlendirilir. Bu alanların özelleştirilmesi kamu menfaatine zararı dokunan alanlardır. Bu ağaçlardan yakacak malzemesi, odun ve kereste gibi şekillerde yararlanmak isteyen başkalarına zarar vermeden istifade edebilir. Yine de kargaşaya meydan verilmemesi için devletin denetiminde yapılmasında fayda vardır. Ancak bir kimsenin işletmesi ve kolay ulaşımının sağlanması için bir uzmanına işletim ücreti karşılığı tahsisle verilebilir. Mubah olduğu halde kamu yararı sebebiyle belirli bir alana koru otlak haline tahsis edilen ve hima diye tarif edilen yerler, herkesin hayvanını ortaklaşa otlatabilmesi için tahsis edilmiştir. Sa'b b. Cessâme (v. 25 / 646) (r.a.) Allah Rasulü'nün (s.a.s.) şu hadisini aktarır. (لا حَى إِلَّا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ) "Himâ, sadece Allah'a ve Rasulü'ne has (bir hak)tır." "Hz. Ömer'in de himası vardı. Onun zekât develeri için himada bulunduğu bize ulaştı."⁵¹⁰ Bu rivayetler de koruların devlet başkanının kontrol ve denetiminde olduğu, halkın zarara görmeden kamu menfaati için tahsis etme yetkisinin

⁵⁰⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 417; IV, 138; *Ebü Dâvûd*, Büyü', 63, H.no: 3478.

⁵⁰⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 179, 221, 183. Bir rivayette (مَنْ مَنَعَ فَضْلَ مَائِهِ، أَوْ فَضْلَ كَلْبِهِ، مَنَعَهُ اللَّهُ فَضْلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) "İki husus vardır ki engellemek helal değildir: Su ve ateş." Bk. Bezzâr, *Müsned*, XIII, 521, H.no: 7370; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, II, 7, H.no: 681.

⁵⁰⁷ *Mâlik*, Akdiyye, 29; *Buhârî*, Mûsâkât, 3; *Müslim*, Mûsakat, 36-38.

⁵⁰⁸ Bk. (ثَلَاثَةٌ لَا يَكْلِمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ...: وَرَجُلٌ مَنَعَ (إِنَّ السَّبِيلَ) فَضْلَ مَاءٍ فَيَقُولُ اللَّهُ: الْيَوْمَ أَمْنَعُكَ فَضْلِي كَمَا مَنَعْتَ فَضْلَ مَا لَمْ تَعْمَلْ بِذَلِكَ) *Buhârî*, Mûsâkât, 6, 11; Şehâdât, 22; *Müslim*, Îmân, 173.

⁵⁰⁹ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 165; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 153; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, V, 283; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 518. "Ot, sâkı (gövdesi) olmayan nebatat (bitkilerden) olup eşçara (ağaçlara) şamil olmaz, mantar dahi ot hükmündedir (*Mecelle* md. 1242).

⁵¹⁰ Bk. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 8, H.no: 19750; Şâfî, *Müsned*, II, 131-132, H.no: 433; *el-Ümm*, II, c. 4, s. 48; Humeydî, *el-Müsned*, II, 344, H.no: 782; *Buhârî*, Cihad, 146.

onda olduğunu gösterir. Çünkü mera, yaylak, kışlak ve baltalıklar bir hima olarak devlet başkanının takdirinde olan kamu mallarıdır.

Ateş de ortak mubah maddeler arasında zikredilir. Isınma, aydınlanma ve ateş yakma⁵¹¹ yanında günümüzün en önemli yakıt vasıtalarından olan petrol ve türevleri, doğalgaz, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi hususlar da bu çerçevede ele alınabilir.

Tuzun da şu rivayetler sebebiyle ortak mubah maddelerden arasında sayıldığını gösterir. Hz. Âişe (r.a.) (v. 58 / 678): Ey Allah'ın peygamberi! Engellenmesi helâl olmayan şeyler nelerdir, sorusunu yöneltince Rasulullah (s.a.s.): “Su, tuz ve ateş” buyurdu. Âişe: Yâ Rasulallah! Suyu anladık da tuz ve ateşin neden engellenmesi helal değil ki, dedi. Efendimiz: "Ey al yanaklım! Ateş veren kişi, o ateşin pişirdiği yemeğin hepsini, tuz veren de o tuzun lezzet verdiği yemeğin tamamını sadaka olarak vermiş olur. Suyu olan yerde Müslüman'a bir içimlik su veren kişi, bir köleyi / cariyeyi hürriyetine kavuşturmuş gibi sevap kazanır. Su bulunmayan bir yerde ise bir Müslüman kardeşine su ikram etme fırsatını yaratırsa onu adeta ihya etmiş olur."⁵¹² Ebû Büheyse Umeyr el-Fezârî (r.a.) de Hz. Peygamber'den (s.a.s.) engellenmesi helâl olmayan şeyleri tek tek sordu. İlkinde su, ikincisinde tuzdur" buyurdu.⁵¹³

Ebyaz b. Hammâl el-Me'ribî'ye (r.a.) Yemen taraflarındaki Me'rib Seddi (ya da Me'rib'de Şezâ / Şezzâ')⁵¹⁴ Tuzlası denilen tuzlanın kendisine iktâ' edilmesini Allah Rasulü'nden (s.a.s.) istedi. O da ona bu tuzlayı iktâ' etti. İktâ' ettiği bu yerin kamuya açık bir yer olduğunu öğrenince de yaptığı iktâdan vazgeçmişti. Zira Akra' b. Hâbis et-Temîmî (r.a.) (v. 31 / 651) / (veya Abbas b. Mirdâs -r.a.-) (v. 18 / 639) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelip: "Ya Rasulallah! Câhiliye dönemindeyken tuz madeni olarak kullanılan o tuzlaya gittim. Orası suyu olmayan bir arazidedir. Çevresinde başka tuz madeni bulunmadığı için tuzlaya her uğrayan oradan istediği kadar tuz alırdı. O tuzla kesintisiz akan su gibiydi," deyince Rasulullah (s.a.s.) Ebyaz b. Hammâl'a (r.a.) yaptığı tuzlayı iktâ' işinden

⁵¹¹ Şevkânî, *Neylül'-evtâr*, V, 328. İbnü'l-Esîr el-Cezerî (v. 606 / 1210): “Hadiste zikredilen "ateş" lafzı ile insanların mubah arazilerden (ormandan) topladığı odunlarla yakmış olduğu ateşin kastedildiğini” söyler. Bk. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye*, II, 467.

⁵¹² İbn Mâce, *Rühûn*, 16, H.no: 2474.

⁵¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 480-481; *Ebû Dâvûd*, Zekât, 35, H.no: 1669.

⁵¹⁴ Bazı rivayetlerde Me'rib'de Şezâ diye bilinen yer (الَّذِي يُقَالُ لَهُ: مَلْحٌ شَذَاءٌ بِمَأْرَبٍ) / Şezzâ diye bilinen yer diye geçer: (يُقَالُ لَهُ شَذَاءٌ بِمَأْرَبٍ) Bk. İbn Ziyâd en-Neysâbü'rî, *ez-Ziyâdât alâ kitâbi'l-Müzenî*, s. 409; Ziyâ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, IV, 56, H.no: 1283.

vazgeçti.⁵¹⁵ Ebyaz b. Hammâl (r.a.) da: Bu tuzlayı benim tarafımdan yapılan bir sadaka olarak kabul etmen şartı ile ben de bu anlaşmadan vazgeçerim" dedi. Rasulullah (s.a.s.) de: "Orası namına bir sadakadır ve kesintisiz olarak akan bir su gibidir. Kim oraya varırsa onun tuzundan alabilir" buyurdu. (Ravilerden) Ferec (b. Saîd) diyor ki: O tuzla bugün de aynen halkın hizmetine açıktır. Kim oraya vardığına tuzundan alabilir". (Râvî): Ebyaz b. Hammâl'ın (r.a.) iktâından vazgeçmesi karşılığında Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine Cevf-i Murâd mevkiinde arazi ve hurma ağaçları bağışladı, demiştir.⁵¹⁶ Bir rivayette ise Ebyaz'ın (Yemen'den) Medine'ye bir heyet içinde geldiğini belirterek şunları ekler: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Ebyaz'dan o tuzlayı geri alınca bu sefer Rasulullah'tan misvak (erak) ağaçlarıyla mamur bir arazinin kendisine tahsis edilmesini istemiş, Rasulullah da "deve ayaklarının erişemediği yerler hima (ihyâ) edilir, o yerleri verebilirim" buyurmuştur.⁵¹⁷ Yine Ebyaz, Rasulullah'tan (s.a.s.) misvak (erak) ağaçlarının fikhî durumunu sormuş, Rasulullah (s.a.s.) de: "Erak ağaçlarında özel bir mülk (hımâ) olmaz" cevabını vermiştir. Ebyaz tekrar: "Etrafı çevrili ve ekili toprağı olan, özel bir mülkiyet sınırı içindeki erak ağacının hükmünü sormuştum, deyince Peygamber (s.a.s.) "Misvak (erak) ağaçlarında himâ (koruma altına alma / özel mülk) gerçekleşmez" demiştir.⁵¹⁸

Bu örneklerde görüldüğü üzere ihya ile ilgili konularda, kamu menfaatini ilgilendirmeyen yerlerin iktâ' edilmesinde Allah Rasulü (s.a.s.) ashaptan herhangi bir itirazla veya karşı bir görüşle karşılaşmamıştır. Ancak iktâ' edilen araziler ve maden ocakları ile ilgili alanlarda kamu menfaatini zedeleyecek durumlarda itirazlar vaki olmuştur.

Kayle bt. Mahreme et-Temîmî el-Anberiyye⁵¹⁹ (r.a.) (8 / 629) yılında yol arkadaşı -Bekir b. Vâil'in elçisi olan- Hureys b. Hassan eş-Şeybânî ile ve heyeti ile Hz. Peygamber'in huzuruna gelmişti. Hureys, kendisi ve kavmi adına Hz. Peygamber'e biat etmiş ve ondan Benî Şeybân kabilesi (kendileri) ile Benî Temîm arasında ortak kullanılan Dehna⁵²⁰ vadisi ile ilgili olarak, yolcu ve komşu olanlardan başka onlardan tek bir

⁵¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473, H.no: 33033.

⁵¹⁶ *İbn Mâce*, Rühûn, 17, H.no: 2475.

⁵¹⁷ (مَا لَمْ تَنْلُهُ خِفَافٌ) Bk. *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3064.

⁵¹⁸ (لَا جَبَىٰ فِي الْأَرَاكِ) Bk. *Dârimî*, Büyû', 68, H.no: 2611; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3066.

⁵¹⁹ Efendioğlu, Mehmet, "Kayle bt. Mahreme et-Temimiyye", TDV. İslam Ansiklopedisi, XXV, 82-83.

⁵²⁰ Dehnâ, Benî Temîm'in ikamet ettiği, Hazn ve Yebrûn arasında bir yerleşim yeridir. Verimli arazilerin, bol ağaçların olduğu, güzel, hoş bir havası olan ve hastalıkların pek görülmediği geniş bir bölgedir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 493)

kimsenin kendi taraflarına, Dehna'ya geçmemesini içerir bir talimat yazdırmasını istemişti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) bir kâtibine "Evlat! Dehna ile ilgili, Hureys'e yaz" dedi. Tam bu esnada Kayle oranın kendi memleketinin olması nedeniyle duruma müdahale ederek; "Ya Rasulallah! Bu kişi, sizden adaletli / insafli bir istekte bulunmuyor, sıradan bir arazi talep etmiyor, herkesin eşit ve ortak olarak kullandığı bit mekân olan Dehna senin yakınında bulunuyor (doğru ve yanlışlığı bizzat görebilirsin), o yer develerin bağlandığı, davarların otladığı bir yerdir. Bunun ardında da Benî Temîm'in kadınları ve çocukları vardır" dedi. Allah Rasulü (s.a.s.) de; "Evlat! Yazma, bırak, bu hanımefendi doğrusunu söylüyor. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Dehna vadisindeki su ve ot, herkese yetecek tarafların müşterek, ortak malıdır," buyurdu.⁵²¹ Bu hadis de içinde ortak mubah mal sayılan ot, ağaç ve suyun bulunduğu bir araziye herhangi bir şahsa özelleştirmenin caiz olmadığına işaret eder.

Bu örneklerden hareketle karar verilmeden önce kime, neyi, ne kadar tahsis edilecekse bir ön araştırma ve incelemeye tabi tutulmalı, ilgili birimlerin bilirkşi raporları dikkate alınmalı ve neticede istişare heyetlerinden çıkan karara da uyulmalıdır. Hatalı karar verildiği durumlarda da tıpkı Rasulullah'ın kararından döndüğü gibi verilen karardan dönmek gerekir. Şurâ ve meşveret esası mutlaka dikkate alınmalıdır. Çünkü İslam'ın ana kaynakları Kur'ân ve sünnetten ve tarihi tecrübeden elde edilmiş olan, İslam'a uygun yönetim şeklinin en temel esaslarından biri de şurâ / meşveret / istişaredir, danışmadır.⁵²² Hz. Peygamber'in Bedir, Uhud, Hendek, Hayber ve Huneyn Savaşlarında ashabı ile istişare etmesi⁵²³, savaş stratejilerinde istişareye önem verdiğini gösterir. Hurma tozlaştırılması gibi zirâî konularda ashabına danışması⁵²⁴ devletin kamu mallarına verdiği ehemmiyeti haiz hususlardır. İktâ' uygulamalarındaki örneklerde de anlatıldığı gibi kamu menfaatine uygun olmayan iktâlardan ashabın uyarıları üzerine Rasulullah'ın vazgeçmiş olması istişarenin önemini bir kere daha vurgulamış olmaktadır.

⁵²¹ Metni:

«أَكْتُبُ لَهُ يَا غُلَامُ بِالذَّهْنَاءِ» فَلَمَّا رَأَيْتُهُ قَدْ أَمَرَ لَهُ بِهَا... فَقُلْتُ: إِنَّهُ لَمْ يَسْأَلْكَ السَّوِيَّةَ مِنَ الْأَرْضِ إِذْ سَأَلَكَ، إِنَّمَا هِيَ هَذِهِ الذَّهْنَاءُ عِنْدَكَ مُقَيَّدُ الْجَمَلِ، وَمَرْغَى الْعَمِيمِ، وَنِسَاءُ بَنِي تَمِيمٍ وَأَبْنَاؤُهَا وَرَاءَ ذَلِكَ، فَقَالَ: «أَفْسَيْتُ يَا غُلَامُ، صَدَقْتَ الْمُسْتَكِينَةَ، الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ يَسْتَعِينُهُمَا الْمَاءُ، وَالشَّجَرُ، وَيَتَعَاوَنَانِ عَلَى الْقَتَانِ»

Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 372-373; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3070; Dâvûdî, *el-Emvâl*, 55.

⁵²² Âlû İmrân 3 / 159, Şurâ, 42 / 38, Bakara, 2 / 233.

⁵²³ Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855), *Fezâilü's-sahâbe*, Beyrut, 1983, II, 801, H.no: 1438; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 15-17, H.no: 5662; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 144.

⁵²⁴ *Müslim*, Fezâil, 139-141.

İdareciler başkana, başkan şûra meclisine, meclis ümmete, ümmet de Allah'a mesuldür. İslam kimseyi belirli bir dini benimsemeye zorlamaz. İslam ülkesinde gayr-i Müslimlerin de oturumuna izin verilmiş, onlara hak ve hürriyetleri de tanınmıştır. Meclis içinde onlar da mümessillerini bulundurarak kendilerini temsil etme fırsatını yakalarlar. İdarenin bu esaslara göre kurulup işletildiği bir devlette özelleştirme şöyle yapılırdı. Devlet asla kamunun malını yahut müessesesini çaresiz kalmadıkça satışa arz etmezdi. İslam âlimleri "Allah muhafaza, devlet sıkıntılı bir duruma düşerse" diye sözlerine başlayıp satışa çıkardığı zaman devleti zarara sokmayacak şekilde en azından rayiç bedeline yahut iki misline satardı. KİT'leri devletin işletmesinde sıkıntılar olur ve bu durumun kamu menfaatine olmadığı şura tarafından onaylanırsa elden çıkarılmadan önce işletmenin özel sektöre devri planlanır, kâr ve zarar noktasında ortaklık esasına uygun olarak devredilebilirdi. Son çare, en uygun çözüm olarak bütünüyle devrine karar verilirse tamamen özelleştirilebilir.⁵²⁵

Özelleştirilecek malların değerinin altında elden çıkmaması için Değer Tespit Komisyonları oluşturularak bu komisyonların uluslararası kabul görmüş yöntemlerden istifade ederek ve uzman kuruluşlardan yararlanarak değer tespitinde bulunmalıdır.

İhale komisyonlarında alınacak teklifler için ihale şartnamesi hazırlanmalıdır. Burada teknolojik imkânlar başta olmak üzere, yatırım, üretim ve istihdam şartları maddeler halinde ele alınmalı, diğer esaslar açık ve net olarak itiraz ve tartışmalara zemin hazırlamayacak tarzda belirtilmelidir. Bu çerçevede ise isteklilerin vereceği proje ve taahhütler de aynı netlikte teklif olarak teslim alınmalıdır.

Özelleştirilecek kamu malının ekonomik pazarlarda rekabet koşullarını bozmayacak şekilde olmalıdır. Rekabetin de devlet tarafından belirlenmiş bir standardı olmalıdır. Devlet malıdır diyerek rekabet şartlarının seviyesini düşürerek dengeleri alt üst edecek yaklaşımlardan uzak kalınmalıdır.

Çalıştırdığı işçilerin özelleştirme sonunda mağdur edilmemeleri gerekir. Özelleştirmesi yapılacak devlet teşekkülünde çalışan, uzun yıllar iş ve tecrübe deneyimi ile temayüz etmiş, sonraki kuşaklara da örnek ve önder olabilecek nitelikteki işçilere sahip çıkılması gerekir. Özelleştirme sebebiyle işletmeyi devralan işletmeciye, bu işçilere

⁵²⁵ <http://www.hayrettinkaraman.net> ("Meşveret Usulü Olmasaydı" başlıklı makalesinden)

sahip çıkması noktasında ihale şartnamesinde işçi güvencesi sağlanmalı veya devletin bir başka kuruluşunda istihdam edilerek birikiminden istifade edilmelidir.

B-Özelleştirme Süreci

Özelleştirme uygulamalarının amaç, hedef, öncelik, içerik, kapsam gibi birçok açıdan stratejik bir plana dayandırılması gerekir. Özelleştirme stratejisi, devletin mülkiyetinde oluşunun iktisat açısından ve stratejik açıdan bir önemi bulunmayan, zarar ettiği için özel kesime devri durumunda daha kârlı olacağı ümit edilen işletmeler özelleştirme programına alınmalıdır. Ayrıca, bu strateji devletin sanayileşme programları ile uyum içinde olmalıdır.⁵²⁶

Hanefî âlimlerinden Kâsânî (v. 587 / 1191) şöyle demiştir: "Devlet başkanı Müslümanların maslahatı veya beldenin imarı gibi bir maksada mebni olarak ölü bir araziyi parselleyip özel kişilerin tasarrufuna verir. O kişilerde bu araziyi üç sene ihmal edilmiş olarak bırakılırsa o arazi tekrar ölü arazi haline dönüşür. Bu sebeple onu o şahıslardan alıp bir başka şahsa verir. Çünkü Peygamber (s.a.s.) "Bir arazinin etrafını çeviren bir kimsenin (o araziyi işletmediği takdirde) onun üzerinde üç seneden fazla mülkiyet hakkı yoktur" buyurmuştur.⁵²⁷

Kısa ve uzun vadede özelleştirilebilecek KİT'ler sosyal bir soruna yol açmaması için gerekli tedbirleri almak gerekir. Bu çerçevede erken emekliliğin teşviki, işgücü eğitiminin artırılarak geliştirilmesi, bölgesel kalkınma programlarının uygulanması önerilmektedir.⁵²⁸ Özelleştirecek bir KİT özelleştirme kapsamına alınarak hem mali açıdan hem de hukuki olarak hazırlık işlemlerine tâbi tutulduktan sonra özelleştirme programına geçirilmelidir.⁵²⁹

C-Özelleştirmenin İlkeleri

Özelleştirmenin ilkeleri arasında, iş kaybı tazminatlarının verilmesi, kuruluşların şartlara göre ayrı ayrı yöntemlerinin belirlenmesi, gelirlerin genel bütçe masrafları ve yatırımlarına harcanması, oluşabilecek tekелci bir anlayışın olumsuz sonuçlarına çareler

⁵²⁶ Ertüzün, Tevfik, *Özelleştirme ve Yabancı Sermaye*, s. 31

⁵²⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194.

⁵²⁸ Kilci, Metin, *T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Temmuz 1994.

⁵²⁹ Özelleştirme Raporu (ÖİB), sy. 2005 / 4.

aranması, yönetim yetkilerini üstlenebilecek ortak bir grubunun temin edilmesi zikredilebilir. Ayrıca, stratejik öneme sahip alanlarda, milli güvenliği tehdit ihtimali olan hususlarda devletin imtiyazlı hisseye sahip olması, tabii kaynakların sınırlı sürelerle yalnızca işletme hakkının verilmesi ve aleniyet prensibine uyularak şeffafça yürütülmesi sayılabilir. Bir borç ödemesi, kamu açığını kapama telaşı ile acelece yapılmaması, sermayenin tabana yayılması, zenginler arasında dönüp dolaşacak bir husus olmaması da önem arz eder. Ayrıca, özelleştirmenin bir ideoloji olarak ele alınmamasına, gerçek piyasa değeri üzerinden yapılmasına, özelleştirme öncesi hazırlıkların çok iyi yapılmasına ve ilke menfaatleri (kamu yararı) ilkesine riayet edilmesine dikkat etmek gerekmektedir.⁵³⁰

Devletin amacı, milli ekonomiyi eldeki imkânlarla büyütmektir. Bu sebeple yapılacak özelleştirmede, özelleşecek birimin katma değerinin artarak devam etmesi, özelleşen birimini ihracata yönelmesi gerekir. Bunun için teknolojik yatırım yapılması ve en azından aynı malın ithalatını durdurarak kalite ve maliyette üretimde bulunması, kendi giderlerini azaltıcı ve vergi gelirlerini artırıcı bir mali politikanın gerçekleşmesi ve özelleştirmede rant ekonomisinin doğmaması da önemlidir.⁵³¹

D-Özelleştirmede Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar Ve Tavsiyeler

Her şeyden önce özelleştirmenin, hemen devlete gelir sağlama, âtıl konumdaki işletmelerin yükünden kurtulma zihniyeti ve aceleciliğiyle yapılmamalı ve birtakım prensipleri esas almalıdır. Özelleştirmede dikkat edilmesi gereken kural ve ilkeleri iktisat ve ekonomi sahasında hizmet eden kişilerin görüşlerini paylaşarak nakletmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu çerçevede; Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) Genel Başkanlığı yapmış olan Erol Yazar şöyle der: Türkiye sanayisinin % 50'si, hükümetlerin idaresi altındadır, böyle ağırlıklı bir ekonomik sistemin özelleştirilmesinde yapılabilecek kritik hatalar, telafisi onarılamayacak büyük izler bırakabilir. Bu hataları asgari seviyeye indirilebilmesi için, bazı temel ilkeleri tespit etmek gerekir:

Özelleştirme, bütçenin verdiği açıkları örtmek ve döviz girişi sağlamak amacıyla yapılmamalı, gelir ve verimliliğin arttırılmasına yönelik bir niyetle yapılmalıdır.

⁵³⁰ Özelleştirme Raporu (ÖİB), sy. 2005 / 4.

⁵³¹ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 777

Özelleştirmenin, kamuya ait mal varlıklarının satıldığı şuuru ile bu müesseseler toplumumuzun kendi insanına verme önceliği bilinci ile yapılmalıdır. Bunun için de satış fiyatını belirleyip değeri küçük hisse senedlerine çevirerek birikimleri az olanların da satın alabilmesine imkân tanınmalıdır.

Özelleştirmenin hızla yapılabilmesi için, müesseselerimizin bina ve arsa değerinden daha çok, makine parkı değeri esas alınmalı, vurguncu alıcıları engelleme amacıyla, arsaların hazineye bırakılması sağlanmalıdır. Kısaca gerçek üreticilerin ve işletmecilerin talebi sağlanabilmelidir.

Girişimcilerin sermayesinin fevkinde değeri olan tesislerin satışı için hazine bonusu ve devlet tahvili olarak iki anapara kaynağı hedef alınmalıdır. Birikimlerini değerlendirmeye çalışan insanların hazine bonoları ve devlet tahvilleri değil, bu müesseselerin hisselerini almalarını teşvik edilmelidir. Vergi ve stopaj muafiyeti gibi teşviklerle desteklenmelidir. Böylece, iç borç yükü de hafifletilmiş olacaktır. Memleketimize hem döviz girdisi sağlamak maksadıyla hem de stratejik önemi haiz kuruluşlarımızın yabancılara geçmesini engellemek amacıyla, tasarrufları yüksek miktarlarda olan yurt dışında işçi olarak çalışan vatandaşlarımıza satılmasıdır.

Devletin tekelinde olan ve özel sektörün, henüz yatırım gerçekleştirmediği hususlarda, özel kesimin tekelleşmesine mâni olmak için blok satışların engellenmesi gerekir.

Özelleştirme sonrası işini kaybedenlere tazminatları verilerek bu kişilerin meslek tecrübelerinin gelişimine, yetiştirilmesine veya yeni bir iş, farklı bir meslek tercih ederlerse bu alanda eğitim almalarına maddi ve manevi katkı sağlanmalıdır. Kamu tesislerinde çalışan işçilerin de devlete yük olmaya devam edecek olanlarını özel kesimlerin firmalarında istihdamını temin edecek teşviklerde bulunulmalıdır.⁵³²

KİT’inde normalin üzerinde işçi ve personel istihdamı yapılmıştır. Bu işçi fazlalığını özelleştirme neticesinde işten çıkarmak doğru bir yöntem değildir. Adaletli bir yaklaşımla eş değer kamu veya özel sektör alanlarında istihdam edilerek işçiler mağdur edilmemelidir.⁵³³

⁵³² Yazar, *Özelleştirmenin Neresindeyiz?* s. 3

⁵³³ Döndüren, *Ticaret Rehberi*, s. 176-177.

İslam'da, gerçek sahipleri tarafından idare edilmeyen yetim malları, vakıf malları ve İslam toplumuna ait kamu malları gibi mülkler koruma altındadır. Kur'an'da, yetimlere mallarının vasîleri cihetinden ahsen (akılcı, verimli ve kârlı) bir yolla idare edilmesi istenmekte, iyi idare edilemeyecekse bunlara yanaşılması talep edilmektedir.⁵³⁴ Yetim malları kiralanacak yahut satılacaksa rayiç bedel üzerinde işlem görmelidir.⁵³⁵ Yetim mallarına ait olan bu genel hüküm, tüm vakıf ve kamu mallarını içine almaktadır. Tamamı yahut çoğunluğu kamuya ait mülkün satışı veya kiralanması da rayiç bedelle üzerinde işlem görmelidir. Malın değerinin, gayr-i menkullerde % 20, menkullerde % 5 oranında düşük fiyatla satışı batıl olur. Bu tespit edilince, satın alan kişiden ya aradaki farkın tamamlanması yahut malın geri verilmesi talep edilir. Aradaki fark, kamu hizmeti sayılan eğitim, sağlık ve fakirlik gibi yerlere harcanırsa, âhirete ait mükellefiyetten kurtulacağı ümit edilir. Bu hususta en doğru yol; özelleştirme ihalelerinin, kamu malının hakiki değerinin %20 altından başlatılmak kaydı ile verilen en yüksek değere satışdır.⁵³⁶

Fikir üreten, arayan, yenilik yapan, farklı düşünen ve cesaretle yeni işler yapmak isteyen şahıslara yardımcı olunmalıdır. Kişisel olarak farklı işler üretebilen, fırsatları değerlendirebilen, kaynakları bulup işlerlik kazandırabilen, onlara değer katan kişiler desteklenmelidir. Bilgi ağı çok iyi seviyede olan, yapılacağı işin künhüne vakıf olan, sermayeyi temin edebilecek istidada haiz olan, risklerin tespit ve aşılmasında kabiliyeti olan, yüz yüze kaldıkları zorlukları tanımlayabilen, yeniliği ve yaratıcılığı bilen girişimci potansiyeline sahip olan kişilere sahip çıkılmalıdır.⁵³⁷ Serbest piyasa ekonomisinin ve kalitenin önünü açabilmek için stratejik milli kaygıları da bir kenara bırakmadan özelleştirmeyi tamamlamak adına bu özellikleri taşıyan girişimlere yol vermek gerekir.

Devlet, kendi kurduğu (ve kendisine ait) şirketler ve kurumlar eliyle teknoloji geliştirme politikasını bırakmalı, özel sektörü bu yönde teşvik etmeli ve projeler vererek

⁵³⁴ En'âm 6 / 152; İsrâ 17 / 34.

⁵³⁵ Ali Haydar, *Duraru'l-hukkâm*, I, 588, 589; *Mecelle*, md. 165; Döndüren, *Ticaret Rehberi*, s. 203-204.

⁵³⁶ Döndüren, *Ticaret Rehberi*, s. 120-204.

⁵³⁷ Çonkar, Kemalettin, *Ekonomik Kalkınmanın Temel Dinamiği Girişimci ve Girişimcilik*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 13, sy. 35 (Mart), 2005, s. 48-49.

önünü açmalıdır. Özel sektör ile haksız rekabetine son verilmelidir. Devlete ait olan teşekküllere öz evlat ve özel şirketlere de üvey evlat ayırımı uygulanmamalıdır.⁵³⁸

Kamu tekellerinin yerini özel sektör tekellerinin almaması için rekabet kurumu ve kurallarının da daha etkinlikle ve şeffaflıkla devreye sokulması gerekmektedir.⁵³⁹ Özelleştirmede “her şeyi satarım” düşüncesinden sıyrılarak, faaliyetlerin stratejik özelliği ve rekabetçi tercihler esas alınmalıdır. Hem işin, hem gelirlerin ve hem de istihdamdaki kayıpların hesabı dikkatlice yapılmalıdır.⁵⁴⁰

Yatırımlar için hibe olarak cazip teşvik primi desteğinde bulunulmalıdır. Türkiye’de 1986 yılında da cazip teşvik araçlarından biri olan “Kaynak Kullanımını Destekleme Primi” (KKDP) uygulamaya girdi. KKDP “hibe” şeklinde geri ödenmesi olmayan parasal bir teşviktir. 1995 yılında uygulamadan kaldırılarak vergi ağırlıklı bir teşvik sistemi oluşturuldu.⁵⁴¹

Doğru müşteri, doğru maliyet, doğru iletişim ve doğru kanal özelleştirmenin başarıya ulaşmasında önemli esaslardır.⁵⁴² Ayrıca başarıda ilkeli davranmak da çok büyük önem arz eder. İlkesiz müteşebbis ve müesseseler asla başarıya ulaşamazlar. Müteşebbis ve sermaye için ülkeler değil, ilkeler önem arz eder.⁵⁴³

Daha verimli hale getirmek için özelleştirmeler yapılmalı ve iyi bir fizibilite yapıldıktan sonra karar verilmelidir. Türkiye’de 1980 yılından sonra özelleştirme programlarına hız verildi. Ciddi bir özelleştirme yasası çıkarıldı. Bütün KİT’lerin yapısı tasnife tutuldu ve “hemen özelleştirilecekler”, “ geliştirilip özelleştirilecekler” ve “ “hiç özelleştirilemeyecekler” olarak ayrıldı. Hizmet amacıyla kurulanlar kalacak, ticarî amaçla

⁵³⁸ Tokel, Özcan, *Biricik Kalkınma Fırsatını Kaçırmamak için Bilgi Teknolojileri Eğitimi*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 13, sy. 37 (Aralık), 2005, s. 134.

⁵³⁹ Öztürk, İbrahim, *2002’den bu yana Ekonomideki İyileşmeler ve Devam Eden Kırılganlıklar*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 13, sy. 37 (Aralık), 2005, s. 10-11.

⁵⁴⁰ Öztürk, İbrahim, *Kriz-Büyüme-Erozyon İMF İle Türkiye Nereye?*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 38 (Mart), 2006, s. 12.

⁵⁴¹ Kaldırım, Murat, *Türkiye’de Özel Sektöre Devlet Teşviklerinin Katkısı*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y.6, sy. 23 (Kasım), 1998, s. 68-69.

⁵⁴² Bozgeyik, Abdullah, *Perakende Sektöründe CRM (Customer Relationship Management: Müşteri İlişkileri Yönetimi) Uygulamanın Önemi*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 38 (Mart), 2006, s. 76.

⁵⁴³ Gürdoğan, Nazif, *Sermayenin Ülkesi Değil İlkesi Önemlidir*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 40 (Eylül), 2006, s. 20.

kurulanlar satılacaktı. Daha verimli hale getirmek için özelleştirilen fabrikaların mülkiyetlerinin korunması suretiyle özelleştirilmesine dikkat edildi.⁵⁴⁴

Hidroelektrik ve rüzgâr potansiyeli, rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi, petrol, doğal gaz, kömür, linyit, jeotermal, nükleer enerji gibi enerji kaynakları, (petrol, doğal gaz, kömür gibi) fosil yakıtlar ve (rüzgâr, güneş, hidrojen gibi) yenilenebilir enerji kaynaklarına önem verilmelidir. Temiz, çevre dostu ve ulusal bir kaynak çeşidi olan yenilenebilir enerjinin üretimdeki payının artırılması gerekir. Devletin, enerji sektöründe yatırım yapması, mevcut kaynaklar bakımından çok zordur. Dolayısıyla özel kesim ve yabancı müteşebbis gücünün devreye sokulması çok önemlidir. Bu münasebetle Türkiye, mevcut tüm birincil yerli tabii kaynaklarını (su, hidrolik, kömür, rüzgâr, jeotermal, v.b) iyi kullanmalı, geri kalan ihtiyacını başka kaynaklardan sağlamalı ve mutlaka nükleer enerjiye geçmelidir. Enerjide dışa bağımlılık mutlaka azaltılmalı ve çeşitlendirilmelidir. Alternatif enerji kaynakları bakımından çok zengin olan devletimiz, lazım olan ileri teknolojileri transfer için kaynaklar üretmeli, enerji piyasasında aktif rol üstlenmelidir. Nükleer enerji ile buluşup teknolojisine geçiş sağlamalıdır. Elektrikte özelleştirmeler, kayıp ve kaçak durumunu asgariye indirecektir.⁵⁴⁵ Ülkemiz enerji talebini karşılamak üzere enerji hammaddesi olarak kullanılabilecek nitelikte taşkömürü, linyit ve jeotermal kaynaklarımız, nükleer enerji hammaddesi olarak kullanılabilecek özellikle toryum ve uranyum rezervlerimiz bulunmaktadır. Bu kaynaklarımızın rezervlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar MTA Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Ülkemizin madencilik sahasında geliştirilmeye, kaynaklarının verimli olarak kullanımının teminine, âtıl vaziyette terk edilmemesine ihtiyaç vardır. Ayrıca henüz tespit edilemeyen kaynaklarımızın tespit edilerek üretime başlanması sanayimizin gelişimine ivme kazandıracaktır. Madencilik, döviz girdisi başta olmak üzere yeni istihdam alanlarının oluşumuna, temel hammadde ihtiyaçlarını temin ederek yan sanayi firmalarını harekete geçirilmesine zemin hazırlayan, iktisadi kalkınmanın önemli bir sektörüdür. Kendi hammadde ihtiyacımızın büyük bir bölümünü karşılayabilecek çeşitli maden rezervlerine sahip ender devletlerden biriyiz. Bor, endüstriyel hammadde, mermer gibi rezervlere sahibiz. Krom, kil, kömür, manyezit, altın ve gümüş başta olmak üzere, sanayi alanında

⁵⁴⁴ Zaim, Sebahattin, *Yabancı Sermaye, Akılcı Kullanırsan Faydalı Olur*, (Röportajı yapan: SÜHEYL, Muhammed), Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 40 (Eylül), 2006, s. 15.

⁵⁴⁵ Alemdaroğlu, Nusret, *Türkiye'nin Genel Enerji Durumu ve Özelleştirme*, s. 47, 50

lazım olacak hammaddeleri tedarik edebilecek rezervlere sahibiz.⁵⁴⁶ Bu anlamda zengin ülkemizin refah seviyesine geçebilmesi için yer altı ve yer üstü madenlerimizin teşviklerle desteklenerek özel kişi ve şirketlerimizce ihya edilerek değerlendirilmelidir. Özelleştirmeler yoluyla devletin ağır yükü hafifletilerek kamu harcamalarını ve devletin ekonomik yükümlülüklerini azaltıp müreffeh bir ülke konumuna getirebiliriz.

Doğalgaz sistemi birbirine bağımlı birçok kuruluşu ve hizmeti birlikte yürütmeyi gerektiren bir yapıdır. Bu halkalardan birinde oluşabilecek aksaklık, diğerlerini de tetikleyeceğinden özelleştirme kararının verilmesi aşamasında bu sistemin kendine özgü yapısı mutlaka dikkate alınmalıdır.⁵⁴⁷

Kamu ve özel sektör iş birliği içinde çalışmalıdır. Bu iş birliğinde tamamen bir devir mümkün olmamakla birlikte, müşterek bir hizmet sunumu, projelerin planlan aşamasından, ihale edilerek yürütülüşüne dek uzun bir süreci içermektedir. Kamu otoritesi, kontrol yetkisini elinde bulundurarak, hizmetlerin sağlık bir şekilde verilmesini hedeflemelidir. Bu modelde, malum inşa ve imtiyaz anlaşmaları yahut normal ihale yoluyla icra edilen bir özelleştirme sürecini şamil ortaklık değildir. Özelleştirmede, mülkiyet ve işletmeyi bütünüyle özel kişi ve firmalara devrederken, bu işbirliği modelinde verilecek hizmet, uzun süreli bir ihaleye muhtaçtır. Ayrıca riskler, hizmetin kalitesi, uygulamada oluşabilecek ceza-i müeyyide ve sermaye taahhüdüne ait hükümlerin bulunduğu bir anlaşmaya ihtiyaç duyulur. Özelleştirme Sonuçta, kamu tamamen işinden elini çekerken, iş birliği gereği yeni vazifeleri üstlenmiş olur. Birlikte hareket edilecek, rakipmiş gibi çalışılmayacaktır. Kamu sektörü ve özel sektör olumlu özelliklerini birlikte iş yaparak ortaya koyacaklardır.⁵⁴⁸

Özelleştirmenin başarısı iyi bir hazırlık dönemi ve düzgün bir planlama ile uygulamanın ifasında gizlidir: Kamuoyu, özelleştirme hakkında tam olarak, etraflıca ve yeterince aydınlatılmalıdır. Hisse senetlerinin, isme yazılı olacak şekilde çalışan, yönetici ve küçük tasarruf sahiplerine, avantajlar sağlayacak biçimde satış imkânı sunulmalıdır. Bu sayede çalışanlar işletmeye ortak edilir, onlar da ekmek teknelerine sahip çıkar,

⁵⁴⁶ Güler, Hilmi, *Cari Açık Nedir, Ekonomik Kalkınmayı Başlatan Öncü Sektör; Madencilik*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 16, sy. 46, (Nisan), 2008, s. 10-12

⁵⁴⁷ Aslan, Bilal, *İGDAŞ, Hızla Büyüyen Bir Kuruluş*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 16, sy. 45, (Şubat), 2008, s. 96

⁵⁴⁸ Aydın, Eyüp Vural, *Türkiye’de Kamu-Özel Sektör İşbirliği Yatırımları*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 19, sy. 55, (Şubat), 2011, s. 58-59

verimli bir sonuç elde edilmiş olur. İşletme çalışanları ve yöre halkı için bir pay ayrılmalı ve onların hakları muhafaza edilmelidir. Programların amacı, sanayi mülkiyetini halk tabanına yayma, ekonomiye canlılık ve işlerlik kazandırma ve sermaye piyasasını aktif tutabilmektir. İşsizlik artışı için de tesirli ve kâfi gelebilecek önlemlerin alınması da önemlidir. Devlet tekeline son verelim derken, özel sektör tekeline de fırsat verilmemelidir.⁵⁴⁹ Bunu sağlamak için de adalet, eşit fırsat hakkı, sermayeyi tabana yaymak için her türlü imkânlar seferber edilmelidir. İslam iktisadı toplum ile fert arasındaki dengeyi sağlamalıdır. Toplum ve fertler bir tahakküm unsuru olarak görülmemeli, şahsiyetçilik esas alınmalıdır. Fertlerle toplumun menfaatleri çatışacak olursa kamu tercih edilir. Bu durumda genel zararı giderebilmek için özel ve kişisel zarar tercih edilir. "Zarar-ı âmmı def etmek için zarar-ı hâs tercih edilir" (Mecelle, md. 26) kaidesi dikkate alınmalıdır. Şahsiyetçilik, İslam'daki özel mülkiyet anlayışının temelini oluşturmamalıdır. Çünkü İslam'da, mutlak, kutsal ve dokunulmaz özel mülkiyet anlayışı yoktur. İslam'da kamu zararı varsa özel mülkiyete müdahale edilir. Adaletin sağlanmasının temel şartlarından bir, servet ve mülkiyetin tabana yayılmasıdır. "Servet, yalnızca zenginler arasında dönüp dolaşan bir mâlî güç vasıtası olmaması"⁵⁵⁰ âyeti de bu hedefi belirlemiştir.⁵⁵¹ Servet ve mülkiyetin tabana yayılması ilkesi belli bir işveren sınıfının öncülüğünde olması kalkınmaya zıttır. İslam'da ise sosyal refah ön plandadır. Ekonomik faaliyetler tüm topluma bırakıldığı için küçük sanayinin hâkimiyeti gerçekleşir ve işçi sınıfı diye bir tabaka oluşmaz. İslam iktisadındaki mechullük / bilinmezlik ve garar / belirsizlik gibi hususlar ortadan kaldırılırsa ekonomik istikrar için çok önemli bir adım atılmış olur.⁵⁵²

Devlet, sürekli iktisadi hayata müdahil olarak, tebaanın teşebbüs ve girişimci gücünü zayıflatıp onları yoksullaşmaya yönlendirmemelidir. Yeri ve zamanı geldiğinde yapılması gereken müdahaleleri yaparak kamuyu riskli durumlardan korumalıdır. Özelleştirme ile servet sahipleri ekonomik hayatta yeni meydana gelen mülkiyetten en yüksek oranı elde etmektedirler. Bu durum ise gelir dağılımında var olan dengesizliği

⁵⁴⁹ Kurt, Mete, *Türkiye'deki Uygulaması ve Çalışma Hayatına Etkileri Açısından Özelleştirme Sorunu*, Y.L. Tezi, İstanbul, 1994, s. 121-125

⁵⁵⁰ (كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ وَبَيْنَ الْفُقَرَاءِ) Haşr 59 / 7.

⁵⁵¹ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri*, Toplu Makaleler II İslâm İktisadı, İstanbul, 2005, s. 147.

⁵⁵² Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri*, s. 149.

giderek çoğaltmaktadır. Bunu dengelemek ve mülkiyeti geniş halk tabakalarına yaymak amacıyla sosyal piyasa ekonomisi hedefli(sosyal amaçlı) özelleştirme modeli çözüm olabilir. Halka açarak hem nakdi hem de gayr-i nakdi teşvikler sağlanması, çalışanlara ortaklık hakkı verilmesi gibi özendirici tedbirler alınması faydalı olacaktır. Özelleştirmenin bir amacı da devletin iktisadi faaliyetlerinin kısıtlanmasıdır. Devlet işletmeciliği KİT'ler vasıtasıyla doğrudan üretim, istihdam, fiyat belirleme ve paylaşım faaliyetleri içersinde yer almaktadır. Finansman açıklıkları büyük fedakârlıklarla devlet bütçesince ve toplumca karşılanmaktadır.⁵⁵³

Özelleştirmenin başarılı olabilmesi için, sürecin, yasanın emirlerine duyulan saygının korunduğu, tek tek vatandaşların ve ekonomik organların haklarının (özellikle de özel mülkiyet hakkının) tanındığı ve yeterince koruma altına alındığı genel bir yasal ve kurumsal ortamın sağlanması gerekir. Özel sektöre karşı ayrımcılığın bulunduğu yerlerde, bunun ortadan kaldırılması ve adil bir piyasa ortamı yaratılarak yürürlüğe konması gerekecektir. Ticari faaliyetlerle ilgili sağlam bir yasal çerçeve özelleştirme sürecini kolaylaştıracak ve başarı şansını artıracaktır.⁵⁵⁴

Özelleştirmede başarı şansı ve şartlarını şöyle özetleyebiliriz: Özelleştirmede az hata yapılmalıdır. Bunun için de iyi bir tespit yapılmalı, aceleye getirilmemeli, özelleştirmenin sebepleri ve gayeleri, ilgili kuruluşları, metotları, zamanlaması açık olarak kamuoyuna bildirilmeli, özelleştirilecek kurumun değerlendirilmesi ve fizibilitesi çok dikkatli ve gerçekçi yapılmalı; ilgili hukuki düzenlemeler, tekrar gözden geçirilmelidir.⁵⁵⁵ Özelleştirilecek KİT özelleştirme kapsam ve programına alınmalı ve değer tespit işlemleri yapılmalıdır. Sahasındaki uzmanlar tarafından, şirket varlıklarının yaşı, kapasitesi, teknolojik boyutları, muadillerinin piyasa değeri gibi değerler dikkate alınarak inceleme raporu hazırlanmalıdır.

Sözleşme yönteminin uygun ve etkili olabilmesi için, yapılması gerekenler tam olarak tanımlanmalı, rekabetçi bir atmosfer ortaya konulmalı, müteahhit firmaların etkinliğinin görülebilir olmalı ve yaptırım imkânı sağlanabilmelidir.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Bk. Kır, Ş. Yavuz, *Kitlerde Sosyal Özelleştirme Politikası, Çerçeve* (Müsiad Dergisi), y.3, sy. 1 (Ocak-Şubat), 1994, s. 36-37

⁵⁵⁴ Çelebi, Işın, *Yeni Bir Düzen Anlayışı: Özelleştirme*, 29

⁵⁵⁵ Bolcan, Özcan, *Özelleştirme ve Başarı Şansı*, Açık Oturumlar Dizisi: 5, (Ekonomide Özelleştirme), İstanbul, 1990, s. 15-16

⁵⁵⁶ Işık (Koral), Menekşe, *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 28

E-Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirme yöntemleri; ihale, satış, yönetimin devri, işletme hakkının devri, gelir ortaklığı modeli, kiralama, imtiyaz devri mülkiyetin gayr-i ayni hakları tesisi ve fiyatlandırma yöntemleridir.⁵⁵⁷ Özelleştirmenin amaçlarını gerçekleştirecek yöntemler ve özelleştirme programının temel karakteristikleri, dört ana başlıkta verilecektir. Bunlar: aktiflerin satışı (sabit fiyatla, pazarlık usulüyle, dış borç karşılığında, sıfır fiyatla, çalışanlara ve/veya çalışanlarla ortaklık teşebbüslerine ve hisse senedi ile satış), kurumsal serbestleşme, imtiyaz anlaşmaları ve yönetim devri yöntemleridir.⁵⁵⁸ Halka arz yöntemi de bu yöntemlerden biridir.⁵⁵⁹ Çalışanlara hisse devri yönteminde mülkiyetin halk tabanına yayılması ve işsizlik problemi oluşturmaması, yöntemin pozitif yönleridir. Yardım (yani özel sektörün desteklenmesi, vesika / kupon yolu ile satış, (vergi) teşvikleri ve gönüllü örgütlenme yöntemleri de uygulanmaktadır. Yap işlet devret yöntemi ise özel bir önemi haizdir. Kamu hizmetlerinin kontratla yaptırılması, acentelik / bayilik yetkisinin verilmesi, kiralama, yönetim kontratları imzalanması, yap işlet devret, kupon sistemi, işletme hakkının devri, mülkiyetin gayr-i aynî hakların tesisi gibi yöntemler mülkiyetin devrini gerektirmeyen uygulamalardır.⁵⁶⁰

Günümüz özelleştirme yöntemleri arasında aktiflerin ihale yolu ile satışı, kiralama, yasal ve kurumsal serbestleşme, mülkiyetin gayr-i ayni hakları tesisi, gelir ortaklığı modeli, imtiyaz devri anlaşmaları, yardım (özel sektörün desteklenmesi), (vergi) teşvikleri ve gönüllü örgütlenme yöntemleri, çalışanlara hisse devri, işletme hakkı devri ve yönetim devri yöntemleri bulunmaktadır. Yap-İşlet-Devret Yöntemi ise özel bir önemi haizdir. Kamuya hizmetlerin sözleşme imzalanarak yapılması, acente ve bayilik imkânının sunulması, kiralama, idare sözleşmesinin imzalanması, yap-işlet-devret, kupon sistemi, işletim haklarının devri gibi uygulamalar mülkiyetin devrini gerektirmeyen uygulamalardır.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Işık (Koral), *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 6; 4046 sayılı Yasanın 18 /A maddesi

⁵⁵⁸ Kök, Recep, *Ekonomi-Politik Popülizm Özelleştirme ve Kit'ler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, s. 119-127; Cevizoğlu, Hulki, *Özelleştirme*, 3. Baskı, Beyaz Yayınları: 31, İstanbul, 1998, s.57-64.

⁵⁵⁹ Işık (Koral), Menekşe, *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 10-11

⁵⁶⁰ Özelleştirme Raporu (ÖİB) sy. 2005 / 4.

⁵⁶¹ Kök, Recep, *Ekonomi-Politik Popülizm Özelleştirme ve Kit'ler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, s. 119-127; Cevizoğlu, Hulki, *Özelleştirme*, 3. Baskı, Beyaz Yayınları: 31, İstanbul, 1998, s.57-64. Işık (Koral), *Atık Su Ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme*, s. 6, 10-11; 4046 sayılı Yasanın 18 /A maddesi; Özelleştirme Raporu (ÖİB) sy. 2005/4.

Dolaylı özelleştirme yöntemleri arasında yer alan yasal ve kurumsal serbestleşme, ekonomi alanında devletin tanzim / düzenleme ve teftiş / kontrol görevinin kaldırılarak rekabete yol açabilmek adına devletin tekel olarak bulunduğu alanlarda özel sektöre fırsat tanınmasıdır. Kupon ve sübvansiyon yolu ise gelirleri düşük seviyedeki tüketicilerin, hizmetlerin doğrudan sunulması yerine, (sağlık, mesken, eğitim, giyim erzak, ulaşım ve kültürel alanlarda) kupon yardımıyla mal ve hizmet tüketimine destek verilmesidir. Sübvansiyon ise üreticilerin desteklenmesi amacıyla kullanılabilen bir yöntemdir. Temizlik, çöp toplama, çevre düzenlemesi, yol yapım ve asfaltlanması gibi mahalli ve yerel yönetimlerdeki belediye hizmetleri de daha çok ihale yolu ile çözülür. Su, elektrik, doğalgaz, demir yolları ve haberleşme gibi devletin doğal tekelinde olan hizmetler ise imtiyaz devri uygulaması ile yapılır. Devlet mülkiyet hakkını elinde bulundurarak kamu işletmelerini özel sektöre devredebilir.⁵⁶²

Yasal-kurumsal serbestleştirme, gelir ortaklığı, kupon uygulaması, ihale, yardım, imtiyaz, kamu-özel kesimin ortaklığı, yönetimin devri, yap-işlet-devret, finansal kiralama ve fiyatlama yöntemlerini özelleştirmeye benzeyen uygulamalar arasında sayanlar da vardır.⁵⁶³

İslam Hukuku açısından baktığımızda dinin meşru görmediği faiz vb. hususlara bulaşmadan, helal ve haram çizgilerine riayet ederek mevcut uygulamalar özelleştirmelerde gündeme getirilebilir. İhale, satış sistemi, yönetimin devri, işletim haklarının devri, kamu-özel kesimin ortaklığı, gelir ortaklığı modeli, icar / kira, yap-işlet-devret, imtiyaz hakkının devri, kamu ve özel sektör ortaklığı gibi yöntemlerin uygulanması mümkündür.

1-Satış

Satış yöntemi sabit fiyatla satış, pazarlık usulüyle satış, dış borç karşılığında satış, halka arz yöntemi, sıfır fiyatla satış, fiyatlama yöntemi, vesika / kupon yolu ile satış, çalışanlara ve/veya çalışanlarla ortaklık teşebbüslerine satış, hisse senedi ile satış şeklinde gerçekleşmektedir. Halka veya çalışanlara arz yolu ile özelleştirmeler daha geniş alana fayda sağlayabilir. Satışlar genellikle nakit karşılığı olmaktadır. Nakit sıkıntısı çeken iç

⁵⁶² Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 49-51.

⁵⁶³ Orkunoglu, Işıl Fulya, *Özelleştirme ve Alternatifleri*, Akademik Bakış Dergisi, sy. 22, 2010 s. 9; Altun, Nurullah, Yayla, Yunus Emre, *Özelleştirmeye Karşı Alternatif Yaklaşımlar*, s. 1156.

piyasadan gelen tekliflerde hakiki değerinin çok altında kalabilmektedir. Hisse senedi ile bu işlem daha kârlı yürütülebilir, borsaya canlılık, halka da ek gelir sağlanabilir. İhale kamudaki alım, satım, hizmet, yapım, kira, taşıma, yükleme, boşaltma, depolama vb. işlerin özel sektör kuruluşlarına bir sözleşmeye dayalı olarak yaptırılmasıdır. İhale, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinde en önemli yöntemlerden biridir. Başka bir deyişle, bir kamu hizmetinin ihale yöntemi ile özel sektör kuruluşlarına gördürülmesi, söz konusu hizmetin özelleştirilmesi demektir. İhale işlemlerinde tekliflerin değerlendirilmesinde “uygun bedel” esas alınmaktadır. Örneğin eksiltmelerde uygun bedel “en düşük fiyat” demek değildir. Uygun bedel kavramı içinde sağlam ve kaliteli olmak gibi nitelikler de bulunmaktadır. Devletin kamu hizmetlerinin yürütülmesindeki rolü düzenlemek ve yönetmek olmalıdır. Bir hizmeti başkasına (zel firmalara) yaptırmakla, kamusal sorumluluğundan uzaklaşmış olmaz. Bilakis kamusal sorumluluğunu daha iyi ve verimli bir şekilde yerine getirecek imkânlara kavuşur.⁵⁶⁴

Doğrudan zelleştirme yöntemleri arasında yer alan hisse senedi satışı ve blok satışıdır. KİT’lerin ve bağlı kuruluşlarının hisse senetlerinin özel kişi ve sektörlere devri ve özelleştirilecek kuruluşun teklif, pazarlık ve açık artırma marifetiyle blok olarak satışı şeklinde gerçekleşir.⁵⁶⁵

İşletmek üzere kamu ya da devlet malı kendisine özelleştirilen kişiler bu haklarını bir başkasına satabilir mi? Bu konuda klasik kaynaklarımızdaki kendisine arazi iktâ’ edilen kimse ile araziye tahcîr etmiş kişinin ellerindeki bu arazileri satma yetkilerinin olup olmadığı konusu ile temellendirilebilir. Cumhuriyet mevât arazinin satışı uygun görmemiştir. Bunun nedeni fırsat dşnlerine, alın teri dökmeden kazanma düşüncesinde olan kişilere imkân tanımamaktır. Devlet bu arazilerin devlet hazinesine ait oluşu sebebiyle bir ücret mukabilinde l araziye ihyâ edecek kişilere satabilir. şafilerden bazıları mevâtın satışını uygun görmüşlerdir. Tahcr edilmiş olan bir arazi satılırsa ve bu arazi müşterinin elinde iken başkaları tarafından ihyâ edilirse, müşteri teslimattan sonra ücretini ödemekle sorumludur. Başkası tarafından gasp edilmesi, borcunu düşürmez. İhyâ gerçekleştikten

⁵⁶⁴ Eryılmaz, Bilal, *Belediye zel Sektör İlişkileri, ereve (Müsiad Dergisi-3)*, Haziran, 1994, s. 26-29.

⁵⁶⁵ Müftüoğlu, *zelleştirmenin alışma Yaşamına Etkileri*, s. 48-49.

sonra mülkiyetine geçeceği için muhyi dilediği gibi tasarrufta bulunabilir, bir başkasına araziye satabilir ya da hibe edebilir.⁵⁶⁶

İktâ' veya tahcîr edilen arazilerin ihyâ ve imardan önce satışa arz edilebileceğinin delillerinden birisi Hz. Ömer (v. 23 / 644), Havvat b. Cübeyr el-Evsî el-Ensârî'ye (v. 40 / 660) iktâ' yolu ile imar edilmemiş bir arazi vermişti.⁵⁶⁷ Biz bu araziye ondan satın aldık.” Ancak bu hadisede satış işleminin imar ve ihyâdan sonra olma ihtimali de yüksektir.⁵⁶⁸

“Allah Rasulü'nün (s.a.s.) bazılarına iktâ' ettiği araziye onların ihyâdan aciz kalarak Hz. Ömer zamanında satmalarına dair rivayeti⁵⁶⁹, Hz. Ömer'in bu olayın künhüne vakıf olmaması veya satış işlemini yapanların rakabesini değil, yalnızca intifa hakkını satarak gerçekleştirdikleri şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Ömer'in Üsâme b. Zeyd b. Hârîse'ye (v. 54 / 674) iktâ' ettiği araziye Üsâme'nin sattığına⁵⁷⁰ dair rivayeti de yoruma açıktır.⁵⁷¹ Ebû Hanîfe (v. 150 / 767) dışındaki çoğu hukukçu iktâ' edilen arazinin kiraya verilebileceğini, menfaatinin hibe edilebileceğini, fakat satılamayacağını ifade ederler.⁵⁷² Âlimlerce farklı şekillerde yorumlanabilen bu rivayetler bu konuda yetkinin yine devlet başkanında olduğunu, kamunun menfaati doğrultusunda hüküm verebileceğini göstermektedir.

⁵⁶⁶ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 269; Mâverdî, *el-Ahkâm*, 224; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 211; Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 784.

⁵⁶⁷ (ثبت إقطاع عمر رضي الله عنه لحوات بن جبير أرضاً مواتاً) Belazurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 26. Allah Resulü'nün Nadîroğulları Yahudilerinden alınan Curf isminde hurmalık arazisini Zübeyr b. Avvam'ın oğlu Urve'ye verdiği nakledilir. Aslında Hz. Ebu Bekr'in bu Curf'ü, Hz. Ömer'in de Akik'i Zübeyr'e verdiği bilinmektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 472, H.no: 33025. Bir rivayette (أقطع الزبير أرضاً من أرض بني النضير فيها نخل، وأن أبا بكرٍ أقطع الزبير الحرف وأن عمر أقطع العقيق أجمع) Hz. Ebu Bekr'in Cüf'ü'ten Kanat'a kadar iktâ' ettiği rivayet edilir. Bk. Yahya b. Âdem, *Harac*, s. 73, H.no: 242-243. Daha sonra Hz. Ömer Urve'ye vermiştir. Urve, bu araziye almasına rağmen ihya etmeyip atıl bırakmıştı. Hz. Ömer: Şu halde bu tür işlenmeyen arazilerin tasarrufu bana aittir, istediğime vereceğim” deyince Havvat b. Cübeyr, (أقطعني، فأقطعته إياه) bu araziye bana ver diye talep etmiş, bunun üzerine Hz. Ömer ona iktâ' etmişti. Bk. Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 73-74.

⁵⁶⁸ Şafak, *Arazi Hukuku*, 219-220.

⁵⁶⁹ (عن أبي رافع: أعطاهم النبي أرضاً؛ فَعَجَزُوا عَنْ عَمَارَتِهَا فَبَاغَوْهَا فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِثَمَانِيَةِ آلَافٍ دِينَارٍ أَوْ بِثَمَانِيَةِ أَلْفٍ دِرْهَمٍ)

8000 dinara veya 800.000 dirhem karşılığında sattıkları ifade ediliyor. Bk. Ebu Yusuf, *Harac*, s. 74.

⁵⁷⁰ (أقطع عمر رضي الله عنه خمسة من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: سعد بن أبي وقاص، وعبد الله بن مسعود، وخباب، وأسامة بن زيد، قال: وأراه قال الزبير،) Bu rivayette Hz. Ömer ashabdan beş kişiye (Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Mes'ûd, Habbab, Zübeyr ve Üsâme b. Zeyd) iktâda bulunduğu Üsâme'nin bu iktâ' edilen araziye sattığı zikredilmiştir. Bk. Yahya b. Âdem, *Harac*, s. 74, H.no: 248; İbn Receb el-Hanbelî, *el-İstihrâc li ahkâmi'l-harac*, s. 133.

⁵⁷¹ Kal'acî, *Mevsûa*, 38.

⁵⁷² *Miras*, Kamil, *Tecrid*, VII, 260.

Devlet başkanının onayı alınmadan yapılan özelleştirmeler de izinsiz olarak mevât araziye ihyâ eden kimseye benzer. Bu kişilerden tapuy-u misil alınarak asıl ihyâ eden kişilere havale edilir. İhyâ eden kişinin istememesi durumunda açık artırmayla başkasına verilir.⁵⁷³ İzinsiz ihyâ eden kişiler ihyâ ettiği arazilerin civarında tapu ücretleri rayiçte ne ise o kadar ücret ödeyerek diğerlerine göre öncelik hakkına sahip olup, kendisi tercih edilir ve işlettiği arazinin sahibi olur.⁵⁷⁴

2-Hibe

İktâ uygulaması bize bedelsiz herhangi bir karşılık almadan kamu malının hibe yolu ile özelleştirilebileceğini göstermektedir. Hibeden aslında rücu olmaz. Ancak karşılıksız olarak bir hibe olarak iktâ edilen yerler üç yıl içinde değerlendirilmeyecek ve ihmal edilecek olursa devlet başkanı bu yerleri geri alarak işletebilecek kişilere tekrar karşılıksız olarak iktâ edebilir. Allah Rasulü'ne (s.a.s.) Bilâl b. el-Hâris (v. 60 / 680) geldiği zaman iktâ talebinde bulundu. Rasulullah da kendisine geniş bir alanı (Akîk arazisini) iktâ etti. Hz. Ömer halifelik döneminde iken: “Sen sana iktâ edilen arazileri değerlendirip işletemedin. Bu yüzden imar edebileceğin yerler sende kalsın, ihyâ edemeyeceğin arazileri de geri ver ki Müslümanlar arasında taksim edeyim,” demiş Bilâl de Allah Rasulü'nün kendisine iktâ ettiği bu arazileri vermeyeceğini söyleyince Hz. Ömer işin üstüne ısrarla giderek araziye Müslümanlar arasında taksim etmiştir.⁵⁷⁵

Özelleştirilen yerleri işletecek kişiler işletim süreci başlamadan önce vefat ederlerse bu yerlerin mirasçılarına geçip geçmeyeceği konusu da mevât arazilerin ihyâ edilip edilmemesi ile ilgili konulara benzemektedir. İhyâ edilmeden önce hiç kimsenin mülkü sayılmadığı için, varislere intikal etmez. Ancak devletten izin alınarak ihyâ edilen yerler birinin mülkiyetine geçmişse ferâiz ilminin hükümleri geçerli olur. Mevât araziye ihyâ eden kişiye yalnızca tasarrufta bulunma izni verilmişse, âdî intikal geçerli olur.⁵⁷⁶ İhyâ edilen arazi için öncelik yahut intifa hakkı verilmişse, Hanefîler, menfaat hakkının

⁵⁷³ Ali Haydar, *Dürrer*, III, 550.

⁵⁷⁴ Âtîf Bey, *Arazi Kanunnâme-i Hümayunu Şerhi*, 331-332.

⁵⁷⁵ جاء بلال بن الحارث الخزرجي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فاستقطع أرضاً، فأقطعها له طويلاً غريضةً، "فلما ولي عمر قال له: يا بلال إنك استقطعت رسول الله صلى الله عليه وسلم أرضاً طويلاً غريضةً، ففقطعها لك، وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكن بمنع شيئاً يسأله، وأنت لا تطيق ما في يدك، فقال: أجل، فقال: فانظر ما قويت عليه منها، فأمسكها، وما لم تطيق، وما لم تقو عليه، فادفعه إلينا نقسمه بين المسلمين، فقال: لا أفعل والله شيئاً أقطع به رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال عمر: والله لتفعلن، فأخذ منه ما عجز عن عمارته، فقسمة بين المسلمين

Yahya b. Âdem, Harac, 89, H.no: 294.

⁵⁷⁶ Seydişehrî, Mahmud Es'ad b. Emin, *Ferâizü'l-ferâiz (Delilleriyle İslâm Miras Hukuku)*, çev. İsmail Hakkı Uca), İstanbul, 1994, s. 23.

mirasçıya geçmeyeceği görüşünden hareketle bu hakkın, mirasçılara tevarüs etmeyeceğini ifade ederler. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler ise terekenin; mal, menfaat ve hakların tamamını içerdiği için mirasçıya geçeceğini belirtirler.⁵⁷⁷

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Ensâr arazilerinden oluşan mevât bir araziyi Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) (v. 31 / 651) iktâ' etti.⁵⁷⁸ İbn Mes'ûd vefat edince, eşi de Medine'deki evine mirasçı olmuştur.⁵⁷⁹ Hiz. Peygamber'in, muhtemelen muhacirlere iktâ' ettiği bu yerlerin önceden hiç kimsenin mülkiyetinde olmayan ölü arazi olması, muhacirlerin de bu arazilere Hiz. Peygamber'den aldıkları izinle üzerlerine ev yaparak ihyâ edip mülkiyetlerine sahip olmaları sebebiyle mirasa da konu olmuştur.

3-İcare / Kiralama

İcare yolu ile özelleştirme uygun bir metot olarak günümüzde de uygulanmaktadır. Devlet otelcilik ve turizm işleri başta olmak üzere kamu işletmelerinin mali yapı ve durumlarını düzeltebilmek ve özelleştirmeye hazırlamak için mülkiyeti kendisinde kalmak kaydıyla yönetimini belirli bir süre kiraya verebilir.⁵⁸⁰ Ebû Yusuf (v. 182 / 798) büyük nehirlerle ilgili şunları söyler: "Müslümanların her biri Dicle ve Fırat gibi tüm büyük nehirlerde, deve, sığır ve davarlarını suladıkları her sulak vadide ortaklıkları vardır. Hiç kimse bir diğerini engelleme hakkına sahip değildir. Herkes kendi arazisini, bağ ve bahçesini sulama hakkını elinde bulundurur. Suyu başkalarına vermemek için bir yerde hapsedme hakkı da bulunmamaktadır. Bir kimse bu büyük nehirlerden kendi arazisine açtığı su kanalını bir başkasına kiralamak istese ve bu kiralama sebebiyle de büyük nehirde bir zarar oluşma tehlikesi varsa bu kişinin onu kiraya vermesi engellenir. Fakat herhangi bir zarar olmayacaksa kiraya vermesinde herhangi bir sakınca yoktur. Büyük nehrin kiraya verilmesinde tüm Müslümanların ihtiyacı / menfaati varsa devlet başkanı orayı da kiraya verir."⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 495, 492, 500.

⁵⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, X, 222, H.no: 10534; *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 162, H.no: 4949.

⁵⁷⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 363; *Ebü Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3080; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, VI, 156.

⁵⁸⁰ Müftüoğlu, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri*, s. 51.

⁵⁸¹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 97.

Hız. Osman'ın (r.a.) (v. 35 / 656) yaptığı iktâlar üretimin artırılması amacıyla yapılmıştır. Bunlar da kiralama yöntemiyle yapılan iktâlar (iktâu'l-icâre)⁵⁸² olup önceleri 9 milyon dirhem geliri olan yerlerden 50 milyon dirhem gelir elde edilmiştir. Hız. Osman idaresinde uygulanan iktâlar ile birçok Arap kabilesi Doğu Akdeniz sahil şeridi başta olmak üzere fethedilen uç bölgelere yerleştirilmiştir. İç bölgelerde, ganimet olarak elde edilen servet, mevât arazilerin ihyâ ve imarına harcanmış, ziraât kalkınma gerçekleştirilmiştir. Halifelerin yaptığı iktâlar daha çok ölü arazilerin ihyaya yönelik olması ve İslam'ın yayılmasında etkin olabilecek kişilere verilmesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁸³

Memluk Şam'ında hayatını devam ettiren Burhâneddîn Fezârî'nin (v. 729 / 1329) *Risâle fî sıhhati icâreti'l-iktâ'* isimli risalesinde söz konusu ettiği iktâ', askerî iktâ' olup verdikleri hizmet mukabilinde gelirinden faydalanmaları için devlet hazinesine ait gelir getiren gayr-i menkullerin askerlere tahsisinden ibaret olan iktâdır. Kendilerine iktâ' / tahsis edilen askerlerin, devlet hazinesine ait bu toprakları, kira akdine konu edip edememe durumları, burayı kira ve ortakçılık gibi akitlerle işletme hakkına sahip olup olmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Fezârî'ye göre, iktâ' işlemi akar üzerinde bir mülkiyet hakkı vermemekte; yalnızca intifa / ibâha hakkı manası bulunmaktadır. Kendisine iktâ' edilen kişi bu araziyi bir başkasına devlet başkanının bir izni olmadığı müddetçe kiraya vermesi doğru değildir. İmam Nevevî (v. 676 / 1277) ise mehre kıyas ederek askerin elindeki iktâ' edilen arazinin kiraya verilebileceğini söylemiştir.⁵⁸⁴

Osmanlılarda haberleşme müesseslerinden biri olan posta teşkilâtı ve ordunun konaklama tesisleri olan menziller iltizama verilmiş ve bu şekilde idare edilmişti. Bir nevi kiralama usulü olan bu özelleştirmelerde menziller sancak yöneticileri tarafından kadı, müftü ve diğer ileri gelen kişilerin muvafakat ettiği, ekseriyetle bu işi yürütebilecek şehrin

⁵⁸² Bu konuda kaleme alınmış Burhâneddîn el-Fezârî'nin (v. 729 / 1329) "*Risâle fî sıhhati icâreti'l-iktâ'*" isimli Risâlesinin Tahkikli Neşri Yasir Beyatlı tarafından yapılmış olup İslam Tetkikleri Dergisinde yayımlanmıştır. Bk. 10, 2 (2020), s. 603-631.

⁵⁸³ İbn Receb el-Hanbelî, *el-İstihrâc*, s. 132; Demirci, Mustafa, "*İktâ'*", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII, s. 43 vd.

⁵⁸⁴ Beyatlı, Yasir, Burhâneddîn Fezârî'nin (v. 729 / 1329), *Risâle fî sıhhati icâreti'l-iktâ'* (Risâlenin Tahkikli Neşri), İslam Tetkikleri Dergisi, 10, 2 (2020), s. 603, 607, 613. Ayrıca bk. Fezârî, İbn'l-Firkâh Burhâneddîn İbrahim b. Abdurrahman (v. 729 / 1329), *Risâle fî sıhhati icâreti'l-iktâ'* (Risâlenin Tahkikli Neşri için bk. Yasir Beyatlı, İslam Tetkikleri Dergisi, 10, 2 (2020), s. 621; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref (v. 676 / 1277), *el-Mesâilü'l-mensûra*, (Fetâva'l-İmam en-Nevevî) Tertib: Alâuddin b. el-Attâr, Thk. Muhammed el-Haccâr, Beyrut, 1996. s. 152; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, III, 189 (إِذَا أَقْطَعَ السُّلْطَانُ جُنْدِيًّا أَرْضًا فَهَلْ يَجُوزُ لَهُ إِجَارَتُهَا أَمْ لَا؟ الْجَوَابُ نَعَمْ يَجُوزُ؛ لِأَنَّهُ مُسْتَحَقٌّ لِمَنْفَعَتِهَا).

eşrafından birine bir yıllığına iltizama verilirdi. Uygulamadaki sıkıntılar üzerine Sadrazam Mehmed Saîd Galib Paşa (v. 1829) döneminde menzillerdeki kira uygulaması gözden geçirilerek uygulandı. 1824-1829 seneleri arasındaki kiralanan menziller bir nevi özelleştirme uygulamasıydı.⁵⁸⁵

4-Havale

Yap işlet devret modeli bir çeşit havale uygulaması gibi olup yol, köprü, alt geçit, demiryolu, havalimanı gibi alt yapı tesislerinde gerçekleşir. Ayrıca, petrol arama istasyonları, eğlence merkezleri ve turistik tesislerin kurulmasında, mülkiyet devredilmeksizin inşaat maliyetlerini de içine alan bir bedel karşılığında yapıp belli bir süre işletebilecek ehil kişi ve özel sektöre finans ve işletme mükellefiyetinin havalesi şeklinde gerçekleşir.⁵⁸⁶

Yapılacak işlerde finansmanın ya bütçeden veya bütçe dışı kaynaklardan karşılanması beklenir. Bütçe dışına ihtiyaç duyulduğunda iç ve dış borçlanma gerçekleşmekte ve ortaya çıkan ağır bütçe ve başkalarına bağımlı olma durumu devletleri farklı arayışlara yönlendirmektedir. Bu durumda en önemli ve öncelikli model olarak tercih edilen kamu özel sektör işbirliği ile gerçekleşen yap işlet devret modelidir ki devasa projelerin ihyasında çok önemli bir finans temin tekniğidir. Yap işlet devret modeli kamuya ağır yük bindirmeden, projenin devamını sağlayacak ve gerek duyulan çalışmaların yapılması anlamında, hem devlet hem de toplum açısından birçok maslahatı kapsamaktadır. Yap işlet devret modelinde, öncelikle ortak girişim şirketi tarafından finansmanı temin edilmektedir. Sözleşme gereğince projenin işletme hakkı, yatırımcıya havale edilmektedir. Sonrasında müessesenin mülkiyeti kamuya teslim edilmektedir. İslam hukukunun özelliklerinden biri de kamu menfaatini dikkate almasıdır. Devletin, bu menfaatleri göz önünde bulundurması da en tabi görevidir. Bu modelde havale, kiralama, vakfetme, iktâlarda bulunma, şirket ve istisna' akdine benzeyen çok yönlü akitler manzumesi vardır. İstisna' akdine benzerliği ön planda olmasına rağmen tam olarak uyduğu da söylenemez. Örneğin istisna' akdinde sipariş verilince ücret de sunularak nihayete eren bir akit olup süre tayini yapılmaz, malzemenin tamamen sâni' tarafından karşılanması gerekir. Yap işlet devret modeli (inşa, işletme ve devir gibi) temel üç akdi

⁵⁸⁵ Halaçoğlu, Yusuf, "Menzil", TDV İslam Ansiklopedisi, XXIX, 159 vd.; "Ulak", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt, 42, s. 77 vd.

⁵⁸⁶ Müftüoğlu, Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri, s. 51-52.

ve bunların ilişkili olduğu birçok karma akdi içermekte olup bir süre tayini yapılmakta, arazi hakkı, yapı hakkı ve inşa hakkı gibi hususlar işveren firma tarafınca yerine getirilmektedir.⁵⁸⁷

Yap işlet devret modelindeki akidde yapı inşası olduğundan, mezkûr yapının haram fiillerin icra edileceği bir yer olmaması şartı ile akidde bir problem olmaz. İşlem süreçlerinde İslamî ilkelere uyulması gerekir. Bu modelinin en önemli aşaması finansman teminidir ki bu noktada faizsiz finans yöntemlerinin tercih edilmesi tavsiye edilir. İstisna' anlaşması ile yapıldığı durumlarda katılım bankasının bu akde taraf olması ve bu çerçevede projenin desteklenmesi temin edilebilir. Büyük finanslara ihtiyaç duyulacak işlerde İslam Hukukunun meşru gördüğü murabaha, şirketleşme vb. yollarda talep edilen finansın temini açısından yap işlet devret tarzındaki uygulamanın şekliyle işlenebilir.⁵⁸⁸

Osmanlılar döneminde vergi varidatını toplaması için bir yıllığına bir bedel mukabilinde bu görevin özel şahıs ve kişilere devri anlamına gelen iltizam (deruhde, tevcih, fûruht, ihâle ve taahhüd) ve bu işi yürüten mültezimlik teşkilatı vardı. Bu uygulama vergi toplama görevinin bir çeşit özelleştirilmesi anlamındaydı. Genellikle açık artırma yolu ile tespiti yapılan ve bir kısmının peşin ödemesi istenen bir senelik bedel mukabilinde, kâr ve zararı şahsın kendisine ait olma şartıyla mültezimlere itimat edilir bir kefaletle devredilirdi.⁵⁸⁹ Osmanlı devleti varlığını sürdürebilmek için tebaasından şer'î ve örfî vergiler alırdı. Bu vergilerle de kendi sistemini işletir, görevlilerinin maaşlarını öder ve kamu hizmetlerini görürdü.⁵⁹⁰

Vekâlet; bir kişinin hukuk açısından bizzat kendisi yapmaya yetkili bulunduğu bir işi henüz hayattayken yapabilmesi için, başka birine aralarındaki rıza ile havalesinden müteşekkil bir akiddir. Vekâlet verenin, havale edilen iş ve işlemi ehliyet itibarıyla yapabiliyorsa ve vekâlet verilen şey de vekil bırakmaya mahal olabilen bir şey ise bu vekâlet câizdir. Mevât arazilerin ihyânda devlet başkanının izni şart olduğu için, vekâlet câizdir. İhya için izin alan kişi bizzat kendisi değil de vekili ihyâ ederse, arazi vekâlet veren kişiye verilir. Vekil ise emek sahibi olarak o araziye sahip olamaz, sadece çalışma

⁵⁸⁷ Araz, Yunus, “İslam Hukuku Açısından Yap-İşlet-Devret Modeli”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Aralık 2020, 24 (3), 1177-1198; s. 1179-1180.

⁵⁸⁸ Araz, Yap-İşlet-Devret Modeli, s. 1196

⁵⁸⁹ Genç, Mehmet, “İltizam”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII, 154 vd.

⁵⁹⁰ Gedikli, Fethi, “Osmanlı Bile Vergi Toplamayı Özelleştirmişti”, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 11, sy. 30 (Aralık), 2003, s. 39.

ücretini talep edebilir.⁵⁹¹ Özelleştirme işleminde ihaleyi alan kişi de bu anlamda işletme hakkını vekâletle bir başkasına tevdi edebilir.

Ücretli çalışan (ecir) tutulması durumunda mahal insandır. Belli süre için yapılan insan kiralanişında hem iş, hem de süre belli olmalıdır. Bizzat çalışması amacıyla kiralanan işçi, yerine başka birini çalıştıramaz. Ücretin işletilen arazinin bir kısmından olsun şartı ile bir anlaşma yapılmışsa faiz şüphesi sebebiyle bu akid fâsid olur. Çünkü ücretin çalışanın emeğinden elde edilen bir şey olması, Hanefî ve Şâfiîlerce kafizu't-tahhân (değirmenci ölçeği) meselesinde olduğu gibi cevaz verilmemiştir. Ücretin malum olması gerekir.⁵⁹²

5-Şirket (Kamu – Özel Sektör Ortaklığı)

Kamu mallarının yetim malına benzetildiğini ve vasînin yetimin kullanılamayan malını ticari faaliyetlerde kullanarak değerlendirmesi ve değerinin kaybolmaması için gayret gösterilmesi gerektiğini izah etmiştik. Devlet kamu mallarını işleterek daha aktif hâlde tutabilmesi için özel kişi ve özel sektörle ortak ticari ve zirai faaliyetler yapabilir. Devlet başkanı, kâr zarar ortaklığı olarak bilinen sermaye emek ortaklığı (mudarabe), arazi emek ortaklığı (muzaraa), bağ-bahçe sulama ve ıslah ortaklığı (müsakat) vb. İslam'ın kişiler arasında meşru gördüğü kamu özel sektör ortaklığı yolu ile mülkiyeti devlette kalmak şartı ile verimliliği artırabilir.

İslam iktisadı bir öz sermaye iktisadıdır. Bir yandan kredi arzı teşvik edilmekte diğer yandan kredi talebinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Bu da ribâ baskısını hafiflettiği gibi müteşebbisleri şirketler kurmaya yönlendirir.⁵⁹³

Hiz. Ömer'in (v. 23 / 644) iki oğlu Abdullah (v. 73 / 693) ve Ubeydullah (v. 37 / 657) Irak bölgesine giden bir ordu içinde yer almışlar ve Basrı valisi Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye (v. 42 / 662-663) de misafir olmuşlardı. Ebû Mûsa onlara: “Bende fazla para olsaydı size verebilirdim. Fakat yanımda beytülmale ait Irak bölgesinin gelirleri olan

⁵⁹¹ Karâfî, *Furûk*, IV, 27; Ali Haydar, *Dürer*, III, 549; Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 564; Refik Mısıri, *Usûlü'l-iktisâdi'l-islâmî*, s. 174-175; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 494, *Mv.F.*, “*İhyâü'l-mevât*”, II, 249.

⁵⁹² Mâverî, *el-Hâvî*, VII, 506. Mecelle'de şu kural vardır: “Mubahtan elde edilen, ecirin değil, müste'cirin (yani kırdan odun toplamak yahut av tutmak için isti'câr etse, o ecirin topladığı odun veya tuttuğu av müste'cirin) olur.” *Mecelle*, md. 1260.

⁵⁹³ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri*, Toplu Makaleler II İslâm İktisadı, İstanbul, 2005, s. 142.

mallar var, onu halifeye götürmenizi (havale işini gerçekleştirmenizi) istiyorum. Ancak dilerseniz Medine'ye döndüğünüzde bununla ticari işlem yapabilirsiniz anamalı / sermayeyi halifeye teslim edersiniz, kârı da sizin olur,” dedi. Onlar da bu denilenleri uyguladı. Hz. Ömer: “Sizin yaptığınızı diğer gaziler de uyguladı mı ki? Bunlar, Müslümanların malı olduğu için sermayeyi de kârı hazineye teslim edin,” deyince Abdullah sustu, bir şey söylemedi. Ubeydullah ise bu duruma itiraz ederek babasına bu uygulamasının yakışmadığını, haksız olduğunu, Irak'tan getirdikleri bu mal eksilse ya da telef olmuş olsa idi bu malları ödeteceğini hatırlattı. O mecliste bulunanlardan biri: “Onları mudarebe / kırâz ortaklığındaki işletmeci gibi kabul etsen” uyarısını dikkate alarak bu Hz. Ömer işlemi kırâz olarak onayladı ve kârın yarısını onlara, diğer yarısını da devlet hazinesine aldı.⁵⁹⁴ Bizzat kendisi de mudarebe yolu ile yetim malını kullandırmıştır.⁵⁹⁵ Ebû Yusuf (v. 182 / 798) der ki: “Vasî, yetimin malını çalıştırırса kâr veya zarar etse daha sonra da mudarebe yolu ile bunu işlettiğini itiraf etse bu söze itibar edilir. Çünkü elindeki bu malları yetim adına kullanmaya yetkisi vardır. Bu hizmetin karşılığında ödeme sorumluluğunun olduğunu kabul etmezse bu da dikkate alınarak kabul edilir. Yaptığı işten kâr elde etmişse işe başladığı zamanki tarihli bir şahid göstermezse bu iddiası kabul edilmez. Kâr, malın geliri olduğu için mal sahibi olan yetime verilir.”⁵⁹⁶ Bu rivayet kamu malının mudarebe yolu özel kişilerce değerlendirilebileceği bu ortaklıkta elde edilen kârın paylaşılabileceğini göstermektedir ki bu uygulama ile devlet hem malını korumuş hem de nemalandırmış oluyor. Vatandaşının da ekonomik refahına katkıda bulunmuş oluyor.

İslam'ın, arazilerin atıl bırakılmadan ihyâ edilerek ekonomiye kazandırılması şartıyla iktâına izin verdiğini zikretmiştik. Ebû Yusuf (v. 182 / 798) der ki: “Araziler mal

⁵⁹⁴ Metni:

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ: خَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ وَعُبَيْدُ اللَّهِ ابْنَا عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فِي جَيْشٍ إِلَى الْعِرَاقِ فَلَمَّا قَفَلَا مَرَّ عَلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، وَهُوَ أَمِيرُ الْبَصْرَةِ، فَرَحَّبَ (لَوْ كَانَ عِنْدِي فَضْلٌ مَالٍ لَأَكْرَمْتُكُمْ)، ثُمَّ قَالَ: بَلَى هَاهُنَا مَالٌ مِنْ مَالِ اللَّهِ (مَالِ بَيْتِ الْمَالِ)، أُرِيدُ أَنْ يَحْمَا وَسَهْلٌ، ثُمَّ قَالَ: لَوْ أَقْدِرُ لَكُمَا عَلَى أَمْرِ أَنْفَعَكُمَا بِهِ لَفَعَلْتُ أُبْعَثَ بِهِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَسْأَلُكُمْ عَنْهُ قَتَبَتَاعَانِ بِهِ مَتَاعًا مِنْ مَتَاعِ الْعِرَاقِ، ثُمَّ تَبِعَانِيهِ بِالْمَدِينَةِ، فَتَوَدَّيَانِ رَأْسَ الْمَالِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، وَيَكُونُ الرِّبْعَ لَكُمَا، فَقَالَا: وَدِدْنَا ذَلِكَ، فَفَعَلْ، وَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهُمَا الْمَالَ، فَلَمَّا قَدِمَا بَاغَا فَأَرْجَحَا، فَلَمَّا دَفَعَا ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ قَالَ: «أَكُلُ الْجَيْشِ أَسْلَفَهُ، وَمِنْ مَا أَسْلَفَكُمْ»؟ قَالَا: لَا، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: «إِنَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَسْأَلُكُمْ، أَذِنَا الْمَالَ وَرَحْمَةُ»، فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَسَكَتَ، وَأَمَّا عُْبَيْدُ اللَّهِ فَقَالَ: مَا يَتَّبِعِي لَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، هَذَا لَوْ نَقَصَ هَذَا الْمَالَ أَوْ هَلَكَ لَصَبَحْنَا؟ فَقَالَ عُمَرُ: أَذِنَا، فَسَكَتَ عَبْدُ اللَّهِ، وَرَاجَعَهُ عُْبَيْدُ اللَّهِ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ جُلَسَاءِ عُمَرَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَوْ جَعَلْتَهُ قِرَاضًا؟ فَقَالَ عُمَرُ: قَدْ جَعَلْتُهُ قِرَاضًا (اجْعَلْهُمَا بِمَنْزِلَةِ الْمُضَارِبِينَ)، فَأَخَذَ عُمَرُ رَأْسَ الْمَالِ وَنَصَفَ رِجْوَهُ، وَأَخَذَ عَبْدُ اللَّهِ وَعُبَيْدُ اللَّهِ ابْنَا عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ نِصْفَ رِجْعِ الْمَالِ

Bk. Mâlik, *Muvatta'*, Kırâz, 1; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, I, 355; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, II, 316, H.no: 2148; Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 18.

⁵⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 18 (أَغْطَاهُ مَالٌ يَتِيمٍ مُضَارَبَةً) (أَنَّ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَغْطَاهُ مَالٌ يَتِيمٍ مُضَارَبَةً).

⁵⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 186-187; XXVIII, 28 (وَالْوَصِيُّ أَنْ يَتَجَرَّ بِنَفْسِهِ بِمَالِ الْيَتِيمِ وَيُدْفَعَهُ مُضَارَبَةً وَيُشَارِكَ بِهِ لَهُمْ).

hükümündedir. Devlet başkanı ihtiyacı olan ve bunu düşmanına karşı güç toplayabileceği vatandaşı bunları vererek ihya edilmesini sağlayabilir. Kendisine arazi verilen kişi de bunu yine Müslümanlara menfaat ve hayır sağlayacak şekilde ihyâ eder. İçinde bir imar bulunmayan ve sahipsiz olan bir toprağın başıboş bırakılmasını uygun görmem. Devlet başkanı bu tür yerleri iktâ' etmelidir. Bu hâl, ülkelerin imarı için en iyi davranış olduğu gibi, devlet gelirlerinin de artmasını temin eder.”⁵⁹⁷ Ömer b. Abdülaziz (v. 101 / 720) görevlilerine bir mektup yazarak boş arazilerin ihya edilerek değerlendirilmesini istemiş, hatta ekilmek şartıyla alıcı çıkmazsa bedava verilmesini, gerektiğinde hazinesinden harcama yaparak toprakların boş bırakılmamasını emretmiştir.”⁵⁹⁸ Şu halde toprakların, arazilerin ekonomiye kazandırılması, kamu menfaatinin en iyi şekilde temin edilebilmesi için iktâ' ve ihyâ edilmesi teşvik edilmiştir. Buna ek olarak devlet elindeki arazileri, tarla ve bahçeleri kâr paylaşımı ortaklığı ile ihyâ yoluna gidebilir.

Emek ile sermaye, birbirlerini tamamlayıcı unsurları olarak gören işçi ile işveren arasındaki adaletin temininde birinci esastır. Talep düştüğünde işveren işçilere sahip çıkarak işçinin iş yerini bir yuva, bir aile ocağı gibi görebileceği bir ortam oluşturmalıdır. İşçi de onu sahiplenerek benimser ve işten çıkarılmayacağı bir sistemin kurulduğunu düşünürse çok daha verimli bir şekilde çalışır. İslam'da en önemli üretim faktörü, emek kabul edilir. İslam, bilinmezlik (cehl) ve belirsizlikleri (garar) bertaraf etmek istediğinden ücretin önceden tespit edilmesi ve zamanında eksiksiz ödenmesini emreder. “*İnsan ancak kendi çalıştığını elde eder, çalışmasının karşılığını da mutlaka görür*”⁵⁹⁹ ilkesince Hz. Peygamber (s.a.s) “*Hiç kimse kendi elinin emeğinin ürününden daha hayırlı bir şey yememiştir.*”⁶⁰⁰ “*İşveren de işçinin hakkını alın teri kurumadan vermelidir*”⁶⁰¹ “*Ücreti*

⁵⁹⁷ والأرض عندي بمنزلة المال فالإمام أن يجيز من بيت المال من كان له غناء في الإسلام، ومن يقوى به على العدو ويعمل في ذلك بالذي يرى أنه خير للمسلمين وأصلح لأمرهم، وكذلك الأرضون يقطع الإمام منها من أحب من الأصناف التي سميت، ولا أرى أن يترك أرضاً لا ملك لأحد فيها ولا عمارة حتى يقطعها الإمام فإن ذلك أمر لبلاد وأكثر للخراج؛ فهذا حد الإقطاع عندي على ما أختبرت

Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 61.

⁵⁹⁸ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، أَنَّهُ كَتَبَ: " انْظُرْ مَا قَبْلَكُمْ مِنْ أَرْضِ الصَّافِيَةِ فَأَعْطُوهَا بِالْمَزَارَعَةِ بِالصَّغْبِ، وَمَا لَمْ تُزْرَعْ فَأَعْطُوهَا بِالثَّلْثِ، فَإِنْ لَمْ تُزْرَعْ فَأَعْطُوهَا حَتَّى تَبْلُغَ الْعَشْرَ، فَإِنْ لَمْ يَزْرَعْهَا أَحَدٌ فَاثْمَحْهَا، فَإِنْ لَمْ يَزْرَعْ فَأَنْفِقْ عَلَيْهَا مِنْ بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ، وَلَا تَبْنِزَنَّ قَبْلَكَ أَرْضًا "

Yahya b. Âdem el-Kuraşî, *Kitâbü'l-Harâc*, 62-63, H.no: 195.

⁵⁹⁹ (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى، وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يَرَى) Necm 53 / 39-40.

⁶⁰⁰ *Buhârî*, Buyû', 15.

⁶⁰¹ (أَعْطُوا الْأَجِيرَ حَقَّهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَ عَرَقُهُ) *İbn Mâce*, Ruhûn, 4, H.no: 2443; *İbn Zencûye, el-Emvâl*, III, 1126, H.no: 2091. ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصَمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ كُنْتُ خَصَمَهُ خَصَمْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي، ثُمَّ عَذَرَ، وَرَجُلٌ بَاعَ خِرًا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا، فَاسْتَوْقَى. (*İbn Mâce*, Ruhûn, 4, H.no: 2442. مِنْهُ وَلَمْ يُؤْفِهِ أَجْرُهُ

ödemeyen kimsenin kıyamet gününde hasmıyım”⁶⁰² buyurarak bilinmezlik vebelirsizliklerin kaldırılması gerektiği bildirmiştir.⁶⁰³

Mudarebede (emek sermaye ortaklığında) çalışma faaliyetine emeğiyle katılan (müdarib) kişide görüldüğü gibi teşebbüs tamamen emekle aynileşmiştir. Sermayeye emekten bağımsız statü tanınmaz. İslam iktisadında sermaye, belirli ve somut olup üretim ve dağılım faaliyetine birbirlerini tamamlayan emek veya rizikoyla (daman) birlikte katıldığından kâr veya zarar edebilmektedir. Servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ilkesiyle zekât siyaseti, sermayenin üretim aşamasının dışına çıkmasını önlediği gibi toplumun tüm kesimlerine yayılmasını da temin eder. Hz. Peygamber (s.a.s.) zekâtın aşındırıp değerini kaybetmemesi için yetim mallarını ticaretle, yetim sermayesinin yatırıma sevk edililerek işletilmesini emretmiştir: “*Kim bir yetimin malına veli olursa bu malı ticaretle kârlandırınsın. Aksi halde durduğu yerde zekât yükümlülüğü bu malın tükenmesine sebep olabilir.*”⁶⁰⁴ Bu sayede girişimcileri de sermaye sahibi olmasını sağlayarak üretim sürecinin içine sokmuş olur. Devlet, özel sektör üzerinde bir denetim mekanizması kurarak sermayenin kullanımını sağlayarak içtimai refahı yükseltir. Çalışma hayatında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar, adalet ve güvenliğin teminatı olan devletin denetim ve gözetimi altında, kamu menfaati ilkesinin ışığında çözüm bulur.⁶⁰⁵

İslam mülkiyetin tabana yaygınlaştırılmasını, zenginlerin arasında ve otoritesinde dolaşan bir servet ve güç olmamasını bir ilke olarak benimser. Arazileri fazla olan sahabi örneklerinde bahsettiğimiz gibi servetleri belirli bir seviyenin üstünde olan zenginler bu seviyenin altında olanlara gelir transferini teşvik eder. Bu sayede kaynakları az ve sınırlı olan fakir müteşebbislerin sermaye ve yatırım fırsatı yakalamalarını sağlamış olur.⁶⁰⁶

6-Vakfetme

Devletin harcama alanlarında en fazla masraf yaptığı alanlar sağlık, eğitim ve fakirlik konularıdır. Bu tür konularda İslam toplumunda çok önemli bir vazife üstlenen birim ve kişiler vakıflar ile hayır sahipleridir. İslam’da kamu hizmetleri ya genellikle hayır kurumları ve vakıflar tarafından yahut önemli derecede vergi yükünün hafifletilmesi

⁶⁰² Buhari, Büyû’, 106; İcâre, 10

⁶⁰³ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri*, s. 151.

⁶⁰⁴ (أَجْزُوا فِي أَمْوَالِ الْيَتَامَى، لَا تَأْكُلْهَا الرِّجَالُ) Tirmizî, Zekât, 15.

⁶⁰⁵ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri*, s. 152-155.

⁶⁰⁶ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, s. 66.

ile yürütülür.⁶⁰⁷ Dolayısıyla hayvan barınakları, veterinerlik hizmetleri, sağlık hizmetleri ve yardımlaşma hizmeti yürütecek kişi ve kuruluşlar devletten gerekli arazileri bedelsiz almak suretiyle bu hizmetleri rahatça yürütme imkânına kavuşurlar. Konusu mülk arazi yahut menkul ve gayrimenkul mallar olan vakıf, sahih vakıf olarak isimlendirilir.⁶⁰⁸ Arazilerinin kuru mülkiyeti devlette kalma şartıyla, devlet başkanı tarafından sadece gelirlerinin, beytül mâlden istahkâkı olan bir yöne tahsisinden ibaret olan vakıflar da gayr-i sahih vakıflardır. Gayr-i sahih vakıflar irsadî vakıf yahut tahsisat kabilinden vakıf adıyla da bilinir. Devlet, mîrî arazinin gelirlerini gayr-i sahih vakıfları destekleyerek eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin finansmanını temin eder. Gayr-i sahih vakıflar, bu anlamda mîrî arazi hükümlerine tabi olarak faaliyetlerini yürütür.⁶⁰⁹

Bu yolla yapılan özelleştirmeler daha çok hizmetlerin özelleştirilmesi kabilindendir. Bu yöntemde araziler ve binaların tapusu devlette kalmakta, vakıf ise talep edilen hizmetleri herhangi bir kâr amacı gütmeyen Allah rızasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.

F-Yabancıların Durumu

Ülke içinde yabancılar deyince Müslümanların dışında iki grup akla gelir. Zimmîler (yerli gayr-i Müslimler), Müs'temenler (İslam ülkesine girerken kendilerine eman, güven ve emniyet verilen geçici ikamet süresi elde eden pasaportlu gayr-i Müslimler). Bunlar İslam ülkesinde din ve inanç hürriyetine sahip olur, can ve mal güvencine sahiptirler. Zimmîler Müslümanların sahip olduğu birçok hak ve göreve aynen onlar gibi sahiptirler.⁶¹⁰ Müste'menler de İslam beldesinde ikamet ettiği müddetçe insanca haklara sahip olup tüm kamu ve özel haklardan istifade edebilirler. Mülkiyet hakkı gibi malî haklar başta olmak üzere tüm hukuki haklardan istifade ederler. Ayrıca yabancı ülke vatandaşı olan kişilere de Harbî denir.⁶¹¹ İslam Hukukunda yabancıların üretimin belli bir kısmı mukabilinde milli kaynaklardan istifade etme imkânları buldukça

⁶⁰⁷ Döndüren, *Ticaret Rehberi*, s. 120-121.

⁶⁰⁸ AK., md. 4; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 33-35; Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 55 vd.

⁶⁰⁹ Geniş bilgi için bk. Belâtunusî, *Tahriru'l-makâl*, s. 173 vd. AK., md.4; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 35 vd. Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 104-108; Âtîf Bey, *Arazi Kanunnâme-i Hümayunu Şerhi*, s. 32-42; Berki, Ali Himmet, *Vakıflar*, s. 18-19; Akgündüz-Cin, *Türk-İslâm Hukûk Târîhi*, II, 3; Zühaylî, *el-Vesâyâ ve'l-vakf*, s. 167.

⁶¹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 280-281

⁶¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, VI, 248; Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm- Dârulharb*, İstanbul, 1991, s. 331 vd.

bu faydalanma hakkı engellenmemiştir.⁶¹² Ancak Müslüman olmayanlara, kamu sektörünün stratejik öneme sahip birimlerini satmak, ortaklık kurmalarına izin vermek veya satın alınmasına katkıda bulunmalarına fırsat tanımak doğru değildir. Aksi takdirde, Müslümanların düşmanları ve onları destekleyen kişilerin, bu birimlere hâkim olmasına ve bu sayede küçük bir zararı ortadan kaldıralım derken, çok daha büyük ve tehlikeli bir zararla karşılaşma durumunda kalınabilir.

Fethedilip cizye ve haraç mukabilinde gayr-i Müslimlere bırakılan ya da aralarında dağıtılan ve haraç vergisi alınan araziler haraç arazilerdir. Sulh yoluyla İslam ülkesine katılan araziler, zimmînin satın aldığı öşür araziler ve gayr-i Müslimlerin İslam ülkesinde ihyâ ettiği ölü araziler de haraç arazilerden sayılır.⁶¹³

Mevat arazileri ihyâ eden kişi (işletmeci) de, malı mülkiyet altına alabilen kimselerden olma, mevâtın bulunduğu ülkenin vatandaşı olma, ihyâa niyet edip bitirmek için kararlı olma, başkalarına zarar vermeme, ihyâa güç yetirebilme şartları aranır. İhyâ edilecek olan mevât arazinin bulunduğu İslam ülkesinin vatandaşı ister Müslüman ister anlaşmalı gayr-i Müslim (zimmî) olsun, devlet başkanının veya onun görevlendirdiği bir bakanın yahut valinin izni ile ihyâ ettiği araziye sahip olur. Tıpkı bunun gibi kamu malının özelleştirildiği kişi ve şirketlerde bu hususlara dikkat edilmelidir. Özelleştirmeler yabancılaştırılmaya dönüştürülmemeli, hisselerin büyük bir bölümü yabancı kişi ve şirketlere verilmemelidir. Böylece varlıklar gerçek değerinden, mümkün mertebe yerli sermayenin içerisinde olduğu kişi ve şirketlere verilmelidir. Hem yerli denetim sağlanıp milli sermaye muhafaza edilirken, küresel tecrübeden de yararlanmak adına az da olsa dünya piyasasına yer vermelidir. Fakat ihyâ edilecek olan mevât arazinin bulunduğu İslam ülkesinin vatandaşı ister Müslüman, ister anlaşmalı gayr-i Müslim (zimmî) olsun, devlet başkanının izni ile ihyâ ettiği araziye sahip olur. Müslüman'ın İslam diyarında ihyâ ettiği araziye sahip olması ittifakla kabul edilmiştir. Fakat zimmînin İslam ülkesinde ihyâ ile mülkiyete sahip olup olamayacağı ihtilaflı bir konudur:

Ebû Muhammed Harb b. İsmail b. Halef el-Hanzalî el-Kirmânî (v. 280 / 893), İbn Hânî, Yakub b. Bihtan ve Muhammed b. Ebî Harb gibi Hanbelîler; “Zimmî biri,

⁶¹² Hakîmî, Tamara, *el-Hashasa beyne 'l-iktisâdi 'l-vad'î ve 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, (Pozitif Ekonomi İle İslam Ekonomisi Arasındaki Özelleştirme: Suudi Arabistan Modeli) Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), c. 11, sy. 1, 2024, s. 50.

⁶¹³ Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitâbü 'l-Emvâl*, s. 85, 116, no: 170, 246; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 207, 263, no: 255, 384.

Müslüman kimse gibi ihyâ ettiği araziye sahip olur” demişlerdir. Mâlikîlerin çoğunluğu ve Hanefîler de bu görüştedir. Hanefîlere göre ek şart, devlet başkanının izni ile ihyâyı gerçekleştirmesi gerekir. Abdullah b. Mübarek (v. 181 / 797) de Hanefîlerin bu ek şartını benimser. Bir diğer rivayette ise Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855), zimmînin ihyâ ettiği araziye sahip olamayacağını söylemiştir. Şâfiîler, Zâhirîler ve Mâlikîlerden İbnü'l-Kassâr Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (v. 398 / 1008) bu ikinci görüşü savunmaktadırlar. Devlet başkanı ihyâ için izin verme yetkisine sahip değildir.⁶¹⁴ Mâlikîlerin bazıları, yalnızca Arap yarımadası haricindeki İslam ülkelerinde ihyâ faaliyetinde bulunabileceklerini, belirtirler. Çünkü ihyâ hadisi âmmdır. Fakat Hz. Ömer'den (r.a.) (v. 23 / 644) nakledilen şu hadis bu umûmî hükmü tahsis etmektedir: “Sadece Müslüman kalıncaya kadar Yahudi ve Hristiyanları Arap yarımadasından kesinlikle çıkaracağım.”⁶¹⁵ Ayrıca bir hadiste: “Arap yarımadasında iki din bir araya gelmez,”⁶¹⁶ buyrulmuştur. Arap yarımadasında onların mevcut mülkiyetlerinin ortadan kaldırılması istenilmiştir. Dolayısıyla yeni mülkler ortaya konulması da istenilmemelidir.⁶¹⁷ “Ölü arazilerin hepsi devlet başkanına aittir. Kılıçla alınan yerler, Müslümanlara aittir” ilkelerinden hareketle, Şîîlere göre gayr-i Müslimlerin İslam ülkesinde mevâtı ihyâ etme hakları yoktur.⁶¹⁸

Zimmînin ihyâ ettiği araziye malik olamayacağını ifade eden fakihlerin delilleri:

a-Kur'ân'da: “Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.”⁶¹⁹ “Şu arz Allah'ındır. İsteddiği kulunu ona mirasçı yapar.”⁶²⁰ “Allah, Mü'minlerin aleyhine kâfirlere kesinlikle yol vermez.”⁶²¹ “Cennetliklerle cehennemlikler asla denk olamaz,”⁶²² âyetleri arazilere kâfirlerin değil, Müslümanların vâris olacağını belirtir.

⁶¹⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, 134; Mâverdî, *el-Hâvî*, VII, 502; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 592; *et-Tenbîh*, 115; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 150-151; İbn Kudâme (Şemsüddîn), *eş-Şerhu'l-kebîr*, VI, 150-151; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 259; Meydânî, *el-Lübâb*, II, 128.

⁶¹⁵ (لَا تُخْرِجَنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، حَتَّى لَا أَدْعَ إِلَّا مُسْلِمًا) *Muslim*, Cihad, 63.

⁶¹⁶ (لَا يَجْتَمِعُ فِي جَزِيرَةِ الْعَرَبِ دِينَانِ) San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, Beyrut, 1983, X, 357, H.no: 19359; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, IX, 208.

⁶¹⁷ Mâverdî, *el-Hâvî*, VII, 476-477; İbnü'l-Arabî, *Kitabü'l-Kabes fî şerhi Muvattai Mâlik*, thk. Muhammed Abdullah, Beyrut, 1992, III, 925.

⁶¹⁸ Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 720.

⁶¹⁹ (أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ) *el-Enbiyâ*, 21 / 105.

⁶²⁰ (إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ) *el-A'raf*, 7 / 128.

⁶²¹ (وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا) *Nisâ* 4 / 141.

⁶²² (لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ) *el-Haşr* 59 / 20.

b-Allah Rasulü (s.a.s.) der ki: “(Ey Yahudiler!) Bilin ki yeryüzü Allah’a ve Rasulü’ne aittir.”⁶²³ Bir diğer hadiste şöyle buyurur: “Âdi araziler Allah’ın ve Rasulü’nündür. Ondan sonra da sizindir.”⁶²⁴

c-İhyâ bir çeşit istiladır, üstünlük sağlamaktır. Bu ise, Müslüman bir ülkede zimmi biri için uygun değildir. Mevât bir araziye ihyâ ederse elinden alınır, mukabilinde hiçbir ücret de ödenmez.

d-İhya hadisi mülkiyetin ihyâ ile olacağını; “Ondan sonra da sizindir” ifadesi de mülkiyetin Müslümanlar tarafından gerçekleşeceğini beyan içindir.

e-Zimmîler, temellük hakkı açısından Müslümanlar gibidir. Müslümanlar kendi ülkesinde meşrû yollarla oturan gayr-i Müslimlerin başlarına gelebilecek her türlü felaket, bela ve musibet ve (malına, canına, ırz veya namusuna kasteden) harici ve dahili düşmana karşı onları himaye ve korumak mecburiyetindedir. Devletin, onları her türlü tehlikeye karşı koruması, görevidir. Ancak mevât araziye ihyâ etmek, savaş yolu ile fethedilmiş arazilerde mülkiyet iddia etmek gibi hakları yoktur. Çünkü devletin gayesi îla-yı kelimetullahtır. Zimmîler ise bu sebeple cizye vermeyi kabul etmişlerdir.

f-İhyâ, ülke halkının haklarından değil, ülke haklarından biridir. Ülke de Müslümanlara ait olduğuna göre, mevâtı ihyâ etme hakkı Müslümanlara aittir. Zimmî ise, ülkenin halkı değil, belli bir ücret karşılığında kiracı gibi oturan hükmündedir.

g-Hadiste arazinin Müslümanlara mülk izafesi veya tahsîs ifadesi ile izafe edilmesi, kâfirin ihyâ ile mülk sahibi olmasını imkânsız kılmaktadır. Müslümanlar nasıl ki kâfirlerin arazisine ihyâ ile sahip olamıyorsa, zimmînin İslam ülkesindeki bir arazide mülkiyet hakkı iddia etmesi doğru olmaz.

h-İhyâ işini, ot, odun toplama ve avlanma gibi mubah şeylere kıyas ederek onlara mülkiyet hakkı vermek doğru değildir. Zekât da sadece Müslümanlara âit olan bir mülkiyet sebebidir.⁶²⁵

⁶²³ (اَغْلَمُوا أَنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ) *Muslim*, Cihâd, 61.

⁶²⁴ (عَادَى الْأَرْضَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ ثُمَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدِ فَمَنْ أَخْبَا شَيْئًا مِنْ مَوَاتِنِ الْأَرْضِ فَلَهُ رَقَبَتُهَا) Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 487, H.no: 22383.

⁶²⁵ Şâfiî, *Ümm*, IV, 243; Mâverdi, *el-Hâvî*, VII, 476-477, 502; Beyhakî, *Ma’rife*, IV, 519; Şîrâzî, *et-Tenbih*, 115; *el-Mühezzebe*, I, 592; İbnü’l-Arabî, *Kabes*, III, 925; Nevevî, *Ravza*, V, 278-279; Aynî, *el-Binâye*, IX, 428; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, IV, 184.

i-İbn Hıbban (v. 354 / 965) şöyle bir delil getirmiştir. “İhyâ hadislerinde geçen “sadaka”, “ecr (sevap)” lafızları sadece Müslümanlara aittir. İşte bu sebeple de kâfirin (zimmînin) ihyâ câiz değildir. Ümmü Mübeşşir el-Ensârî bir hurma bahçesindeyken, Hz. Peygamber (s.a.s.) o ağaçları Müslüman mı, yoksa kâfir mi dikti, diye sordu. Kadın:- Müslüman dikti, cevabını verince “*Bir Müslüman ağaç diker yahut ekin eker de bunlardan kuş, hayvan ve insan yerse onun için sadaka sevabı yazılır,*” buyurdu.⁶²⁶ İbn Hacer (v. 852 / 1449) İbn Hıbban’ın görüşünü “ecr” lafzının sadece âhirete ait bir lafız olduğunu söyleyerek doğruya daha yakın olduğunu belirtmiştir.⁶²⁷

j-Şevkânî (v. 1250 / 1834), Esmer b. Madarris’in⁶²⁸ hadisini zikrederek metinde “Müslüman” kaydı bulunduğu için yalnızca Müslümanlar mubah malları kullanma hakkına sahip olduğunu belirtir.⁶²⁹

k-Ebû Hanîfe’nin (v. 150 / 767) dediği gibi, ihyâ konusu şer’î hükümlerden biridir, muhatabı sadece Müslümanlardır, kâfirler bu hükümlere muhatap değildir.

Zimmî’nin ihyâ ettiği mevâtâ malik olabileceğini söyleyenlerin delilleri:

a-Âyette, salih kullara mirası has kılmamış, onlar için sabit kılmış, böyle bir hakkı olduğunu ispat etmiştir. Bu da gayr-i Müslimlerin vâris olmayacağı anlamı taşımaz. Müslüman ve gayr-i Müslimlerin, mülk edinme noktasında aynı haklara sahip olduğunu, eşit olduklarını ifade eden ayet ve hadisler vardır. Kur’an’da: “Yerde ne varsa O, hepsini sizin için var etti,” buyrulmuştur.⁶³⁰ İhya hadisinde hüküm umum ifade eder. Zira hadisteki şart edatı umum bildiren lafızlardandır.

b-İhyâ mülk sebeplerinden biridir. Alışveriş gibi diğer mülkiyet sebeplerinde olduğu gibi, Müslüman ve zimmî ihyâ konusunda eşit haklara sahiptir. “Sebepe eşitse sonuç da eşitliği gerektirdiğinden”⁶³¹, zimmîler ihyâ ettiği arazilere sahip olabilir.

⁶²⁶ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi’*, X, 456, H.no: 19690; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 244, H.no: 1775; *Dârimî*, Büyü’, 67, H.no: 2613; *Müslim*, Müsâkât, 8.

⁶²⁷ *İbn Hıbbân*, VII, 320; İbn Hacer, *Telhîs*, III, 1036; *Fethü’l-Bâri*, V, 24; Aynî, *el-Binâye*, IX, 428; *Münâvî*, *Feyzu’l-kadîr*, VI, 52; *Tehânevî*, *Î’lâ*, XVIII, 2-3.

⁶²⁸ (مَنْ سَقَى إِلَى مَاءٍ لَمْ يَسْقِهِ إِلَيْهِ مُسْلِمٌ فَهُوَ لَهُ) *Ebû Dâvûd*, İmâre, 36, H.no: 3071.

⁶²⁹ Şevkânî, *Neylül’-evtâr*, V, 324-325.

⁶³⁰ (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) Bakara 2 / 29.

⁶³¹ (الِاسْتِوَاءُ فِي السَّبَبِ يُوجِبُ الْإِسْتِوَاءَ فِي الْمَسَبِّ (الْحُكْمِ)) Bk. Kâsânî, *Bedâi’*, VII, 373.

c-"(Âd kavminden kalmış gibi sahipsiz, boş, metrûk, harap olmuş, ihyâ yüzü görmemiş) âdî araziler Allah'ın ve Rasulü'nündür. Ondan sonra da sizindir."⁶³² Metindeki "sizindir" ifadesiyle Müslümanlara tahsis edilen mevât değil, âdî arazilerdir. Müslüman ve gayr-i Müslim ot ve odun toplama, avlanma gibi diğer mubah şeyleri elde etme imkânına sahip oldukları gibi, mevâtı ihyâ etme hakkına da sahiptirler. Zimmînin ihyâında Müslümanlara bir zarar gelmez. Ayrıca ihyâ ile düşmanlık yapacakları da düşünülemez. Aksine bunda Müslümanların da menfaati bulunmaktadır. Müslümanların arazisi onların eliyle ihyâ edilmiştir. Buna göre devlete vergisini de vereceklerdir. Şâfiî hukukçu Suyûtî (v. 911 / 1505) de bu görüşü savunmaktadır.

d-Metindeki "sizindir" ifadesinden yalnızca "ihyâ, ülke haklarındandır" anlamı değil "İhyâ, İslam ülkesinin halkının haklarındandır," manası da vardır. Buna göre, zimmî de bu halktan biridir. Bu ülkenin kanunlarını kabul etmiştir. İbnü't-Türkmânî (v. 745 / 1347) Beyhakî'yi (v. 458 / 1066) tenkit ederken şöyle demektedir: Mezkûr hadis⁶³³ âmm'dir, Müslüman ve zimmîye şamildir. Bu ise Beyhakî'nin gayesine terstir. Diğer hadislerde geçen "sizindir" ise özellikle Müslümanlara hitaptır, anlamında aldığımız zaman umumi fertlerden biri zikredilmiş, demektir. Bu durum, âmm olan hükmü tahsis etmez ve hüküm umumî anlamı ile ele alınır.⁶³⁴

Hakkında görüş birliğine ulaşılmamış olsa da, yabancı yatırımların büyüme ve kalkınma amaçlarına ulaşmak isteyen ülkelerin ekonomilerine yararları hakkında birçok görüş ileri sürülmektedir. Bu yatırımlar, verimliliğin ve hizmetlerin çerçevesi açısından büyük oranlarda olumlu tesire sahiptir. Rekabetin güçlü olduğu kesimlerde bu tesir daha nettir. Ülkede halkın hayat seviyesinin yükselmesine de büyük etkisi vardır. Fiyatların düşmesi, kalitesi yüksek mal ve ürün üretimi imkânı sağlar. Sektörler ve tedarikçilerde artan bu verimlilik hâli milli gelirin de artması ve sosyal refaha tesir eder. İstihdamın sağlanmasında da olumlu yönde etkisi olur. Verimlilikte ve üretimde artışa sebep olan hususlardan biri de yabancı müteşebbislerin milli firmaları rekabet gereği olarak daha

⁶³² (عَادَى الْأَرْضَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ ثُمَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدِ فَسَمِ الْأَخْيَارَ شَيْئًا مِنْ مَوَاتِنِ الْأَرْضِ فَلَهُ رَقَبَتُهَا) Bk. İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 613, H.no: 1008.

⁶³³ "Arazinin mevât olan bölümleri Allah'a ve O'nun elçisine âittir. Kim mevât araziye ihyâ edecek olursa, ihyâ ettiği yer onun olur." Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 143.

⁶³⁴ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.104-105; İbn Kudâme (Şemsüddîn), *eş-Şerhu'l-kebîr*, VI, 150-151; İbn Sa'd et-Tûfi, Necmuddin Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Abdülkavîy (v. 716 / 1316), *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, Beyrut, 1988, II, 467; İbnü't-Türkmânî, Alâuddin b. Ali, *el-Cevheretü'n-nâki fi'r-reddi ale'l-Beyhakî (es-Sünenü'l-kebîr ile birlikte)*, Beyrut, t.s., VI, 148.

dikkatli ve titiz çalışmaya zorlayarak teknik bilgileri de paylaşmak suretiyle yeni teknoloji fırsatlarını öğrenme, kullanma ve işletme imkânına kavuşturmasıdır.⁶³⁵

Kamu mallarından Müslümanlar gibi gayr-i Müslimlerin de yararlanma haklarının varlığı “genellik” ilkesinin bir sonucudur. Nitekim İslam hukuku eserlerinde yol, meydan, akarsu, zahiri maden gibi kamu mallarından yararlanma konusunda prensip olarak Müslüman ile gayr-i müslim arasında bir farkın olmadığı belirtilmektedir.⁶³⁶ Kamu mallarından yararlanma konusunun temelini teşkil eden "*Müslümanlar üç şeyde ortaklırlar*,"⁶³⁷ hadis-i şerifinde "*Müslümanlar*" deyimini, İslam hukuku kuralları ile Müslümanların muhatap olması sebebiyle kullanılmıştır; yoksa gayr-i Müslimleri dışarıda bırakmak gibi bir gaye taşımamaktadır.⁶³⁸ Nitekim aynı hadisin bazı rivayetlerinde "*Müslümanlar*" yerine "*insanlar*" deyiminin yer aldığı görülmektedir ki, Mecelle bu rivayeti kanunlaştırmıştır.⁶³⁹ Şu kadar var ki mescidler, Mina, Arafat, Müzdelife gibi bazı kamu mallarından bu malların niteliği dolayısıyla gayr-i Müslimlerin yararlanma haklarının bulunmayacağı açıktır. Diğer taraftan bu mallardan yararlanma şekli ve önceliği açısından gayr-i Müslimler için özel bazı kurallar konulup konulmayacağına ilişkin farklı görüşler vardır.⁶⁴⁰

Zimmîlerin ihyâi konusunda Şâfiîlerin delilleri daha güçlü görünmektedir. Fakat devlet başkanı, kamu yararını, Müslümanların maslahatını dikkate alarak zimmîlere izin vermişse, neticede mülkiyetleri tasdik edilmelidir. Ekonomiye katkı sağlamalarına mani olunmamalıdır.

Zimmî birisi hiç kimsenin mülkünde bulunmayan dağ, sahra gibi yerlerde define bulursa maden hükmünde olup beşte biri beytül mâle, kalanı da bulan bu zimmîye aittir. Bu kişi, bir Müste'men (yetkililerden aldığı izin, eman ve güvenle İslam ülkesine girmiş kişi) ise bu define ona verilmez, çıkardığı madenlerin hepsi elinden alınır. Çünkü bu ganimet anlamında olup onların ganimetten pay alma hakları bulunmamaktadır. Fakat

⁶³⁵ Kaymak, Hasan, “Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli ve / veya Yeterli Mi?” Maliye Dergisi, sy. 149, Mayıs – Aralık, 2005, s. 79.

⁶³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 164; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 343.

⁶³⁷ (الْمُسْلِمُونَ) (الثَّامِسُ) شَرَّكَاءُ فِي ثَلَاثٍ: الْكَلَاءُ وَالْأَمْنَاءُ وَالْأَزَّارِ) Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364.

⁶³⁸ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 512.

⁶³⁹ Mecelle md. 1234.

⁶⁴⁰ Bk. Nevevî, Ravza, IV, 359; Şargâvî, *Hâşiye*, II, 182; Günay, *Kamu Malları*, s. 191-192.

zimmî devlet başkanının izniyle defineyi çıkarmışsa anlaşma şartlarına göre muamele edilir.⁶⁴¹

Harbî ve Müste'men'in İslam ülkesinde ihyâ ettiği mevât araziye mâlik olamayacağı da ittifakla ifade edilmiştir.⁶⁴² Çünkü bunlar İslam ülkesinin vatandaşı değildirler.

Serbest piyasa ekonomisi demek, her şeyin serbest olduğu bir piyasa demek değildir. Kuralları iyi koyar ve işlemlerini iyi bir denetimle sağlarsak, gelen yabancı sermaye bize daha fazla güç katacaktır. Yabancı sermaye, karşısında güvenilebilir ve istikrarlı bir muhatap arar. Bu durumda sık sık değişen mevzuat bizim yabancı yatırımcı nezdinde güvenilirliğimizi de zedeleyebilmektedir. Mevzuat her şarta uygun düzenlenmeli ve sık sık değiştirilmemelidir. Şeffaf, kolay anlaşılabilir ve derin bir piyasa bize daha fazla yabancı yatırımcı çekecektir. Yabancı sermayeyi ülkemize çekebiliyorsak bu bizim güvenilirliğimizin ne kadar arttığını, istikrar, büyüme hızımız gibi unsurların yabancı yatırımcıya ne kadar cazip geldiğini göstermektedir. Biz kendimize, ülkemize güvenirse, birlik ve beraberlik içerisinde istikrara sahip çıkarsak, oyunun kurallarını uluslararası hukuka uygun bir şekilde koyup etkin bir denetimle de kontrol edersek yabancı sermaye gittikçe daha fazla oranda bizim yanımızda yer almaya devam edecektir.⁶⁴³

G-Uygulamalardaki Problem Ve Zorluklar

Özelleştirme kuruluşunun yapısından kaynaklanan (kuruluş anonim şirketinin olmaması, aşırı istihdam, teknoloji istihdamı ve finansman problemi gibi) zorluklar yaşanabildiği gibi yönetim ve üretim ve pazarlamadan kaynaklanan sıkıntılar olabilmektedir. Özelleştirme işlemlerinden kaynaklanan zorluklar ise strateji problemleri, yöntem belirleme, toplumsal ve siyasal uzlaşma, öncelikler sıralaması, olabirlilik araştırması, mal ve hizmet türü, satış fiyatlarının belirlenmesi, zamanlama, yasal ve kurumsal çerçevenin oluşturulması, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi ve peşin ödemelerde indirim uygulamalarında zorluklar yaşanabilmektedir. İdari olarak yaşanan

⁶⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 215-216; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, IV, 102-103; Karaman, *Mukayeseli*, III, 79-80; Şafak, *Arazi Hukuku*, 130-131; Zühaylî, *el-Fikihü'l-İslâmî*, V, 506-507, 581.

⁶⁴² Nevevî, *Ravza*, V, 279; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, II, 711; *Mv. F.*, “*İhyâü'l-mevât*”, II, 242.

⁶⁴³ Baydar, Hikmet, *Yabancı Sermaye ve Piyasalar Üzerine Etkileri*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 40 (Eylül), 2006, s. 48.

problemler de kurumlar arası yetkilerin belirlenmesindeki zorluklar, kamu yönetimi ve siyaset ikilemi, siyasal ve ideolojik problemler olabilmektedir. Yatırımcılarla ilgili zorluklar arasında sermaye piyasası araçlarının yetersizliği, tasarrufların yetersizliği ve yatırımcıların alışkanlıkları, yatırımcılarda profesyonel yöneticiliğin ve sermayenin birlikte bulunmaması zikredilebilir. Toplumsal problemlerin arasında ise sendikal problemler, ekonomik problemler, özel tekelleşme, işsizlik, fiyat artışları, sermaye yetersizliği, kontrolsüz ortam ve personel problemleri bulunmaktadır.⁶⁴⁴ Özelleştirmeye talip özel sektör birimleri, personel problemi çözülmeden özelleşmeye yanaşmamaktadırlar.⁶⁴⁵

Doğal tekel konumunda olan bazı kamu kurumlarının özel sektöre devredilmesi halinde tekel konumunu sürdürecekler, o işletme tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükseltilmesi durumunda tüketici kesim olan kamunun yararına zarar verebilecektir.⁶⁴⁶

VI-ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

Ormanlar, yollar, otobanlar, köprüler, ortak alanlar, parklar, (pınar, çeşme, nehir, deniz ve okyanus gibi) sular, yer altındaki madenler gibi yerlerin özelleştirmeye konu olup olmayacağı, özelleştirmeye konu oldukları takdirde nasıl bir yöntem uygulanacağı konusuna temas edilecektir.

A-Ormanların Özelleştirilmesi

Ormanlar, yer altındaki madenler gibi yerüstünün son derece önemli tabii servet ve zenginliklerden, değerli kaynaklardan ve herkesin ortak olduğu devlet arazilerinden, kamu mallarından biridir. Orman vb. tabii olarak mamur durumda olan arazilerin ölü araziler statüsüne tabi tutulduğundan devletin mülkiyetinde olduğu, “sahibi olmayan arazilerin sahibi devletindir” kuralına göre işlem gördüğü söylenebilir. İnsan ancak ihyâ ve imar yoluyla bir araziye sahip olabileceğinden, ormanların da herhangi bir kişinin katkısı olmadan Allah’ın lütfu ve keremiyle kendiliğinden ihyâ ve imar edildiğinden, bu araziler sahipsiz olup devlet mülkiyetine tabidirler. Bu hüküm savaş yapılmaksızın İslam

⁶⁴⁴ Özelleştirme Raporu (ÖİB) sy. 2005 / 4.

⁶⁴⁵ Okka, *Mühendislik Ekonomisi*, s. 777

⁶⁴⁶ Sabri, Muhammed, *el-Hashasa*, s. 31.

topraklarına katılan ormanlarla ilgilidir. Savaş ile ele geçirilen ormanların sahibi Müslüman toplumdur.⁶⁴⁷

Mubah olan şeylerden herkes faydalanabilir. Fakat bu faydalanma hakkı bir başkasına zarar vermemek kaydıyla sınırlandırılmıştır.⁶⁴⁸ Bu husus Mecelle’de şöyle ifade edilmiştir: “Mubah ile herkes intifa edebilir. Fakat diğerlerine zarar vermemelidir. Mubah olan şeyi ahz ve ihraz etmekten bir kimse diğer kimseyi menedemez.”⁶⁴⁹

Ormanlarla ilgili olarak bildiğimiz kadarıyla nakledilen bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak “su, ot, ateş, tuz” gibi bazı malların bütün insanlara ortak olduğunu bildiren hadisin⁶⁵⁰ metninde geçen “ot” ifadesi ormanları da kapsayıp kapsamayacağı konusu tartışmaya açık bir husustur. Mecelle’deki “Ot, sâkı olmayan nebatât olup eşcâra şamil olmaz”⁶⁵¹ denilerek tartışmanın tercih edilen yönü olan, ormandaki ağaçların hadiste zikredilen "ot" kapsamı altına girmemesidir.

Ormanlar devletin ve kamunun ortak malı olsa da özel mülkiyete konu olan ormanlar da vardır. 1858 tarihli AK. ve 1286 / 1870 tarihli Orman Nizamnamesi’nde (ON) özel kişilere ait koru ve ormanların olabileceği belirtilerek bazı hükümler bulunmaktadır.⁶⁵² İslam tarihinde ormanların hukukî işlemlere uygun olması sebebiyle bazı ormanların belli bir bedel mukabilinde özel kişilerin işletimine verildiği görülmektedir. Hz. Ali (v. 40 / 660) "Bürs Ormanı"nı senelik dört bin dirhem ödemeleri şartıyla sahiplerinin elinde bırakarak bunu bir deri parçasının üzerine yazmıştır.⁶⁵³

Mîrî arazideki ve vakıf arazisindeki ormanların işletme ve tasarruf açısından özel mülkiyete ait ormanlar statüsünde değerlendirilebilir. Cibâl-i mubâha (mubah dağlar) dağlarda yetişmiş hüdâ-yi nâbit olan koru ve mubah ormanlardır. Bazılarına göre bu tür ormanlar orta malı niteliğinde olup kamu malları kapsamına alınmıştır.⁶⁵⁴ Herkesin eşit

⁶⁴⁷ Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 433, 447, 452.

⁶⁴⁸ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, VII, 186-187.

⁶⁴⁹ *Mecelle*, md. 1254-1256.

⁶⁵⁰ (الْمُسْلِمُونَ) (النَّاسُ) شَرَّكَاءُ فِي ثَلَاثٍ: الْكَلَاءُ وَالْمَاءُ وَالنَّارُ) Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364.

⁶⁵¹ *Mecelle*, md. 1242.

⁶⁵² AK., md. 29-30, 106; ON md. 1 (Ormanlar dört grupta ele alınmıştır: Devlete ait ormanlar, vakıf ormanları, kasaba ve köylere ait baltalıklar, özel kişilere ait korular). Bk. Toksoy, Devlet, *Türkiye’de Orman ve Ormanlık Faaliyetlerini Özelleştirme*, Trabzon, 1994, Doktora Tezi, s. 11-12.

⁶⁵³ (عَنْ عَلِيٍّ: "أَنَّهُ وَضَعَ عَلَى أَجْمَةٍ بُرْسٍ أَرْبَعَةَ آلَافٍ دِرْهَمٍ كُلِّ سَنَةٍ، وَكَتَبَ بِذَلِكَ كِتَابًا فِي قِطْعَةٍ أَدَمٍ") Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 100, 116; Yahya b. Âdem, *el-Harâc*, s. 31. Burs Ormanı, Babil’de Nemrut sarayına ait bir ormandır. Bk. Belâzûrî, *Fütûhu’l-büldân*, s. 269; Yakut el-Hamavî, *Mu’cemü’l-büldân*, I, 103.

⁶⁵⁴ Onar, *İdare Hukuku*, II, 1367-1368.

ve serbest bir şekilde istifadesine açık olma özelliği kamu malı olduğunu gösterir. AK'de: "Cibâl-i mubâhadan bir miktarı bil-ifrâz müstakil olarak veya müştereken koru ittihaz olunmak üzere me'muru tarafından kimseye ba tapu tasarruf ettirilmez" denilerek cibâl-i mubâhadaki ormanların özel mülkiyete konu olamayacağı belirtilmiştir. Tapu ile tasarruf ettirilmiş olsa bölge ormanlık halinden çıkarak memleket için gerekli olan ormanlar zamanla ortadan kalkar.⁶⁵⁵ Bunlar kadimden beri ahaliye terk ve tahsis kılınmamışlardır.⁶⁵⁶ Herkesin buralardan kayıtsız ve şartsız yararlanma hakkı bulunmaktadır. Cibâl-i mubâhadan faydalanmak serbest olup her türlü müdahaleye karşı da korunmuştur. "Cibâl-i mubâhada hiç kimsenin mülküne geçmemiş olan hüdâ-yi nâbit ağaçlar mubahtır." "Kim olursa olsun odun toplayabilir." "Fakat başkasına zarar vermemek şartı ile yararlanabilir."⁶⁵⁷ Her iki kanun maddesinde de belirtildiği gibi bu tür mubahlardan istifade etme hakkı net bir şekilde ortaya konulmuştur. Fakat mubahlardan yararlanma şartlarını ve kurallarını yine devlet belirlemelidir. Çünkü insan nüfusunun arttığı bu asırda herhangi bir kargaşa ve tartışmaya fırsat vermemek ve belli bir disiplinle herkesin eşitçe faydalanabilmesi için devlet kanunlarını güncellemelidir. Buralardan yararlanmak ahalinin zaruri ihtiyaçlarından olduğu için karşılıksız olup bu nitelikteki yerlerden istifade edenler herhangi bir bedel ödemekle sorumlu değildir.⁶⁵⁸ ON'nin 15. maddesi, halkın bu ormanlardan faydalanmasına bazı sınırlamalar getirmiştir. Bazı istifadeler karşılığında bir ücret alınmasını hükme bağlamıştır. Bu kanunla Osmanlı Devletinde, devlet tarafından koruma altına alınan ve alınmayan, ağaçları orman teşkil edecek durumda bulunmayan şeklinde üç sınıf cibâl-i mubah oluşmuştur. Devlet tarafından koruma altına alınan ve alınmayan ormanlar mîrî sınıfına girmektedir.⁶⁵⁹ Mevât araziler, işgal, ihyâ ve imar yoluyla özel mülkiyete girebildiği halde, koru ve ormanlar, üzerindeki toprakla birlikte ihyâ edilerek mülk edinilemezler.⁶⁶⁰

Ormanların, kamu yararı açısından baktığımızda sağlık ve tabi zenginlik başta olmak üzere birçok açıdan ülke ekonomisine katkısı bulunmaktadır. Bugünkü ormanlar,

⁶⁵⁵ AK., md. 104; Âtîf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, s. 333.

⁶⁵⁶ Bk. Köprülü, M. Bülent, "Cibâl-i Mübâha ve Sahih Vakıflara Ait Ormanlarla Baltalıkların H. 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesine Nazaran Durumları", İÜHFM, c. XV, sy. 2-3, s. 703-726, İstanbul 1949, s. 703 vd.

⁶⁵⁷ Mecelle md. 1243, 1253-1255.

⁶⁵⁸ Âtîf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, s. 332

⁶⁵⁹ ON, md. 5; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 366; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 562-564; Onar, *İdare Hukuku*, II, 1368.

⁶⁶⁰ Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 562.

devletin hüküm ve tasarrufu altındaki mallar sınıfında görülmesi ve bunların korunması, tahriplerine engel olunması, yangın ihtimaline karşı gerekli önlemlerin alınması, yangın çıktığında da müdahale ederek söndürülmesi, genişletilmesi, işletilmesi ve denetlenmesinden devlet sorumludur. Ülkemizde ormanlardan yararlanmanın derecesi orman kanunuyla sınırlandırılmıştır.⁶⁶¹

Özel teşebbüsler, kâr amacıyla hareket ettiğinden ormandan, gücü ötesinde fazla ürün almak ve ormanlara gerekli yatırımı yapmamak gibi sonuçlar doğuracak tutum ve davranış içinde olabilir. Bu nedenle ormanlar üzerinde modern telakkilere de uygun olan devlet işletmeciliği ilkesinin kabul edilmesi yerinde olur.⁶⁶² Varlığında insanların müdahalesi olmadan Allah'ın yarattığı tabii servetlerden oluşan ve bir kamu malı olan ormanlar, toplumun fertleri arasından seçilerek birilerine verildiğinde (iktâ' edildiğinde) akabinde ihya edilmesiyle kamunun zarar göreceğinden ve insanların genelinin istifadesi engelleneceğinden dolayı özelleştirilmesi doğru değildir.⁶⁶³ İnsanların ortak menfaati olan kamu mallarının herkes tarafından özenle korunması ve sahip çıkılması gerekmektedir. Ormanlar da bu tabii servetlerden sayılır. Ormanlarımızı insanlara rağmen değil, insanlarımızla birlikte ihya edip yetiştirerek idamesini sağlamak için koruyup kollayarak geliştirmemiz gerekir. Bunun için de ne gerekirse yapılmalı, yenilikçi, üretici fikir ve uygulamalarla gelecek nesillere çok daha güzel ormanlar bırakılmalıdır. Çünkü onlar bize emanet bırakıldı ve o emaneti güçlü bir şekilde yenilerini de ekleyerek muhafaza etmelidir. Bu anlamda devlet başkanı yetkisini kullanarak ormanları daha iyi korumak, yeni ağaçlar dikerek geliştirmek ve ürünlerinden makul seviyelerde istifadesinin sağlanması için kamu menfaati gözetilerek, topluma zarar da vermeden, bu yetkilerini özel kişi ve sektöre devredebilir. Yani ormanların rakabesi değil, koruma, muhafaza, yenilerinin yetiştirilmesi gibi menfaatleri göz önünde bulundurarak işletme hakkını devredebilir. Ormanların özelleştirilmesindeki temel düşünce piyasa güçlerinin, özel sektörün rolünü artırarak ormancılıkta verimliliği artırmak, ormancılık sektörüne giriş imkânlarını ve gerekli kolaylıkları sağlamak, rekabeti teşvik etmektir. Devlet orman mülkiyet ve işletmeciliğinden özel sektöre aşamalı olarak geçmek, orman varlığı ve

⁶⁶¹ Atıf Mehmed Bey, 338; Çalgüner, *Arazi Mülkiyet Rejimi*, 38.

⁶⁶² Günay, *Kamu Malları*, s. 251.

⁶⁶³ Sabri, Muhammed, *el-Hashasa*, s. 49.

alanların artırılmasının sağlanması, orman köylüsünün refah ve mutluluğunun artırılması, ülke ekonomisine katkısının desteklenmesi önem arz etmektedir.⁶⁶⁴

Eskiden beri bir köy veya kasaba halkına müstakil veya birden fazla köy veya kasaba ahalisi arasında ortak olarak odun kesmek veya diğer şekillerde yararlanmak üzere yetkili idari makam tarafından terk ve tahsis kılınmış olan kuru ve ormanlara baltalık adı verilmektedir. Baltalıklardan yararlanma inhisârî bir nitelik taşımaktadır. Kuru ve ormanların ağaçlarını, ancak o köy veya kasaba ahalisi kesebilir. Başka köy veya kasaba sakinlerinin kesme salahiyeti yoktur. Birden fazla köy veya kasaba lehine müştereken tahsis edilen kuru ve ormanlardan da yalnız o köy veya kasaba sakinleri yararlanabilir. Baltalıklar, üzerinde ferdi tasarruf ve özel mülkiyet kurulmasına elverişli değildir. Bundan ötürü, baltalıkların özel kuru haline getirilmesi veya ziraat için kullanılmak üzere kişilere tefvizi kabul edilmemiştir. AK.'de bu husus şöyledir: "Ahali-i kuraya (köy halkına) mahsus olan kuru ve ormanlardan bir miktarı, ifraz ile kuru ittihaz olunmak ve yahut ziraat için açmak üzere bir kimseye tefvîz ile batapu müstakil olarak veya müştereken tasarruf ettirilmez. Tasarruf eden olur ise cemi zamanda ahalinin men eylemeğe salahiyeti vardır. Bu konuda zaman aşımı da muteber değildir."⁶⁶⁵

B-Suların Özelleştirmesi

Allah'ın kulları için hazırlamış olduğu, emrine ve istifadesine sunduğu⁶⁶⁶ ve herkesin kullanımına muhtaç durumda bulunduğu deniz, nehir, pınar, çeşme suyu gibi sular, kendiliğinden bitmiş olan otlar, herkesin kullanım hakkında ortak olduğu mubahlardandır. Bunlar hiç kimsenin malı olmadığından, kimin eli önce ulaşırsa, o hak sahibi olur. Esmer b. Mudarris'in (r.a.) naklettiği hadiste: "Önceden hiç kimsenin elinin geçmediği yere kim önce varırsa orası (o şey) onun olur,"⁶⁶⁷ buyrulmuştur. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Müslümanların / insanların üç şeyde ortak olduğunu⁶⁶⁸ bildiren hadis, Mecelle'de şöyle dile getirilmiştir. "İnsanlar, mubah olan su, ot ve ateş ortaklırlar", "Yer

⁶⁶⁴ Toksoy, Devlet, *Türkiye'de Orman ve Ormancılık Faaliyetlerini Özelleştirme*, Trabzon, 1994, Doktora Tezi, s. VIII (tez özeti).

⁶⁶⁵ AK., md. 91, 92, 102; ON md. 21, 23; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 528, 533-534; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 345-346; Âtîf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, s. 310-311; Köprülü, "Ormanlarla Baltalıkların Durumları ...", s. 720-722; Cin, *Mer'a, Yaylak ve Kışlalar*, s. 105-106.

⁶⁶⁶ Nahl 16 / 14; Câsiye 45 / 12.

⁶⁶⁷ *İbn Sa'd*, VII, 73; *Ebü Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3071; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I, 280, H.no: 814; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, VI, 142; Beğavî, *Mesâbîh*, II, 369, H.no: 2215.

⁶⁶⁸ (الْمُسْلِمُونَ النَّاسُ) شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ: الْكَلَاءُ وَالْمَاءُ وَالنَّارُ) İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 7, H.no: 23194; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364.

altında akan sular kimsenin mülkü değildir”, “Bir özel şahsın sa’y ve ameliyle çıkarılmayıp da insanların sürekli faydalandığı kuyular, insanlar arasında ortak ve mubah olan şeylerdendir.”⁶⁶⁹

Mubah şeylerden faydalanma hususunda herkes aynı hakka sahip olduğu gibi, bu hakkı bir başkasına zarar vermeden kullanılmalıdır.⁶⁷⁰ Mecelle’de bu konu şöyle zikredilir: “Mubah ile herkes faydalanabilir. Fakat diğerlerine zarar vermemelidir. Mubah olan şeyi alıp elde etmekten hiç kimse diğerini engelleyemez.”⁶⁷¹ Ebû Yusuf (v. 182 / 798) der ki: “Dicle nehrinde gemilerin geçtiği yerlerde kurulmuş olan su çekme kuyu ve dolapları geçen gemilere zarar veriyorsa, kenara çektirilir. Geçen gemilere zarar vermeyecek şekilde inşai için önceden bilgi verilmelidir. Kuyu ve dolap sahiplerinin gemilerin geçmesine zarar verecek yerlere dolap koymalarına izin verilmemeli, sürekli kontrol altında tutulmalıdır. Eğer yapılan tesisler gemilere bir zarar vermiyorsa çalışmasına izin verilebilir.”⁶⁷² Kâsânî (v. 587 / 1191) de Ebû Yusuf’tan şöyle bir nakilde bulunur: Merv nehri ile ilgili kendisine, bir kişinin Merv’in yukarı bölgesinde kimseye ait olmayan bir yeri ihyâ ederek buradan arazisine kanal açıp arazisini suladığı takdirde bunun caiz olup olmadığı soruldu. O da: Merv halkı bundan zarar görmeyeceklerse olabilir; zarar görmedikleri takdirde buna engel olma hakları yoktur, cevabını verdi.”⁶⁷³ İbnü’s-Salah’a (v. 643 / 1245) bir kimse mülkiyetinde bulunmayan bir nehre baraj yapıp üzerine de değirmen ve su dolabı gibi bir şey inşa etse, yaptığı bu işlerle hiç kimseye zararı da dokunmasa, bu durum ihya olarak değerlendirilerek bunlara malik olabilir mi, şeklinde bir soru yöneltilmiştir. İbnü’s-Salah ise şu cevabı vermiştir: Böyle bir uygulamada zararın olmaması diye bir şeyin düşünülemeyeceğinden, hiçbir hakkının olamayacağını, muhyinin o suyun akışını, yüzücülerin, gemicilerin, deniz ulaşımı yapanların geliş gidişlerine engel olmuştur. Su ulaşım yolları, kara ulaşım yolları gibidir. Bu kimsenin yaptığı, geniş bir yola büyük bir kaya koymaktan daha büyük bir kabahat işlemiştir.⁶⁷⁴ Nehirlere ilişkin zararlı bir iş yapan kimseye elbette herkesin müdahale etme hakkı bulunmaktadır.⁶⁷⁵

⁶⁶⁹ Mecelle, md. 1234-1236.

⁶⁷⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, VII, 186-187.

⁶⁷¹ Mecelle, md. 1254-1255.

⁶⁷² Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 97, 117.

⁶⁷³ Kâsânî, *Bedâi’*, VI, 192.

⁶⁷⁴ İbnü’s-Salâh, *Fetâvâ ve Mesâilü İbni’s-Salâh*, I, 357.

⁶⁷⁵ Kâsânî, *Bedâi’*, VI, 192; Suyûtî, *el-Hâvî*, I, 188.

Allah'ın yeryüzünde insanlar için hazırlamış olduğu açık kaynaklar bütün insanların ortak malıdır. Bunlar genel mülkiyet ilkesine bağlıdır. Emek harcayarak kuyu kazan kimse, o araziye sahip olduğu gibi, çıkardığı suya da malik olabilmektedir. Burada mülk edinmenin esası, emektir.⁶⁷⁶ Ölü durumda bulunan dağlık ve ovalık gibi yerlerde kendiliğinden kaynayan pınar ve nehir sularında herkes eşit hakka sahiptir.⁶⁷⁷ Hiç kimsenin bu tür mubah suları tahcîr etmesi caiz olmadığı gibi, devlet başkanının da onu bir başkasına iktâ' etme hakkı ve yetkisi yoktur.⁶⁷⁸

Deniz, göl, nehir, akarsu, kuyu ve kaynaklar gibi, doğal olarak çıkan ve yeryüzünün bir bölümünü kaplayan sular genel sulardır.⁶⁷⁹ Klasik İslam Hukuku eserlerinde denizlere ait hükümler yerine nehir ve alt seviyesindeki hükümlere değinilmiş, ancak son dönemde denizler konusu, daha çok devletler umumî hukuku açısından ele alınmıştır.⁶⁸⁰ Deniz ve büyük göllerin doğal yapılarını sınırlamaya ve egemenlik altına almaya elverişli bulunmaması ve herkesin ortak yararına sunulmuş olma özelliğinden dolayı bunlar üzerinde özel mülkiyet tesis edilemez.⁶⁸¹ Mecelle'de ilgili maddeler şöyle zikredilir: "Denizler ve büyük göller mubahtır." "Herkes denizler ve büyük göllerden faydalanabilir."⁶⁸² Açık denizlerde serbestlik ilkesi geçerlidir. Açık deniz, bütün milletlerin suyundan, balığından, deniz yolu seferlerinden dilediği şekilde yararlanabildiği sulardır.⁶⁸³ Bu açıdan denizler, mubah sınıfında ele alınır.⁶⁸⁴ Ancak bir ülkenin sınırında bulunan karasular konusunda tıpkı Hz. Peygamber'in her yer için bir harîm hakkı⁶⁸⁵ vermesi gibi ilgili ülkelerin bu denizlerden hak sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Kuyular, su kanalları, pınarlar ve evler için uygulanan bu hak, karasularına

⁶⁷⁶ Mâverdî, *el-Ahkâm*, 229; *el-Hâvî*, VII, 507; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 217; *Aynî, el-Binâye*, IX, 466; Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 502.

⁶⁷⁷ Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 509-510.

⁶⁷⁸ Suyûtî, *Şerhu't-Tenbîh*, II, 506; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, VII, 188-189.

⁶⁷⁹ Yazman, İrfan, *Kaynakların Türk Medeni Hukukunda Tabi Olduğu Hukuki Rejim*, Ankara, 1970, s. 21; Kırbâş, *Devlet Malları*, s. 20; Düren, *İdare Hukuku*, s. 88; Akgün, *Sular Hukuku ve Sular ile İlgili Arazi Davaları*, Ankara, 1977, s. 13.

⁶⁸⁰ Bk. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi* (trc. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963, s. 75-78.

⁶⁸¹ Nevevî, *Ravza*, IV, 368; Harazmî, Mevlana Celalüddîn b. Şemsüddîn el-Kirlânî (v. 767 / 1366), *el-Kifâye ale'l-Hidâye* (İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadir* ile birlikte), Beyrut, ts., IX, 12; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 535.

⁶⁸² Mecelle md. 1237, 1264.

⁶⁸³ Kuntalp, *Deniz Kıyılarının Hukuksal Düzeni*, s. 63 (1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesinin 2. maddesi serbestlik ilkesini açıklamıştır).

⁶⁸⁴ Refik Mısıri, *Usûlü'l-iktisâdi'l-islâmî*, s. 46-47.

⁶⁸⁵ (حَرِيمُ الْبَيْتِ أَرْبَعُونَ ذِرَاعًا مِنْ جَوَانِبِهَا كُلِّهَا) "Kuyunun harimi dört bir tarafından 40 ziradır" (İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 653, H.no: 1075) hadisinde olduğu gibi kuyuyu açan kişinin çevresinde 40'ar ziralık alanı da kullanma hakkı vardır.

da uygulanabilir. Kırıyılar da bu özelliklerini genel suların harîmi olması hasebiyle elde etmektedir.⁶⁸⁶

Nehirler, oluşumlarında insan emeğinin olup olmamasına göre, farklı değerlendirmeye tabi tutulurlar. Dicle, Fırat gibi insan emeği ile oluşmayan, Allah'ın tabi olarak akıttığı büyük nehirlerden insanlar istediği miktarda faydalanabilir. Küçük nehirlerden set çekilmeksizin herkes ihtiyacı ölçüsünde istifade edebilir. Barajlardaki gibi suyu set çekerek tutulan ve sulama imkânı olan küçük nehirlerden yararlanma ölçüsü en yakın arazinin öncelik hakkı ve sıra / nöbetleşe usulü ile gerçekleşir.⁶⁸⁷ Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen bir rivayette⁶⁸⁸ suyun topuk hizasına kadar tutulabileceği belirtilmektedir. İnsanların emek vererek ihya ettiği ve kazıp akıttığı nehirler ise emeği geçeninin veya ihya edenlerin ortak mülkiyeti olur.⁶⁸⁹

Denizlerden ayrılarak kollara ayrılıp kişilerin özel arazilerine aktıktan sonra tekrar kamu arazilerine akan nehirler enhâr-i âmme / umumî nehirlerdir. Bunlar bir açıdan mülk, bir açıdan da kamu malı hüviyetindedirler. Yararlanacak kişilerin hakkı da umumî ortaklık özelliğindedir.⁶⁹⁰ Bu nehirleri kaynak ve yatağındaki su açısından mubah, suyun aktığı ark, kanal ve yatak açısından kamu malı saymak uygundur.⁶⁹¹

Dicle, Fırat, Nil, Tuna, Kızılırmak, Yeşilirmak, Seyhun, Ceyhun, Tunca gibi özel kişi ve şirketlerin mülkü sayılan mecralarda akmayan büyük nehirler memlûk olmayan

⁶⁸⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 100-102; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 161162; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 195; Merğınânî, *el-Hidâye*, IX, 6-12; Behûtî, *Keşşâfî'l-kinâ'*, IV, 192-193; Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 36-39; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 76; Günay, *Kamu Malları*, s. 210.

⁶⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 226-229; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 213-216.

⁶⁸⁸ İşaret edilen rivayetin metni:

عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ أَبِي مَالِكٍ، أَنَّهُ سَمِعَ كُرَّاءَهُمْ، يَذْكُرُونَ أَنَّ رَجُلًا مِنْ قُرَيْشٍ كَانَ لَهُ سَهْمٌ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ، فَخَاصَمَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَهْزُورٍ يَغْنِي السَّيْلَ الَّذِي يَنْتَسِمُونَ مَاءَهُ: «فَقَضَى بَيْنَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ الْمَاءَ إِلَى الْكَعْبَيْنِ لَا يَجْزِي الْأَعْلَى عَلَى الْأَسْفَلِ»

(Benî Kurayza Mescidinin imamı) Sa'lebe b. Ebû Mâlik (el-Kurazî ashabın) büyüklerinden şu rivayeti aktarır: Kureyşli bir kişinin Benî Kureyza arazisinde hissesi vardı. Mehzûr (مَهْزُور) / Müzeynib (وَادِي) vadisinde paylaştıkları ve hurma ağaçlarını suladıkları bir sel suyu kanalı nedeniyle (Kureyzalılar) meseleyi Rasulullah'a (s.a.s.) taşıdılar. Rasulullah (s.a.s.) da aralarında; suyun topuklara çıkıncaya kadar tutulabileceklerine, subaşında bulunanların suyu belirtilen şekline kadar bahçesini sulayıp suyun gerisinde bulunanlara suyu salıvermesine hükmetti. Bk. *Mâlik*, Akdiye, 28; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 9, H.no: 29057; *İbn Mâce*, Ruhûn, 20, H.no: 2482-2483; *Ebû Dâvûd*, Akdiye, 31, H.no: 3639. Ayrıca bk. *Buhârî*, Şirb, 8-9 (Zübeyr b. el-Avvam'ın arazi sulama meselesi).

⁶⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 583; Nevevî, *Ravza*, 368-372; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 351 vd. Behûtî, *Keşşâfî'l-kinâ'*, IV, 198-199; İbn Müflih, *el-Mübbidî*, V, 262-264.

⁶⁹⁰ Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 39-41; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VIII, 242-244; Aynî, *el-Binâye*, XI, 354-361, 367-368; Dâmâd, *Mecma'u'l-enhur*, II, 440-442; İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr*, V, 384; *Mecelle* md. 1239; Günay, *Kamu Malları*, s. 212-213; Aynî, *el-Binâye*, XI, 368. Bk. *Mecelle* md. 1239.

⁶⁹¹ Günay, *Kamu Malları*, s. 214-215.

nehirlerdir ise kamu malıdır. Hem sularında hem de rakabesinde hiç kimsenin özel hakkı yoktur ve istifade etme hususunda, hava ve güneşin ışık ve ısısından serbestçe faydalanabilme hakkı gibi bir hakka sahip olup, inhisârîlik söz konusu olamaz.⁶⁹² Kimsenin mülkiyetinde olmayan bir yerden insan emeğinin bir rolü olmaksızın (Allah Teâlâ'nın çıkarması ile) kendiliğinden kaynayıp yeryüzüne çıkan su kaynakları da büyük nehirler gibi kamu malı olup herkesin yararlanmasına açıktırlar. Ancak insan eli değerek arazinin ihyâ edilmesi amacıyla ilk olarak kim teşebbüste bulunmuşsa kaynaktan ilk olarak yararlanma hakkına o sahiptir. Bu kişi ihtiyacını karşıladıktan sonra bundan aynı sıraya göre diğer arazi sahipleri yararlanacaktır. Aynı anda ihyâ teşebbüsünde bulunanlar ise ya kaynağın suyunu taksim edecekler ya da nöbetleşe (muhâye'e yoluyla) kullanacaklardır.⁶⁹³ Mecelle'de "Tarik-i âmm (genel yol), nehir ve mer'a gibi menâfîi (faydaları) umum halka ait olan mekânlar" diye bahsedilen nehirlerin kamu malı olduğu belirtilmiştir.⁶⁹⁴ Suyûtî (v. 911 / 1505) der ki: "İnsanlar nehir arazisinin beytûlmalin mülkiyetinde olduğuna inanırlar. Fakat bu inancın hiçbir delili yoktur. Bunlar zahiri madenler gibidir, devlet başkanının bile tasarruf yetkisi yoktur, onu iktâ' ve temlik edemez. Bu nehirler tıpkı mevât arazi gibi mubah olup herkesin bunlarda başkalarına zarar vermeme kaydıyla eşit olarak ortaklığı vardır. Şu kadar var ki bunlar ihyâ ile özel mülk edinilemez, satılamaz ve iktâ' edilemez. Suyollarının iktâ' edilemeyeceği konusunda Müslümanların icmâi vardır. Bunların satılması caiz değildir. Bu kapının açılması durumunda iş, memleketin bütün nehirlerinin bazı kimseler tarafından satılmasına ve diğer insanların yararlanmasına engel olunmasına kadar varır. Bu nehirlerde, kamunun hakkı olduğundan yatağına ve kıyısına (harîmine) bina yapmak caiz değildir."⁶⁹⁵

Zahirî madenlere benzetilen ve kamu malları özelliklerini taşıyan kuyuların, çok eski olup kimin tarafından açıldığı bilinmezse bütün insanların ortak malı sayılır ve herkes eşitçe faydalanma hakkına sahiptir. Kimse kendi inhisarına alamadığı gibi faydalanmak isteyenleri engelleyemezler.⁶⁹⁶

⁶⁹² Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 97, 117; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 164, 175; Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 39; Dâmâd, *Mecma'u'l-enhur*, II, 441.

⁶⁹³ Mâverdi, *el-Ahkâm*, s. 231; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 221; İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XXIX, 220; İbn Cüzey, *el-Kavânîn*, s. 222; Bâbertî, *el-I'nâye*, IX, 12.

⁶⁹⁴ Mecelle md. 1675.

⁶⁹⁵ (وَمَا عَظُمَتِ الْبُلُوى بِهٖ اِعْتِقَادُ بَعْضِ الْعَوَامِ اَنَّ اَرْضَ الشَّهْرِ مِلْكُ بَيْتِ الْمَالِ وَهَذَا اَمْرٌ لَا دَلِيلَ عَلَيْهِ، وَائِنَّمَا هُوَ كَالْمَعَادِنِ الظَّاهِرَةِ لَا يَجُوزُ لِاِمَامٍ اِفْطَاعُهَا وَلَا تَخْلِيْقُهَا) Suyûtî, *el-Hâvî*, I, 159 vd.

⁶⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 595. Ayrıca bk. Mecelle md. 1236; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 514.

Bir şahsın yolculara ve kamunun menfaatine bıraktığı yahut vakfettiği kuyular da herkesin eşit ve ortak olarak yararlanma hakkı bulunan, kamu malları niteliğini haiz mekânlardır.⁶⁹⁷ Rûme kuyusunu açarak kamuya vakfeden Hz. Osman (v. 35 / 656),⁶⁹⁸ diğer insanlarla birlikte bu kuyudan kova ile su çekmiş, diğer insanlarla birlikte suyuna ortak olmuştur.⁶⁹⁹ Fakat bir kimsenin, mubah arazide kendisinin ve hayvanlarının yararlanabilmesi için kazdığı kuyudan orada ikamet ettiği sürece öncelikli faydalanma hakkı vardır. İhtiyacından fazla olan bu suda başkalarının içme hakkı vardır. Başka bir yere göçmesi durumunda bu kuyu kamunun malı haline gelir.⁷⁰⁰ Kuyuyu kazan hak sahibinin tekrar dönmesi halinde herkes gibi bu kuyudan ortak ve eşit bir şekilde yararlanma hakkına sahiptir. Yahut yararlanma önceliği bulunmaktadır.⁷⁰¹ Bir insan özel veya mevât / mubah arazide mülk edinmek amacıyla kuyu kazar, pınar açarsa orası onun özel mülkü olmakla birlikte menba havuzu, akış kanalı ve belli mesafedeki harîmine de sahip olur.⁷⁰²

Deniz, göl ve akarsuların kara parçasına değdiği noktaları birleştiren çizgiye kıyı çizgisi denilir. Kıyı çizgisi değişken olduğundan zaman zaman kara veya su yönünde değişebilmektedir. Suyun en yüksek olduğu anda karaya değdiği noktaların birleşimi ile en alçak olduğu anda değdiği noktaları birleştiren çizgi arasında bir kara parçası vardır ki kıyı şeridi diye bilinir, deniz, göl ve nehrin bir parçası sayıldıklarından kamu malı olurlar.⁷⁰³ Bu sebeple de İslam Hukukçuları suyun tekrar geri dönmesi ihtimal dâhilinde olan bu yerlerin ihyâ ile özel mülkiyete geçemeyeceğini belirtmişlerdir.⁷⁰⁴ Kıyı şeridinden sonra devam eden kıyı kuşağına ise sahildir. Nehir kıyılarına daha önce harîm

⁶⁹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 229; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 217; Nevevî, *Ravza*, V, 372; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 595; *el-Kâfî*, II, 440.

⁶⁹⁸ Buhârî, *Ashâbü'n-nebi*, 7; Tirmizî, *Menâkıb*, 18.

⁶⁹⁹ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 229; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 217.

⁷⁰⁰ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 229; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 217; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 243; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 595; Nevevî, *Ravza*, IV, 372; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 354; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, IV, 190.

⁷⁰¹ Nevevî, *Ravza*, IV, 372; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 354; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 229; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 217; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, IV, 190; Merdâvî, *el-İnsâf*, VI, 367.

⁷⁰² Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 33; Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 6; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 229, 231-232; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 217, 222; Nevevî, *Ravza*, V, 373. Ayrıca bk. *Mecelle* md. 1268, 1281, 1282, 1286; Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, III, 514.

⁷⁰³ Düren, Akin, "Kıyıların Hukukî Düzeni", *Mimarlık*, y. 14, sy. 147, 1976 / 2, s. 81; Kuntalp, Erdem, "Kıyıların Hukuksal Düzeni", *Mimarlık*, y. 14, sy. 147, s. 77.

⁷⁰⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 10; Aynî, *el-Binâye*, XI, 346; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 336; Meydânî, *el-Lübâb*, II, 222.

denildiğinden bahsetmiştik.⁷⁰⁵ Buralar ihyâ ile mülkiyet altına alınamaz, satılamaz, iktâ edilemez. Köprü vb. gibi istifadeyi kolaylaştırmak amacıyla yapılanlar dışında kıyılara inşaat yapmak da caiz değildir. Bu konuda tam yetkili devlet başkanıdır.⁷⁰⁶ Hz. Ömer'in (v. 23 / 644) (r.a.), Ya'lâ b. Ümeyye'yi (v. 37 / 657) Yemen'e yakın Necrân deniz kıyılarına görevlendirdiğini bildirmektedir. Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta denizden çıkartılan süs eşyasından ve amberden öşür (onda bir) aldığını bildirmiştir.⁷⁰⁷

Deniz, göl, nehir, akarsu, çeşme, pınar ve kuyu sularının genellikle "su" ortak özelliğinden dolayı herkesin eşit ve ortak olarak faydalanmak üzere kamu malı sayılmaları sebebiyle özelleştirmeleri caiz olmaz. Bununla birlikte, toplumun daha genel faydasını temin etmek amacıyla devlet başkanı bu mekânların bakım, onarım, koruma, muhafaza ve daha yararlı bir şekilde kullanımlarını sağlamak üzere rakabesini değil, menfaatini tecrübeli, konunun uzmanı özel kişi ve sektörlere belli bir süre ile sınırlı olarak devredebilir.

C-Yolların Özelleştirilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanların gelip geçtiği, ulaşımına imkân sağlayan yollara büyük bir değer vermiş, yolların daraltılmaması gerektiğini, geçişleri zorlaştıracak şekilde kesenlerin cihâdının olmadığını⁷⁰⁸ buralara abdest bozmanın lanete sebep olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁹ Yollarda gelip geçenlere eziyet verecek şeylerin kaldırılmasının imanın bir göstergesi olduğunu,⁷¹⁰ sadaka yerine geçtiğini⁷¹¹ ve

⁷⁰⁵ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 70; Şâfiî, *Ümm*, III, 266; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 191; Suyûtî, *Hâvî*, I, 186; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 335. Suyûtî'nin (v. 911 / 1505) kıyıların hukukî niteliğini ve kıyılardaki yapı yasağını işlediği "*el-Cehr bi men'i'l-bürûz ala şâti'n-nehr*" (الجهر بمنع البروز على شاطئ النهر) başlıklı müstakil bir risalesi bulunmaktadır. Bk. Suyûtî, *el-Hâvî*, I, 178-198.

⁷⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 191; Suyûtî, *el-Hâvî*, I, 179, 180, 181, 182-183; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 335, 338.

⁷⁰⁷ (عن ابن عباس، عن يعلی بن أمية، قال: كتب إلى عمر أن «أخذ من خليج البحر والغدير العشر») Bk. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, II, 302, H.no: 734; s. 436, H.no: 895; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, III, 93, H.no: 1016.

Bir rivâyette de humus (beşte bir) alındığı ifade edilmiştir:

عن عبد الله بن عباس أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه استعمل يعلی بن أمية على البحر؛ فكتب إليه في عثيرة وجدها رجل على الساحل يسأله عنها وعما فيها؛ فكتب إليه عمر: "إنه سبب من سبب الله فيها وفيما أخرج الله جل ثناؤه من البحر الخمس" قال: وقال عبد الله بن عباس: "وذلك رأيي".

Bk. Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 82.

⁷⁰⁸ (من صيغ منزلة أو قطع طريقاً فلا جهاد له) Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, III, 440.

⁷⁰⁹ (اتقوا الملاعن الثلاثة: البراز في الموائد، وقارعة الطريق، والظلال) Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, I, 299; *Müslim*, Tahâret, 68.

⁷¹⁰ (الإيمان أربعة وسئون باباً، أرفعها وأغلاها قول: لا إله إلا الله، وأدناها إماطة الأذى عن الطريق) Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, II, 379; *Müslim*, İmân, 58.

⁷¹¹ (وتحيط الأذى عن الطريق صدقة) Buhârî, *Mezâlim*, 25; Cihâd, 126; Müslim, Zekât, 56.

mağfirete⁷¹² sebep olduğu belirtilmektedir. Yolların genişliği ile ilgili de “Yol konusunda ihtilafa düşerseniz yolun genişliğini yedi zira planlayın” buyurmuştur.⁷¹³

Özel kişilerin mülkiyetinde olan yollar özel yollardır. Mecelle, özel yolu, çıkmaz sokak olarak tanımlar.⁷¹⁴ Bunlardan geçiş hakkı sahiplerine aittir. Yol sahipleri başkalarının buradan geçmesini engelleyebilirler. Ancak kamu yollarında izdiham olması gibi bir zorunluluk durumunda özel yollar kullanılabilir. Bu nedenle özel yola sahip olanların kendi aralarında karar vererek özel yolu satma, taksim etme ve kapatma hakları yoktur. Bununla birlikte özel yollar kamu malları alanı dışında kalmaktadır.⁷¹⁵ Ancak belirli kişilerin inhisârında olmayan, herkesin istifadesine açık olan genel / umumi yollar (turuk-i âmme) kamu mallarındandır. Genellik, eşitlik, serbestlik, zarar vermeme, ücretsizlik gibi yararlanma ilkeleri geçerlidir.⁷¹⁶

Yolların tahsis ciheti olan geçiş hakkı dışında kullanılmasının doğru olmadığını ifade edenler vardır. Bununla birlikte cumhur, genel yollardan, gelip geçen yolculara zarar vermemek şartıyla yol kenarlarında inşa edilen dinlenme tesislerinde duraklamak, dinlenmek, yemek yemek, (haramlara bakmaktan sakınmak, eza vermekten kaçınmak, selamı almak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak şartı ile) sohbet etmek üzere oturmak,⁷¹⁷ alış-veriş yapmak gibi yararlanılabilir.⁷¹⁸

Genel yol güzergâhlarında özel kullanımlar için yapılan şeylerin kalıcı olup olmaması ile kamuya zarar verip vermeyeceği önemli bir husustur. Kalıcı değil, mülkiyet ifade etmiyor ve kamuya zarar vermiyorsa bunları icabında kaldırılma şartı ile cevaz verilir. Yolda oturup bir şeyle meşgul olanlar, gelip geçenlere bir zarar vermemek

⁷¹² (يَسْمَا رَجُلًا يَمْشِي فِي طَرِيقٍ إِذْ وَجَدَ غُصْنًا شَوْكًا فَأَخْرَهُ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَعَفَّرَ لَهُ) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 286, 404, 485, 521, 533;

Buhârî, Cemâat, 4; Mezâlim, 29; *Müslim*, İmaret, 164; *Tirmizî*, Birr ve Sıla, 38, H.no: 1958.

⁷¹³ (إِذَا اخْتَلَفْتُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاجْعَلُوا سَبْعَةَ أَذْرُعٍ) *Buhârî*, Mezâlim, 29; *Müslim*, Müsâkat, 143.

⁷¹⁴ Mecelle, md. 956. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 23; Merğînânî, *el-Hidâye*, V, 380-381.

⁷¹⁵ Nevevî, *Ravza*, III, 442-443. Ayrıca bk. Mecelle md. 1223; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 498.

⁷¹⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 93; Serahsî, *el-Mebcut*, XXIII, 164; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 192; Nevevî, *Ravza*, III, 438, 440-441; Cin, *Mer'a*, *Yaylak ve Kışlaklar*, s. 113. Ayrıca bk. Mecelle md. 926-928, 1213-1223; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 56. Örneğin md. 926'da "herkesin genel yolda geçiş hakkı vardır. Fakat selamet şartıyladır" denilir. AK'da md. 93. şöyledir: "Tarik-i âmm üzerine bir kimse ebniye ihdas veya ağaç gars edemez. Aksi durumda yıkılıp sökülür". Velhasıl tarik-i âmmde bir vechile kimse tasarruf edemez. Tasarruf eden olur ise men olunur."

⁷¹⁷ Bk. *Buhârî*, Mezâlim, 23; İsti'zân, 2; *Müslim*, Libâs, 114.

⁷¹⁸ Mecelle md 927'de "Devlet başkanının olmadıkça hiç kimse genel yollarda alış veriş için oturamaz, bir şey vaz' ve ihdas edemez" ifadesi tahsis ciheti dışında kullanımını yasaklamış olsa da kimseye bir zarar yoksa ve devlet başkanı da gerekli izinleri vermişse caizdir. Bk. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, II, 910-911; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 226; İbn Receb, *el-Kavâid*, s. 195; Merdâvî, *el-İnsâf*, VI, 378.

kaydıyla şemsiyeler kurmak suretiyle gölgelenebilirler.⁷¹⁹ Herhangi bir zarar söz konusu olmadığı takdirde bazı âlimler devlet başkanından izin alınsın, alınmasın bunun caiz olduğu görüşündedirler.⁷²⁰ Bazıları da yapılan binalar ve dikilen ağaçlar hal-i hazırda zararsız bile olsa gelecekte zararlı olmaları muhtemel olduğu ve zamanla zilyet olanların bu yerlerde mülkiyet iddiasında bulunabileceği için caiz olmadığını ileri sürmektedirler.⁷²¹ Bazıları da genel yollarda herkesin hakkı olduğundan karışıklık ve düzensizliğin önüne geçmek için hepsinin temsilcisi olan devlet başkanının izni ile yapılanların dinen uygun olduğunu belirtirler.⁷²² Kamuya ait bu umumi yollara devletten izin almadan yapılan şeylere müsamaha göstermek, kaçak yapılaşmayı özendirdiği gibi herkesin ortak bir şekilde yararlanması gereken kamu mallarının özel kişilerce sahiplenilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir.⁷²³

Genel yol güzergâhlarında yapılan cami, mescid, köprü, dinlenme tesisi, ağaçlandırma bölgesi, parklar, petrol istasyonu, yağmurdan ve güneşten korunaklar, durak, istasyon, alt ve üst geçitler, elektrik, telefon direkleri gibi kamu menfaati için yapılan şeylerin hükmü konusunda bazı âlimler devletten izinli veya izinsiz olsun caiz olduğunu savunurlar.⁷²⁴ Modern şehircilik anlayışı açısından daha makul görülen diğer görüşe göre bunların sadece devletin bilgi ve izni dâhilinde yapılabileceğidir.⁷²⁵

Günümüzde ana yollar, otobanlar, boğaz ve nehirlerde kurulan köprüler, su altından açılan demir ve kara yolları devletin yap işlet devret modeli ile özelleştirildiği, bunun ticari bir işleme döndürüldüğü bilinen bir gerçektir. İnsan hayatında çok büyük kolaylıkların sağlandığı bu sistem yollardan geçiş hakkının belli bir ücret mukabilinde yapılarak hem yapılan masrafların hem de bu işletme neticesindeki harcamaların

⁷¹⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 557; Nevevî, *Ravza*, IV, 359; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 577; Behûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, IV, 196; Şîrvanî, *Hâşiye*, VI, 218; Günay, *Kamu Malları*, s. 256-257.

⁷²⁰ Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 43; Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 143; Bâbertî, *el-I'nâye*, IX, 239; Râfî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed (v. 623 / 1226), *Fethu'l-azîz şerhu'l-Vecîz* (Nevevî, *el-Mecmû'* ile birlikte), I-XX, Dâru'l-fikr, yy. ts., X, 308-309.

⁷²¹ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 321; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 306; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 577; Behûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, IV, 196; İbn Receb, *el-Kavâid*, 193. AK.'nin 93. Maddesi de bu doğrultudadır.

⁷²² Merğînânî, *el-Hidâye*, IX, 239-240; Bâbertî, *el-I'nâye*, IX, 239; Harazmî, *el-Kifâye*, IX, 239; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 486; Behûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, III, 406.

⁷²³ Günay, *Kamu Malları*, s. 259.

⁷²⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, V, 380; Zeylaî, *Tebyîn*, VI, 142; Harazmî, *el-Kifâye*, IX, 240; Haskefî, *ed-Dürre'l-muhîtar*, V, 370; Bâcî, *el-Müntekâ*, VI, 43; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, V, 157; İbn Receb, *el-Kavâid*, s. 193-194.

⁷²⁵ Râfî, *Fethu'l-azîz*, X, 308; İbn Receb, *el-Kavâid*, 193-194.

karşılığını sağlamaktadır ki bu durum da İslamî hükümlere aykırı görülmemektedir. Neticede bu yolları yapan firmalar emeğinin karşılığını belirli bir müddet sağladıktan sonra devlete devretmektedir ki bu durum ülkelerin daha mamur hale gelmesinde uygun bir yoldur.

D-Ortak Alanların Özelleştirilmesi

Zaruri ihtiyaçlar için kamu mülkiyeti gerçeği olduğu gibi, tabii servetlerden oluşan kamu malları ve (lukata, zekât malı, mirasçısı kalmamış kişilerin mirası gibi) mobil kamu malları vardır. Büyük nehirler, ana yollar ve köprüler gibi insanların zaruri ihtiyacını karşılayan ve herkesin menfaatini ilgilendiren kamu mallarında birilerini kenarda bırakarak bazı özel kişi ve sektörlerle nakledildiğinde toplumun zararı varsa bu ortak alanların özelleştirilmesi doğru olmaz. İnsanların ortak menfaati konusu ortadan kalkarsa özelleştirilmesinde bir sakınca olmaz.⁷²⁶ İslam Hukuku eserlerinde ortak mal statüsündeki kamu malı olan meydanlar, dinlenme ve eğlenme yerleri olarak kurulan park, bahçe, toplantı ve oyun sahası, mesirelik gibi kamuya açık alanlar genel yollarla birlikte zikredilmekte olup genel yollara ait hükümlere tabidirler. Bunlardan insanlara ve çevreye zarar vermemek şartıyla herkesin yararlanma hakkı vardır.⁷²⁷ AK.'nde köy veya kasabaların iç veya dışında hayvanları toplama veya arabalar için tahsis edilen alanlar ve mesire yerleri de umumî yollar gibi değerlendirilmiştir. Buna göre meydanların alınıp satılmaları, zaman aşımı ile kazanılmaları, üzerlerine ağaç dikilip bina yapılmaları mümkün değildir, özel mülkiyete ve özel tasarrufa uygun değildir.⁷²⁸

Pazar ve panayır yerleri de herkesin istifadesine açık genel yol hükmündedirler.⁷²⁹ Rasulullah'ın (s.a.s.) Medine-i Münevvere'ye hicret edişinin hemen akabinde ilk icraatlarından biri, müşrik ve Yahudi (Kaynuka) pazarlarına bir alternatif olarak kendilerine özgü bir pazar kurmak olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine Pazarı diye bilinen yeri dolaştıktan sonra “Burası sizin pazarınızdır, asla pazarın alanı daraltılamaz,

⁷²⁶ Sabri, Muhammed, *el-Hashasa*, s. 47-48.

⁷²⁷ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 164; Kâsânî, *Bedâi'*, VII, 272; Nevevî, *Ravza*, IV, 348; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 187, 196; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 557-558; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 442; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 343.

⁷²⁸ AK., md. 94; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 536-537; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 347-348; Âtîf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, s. 313; Cîm, *Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, s. 112.

⁷²⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 266; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 554; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 443. Nevevî, *Ravza*, 361; Kallek, *Yönetim ve Piyasa*, s. 31.

kesinlikle vergi de konulmayacaktır,”⁷³⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu uyarısına rağmen bu pazarda tacirler tarafından kurulan özel çadır ve binaları ve buna yeltenenleri bizzat kendisinin engellediği hatta Pazar içinde kurulan çadırları yıktırdığı zikredilmektedir.⁷³¹ Ebu'l-Kasım Esbağ b. Nübâte et-Teymî el-Hanzalî'nin (v. 95 / 714'ten sonra) şunları anlatır: Halife Hz. Ali ile çarşıya çıktık. Çarşı halkının belli bazı yerleri mekân edindiklerini gördü ve sebebini sorarak buna haklarının olmadığını, Müslümanların çarşılarının namazgâhları gibi olduğunu, kim önce gelip konarsa bu yerlerin ayrılınca kadar gün boyu onların olacağını söyledi.⁷³² Taif'te Ukaz panayırı ile Mekke'de Micenne ve Zü'l-Mecaz panayırları cahiliye döneminden beri işlerliğini sürdüren fuar ve Pazar alanlarıydı. Bu panayırlar hayatîyetini dört asır devam ettirmiştir.⁷³³

Ubeyd b. Nistâs el-Âmirî el-Kûfî şunları anlatır: Muğire b. Şu'be'nin (v. 50 / 670) Kûfe valiliği zamanında sabahleyin pazara gittiklerini, bir yere oturup tezgâhını açan kişinin, o gün geceye kadar orada kalmak hakkını elde ederdi. Fakat Ziyad (v. 53 / 673) iş başına gelince: "Kim, pazara gelip bir yere oturarak tezgâhını açıp yerleşirse, orada kaldığı sürece o yerde öncelikli oturma hakkına sahip olur," kuralını getirmiştir.⁷³⁴

AK. pazar ve panayır yerlerini konusunu, metrûk arazi bölümünde ele almış ve: “Defterhanede kayıtlı olup eskiden beri pazar ve panayır (fuar) için tahsis edilmiş yerlerin alınıp satılamayacağını ve hiç kimseye müstakil olarak tasarruf etmesi üzere senet verilemeyeceğini; tasarruf eden olur ise engelleneceğini; fakat bu mahaller için belirlenmiş verginin hazine tarafından tahsil edileceğini”⁷³⁵ hükme bağlamaktadır. Bazıları pazar ve panayır yerlerinin metrûk arazi olmadığını, gelir elde etmek üzere

⁷³⁰ (هَذَا سُوقُكُمْ هَذَا) İbn Mâce, *Ticaret* 40; Bir rivayette (يَعْمُ سُوقُكُمْ هَذَا) “Bu Pazar yeriniz ne güzel” diyerek heyecanını ortaya koymuştur. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 264, H.no: 586; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer (v. 262 / 876), *Tarihu'l-Medineti'l-münevvera* (nşr. Fehim Muhammed Şeltût), I-IV, Cidde 1399 / 1979I, 304; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 24; Semhûdî, Ali b. Abdullah el-Hasenî (v. 911 / 1505), *Vefâü'l-vefâ' bi ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, Beyrut, 1419, I, 540 (لا تحجروا) “bina yaparak, duvar çekerek pazar sahasını daratmayınız”.

⁷³¹ Semhûdî *Vefâü'l-vefâ'*, I, 540.

⁷³² (سُوقُ الْمُسْلِمِينَ كَمُصَلَّى الْمُسْلِمِينَ مِنْ سَبَقَ إِلَى شَيْءٍ، فَهُوَ لَهُ يَوْمَهُ حَقٌّ يَدْعُو) Bk. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 110; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 253, no: 356-357; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 150-151; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 420-421.

⁷³³ Kallek, Cengiz, *Yönetim ve Piyasa*, s. 31-36.

⁷³⁴ (كُنَّا نَعْدُو إِلَى السُّوقِ زَمَنَ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، فَمَنْ قَعَدَ فِي مَكَانٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ إِلَى اللَّيْلِ فَلَمَّا جَاءَنَا زَيْتَادُ، قَالَ: مَنْ قَعَدَ فِي مَكَانٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ مَا دَامَ فِيهِ) Bk. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 111; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 421.

⁷³⁵ AK. md. 95.

yapılmış devlet arazisi olduğunu belirterek, bunlara kamu hakkının taalluk etmediğini ifade etmişlerdir. Bir diğer görüş ise, pazar panayır yerleri metrûk araziden olduğu, bunlar üzerinde kamunun yararlanma hakkının olduğudur.⁷³⁶

Konak yerleri şehir dışında yolcuların ve geçici olarak ikamet etmek isteyen kimselerin yararlanmasına tahsis edilen yerlerdir. Yolcuların gelip geçerken mola verip istirahat ettiği han, kervansaray gibi yerler devlet başkanının gözetim alanına girmez. Devlet buraların yıkık yerlerini tamir etme, sularını koruma, insanların oraya inip konaklamalarını kolaylaştırıcı tedbirleri almakla mükelleftir. Ribatlar, medreseler, tekke ve zaviyeler de konak yerleri gibidirler. Konak yerlerinde başkasına zarar vermemek şartıyla ilk önce gelen kişi öncelikle yararlanma hakkına sahiptir.⁷³⁷ Han, kervansaray, ribat, medrese, tekke gibi yerler vakıf yoluyla da tesis edilebilmekle ve bunlar, aynı ile intifa edilen vakıflar ya da müessesât-ı hayriyye adıyla anılmakta olup istifade şekli, vakıf şartnamesine göre tanzim edilir.⁷³⁸

Mabedler, ibadetlerin ifa edildiği kutsal mekânlar, Müslümanların musalla, mescid ve camileri ile arife günü vakfeye durulan Arafat meydanı, akşamında ve gecesinde ise yine vakfe yapılan Müzdelife bölgesi, şeytan taşlama ve kurban kesim bölgesi olan Mina alanı ve (Muhassab)⁷³⁹ gibi yerler kamunun ortak kullandığı alanlardır. Ayrıca diğer din mensuplarının kilise, manastır, sinagog ve havraları da bu kapsamda

⁷³⁶ Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazî*, s. 538-539; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazî*, s. 348; Cin, *Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, s. 112.

⁷³⁷ Mâverî, *el-Ahkâm*, s. 235-236; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 225; Nevevî, *Ravza*, IV, 263, 299, 359, 363-364; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 348; Behûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, IV, 196; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, V, 266; Günay, *Kamu Malları*, s. 266.

⁷³⁸ Nevevî, *Ravza*, IV, 364; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 348; Günay, *Kamu Malları*, s. 267.

⁷³⁹ Muhassab'ın haccın menâsikinden olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

قَالَ الرَّزَّكَانِيُّ مِنَ الشَّافِعِيَّةِ: وَيَنْبَغِي إِحْتَاقُ الْمُحَصَّبِ بِذَلِكَ لِأَنَّهُ يُسَلُّ لِلْحَجَّاجِ الْمَيْتَ بِهِ.
وَقَالَ الْوَلِيُّ الْعِرَاقِيُّ: لَيْسَ الْمُحَصَّبُ مِنْ مَنَابِلِ الْحَجِّ. فَمَنْ أَحْيَا شَيْئًا مِنْهُ مَلَكَهُ.

Şâfiîlerden Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî (v. 794 / 1392) Muhassab'da geceleminin sünnet olduğunu, dolayısıyla bu yerin ihyâ edilemeyeceğini söylerken, el-Velî el-İrâkî (Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî) (v. 826 / 1423) ise Muhassab'ın haccın menâsikinden olmadığını ve bu yerin ihyâ edildiği takdirde sahiplenilebileceğini ifade eder. Bk. Zekerîyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekerîyya b. Muhammed el-Hazrecî (v. 926 / 1520), *Fethu'l-vehhâb bi şerhi menheci't-tullâb*, Beyrût, 1994, I, 301; Şîrbînî, el-Hatib Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (v. 977 / 1570), *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebi Şücâ'*, Beyrut, t.s., II, 357; Behûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, IV, 158; Mv.f. II, 243.

değerlendirilir. Bu yerlerde kamunun ortak hakkı olduğundan, ibadetlerin ifasına zorluk vereceği, engelleyeceği, dindarları sıkıntıya düşüreceği, kısaca kamu hakkının zayıf edileceğinden dolayı özel kişi ve şirketlere tahsis edilemez. Çünkü bu mekânlarda tüm din mensuplarının eşitçe ve ortaklaşa faydalanma hakları vardır.⁷⁴⁰ Örnek olarak zaten dar bir alandan ibaret olan Mina'nın, ilk önce gelenin devesini çökerterek öncelik hakkına sahip olacağı bir mekân olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s.) belirtmiştir.⁷⁴¹

Mezarlıklar da yollar, mescidler, harman yerleri gibi metrûk arazi ya da sahih vakıf niteliğinde kamu malları arasında sayılmaktadır. Mezarlıklar, Mescidler gibi hayır müesseselerindendir. Kamu hakkının bulunması sebebiyle ihyâ işlemiyle mülk edinilemeyeceği belirtilmiştir.⁷⁴²

Hıma veya arazi-i mahmiyye olarak bilinen ve bir veya birden fazla köy / kasaba / şehrin halkına tahsis edilen baltalık, harman yeri, mer'a, yaylak ve kışlak gibi yerler de kamu mallarının bir bölümünü oluşturur. Aslında bu yerler meskûn mahallerin harîmini oluşturan ve yöre sakinlerinin istifadesi için tahsis edilen herkesin ortak mallarıdır. Yöre halkının bu yerler üzerinde inhisârî yararlanma hakkı bulunmaktadır.⁷⁴³ Bu yüzden ihyâ, iktâ' gibi özel mülkiyet sebepleri bu mallar için geçerli değildir.⁷⁴⁴ Devlet mer'ayı, yaylak ve kışlağı bir veya birden fazla kimseye satamaz ve tefvîz edemez. Mer'a yaylak ve

⁷⁴⁰ Bk. Zekerîyya el-Ensârî, *Fethu'l-vehhâb*, I, 301; Günay, *Kamu Malları*, s. 267-268.

⁷⁴¹ (مَنْ مَنَعَ لِمَنْ سَبَقَ) Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 187, 206-207; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 16, H.no: 4519; Mâverîdî, *el-Ahkâm*, 235; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 225.

⁷⁴² Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 63; Nevevî, *Ravza*, IV, 359; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 187; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 566-567; Akgündüz, *Vakıf*, s. 211; Köprülü, *Toprak Hukuku*, s. 97; Ömer Hilmi, *İthâfû'l-ahlâf*, s. 15, 123.

⁷⁴³ Ebû Yusuf (v. 182 / 798) şöyle demektedir: “Ova ve dağ köylerinin hayvanlarına ait gezek ve otlak yeri ve bir baltalıkları olmalıdır. Büyük ve küçükbaş hayvanları orada otlar, yakacaklarını oradan temin ederler. Onlar o çayırda hayvanlarını otlatmak, baltalıktan odun toplamak üzere başkalarına izin verdikleri vakit, hem kendilerine hem de hayvanlarına zarar verirse, bu takdirde orada hayvan otlatmak ve odun toplamak isteyen herkesi engelleme hakları vardır.” Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 103-104.

⁷⁴⁴ AK. 105. maddesi otlakları metrûk arazi kısmında değil, mevât arazi kısmında düzenlemiş ve bunları mer'a, yaylak ve kışlaklardan ayrı hükümlere tabi tutmuştur. Kanunun bir köy sınırları içinde köy ve kasabaların ahalisine tahsis edilmiş olan mer'alardan başka otlak mahalleri varsa köy ahalisinin bu otlakta serbestçe ve hiçbir vergi ödemeksizin hayvanlarını otlatıp otundan ve suyundan faydalanabileceğini; başka köy ahalisinin de bu otlaktan yararlanabileceğini, ancak civar köy halkından olupta otlakta hayvanlarını otlatan kişilerin devlete uygun miktarda bir vergi ödemesi gerektiğini; köy ahalisinin onlara engel olamayacaklarını ve otlak vergisinden bir pay alamayacaklarını hükme bağlamıştır. Ayrıca bk. AK. md. 97, 99, 100; Cin, *Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, s. 36-46, 103; Düren, *İdare Hukuku*, s. 103 Eren, *Toprak Hukuku*, s. 287; Akgün, *Mer'a Hukuku*, s. 28-34; Günay, *Kamu Malları*, s. 277-278.

kışlaklar üzerinde, kazandırıcı zaman aşımı ile özel mülkiyet kurulamaz, tapu ile tasarruf edilemez.⁷⁴⁵

Köy ahalisinin harman yapabilmesi için ahalisinin tamamına tahsis edilen yerlere harman yeri denilir. Harman yerleri sadece harman için kullanılır. Alınıp satılamaz, ziraat olunamaz, üzerine bina yapılamaz, ağaç dikilemez ve ortak veya ferdi olarak tapu senediyle tasarruf edilemez. Harman yerleri halkın asli ve zaruri ihtiyaçlarından sayıldığı için vergi de alınmaz. Kamu menfaatine kullanılan bu yerler, günümüzdeki modern cihazların icadı ile biçerdöver makineleri tüm harman işlemini tarlada bitirdiğinden, sapı samanı, buğday, arpa, çavdar ve mısırı tarlada elde edilmesini sağlaması sebebi ile harman yerlerine ihtiyaç duyulmamaktadır. Orman yangınları gibi bir takım nedenlerle baltalık, yaylak ve kışlak özelliğini kısaca tahsis gayesini yitirirse, bu yerler devlet başkanının kararı ile yeni bir statüye döndürülebilir, işletilmek üzere özel mülkiyete devredilebilir.⁷⁴⁶

E-Madenlerin Özelleştirmesi

Madenler; insanlar tarafından toprağa gömülmüş olmayan, yaratılış ve tabiatının aslı itibariyle yer altında bulunan veya çeşitli sebeplerle ve cinsine göre toprağın üstünde bulunan servettir. (Altın, gümüş, bakır, kurşun, demir vb.) ateşle eritilebilen ve süs eşyası yapmaya uygun şekillenebilen madenler; (kireç, sürme taşı, alçı, yakut, firuze / türkuaz, toprak boyası, zırnık –arsenik sülfür-, kristal, akik, zümrüt vb.) eritemeyen, kalıba dökülüp şekillenemeyen madenler ve (su, tuz, cıva, bitüm minerali / zift, petrol vb.) sıvı halinde bulunan madenler olarak üç grupta değerlendirilir.⁷⁴⁷

Madenlerin zahirî ve batınî olarak farklı bir tasnifi de yapılmaktadır ki bu fıkıh kitaplarımızda en fazla karşılaştığımız tasniftir. Zâhirî / açık madenler, yeryüzünün dışında veya yeryüzüne yakın noktalarda olması nedeniyle fazla bir zahmete katlanılmadan, önemli bir ameliye, emek, masraf, maddi külfet ve güç harcanmadan az bir çalışma neticesinde kendisine ulaşılabilir. Cevheri görülüp kendisine ulaşılan

⁷⁴⁵ AK., md. 97, 101-102; Mecelle, md. 1675; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 533-534, 546, 557-560; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 352, 361; Âtîf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, s. 317, 325-326; Akgün, *Mer'a Hukuku*, s. 24-32, 50-51; Cin, *Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, s. 50-54, 78-80.

⁷⁴⁶ AK. md. 96; Halis Eşref, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 540-542; Cin, *Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, s. 110.

⁷⁴⁷ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 247; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 235; Nevevî, *Ravza*, IV, 361; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 349; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 222; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 65; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 538; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 222; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 211; Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, V, 278; İbn Cüzey, *el-Kavânîn*, s. 70.

kamunun faydalandığı tuz, sürme taşı, zift, katran, mumya, kükürt, biram (çömlek taşı), katran, mumya, kireç, alçı taşı, balçık (çömlek çamuru), mermer, değirmen taşı, zernik, zümrüt, yakut gibi madenlerdir.⁷⁴⁸ Taş ocakları, tuğla harmanları, şifalı sıcak ve soğuk maden sularını da açık madenlerden sayılabilir. Bâtınî / gizli, kapalı madenler ise yeryüzünün altında saklı olan ve çok fazla bir ameliye, hafriyat işi, teknik eleman, araç-gerç, emek, masraf, maddi külfet ve güç gerektiren altın, gümüş, demir, kurşun, bakır gibi madenlerdir.⁷⁴⁹ Madenleri enerji kaynağı olup olmadıklarına göre de tasnif eden çağdaş müellifler de vardır.⁷⁵⁰

İbn Âbidîn'e (v. 1252 / 1836) göre madenin bulunabileceği arazileri dört sınıfta değerlendirmektedir: Mubah (kamu) araziler, bütün Müslümanlara ait mülk araziler, özel kişilerin mülkü olanlar ve vakıf araziler.⁷⁵¹ Bu tasnifi esas alan 1274 / 1858 tarihli AK.'nde kamu arazileri metrûk arazi başlığında ayrı bir çeşit olarak tasnife eklenmiştir.⁷⁵²

Hanefiler insanların yer altına gömüp sakladığı define ve hazineler ile madenlerin her ikisine birden rikaz demektedirler.⁷⁵³ Maden araziden bir cüz iken, define ve hazineler

⁷⁴⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 265-266; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 247; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 235; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 556; Nevevî, *Ravza*, IV, 365-366; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 571; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 349; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 278-279; Günay, *Kamu Malları*, s. 226.

⁷⁴⁹ Müzenî, *Muhtasar*, V, 231; Mâverdî, *el-Ahkâm*, 247-248; *el-Hâvî*, VII, 497; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, 235-236; *Serahsî*, *el-Mebsût*, II, 211; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 67-69; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 556; Nevevî, *Ravza*, IV, 361; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 572; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 349; *Miras*, Kamil, *Tecrid*, VII, 261; Sadr, Muhammed Bâkir, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrinini)*, I, 474-475; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, V, 580, 586; *Mv.F.*, “*İhyâü'l-mevât*”, II, 250; Karaman, *Mukayeseli*, III, 79; Şafak, *Arazi Hukuku*, 126-127.

⁷⁵⁰ Aktan, Hamza, *İslamda Madenlerin Hukuki Statüsü*, Erzurum, 1986, s. 33.

⁷⁵¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 44. Ayrıca bk. Kâsânî, *Bedâi'*, II, 67-68; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 537; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 538-539; Bâbertî, *el-I'nâye*, 1,537-539; Halebî, Burhânüddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrahim (v. 956 / 1549), *Mülteka'l-ebhur fî furû'l-Hanefiyye (Mecmau'l-enhur ile)*, y.y., 1319, I, 174.

⁷⁵² Bk. AK., md. 107

⁷⁵³ İmam Mâlik'in Muvatta'sının İmam Muhammed rivayetinde şöyle bir rivayet vardır:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَقْطَعَ لِبِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ الْمُرَبِّيِّ مَعَادِينَ مِنْ مَعَادِينَ الْقَبِيلَةِ، وَهُوَ مِنْ تَاجِيَةِ الْعُرَجِ، فَبَلَكَ الْمَعَادِينَ إِلَى الْيَوْمِ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا إِلَّا الرِّكَازُ»

Rasulullah (s.a.s.) Bilal b. el-Hâris el-Müzenî'ye Für' taraflarındaki Kabel'e ait madenleri işletmesi için iktâ' etmişti. Bu madenlerden o güne kadar sadece zekât alınmıştı.

قَالَ مُحَمَّدٌ: الْحَدِيثُ الْمَعْرُوفُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فِي الرِّكَازِ الْحُمْسُ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الرِّكَازُ؟ قَالَ: الْمَالُ الَّذِي خَلَقَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْأَرْضِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي هَذِهِ الْمَعَادِينَ، فَفِيهَا الْحُمْسُ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى، وَالْعَائِمَةُ مِنْ فُقْهَائِنَا

İmam Muhammed, Rasulullah'ın herkes tarafından “rikazda beşte bir oranında vergi alınır” diye bilinen meşhur hadisi ile ilgili olarak “Ey Allah'ın Rasulü! Rikaz da nedir?” diye soru yöneltildi. O da “Allah'ın yer ve gökleri yarattığı günde yeryüzünde bu maden ocaklarında yarattığı maldır” cevabını verdi. İşte kendisinden beşte bir vergi alınan rikaz, budur. Bu Ebû Hanife'nin ve fakihlerimizden genelinin görüşü budur, dedi. Bk. Mâlik, *Muvatta*, (İmam Muhammed rivayeti, Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced*'i ile birlikte), thk. Takıyyüddin en-Nedvî, 4. baskı, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 2005, II, 155-158, Hadis no: 338; Ayrıca bk. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458 / 1065-1066), *el-Hulâfiyyat beyne'l-İmameyni's-Şâfiî ve Ebî Hanife*, Kahire, 2015, IV, 401; *Serahsî*, *el-Mebsût*, II, 211; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 67.

araziden bir cüz değildir, oraya insan eli ile veya deprem, fırtına, rüzgâr, kasırga, sel felaketi, toprak kayması, tsunami gibi büyük felaketler sonucunda gömülü bir emanet gibidir. “*Rikazda beşte bir vergi alınır,*”⁷⁵⁴ hadisinde geçen rikaz, yer altına gömülen hazinelerdir. Bu hadis, Hanefîlerin tarifini teyit etmektedir. Çünkü yer altında gömülü olan cevherin parçası demek olan (ركاز) lâfzı, (ركبة) veya (ركوة) kelimelerinin çoğuludur.⁷⁵⁵ Diğer mezhepler ise cahiliye döneminde gömülmüş mal ve madenlere rikaz demişlerdir. “*Hayvanların yaralanışında diyet gerekmez, kuyuda diyet gerekmez, madende diyet gerekmez. Rikazda beşte bir vergi alınır,*”⁷⁵⁶ hadisinde rikaz, maden kelimesi üzerinde atfedilmiştir. Bu metinde rikaz ile maden kelimeleri arasında atıf harfî olup rikazla madenin ayrı terimler olduğu anlaşılır ki madenler, rikaz hükümleri ile birlikte ele alınamaz.⁷⁵⁷ İmam Mâlik (v. 179 / 795) rikaz hadisinin akabinde şöyle der: “Rikaz, câhiliye döneminde gömülmüş bir definedir ki aramak için maddi bir külfete girilmediği gibi herhangi bir masraf da yapılmaz. Bu işlem, büyük bir çaba, çalışma ve araç gereç de gerektirmez. Fakat iyi bir sermaye gerektiren, insanlara ağır yük ve külfet veren, bazen ulaşılabilen, bazen de bunca çabaya rağmen ulaşılamayan buluntu yer altı madenine rikaz denilmez.”⁷⁵⁸

Maden konusunda maden ocağı ve kaynağı (filiz, cevher) ile üretilen madeni birbirinden ayrı değerlendirmek gerekir. Hanefîlerden Serahsî (v. 483 / 1090), Hanbelîlerin bir kısmı ve Mâlikîler maden ocağı ve kaynağının özel mülkiyete konu olamayacağını, bunların ortak mubah mallardan sayıldığını söylemişlerdir. Bu kimseler üretilen madenin ise ferdî mülkiyete konu olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁵⁹ Çünkü maden kaynaklarının işletilerek üretim sonucu oluşacak katma değerün ülkelerin ekonomilerine katacağı pay gerçekten çok büyük olduğu gibi çok da önemlidir. Serahsî bir örnek de verir: Bir kişi devletten bir maden ocağını işletim izni ile almış olsa, ardından

⁷⁵⁴ Buhârî, Şîrb ve Musâkât, 3; Müslim, Hudûd, 45, 46.

⁷⁵⁵ (اسْمُ الرِّكَازِ يَتَنَوَّلُ الْكَثْرَ وَالْمَعْدِنُ جَمِيعًا) Serahsî, *el-Mebsût*, II, 211; İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, III, 174; II, 235; Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 188; Miras, Kamil, *Tecrid*, V, 312; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 505-506, 579; Karaman, *Mukayeseli*, III, 78; Akgündüz-Cin, II, 276; Şafak, *Arazi Hukuku*, s. 125; *Hukuk Terimleri*, s. 480.

⁷⁵⁶ (جَزْعُ الْعَجْمَاءِ جُبَارٌ، وَالْبُئْرُ جُبَارٌ، وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ، وَفِي الرِّكَازِ الْحُمْسُ) Bk. Humeydî, *Müsned*, II, 247, H.no: 1110.

⁷⁵⁷ Seheranfurî, *Bezli'l-mechûd*, XIV, 41.

⁷⁵⁸ قَالَ مَالِكٌ: " الْأَمْرُ الَّذِي لَا اخْتِلَافَ فِيهِ عِنْدَنَا، وَالَّذِي سَمِعْتُ أَهْلَ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: إِنَّ الرِّكَازَ إِنَّمَا هُوَ دَفْنٌ يُوجَدُ مِنْ دَفْنِ الْجَاهِلِيَّةِ، مَا لَمْ يُطْلَبْ بِمَالٍ، وَلَمْ يُتَكَلَّفْ فِيهِ نَفَقَةٌ، وَلَا كَيْفُ عَمَلٍ وَلَا مَثُونَةٌ فَأَمَّا مَا طُلِبَ بِمَالٍ، وَتُكَلِّفَ فِيهِ كَيْفُ عَمَلٍ، فَأَصِيبَ مَرَّةً، وَأُخْطِئَ مَرَّةً، فَلَيْسَ بِرِكَازٍ " Bk. Mâlik, *Zekât*, 9.

⁷⁵⁹ Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 488; Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet*, 221; Karaman, *Mukayeseli*, III, 78-79.

işçiler tutup kiralayarak oradan maden çıkarsa, madenin (humus) beşte birini devlet alır, geri kalanı ise işletme işini üzerine alan kişi alır, işçiler sadece çalışma ücretini işletmeciden alırlar. Fakat bu işçiler işletmeciden böyle bir görev almadan yahut farklı işçiler gelerek o ocaktan maden çıkartırlarsa beşte birini devlet, gerisini bu işçiler alırlar. İşletme işini alan kişi herhangi bir emir ve talimat vermediği için hiçbir şey hak edemez. İşletme hakkını alma oradan başkaları tarafından çıkacak madeni sahiplenme hakkı vermez.⁷⁶⁰

Mâlikîler, çeşidi ve çıktığı yer neresi olursa olsun tüm madenlerin beytülmale ait Müslümanların ortak malı, devlet mülkü olduğu esasını benimsemişlerdir. Madenler bulundukları yerin mülkiyetine bağlı olmayıp, tüm Müslümanlara ait fey hükmünde olarak devletin hüküm ve tasarrufundadır. Dolayısıyla özel bir mülk altında olan ya da olmayan yerde bu madenin bulunmuş olması durumu değiştirmez. Devlet başkanı bunların ocak ve kaynağını hiçbir kimseye satmamak, temlik etmemek kaydı ile bunlarla ilgili olarak kamu menfaatine en uygun şekilde elinde tutma, tasarrufta bulunma ve işletme hakkına sahiptir. Dilerse bizzat devlet kendisi işletir, dilerse özel bir kişi ve şirkete işletmesi için belli bir sürede, belli şartlarla ve bir ücret karşılığında tahsis edebilir.⁷⁶¹ Çünkü Müslümanlar bu arazileri fethettiği zaman yerin altını ve üstünü İslam topraklarına kazandırarak devlet hazinesinin malı yapmışlardır. Üstteki arazi özel bir mülkiyete geçmiş olsa da altındaki madenler Müslümanların ortak malıdır, devlet hazinesinesine aittir. Buna göre işgal ve ihraz maden mülkiyetinin sebeplerinden biri değildir.⁷⁶² Madenlerin iktâi özel mülkteki değil, daha çok mubah arazi ve devlet arazilerinde bulunanlar hakkında gündemdedir. Bu konuda madenlerin temlîken iktâmı caiz görmeyenler yanında, bunu kabul edenler de vardır. AK. bu esası kabul ettiği gibi⁷⁶³ Mecelle de "Bir yere malik olan onun mâ fevkine (üstüne) ve mâ tahtına (altına) da malik olur,"⁷⁶⁴ diyerek mütemmim cüz lehinde bir hüküm vermektedir.⁷⁶⁵ İmam Mâlik (v. 179 / 795) az önce belirttiğimiz gibi madenlerde özel mülkiyeti kabul etmediği için bu konuda

⁷⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 217; Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet*, 221.

⁷⁶¹ وَمَعْنَى إِطْعَامِهَا إِذَا أَنْ يَجْعَلَ لَهُ الْإِثْقَاعَ بِهَا مَدَّةً مَحْدُودَةً أَوْ غَيْرَ مَحْدُودَةٍ وَلَا يَمْلِكُ رَقَبَتَهَا؛ لِأَنَّهَا بِمِثْلِ الْأَرْضِ الَّتِي لِمَجْمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَلِلْإِمَامِ حَبْسُهَا لِمَنَافِعِهِمْ وَلَا يَبِيعُهَا (Bâcî, *el-Müntekâ*, II, 101-102; Karaman, *Mukayeseli*, III, 79.

⁷⁶² Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, I, 247, 249; İbn Rüşd, *el-Mukaddemât*, I, 225; Bâcî, *el-Müntekâ*, II, 101-102; Ebû Zehra, *el-Milkiyye*, s. 127-128; Ali el-Hafif, *el-Milkiyye*, s. 292; Karaman, *Mukayeseli*, III, 79.

⁷⁶³ AK., *md.* 107.

⁷⁶⁴ Mecelle *md.* 1194.

⁷⁶⁵ Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet*, 222; Günay, *Kamu Malları*, s. 231-232.

tam yetkilinin devlet olduğunu, iktâ‘ etme / işletmeye verme hakkının devletin rey ve ichtihadı ile mümkün olacağını belirtir.

Üretilen madenlerin mülkiyete konu olup olmamasında, madenlerin çeşidiyle, çıkarıldığı arazinin çeşidi ve mülkiyet açısından durumu önemli bir rol oynamaktadır. Açık / zahir madenler; Şâfiî, Hanbelî ve Hanefî mezheplerine göre ihyâ ile mülk edinilmezler. Bu madenlerin herhangi bir kimseye iktâ‘ edilmesi de doğru değildir. Zira tüm vatandaşlar bu madenlerden eşitçe yararlanma hakkına sahiptir. Ayrıca bunların özel mülkiyete devrinde toplumun büyük bir zararla karşı karşıya kalabileceği muhtemeldir. Şâfiî mezhebinde racih, Hanbelîlerde de meşhur olan görüşe göre gizli madenlerdeki hüküm de böyledir.⁷⁶⁶ İmam Şâfiî (v. 204 / 819), sıvılar ve yerin derininde değil de yüzeyinde, açıkta olan zahir madenlerin ihyânda kişilerce etrafı çevrilerek (tahcir) ihyâ işlemine girmesine ve iktâa / işleme verilmesine karşı olup bu madenlerin özel mülkiyet altına alınamayacağını ifade eder. Ancak ona göre, tuzlu suyla göl oluşturup tuz imalatı yapacaksa bu işlem sürekli bir çaba, külfet ve yoğun çalışmaya ihtiyaç duyduğundan iktâ‘ edilerek özel kişi ve işletmeciye verilebilir.⁷⁶⁷ Hanbelî âlimlerinden İbn Kudâme (v. 620 / 1223) sıvı olan madenlerle açık madenlerin iktâ‘ edilemeyeceğini ve ihyâ ile mülkiyet kazanımının olmayacağını belirtir. Fakat bir arazi ihyâ edilerek mülkiyet kazanılmışsa gizli açık, katı sıvı tüm madenler, araziye önceden ihya ederek mülkiyeti elinde bulunduran kişinin olacaktır. Devlet başkanının açık maden kaynaklarını iktâ‘ edebileceğini, o kişinin de ihyâ ettiği takdirde mülkiyet hakkını kazanacağını söyler.⁷⁶⁸ Mâverdî (v. 450 / 1058) de (sürme, tuz, zift, petrol gibi) maden cevherinin yeryüzü üzerinde, açıkta ve görünür vaziyette olan madenlerin, su gibi telakki edildiğinden, herkesin bunlarda ortak olmasından dolayı işletmeye verilmesinin uygun olmadığı kanaatindedir. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (v. 458 / 1066) da bu görüştedir.⁷⁶⁹ Şâfiîlerin bir kısmı, Mâlikîlerden Sahnûn (v. 240 / 854), Hanbelîler'den gelen bir rivayet ve Zâhîrîlere göre kişinin özel arazisinde çıkan her çeşit madenin, arazinin bir cüz'ü olarak arazi sahibine ait

⁷⁶⁶ عِنْدَ الْحَقِيقَةِ وَالشَّافِعِيَّةِ وَالْحَنَابِلَةِ فِي الْمَعَادِنِ الظَّاهِرَةِ فِي أَرْضِ الْمَوَاتِ، حَيْثُ لَا تَمْلِكُ عِنْدَهُمْ بِالْإِخْيَاءِ، لِأَنَّ فِي ذَلِكَ إِضْرَارًا بِعَامَّةِ الْمُسْلِمِينَ، وَكَذَلِكَ الْحُكْمُ فِي الْمَعَادِنِ (عِنْدَ الْحَنَابِلَةِ) (البَّاطِنَةِ)، فَلَا تَمْلِكُ بِالْإِخْيَاءِ عَلَى الرَّاجِحِ فِي الْمَذْهَبِ الشَّافِعِيِّ، وَعَلَى أَشْهَرِ الرِّوَايَتَيْنِ عِنْدَ الْحَنَابِلَةِ 43.

⁷⁶⁷ (الأَرْضُ يَرَى أَنَّهَا تَصْلُحُ لِلْمَلِكِ لَا يُوجَدُ فِيهَا إِلَّا بِصَنْعَةٍ وَذَلِكَ أَنَّ تَحْفِيزَ تَرَابًا مِنْ أَعْلَاهَا فَيَنْجِي ثُمَّ يُسَرَّبُ إِلَيْهَا مَاءٌ فَيُدْجَلُهَا فَيُظْهِرُ مَلِكُهَا بِذَلِكَ) Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 43; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 248; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 236.

⁷⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 573; *el-Kâfi*, II, 438; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 248; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 236.

⁷⁶⁹ Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 248; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 236.

olduğunu kabul ederler.⁷⁷⁰ Bir ferдин evinde, bahçesinde, dükkânında veya özel arazisinde metfun bulunan katı madenler, arazinin tamamlayıcı parçası sayılmakta ve araziye malik olan kişinin ona tabi olarak madene de sahip olacağını kabul etmektedirler.⁷⁷¹ Şâfiîlerin bir kısmı ile Hanbelîlerin zahir görüşü, özel arazideki sıvı madenlerin arazinin bir cüz'ü olarak, özel mülkiyetin bir parçası olmadığı; tam tersine su gibi herkesin müşterek olduğu mubahlardan sayıldığını söylerler.⁷⁷² Hanefiler mülk arazilerde bulunan madenlerin arazi sahibine ait olduğu ifade ederler. Petrol, zift, tuz gibi açık madenler suya benzetilerek herkesin ortak olduğu mubahlardan kabul edilir.⁷⁷³

Açık madenler, cumhura göre özel mülkiyete konu olmazlar. Bunların bulunduğu araziler, su mecraları ve umumî yollar mesabesinde olup ihyâ ve iktâ mümkün değildir. Bu madenler devlet tarafından birine iktâ' etmiş olsa dahi hukuken geçerli olmaz.⁷⁷⁴ Bu açıdan bir kişi böyle bir iktâa dayanarak o madenden bir başkasının faydalanmasına engel olamaz. Devlet bunların işletilmesini kendi tekeli altına da alamaz. Dağıtımının âdilce yapılmasını temin etmelidir.⁷⁷⁵ Çünkü açık madenler herkesin muhtaç olduğu ve istifade ettiği su, ot, ateş ve tuz gibi toplumun müşterek malı sayılıp her ferдинin eşit hakka sahip olması sebebiyle özel kişi ya da sektörlerin inhisarına bırakılmaları halinde toplumun tüm fertleri darlık ve sıkıntıya düşebilecektir. Bu görüşte olanların delili: "*insanların su, ot, ateş ve tuzda ortak olduğunu*"⁷⁷⁶ bildiren hadistir. Ayrıca Allah Rasulü'nün (s.a.s.) Me'rib

⁷⁷⁰ (مَنْ وَفَّعَ فِي مَلِكِهِ شَيْءًا كَانَ لَهُ) Şâfiî, *el-Ümm*, IV, 45; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 248; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 236; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 555; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 350; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed (v. 520 / 1126), *el-Mukaddematü'l-mümehhedad*, I-II, Beyrut, 1973, I, 225; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 189; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 81-83.

⁷⁷¹ Kâsânî, *Bedâi'*, II, 67-68; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, II, 253; Halebî, *Mültekâ*, I, 174; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, II, 46; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 46; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 248; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 431; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 351; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 236; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 572-573; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 223; Merdâvî, *el-İnsâf*, VI, 363; İbn Rüşd, *el-Mukaddemat*, I, 225; İbn Cüzey, *el-Kavânin*, s. 70; Desûkî, *Hâşiye*, I, 487; Ali el-Hafif, *el-Milkiyye*, s. 292; Günay, *Kamu Malları*, s. 230-231.

⁷⁷² Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 555; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 573; *el-Kâfî*, II, 438; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 189; Merdâvî, *el-İnsâf*, VI, 364; Günay, *Kamu Malları*, s. 230.

⁷⁷³ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, II, 212, 216.

⁷⁷⁴ اعْلَمْ أَنَّهُ (لَيْسَ لِلْإِمَامِ أَنْ يَنْقُطَعَ مَا لَا غِنَى لِلْمُسْلِمِينَ عَنْهُ) مِنَ الْمَعَادِنِ الطَّاهِرَةِ وَهِيَ مَا كَانَ جَوْهَرُهَا الَّذِي أَوْدَعَهُ اللَّهُ فِي جَوَاهِرِ الْأَرْضِ بَارِزًا... فَلَوْ أَقْطَعَ هَذِهِ (الْمَعَادِنِ الطَّاهِرَةِ لَمْ يَكُنْ لِإِقْطَاعِهَا حُكْمٌ) Şâfiî, *el-Ümm*, III, 265; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 247; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 235-236; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 557; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 194; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 279; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 571.

⁷⁷⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 266; Mâverdî, *el-Ahkâm*, s. 247-248; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâm*, s. 236; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 571-572; Merdâvî, *el-İnsâf*, VI, 362; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 279; Nevevî, *Ravza*, IV, 365; Sıddîkî, Selim A., *İslâm Devletinde Mali Yapı* (trc. Rasim Özdenören), İstanbul, 1980, s. 132; Aktan, *Madenlerin Statüsü*, s. 38.

⁷⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364.

tuzlalığını Ebyaz b. Hammâl'a tuz madenini iktâ' ettikten sonra, söz konusu arazinin, su gibi muteber olduğu devamlı yenilenen bir tuz madenini barındırdığı itirazı üzerine yaptığı iktâdan rücu etmesi de delil olarak gösterilmektedir.⁷⁷⁷ Bu rivayet, yeryüzünde herkesin rahatlıkla ulaşabileceği zahir / açık madenlerin özel kişi ve işletmelere tevdi edilemeyeceğini ifade eden âlimlerinin görüşünü güçlendirmektedir. Onlara göre, Ebyaz'a verilen bu tuzlanın geri alınma nedeni o madenin rezervinin çok bol olduğu ve herhangi bir zahmet ve zorluk çekmeden temin edilebilen bir maden türü olmasındandır.

Açık madenlerden olduğu halde işletilmesi yoğun emek isteyen, herkesin kolaylıkla faydalanamayacağı madenler, özel mülkiyet konusu olabilirler. Tuz madeni açık madenlerden olduğu halde, elde edilmesi ve mamul hale getirilmesi için hafriyat ve tasfiye gibi işleme ihtiyaç gösteren tuz yatakları, özel kişilere iktâ' edilmek suretiyle işlettirilebilir.⁷⁷⁸

Mîrî arazide bulunan gizli madenlerin devlete ait olduğu konusunda görüş birliği vardır.⁷⁷⁹ İbn Âbidîn (v. 1252 / 1836) bu tür araziler için "*bütün Müslümanların mülkü olan arazi*" ifadesini kullanmakta ve bunların tamamının beytülmale ait olması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁸⁰ Mâlikîlerin meşhur görüşü zaten bütün madenleri beytülmale ait kılmakta ve devlet mülkiyeti kuralını işletmektedirler. Devlet bunları uygun şekilde işleterek kamu yararına kullanacaktır.⁷⁸¹ Gerekçeleri de şudur: Mülkiyetin sebebi olan ihyâ, bir yerin yapılan işlemin tekrarına ihtiyaç duyulmayacak şekilde imar edilerek istifadeye elverişli hale getirilmesi demektir. Gizli madenlerin çıkarılmasında yapılan işlem, kazmak ve tahrip etmek olup, madenlerden her ne zaman yararlanılmak istense bu işlemin tekrar edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yapılan iş ihyâ manası taşımamaktadır.⁷⁸² Bazı Mâlikîlerin, Şâfiîlerin sahih görüşü ve iki görüşünden daha zahir olanına göre Hanbelîler gizli madenler üzerinde ihyâ ile özel mülkiyet kurulmasını kabul etmemektedirler. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin bir diğer görüşüne göre mevât arazideki

⁷⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473, H.no: 33033; Şâfiî, *el-Ümm*, III, 265-266; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 350-351; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 556; Nevevî, *Ravza*, IV, 365-366; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 224; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 349; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 278-279; Yunus, *el-Milkiyye*, s. 255.

⁷⁷⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 266; Nevevî, *Ravza*, IV, 366; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 350.

⁷⁷⁹ Ebû Zehra, *el-Milkiyye*, s. 128; Abbâdî, *el-Milkiyye*, I, 348; Yunus, *el-Milkiyye*, s. 253.

⁷⁸⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 44.

⁷⁸¹ İbn Rüşd, *el-Mukaddemât*, 1, 224-225; Bâcî, *el-Müntekâ*, II, 101; Desûkî, *Hâşiye*, I, 486-487; Şâfiî, *el-Ümm*, III, 268; Ali Haydar, *Şerh-i Kanun-i Arazi*, s. 369; Âtıf Bey, *Arazi Kanunnâme-i Hümayunu Şerhi*, s. 341.

⁷⁸² Şâfiî, *el-Ümm*, III, 266-267; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 556; Nevevî, *Ravza*, IV, 366; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 351; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 572; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 188.

gizli madenler üzerinde ihyâ ile özel mülkiyet hakkı kurmak mümkündür. Sahipsiz yerlerdeki gizli madenler mevât arazi hükmündedir. Bunlardan istifade de tıpkı mevât arazinin ihyâında olduğu gibi ancak bir emek ve masraf karşılığı gerçekleşmektedir.⁷⁸³ Gizli madenlerin ihyâmı caiz görenler bunların devlet başkanı tarafından özel kişilere iktâ' edilmesini de meşru saymaktadırlar.⁷⁸⁴ Buna göre, devlet başkanı bu gizli madenlerin yerin derinliklerinden çıkartılarak işletilmesi için özel kişi ve şirketlere verebilir.

Mevât arazideki madenler Mâlikîler tarafından devlete ait olduğu kabul edilir. Diğer mezheplere göre mevât arazideki madenler mubahtır.⁷⁸⁵ Mâlikîler, Şâfiîler'in sahih ve Hanbelîlerin zahir görüşüne göre mubah arazideki batın / gizli madenlerin devlet başkanı tarafından iktânının caiz olduğudur. Onlar, bu madenlerin işletilmesinin, herkesin başaramayacağı, külfetli işlemlere ve büyük bir sermayeye ihtiyaç duyulduğunu; bu nedenle bu madenleri özel kişilerin ya da sektörlerin işletmesine devredilmesinin, diğer kişilerin aleyhine olmayacağını söylerler.⁷⁸⁶ Allah Rasulü'nün (s.a.s.) Bilâl b. el-Hâris'e (r.a.) (v. 60 / 680) Fûr'⁷⁸⁷ nahiyesindeki Kabeliyye⁷⁸⁸ madenlerini iktâ' etmesini kendi görüşlerine delil teşkil etmektedir. Bu rivayet, bu çeşit madenden zekât alındığına⁷⁸⁹ ve devlet başkanının yer altındaki madenleri iktâ' ile verişine imkân tanıdığını göstermektedir.⁷⁹⁰

⁷⁸³ أن المعادن الظاهرة للدولة في ظاهر المذهب عند الشافعية والحنابلة. وأما المعادن الباطنة فلا يملكها مكتشفها، (فمجرد الاكتشاف لا يكون سبباً لملك المعادن) وتكون (Şîrâzî, (للدولة أيضاً). فإن ظهرت المعادن في أرض أحياها شخص، فيملك المحي المعادن الباطن عند الشافعية. وملك عند الحنابلة فقط المعادن الجامد دون السائل el-Mühezzeb, I, 556; İbn Kudâme, el-Muğnî, V, 572; Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc, V, 351; Zühaylî, Vehbe, el-Fikhü'l-İslâmî, VI, 4654 vd.

⁷⁸⁴ Bk. Şîrâzî, el-Mühezzeb, I, 558; Nevevî, Ravza, IV, 367; Günay, Kamu Malları, s. 234.

⁷⁸⁵ Ebû Zehra, el-Milkiyye, s. 129, 135; Ali el-Hafîf, el-Milkiyye, s. 293.

⁷⁸⁶ İbn Rüşd, el-Mukaddemât, I, 224-225; Bâcî, el-Müntekâ, II, 101; Desûkî, Hâşiye, I, 487; İbn Cüzey, el-Kavânîn, s. 70; Haraşî, Hâşiye, II, 208; Mâverdî, el-Ahkâm, s. 248; Şîrâzî, el-Mühezzeb, I, 556-558; Nevevî, Ravza, IV, 367; el-Mecmu', XVI, 147; Serahsî, el-Mebsût, II, 212, 217; İbn Kudâme, el-Muğnî, V, 572-573; Behûtî, Keşşâfî'l-knâ', IV, 188; Günay, Kamu Malları, s. 235.

⁷⁸⁷ Fûr': Nahle ile Medine arasında, Mekke yolu üzerinde bulunan bir mevkidir. Kureyş, Ensar ve Müzeynelilere âit olan hurma ve suları ile ünlüdür. Kabel nahiyesi de burada bulunan nahiyelerden biridir. Bk. İbn Mülakkin, el-Bedru'l-münîr, V, 602-603.

⁷⁸⁸ Kabeliyye (Kabel'e âit): Kabel deniz sahili tarafından Medine'ye beş günlük mesafede Fûr'un nahiyelerinden biridir. Bk. Hamevî, Şiyâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî (v. 626 / 1229), Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, Dârul-Fikr, IV, 307; İbn Mülakkin, Siracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali eş-Şâfiî el-Mısri (v. 804 / 1401), el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis fî ş-Şerhi'l-kebîr, Riyad, 2004, V, 603.

⁷⁸⁹ (أُطْعِمَ لِبَالٍ بِنَ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ مَعَادِنَ الْقَبِيلَةِ. وَهِيَ مِنْ تَاجِيَةِ الْفُرْعِ. قَبْلَكَ الْمَعَادِنُ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا إِلَى الْيَوْمِ إِلَّا الرِّجَاءُ) Mâlik, Zekât, 8; Hâkim, Müstedrek, III, 593, H.no: 6199.

⁷⁹⁰ Kâsânî, Bedâi', II, 67; Tuğ, Salih, İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, 60.

“Rasulullah (s.a.s.) Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye Kabel'e ait madenleri celsî ve ğavrî⁷⁹¹ yani yer altı ve yer üstü tüm madenlerini ve Kuds⁷⁹² (dağı) taraflarında ziraata elverişli olan kısımlarını iktâ' olarak (işletme hakkını) verdi, hiç kimsenin hakkını vermedi. Ayrıca onun için Muâviye'ye (v. 60 / 680) şu belgeyi yazdırdı:

"Rahman, Rahim Allah'ın adıyla... Bu yazı Allah'ın Peygamberi Muhammed'in, Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye tahsis ettiği (yerleri belirten) bir belgedir. Kabel'e ait madenleri yeraltı ve yerüstü madenleriyle ve Kuds taraflarında ziraata elverişli olan bölgeleri ona bağışlamış olup, ona hiçbir Müslüman'ın hakkını da vermemiştir."⁷⁹³ Bir rivayette ise Kabel madenlerini iktâ' ettiğini, fakat ondan zekâtın dışında hiçbir vergi alınmadığı bildirilmektedir.⁷⁹⁴ Gerçekten de Bilâl b. el-Hâris'in de söylediği gibi Allah Rasulü Kabel madenlerinden sadaka / zekât almıştır.⁷⁹⁵

Madenler mülkiyet ve işletme açılarından tâbi tutulacağı hukukî durumunu belirlemek amacıyla klasik fıkıh kaynaklarında, genel prensipler ve tecrübelerden esinlenerek bazı hüküm ve tavsiyeler getirilmiştir. Fukahanın gözlem ve tecrübeleri kadar yer altı servetinin kendi zamanlarındaki mâna ve öneminin günümüze göre farklı olmasının ve konunun özel hukuk ilkeleri çerçevesinde çözümlenilebilir oluşunun da tesiri vardır. Madenler tabii servet oluşu, işletme teknolojileri, maden sanatları gibi farklı açılardan da İslam medeniyetlerinin farklı alanlarına konu olmuştur. Madenlerin mülkiyeti konusu, madenlerin veya arazilerinin iktâ ile ilgilidir. İktâ, mülkiyeti devletin tasarrufu altında olan arazilerin mülkiyet yahut kullanım hakkını özel kişi ya da şirketlere

⁷⁹¹ (الجليس: مَا ظَهَرَ وَاتَّفَع وَالْعَوْرُ مَا انْخَبَطَ وَسُئِلَ) Celis: Yerin görünen üst kısmını, ğavr ise yerin alt kısmını ifade eder.

Bk. İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 614, H.no:1013. Bu mana ile zahiri / açık / yer üstü ve batını / gizli / yer altı madenleri kastedilmiş olabilir.

⁷⁹² Kuds: Tihâme dağlarından biridir. Arc dağı da denilir. Bk. İbn Mülakkin, *el-Bedru'l-münîr*, V, 604.

⁷⁹³ Metni:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا مَا أَعْطَى مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلَالُ بْنُ الْحَارِثِ الْمُزَنِيُّ أَعْطَاهُ مَعَادِنَ الْقُبَلِيَّةِ جَلَسِيَّهَا وَعَوْرِيَّهَا وَخَيْثُ يَصْلُحُ الزَّرْعُ مِنْ قُدْسٍ وَمَا يُغَطِّيهِ حَقٌّ مُسْلِمٍ

Amr b. Avf el-Müzenî'den nakledilen rivâyetin ilk kısmının metni:

حَقٌّ وَلَمْ يَغَطِّهِ قُدْسٍ مِنَ الزَّرْعِ يَصْلُحُ وَخَيْثُ وَعَوْرِيَّهَا جَلَسِيَّهَا الْقُبَلِيَّةِ مَعَادِنَ الْمُزَنِيِّ الْحَارِثِ بْنِ بِلَالٍ أَعْطَاهُ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى اللَّهُ رَسُولُ أَنَّ الْمُزَنِيَّ عَوْفُ بْنُ عَمْرِو عَنْ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى اللَّهُ النَّبِيُّ وَكَتَبَهُ مُسْلِمٌ

Bk. *Mâlik*, Zekât, 8; *Yahya b. Âdem el-Kuraşî*, s. 294; 110, H.no: 346-347; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 348; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 306.

⁷⁹⁴ Bk. *Mâlik*, (أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَطَعَ لِبِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ مَعَادِنَ الْقُبَلِيَّةِ وَهِيَ مِنْ تَاجِيَةِ الْفُرْعِ قَبْلَكَ الْمَعَادِنَ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا إِلَى الْيَوْمِ إِلَّا الرِّكَادَةُ) Zekât, 8; *Ebû Dâvûd*, Harâc, 36, H.no: 3061; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, IV, 152; VI, 151.

⁷⁹⁵ Bk. *İbnü'l-Cârûd*, s. 101, H.no: 371; Hâkim, *Müstedrek*, I, 561, H.no: 1467; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, s. 202, H.no: 1259; *es-Sünenü'l-kebîr*, IV, 152; VI, 148; *Ma'rife*, VII, 30, H.no: 2519.

tahsisi anlamında olup tabiî kaynakların verimliliği için iş gücü paylaşım uygulamalarından biridir. Maden yahut arazi iktâ' edilen kişiler, bunların mülkiyetini değil, sadece işletim (intifâ) hakkını elde etmektedirler. Fakihler, Rasulullah'ın iktâ' ettiği ve Hz. Ömer gibi bazı halifelerin işletme zafiyeti ve eksikliği gördüğü arazileri geri almasından hareketle işletilemeyen madenlerin de iktâ' sonucu mülkiyet hakkının elde edilmeyeceği sonucuna varmışlardır. Ekseri ulema açık madenlerin iktâ' edilmeyeceği, bazı âlimler ise açık gizli maden tasnifine girmeden hepsinin iktâ'nı uygun görmemişlerdir. Açık madenlerin özel kişilere verilemeyeceği prensibi, devletin bu madenlerden istifade etmeyeceği yahut denetlemeyeceği anlamı taşımaz. Aksine, sınırlı sayıda özel bazı kişi ve kesimler yerine, toplumun tüm kesiminin istifadesine fırsat tanıyacak bir işletme statüsü getirme isteği anlamı taşımaktadır.⁷⁹⁶

İster çok derinlerde olan, isterse cevherini elde etmek için eritme ve tasfiye işlemine tabi tutulan gizli madenler, iktâ' veya imar edilmek amacıyla özel işletmelere verilebilir. Bu madenler faydalanılmak için hayli emek ister. İşletmeye açmama yahut özel işletmelere izin vermeme toplumun menfaatini korumama anlamındadır. Gizli madenlerin özel işletmeye verilebileceği, o madenlerin arazinin bir parçası olarak görülmesi sebebiyle de değerlendirilebilir. Hanefiler sıvı madenleri suya kıyas ederler, yeryüzündeki sıvı madenleri kamunun ortak malı olarak görürler ve herkesin bunlardan yararlanma hakkına sahip olduğunu, devletin de bu madenleri iktâ' etme yetkisinin bulunmadığını belirterek ihyâ veya iktâ' ile özel mülkiyete konu olmayacağını ifade ederler. Diğer mezhepler derinlerdeki sıvı madenlerinin kazı, eritme ve rafine etme gibi birçok emek ve masrafa ihtiyaç duyduğundan diğer gizli madenler gibi değerlendirerek bunların özel işletmelere verilebileceğini söylerler. İmam Şâfiî göre kazı, eritme ve rafine gibi işlem gerektiren yüzeydeki madenlerin bile özel sektöre iktâ' edilebileceğini belirtir. Açık madenlerin işletimi için de tasfiye vb. külfetlere ihtiyaç duyulursa devlet başkanı bu madenleri de uygun gördüğü kişilere iktâ' edebilir.⁷⁹⁷

Madenlerin millî ve uluslararası ekonomik değeri, stratejik öneminin arttığı bu asırda maden hukukunun yeni şartlar altında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Petrol, doğalgaz, kömür, bor ve altın gibi maden yataklarının ülke ekonomisi açısından önemlidir. Bu yer altı ve yer üstü servetlerin devletin mülkiyetinde ve tasarrufunda olması

⁷⁹⁶ Aktan, Hamza, "Maden", TDV İslam Ansiklopedisi, 27/306-310.

⁷⁹⁷ Aktan, Hamza, "Maden", 27/306-310.

gerektiği, özel işletmelere verildiğinde de denetim ve kontrollerinin, destek ve muhafazasının da bizzat devlet tarafından yapılarak ülke ekonomisinin özellikle savunma sanayi gibi stratejik alanlarında sağlıklı bir şekilde kullanımına imkân tanınmalıdır.⁷⁹⁸ Petrol her ne kadar suya benzetilerek açık madenlerden sayılsa da yerin derinliklerine inebilmek için sondaja ve sonrasında da istihsali için de büyük çaplı emek ve sermayeye ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca, rafine edilebilmesi için özel teknik, araç-gereç ve personele gerek olduğundan bunların özel kişi ve sektöre iktâ' edilerek devredilmesi mümkündür. Bu yaklaşım, günümüzdeki açık madenlerin işletme problemlerine önemli bir çözüm sağlayacaktır.⁷⁹⁹ Denizlerden çıkartılan doğalgaz günümüzün en önemli madenlerinden biridir. Elbette bütün bunların devlet tarafından yapılması önemli avantajlar sağlayacaktır. Ancak işin güçlüğü, şartların zorluğu ve kalifiye personel yetersizliği buraların işletim hakkını özel sektöre devretmeyi gerektirebilir.

İnsanların gizli madenlerden kişisel olarak yararlanmaları hayli zordur. Bununla birlikte günümüzde karadan ve denizden çıkarılan her türlü maden sanayide, askeri alanda, savunma sanayinde, ulaşım vasıtası yakıtlarında ve her alanda kullanılan stratejik, elzem bir konu olmuştur. Zenginliğin, dünya ülkeleri arasında önemli bir konuma haiz olmanın, yenilenmenin çok önemli bir göstergesi maden işletmeciliğidir.⁸⁰⁰ Çıktığı yer neresi olursa olsun her türlü maden hazineye ait olup devlet başkanı kamu menfaatine en uygun şekilde tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Bütün madenler, devletin eli ve kontrolü altında tuttuğu mallar olarak görülmelidir. İnsanların madenlere her işinde, her zaman ihtiyaç duymaktadır. Arazilerin ve madenlerin yönetimi, kontrolü ve denetimi devlete ait olmazsa, kötü niyetli kişiler bu madenlere sahip olur, bu durum toplum arasında fitne ve karışıklıklara sebep olur. Plansız ve sınırsız bir maden işletmeciliği milli ekonomiye zarar da verebilir. Bazen bir madenin belli bir dönemde işletilmemesi milli menfaatlara daha uygun düşebilir.⁸⁰¹ Bu nedenle özel mülk niteliğindeki madenlerin kamulaştırılması da düşünülebilir.⁸⁰² Özel mülkteki madenin devlet eliyle işletilmesi söz konusu değilse, şartlarını haiz olmak kaydıyla işletme teklifi öncelikle arazi sahibine

⁷⁹⁸ Aktan, Hamza, "Maden", 27/306-310.

⁷⁹⁹ Aktan, *Madenlerin Statüsü*, s. 32, 40.

⁸⁰⁰ Adalı, Sacid, "Türkiye'nin Petrol ve Madencilik Kesiminde Zekât Potansiyeli", *Türkiye'de Zekat Potansiyeli*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 8, İstanbul, 1987, s. 69.

⁸⁰¹ Sıddîkî, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, s. 132-133; Aktan, *Madenlerin Statüsü*, s. 58.

⁸⁰² Sıddîkî, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, s. 133; Aktan, *Madenlerin Statüsü*, s. 61.

yapılmalıdır.⁸⁰³Gözetim ve denetim yetkisi devlette kalmak şartı ile arama ve işletme hakkı süre kaydı konularak özel kişi ve şirketlere devredilebilir.⁸⁰⁴

Madenler gibi yaratılışında insanların müdahalesi olmayan bizzat Allah tarafından yer altı ve üstünde insanlar için yaratıp onların hizmetine sunduğu tabii servetlerden oluşan kamu malları, tüm toplumun fertlerinin ortak (kamu) malıdır. Bunların toplumun sadece bir kesimine iktâ' edilerek verilmesi ve ihya edilerek kamunun tamamının istifadesi engellenecek olursa toplumsal dayanışma engellenmiş olacaktır. Ancak madenlerin işletilmesi iyi bir finans gücü, güçlü bir emek, tecrübeli işçi, güzel bir çaba ve yoğun bir çalışma gerektirdiğinden, devlet başkanı uygun gördüğü takdirde sınırlı yer ve zaman diliminde rakabesi değil, sadece intifa hakkını vermek kaydıyla bu madenlerin kaynaklarından çıkarılarak işlenmesini temin edecek özel kişi ve sektörlerle devredebilir.⁸⁰⁵ Devlet; madenleri, halkın menfaatlerini düşünerek, madenin ocağını temlik etmemek şartıyla, madenlerin işletilmesini uygun gördüğü fert veya şirketlere işletmek üzere iktâ' edebilir.⁸⁰⁶

⁸⁰³ Aktan, *Madenlerin Statüsü*, s. 61.

⁸⁰⁴ Nebhân, *el-İtticâhü'l-cemâî*, s. 250-251; Kahf, "el-Kıtâu'l-âmmi'l-iktisâdî", s. 117-118; Sıddîkî, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, s. 132-134; Aktan, *Madenlerin Statüsü*, s. 56 vd.; Hâtemî, Hüseyin, *İslâm Açısından Sosyalizm*, İstanbul, 1971.

⁸⁰⁵ Sabri, Muhammed, *el-Hashasa*, s. 49-50.

⁸⁰⁶ Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdünâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, I, 488; Refik Mısrî, *Usûlü'l-iktisâdî'l-islâmî*, s. 168-169; Cessâs, Muhtasar, III, 518; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 506-583-585; Mv.F., "İhyâü'l-mevât", II, 250-251; Karaman, *Mukayeseli*, III, 79; Şafak, *Arazi Hukuku*, 131.

SONUÇ

Verimsiz hâle gelmiş kamu mallarının daha verimli bir hâle dönüştürülmesi ve ekonomik durgunluğa canlılık kazandırılması ümidi ile son çeyrek asra damgasını vuran özelleştirme konusu güncel ve tartışmalı bir konudur.

Özelleştirme, dar anlamda bir iş veya endüstri kuruluşunun kontrol ya da mülkiyetinin kamu sektöründen özel sektöre; geniş anlamda ise devletin vazife ve işlemlerinin imkân ölçüsünde en aza indirilmek amacıyla özel kesime devredilmesidir.

İslam Hukukunda ihyâü'l-mevât, iktâ' ve vakıf müesseseleri gibi konular birer özelleştirme benzeri uygulamalar olmanın yanında, iktisadî canlılık ve kalkınmanın önemli fırsatları olmuşlardır. Ölü, âtıl ve çorak hâle dönüşmüş arazilerin ekonomiye katkısını sağlayan ihyâü'l-mevât konusu ile bunların ihyasını temin edecek ehil, tecrübeli ve üretken girişimcilere iktâ' edilmesi, İslam hukuk tarihinde özelleştirme benzeri uygulamalar olarak gösterilebilir. Mevât arazilerin ihyâi, devlet mallarının müteşebbislere iktâi, din ve devlet maslahatı gözetilerek bazı kişilere hibe edilmesi, Allah için insanlığın ve tüm varlıkların yararına olacak malların vakfedilmesi faaliyetleri, bizzat Allah Rasülü'nün söz ve uygulamaları ile sabittir. Hz. Peygamber elçiler yılında akın akın gelen heyetler arasında bulunup Müslüman olmak için gelen birçok kişiye, gönlünü İslam'a ısındırma amacıyla bazı arazileri vermiş, ancak verdiği bazı arazilerin daha sonradan kamunun genel bir ihtiyacını karşıladığı ve insanların ortak bir hakkı olduğu kendisine uyarılınca da bu iktâlarından vaz geçmiştir. Ülkenin mamur hâle gelmesindeki yöntemlerden biri olan ihyâü'l-mevât ve iktâ' uygulamaları, kişilere şahsi teşebbüs hürriyeti ve ferdî ekonomik refah kazandıran önemli uygulamalardır. Devletin gönüllü yardımsever kişi ve kuruluşlara sağladığı imkânlarla kurulan vakıf müesseseleri de kamunun menfaatine faydalı işler gerçekleştiren birer hizmet birimleri olmuştur. Bu özelleştirme benzeri uygulamalar, günümüzdeki özelleştirme uygulamaları ile birebir örtüşmese de kamu malını imar ve ihya etmeleri için özel kişi ve sektörlerle tahsisi, bazılarında bu varlıkların karşılıksız olarak verilmesi bir çeşit özelleştirme olarak değerlendirilebilir.

Güncel bir konu olması hasebiyle İslam Hukuk tarihinde benzeri uygulamaları ile karşılaştığımız özelleştirme konusuna, İslam Hukukunun genel ilke ve prensipleri açısından baktığımızda, mutlak surette bir reddiyenin olmadığı, ancak konuya büyük bir

hassasiyet ve temkinle yaklaşıldığı ve belli başlı bazı şartlarla dikkate alınabileceğini anlamak mümkündür. Çünkü İslam ekonomisi şahsiyetçi, ictimâî ve devletçi özelliklerine sahip bir sistemdir. Çıkarıcı, ferdiyetçi ve ihtiraslı özel yaklaşımların karşısında durarak paylaşımcı üretim esasını benimser. İslam iktisadında devlet, özel teşebbüsleri engellemediği gibi eğitim, teftiş, emniyet, gözetim ve düzenleme görevleri ile sürekli onları üretime teşvik eder. İslam Hukuku çerçevesinde dinen meşru görülmeyen faiz, garar, zarar gibi önemli sınırlara dikkat ederek, maslahat prensibi, kamu menfaati müvacehesinde günümüzün mevcut bazı özelleştirme uygulamaları makul görülebilir. Bu çerçevede, satış ve ihale yöntemi, idarenin devri, işletim hakkının devri, kâr, zarar ortaklığı, kiralama, yap işlet devret uygulamaları gibi bazı yöntemler tercih edilebilir.

İslam hukukunda kamu, vakıf ve hazine mallarının yönetimi, yetim ve sefih kimsenin mallarının yönetimine benzetildiğinden, bu mallara vasînin gösterdiği hassasiyet gibi devlet başkanı da kamu malını âtil bir halde bırakmadan ticaret, ziraat, sınayi vb. yollarla işletme ve kıymetlendirme yoluna gidebilir.

Özelleştirme yapılırken özelleştirmenin şartları, temel ilkeleri ve esasları net bir şekilde belirlenebilirse uygulama sağlıklı, daha pratik ve süratli bir şekilde gerçekleşebilir. Buna göre şu hususlara dikkat edilmesi yerinde olur:

Kamu malı özelleştirilirken kamunun menfaatleri dikkate alınarak kamunun herhangi bir ferdine zarar verilmemesine dikkat edilmesi,

Devletin bu hususta otoriter davranması, makul ve tutarlı bir şekilde inisiyatif elinden bırakmadan, istişare / şura müessesesi aktif tutularak denetim, kontrol ve emniyetle işlemleri yürütmesi,

Verimli olmayan ve kazanç sağlamayan teşebbüslerde devamlılık da beklenmediği için tüm ekonomik faaliyetlerin verimlilik esasına dayalı olarak sürdürmesi,

Ekonomide millileşme faaliyetlerinin artırılması için İslam ülkelerinin asli unsuru olan Müslüman girişimcilerin özellikle teşvik edilmesi ve bunun tüm halk tabanına ulaştırılması,

Millî menfaatler gözetilerek, stratejik alanların yabancıların eline geçmemesi için gerekli tedbirlerin alınması, prensip olarak stratejik önem taşıyan kuruluşların yabancılara verilmemesi, vatan toprağından bir karış yerin bile satılmaması önem arz etmektedir.

Ülke vatandaşı olan gayr-i Müslimlerin (zimmîlerin) veya yabancı ülke vatandaşlarının İslam devletine ve Müslüman topluma zarar vermeyecek şekilde, devlet başkanının uygun gördüğü şartlarda özelleştirme ihalelerine katılabilmelerine izin verilebilir. Özelleştirme gerçekleştirildiği takdirde sıkı bir denetim ve gözetim yapılması da önemlidir. Bu noktada ülkelerin değil ilkelerin ön planda tutulması elbette başarıya götürecektir.

Devlet tekeline son verme adına, Kur'ân'ın ifadesi ile “*zenginler arasında dolaşan*” bir servet hâlini alması ve özel sektör tekeline de yol açması konusu en çok dikkat edilmesi gereken bir husustur. Haksız bir zengin tabakanın oluşmasına meydan verilmemelidir. Sermayeyi tabana yaymak için devlet, vatandaşlarına her türlü kolaylığı sağlamalı ve destek olmalıdır. Sermaye sıkıntısı yaşayan vatandaşların sanayi vb. yatırımları için, kişilere arazi bağışı (hibe) ve tahsisi (iktâ') yapılmalıdır. Bazı harç ve vergilerden indirim yahut muaf tutulma yolu ile sermaye desteğinde bulunulmalı, üretim ve yatırıma yönlendirilmelidir.

Yer altı ve yer üstü servetleri, henüz ihyâ edilmemiş ve üzerinde mülkiyet gerçekleşmemiş ölü araziler işlenmedikçe özel mülkiyeti hak etmez. Ancak devlet başkanı kamu menfaatini dikkate alarak, bunları en iyi şekilde değerlendireceğine kanaat getirdiği özel kişi ve şirketlere kiralama ya da gerektiğinde satış yolu ile verebilir. Ormanlar, genel yollar, ortak kullanım alanları, denizler ve nehirler gibi kamunun malı olmuş ve herkesin eşit kullanım hakkı olan yerler özel mülkiyete konu olamazlar. Sahipsiz olan bu malların yanında özel mülkiyete girmeye elverişli olmakla birlikte daha çok kamunun ortak olarak faydalanmasına konu olan su, ot, ateş, ot ve tuz gibi tabii ihtiyaç maddeleri de münhasıran özel ferdî mülkiyete konu olamazlar. Çünkü bunlar, devletin de mülkiyeti olmayan kamunun eşit ve ortaklaşa kullanma hakkı olan kamu mallarıdır. Ancak kamu menfaati gereği daha iyi hizmet sunulabilmesi için yap işlet devret modeli gibi yöntemlerle rakabesine dokunmadan sadece işletme ve kullanım hakkı sınırlı bir süre için özel sektöre devredilebilir.

Maden ocağı ve kaynakları devletin mülkiyetinde olan ortak mallardandır. Bunların özel mülkiyete konu olmaları halinde toplumun büyük bir zararla karşı karşıya kalabilme tehlikesi nedeniyle özel mülkiyete konu olamaz. Bu madenlerin, herkesin eşit olarak istifade etme hakkına sahip olması sebebiyle kimseye iktâ' edilmesi de doğru değildir. Ancak madenlerin işletilmesi çok iyi bir finans gücü, tecrübeli kalifiye eleman, yoğun bir emek, çaba ve çalışma gerektirdiğinden, devlet başkanı uygun gördüğü takdirde kamuya zarar vermeden sınırlı yer ve zaman diliminde belli şartlarda, sadece intifa hakkını vermek kaydıyla bu madenlerin işletmesini yapabilecek özel kişi ve sektörlerle devredebilir. İslam hukukunda arazi ve araziye bağlı olan maden vb. mallar hakkında özel mülkiyet alanının menkul mallara nispetle daha sınırlı tutulduğu ve kamu mülkiyetinin çerçevesinin de daha geniş tutulmaya çalışıldığı ifade edilebilir. İşletim hakkının farklı yöntemlerle özel kişi ve sektörlerle devri yapılsa da bunların devletin malı olarak kalmasının kamu menfaatine daha uygun olacağı da bir hakikattir. Kamu sektörü ile özel sektör bir araya gelerek, sermaye emek ortaklığı (mudarebe), arazi ziraat ve tarım ortaklıkları (muzara) gibi birçok şirket kurarak el birliği ile ekonomik kalkınmaya ivme kazandırılabilirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Abbâdî, Abdüsselam Davud (v. 2020), *el-Milkiyye fi'ş-şer'atî'l-İslâmiyye*, Amman, 1974.
- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed (v. 249 / 863), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhi el-Bedri, Mahmûd es-Saîdî, Kâhire-Beyrut, 1988.
- Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855), *Müsned*, 4 cilt, İstanbul, 1982,
- Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855), *Fezâilü's-sahâbe*, 2 cilt, Beyrut, 1983.
- Akgün, M. Zerrin, *Mer'a Hukuku ve Mer'alar ile İlgili Arazi ve Tapulama Davaları*, Ankara, 1968.
- Akgün, M. Zerrin, *Sular Hukuku ve Sular ile İlgili Arazi Davaları*, Ankara, 1977.
- Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988.
- Akgündüz Ahmet-Cin Halil, *Türk-İslam Hukûk Târîhi*, İstanbul, 1990.
- Aktan, Coşkun Can, “Kamu Ekonomisinin Rolü Ve Fonksiyonlarının Piyasa Ekonomisine Devredilmesi: Özelleştirme”, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi-1*, 2010.
- Aktan, Hamza, “Maden”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/306-310. İstanbul: TDV yay, 2003.
- Aktan, Hamza, *İslamda Madenlerin Hukuki Statüsü*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1986.
- Alemdaroğlu, Nusret, *Türkiye'nin Genel Enerji Durumu ve Özelleştirme*, Çerçeve (Müsiad Dergisi-45), Şubat, 2008.
- Ali el-Hafîf, Muhammed (v. 1978), *el-Milkiyye fi'ş-şer'atî'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1990.
- Ali Haydar Efendi, Küçük (v. 1353 / 1935), *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul, 1330.
- Ali Haydar Efendi, Küçük, *Şerh-i Cedid li Kanuni'l-Arazi*, İstanbul, 1311.

- Altun, Nurullah, Yayla, Yunus Emre, “Özelleştirmeye Karşı Alternatif Yaklaşımlar: Osmanlı Devleti Vakıf Müessesesi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi-2*, 2020.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabüddin Mahmud (v. 1270 / 1854), *Rûhu'l- meânî*, Dâru'l-fıkr, t.s.
- Apaydın, Yunus, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, 20/109-123, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1999.
- Araz, Yunus, “İslam Hukuku Açısından Yap-İşlet-Devret Modeli”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (3), Aralık, 2020.
- Arazi Kanunnâmesi (AK.)*, neşre haz. Orhan Çeker, İstanbul, 1985.
- Âsım Efendi (Mütercim), Cenânizâde Ebu'l-Kemâl Ahmed Âsım b. Cenânî el-Ayntâbî er-Rûmî (v. 1235 / 1819), *el-Ukyanûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît (Kamus Tercümesi)*, İstanbul, 1304-1305.
- Aslan, Bilal, *İGDAŞ, Hızla Büyüyen Bir Kuruluş*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 16, sy. 45, (Şubat), 2008.
- Atay, Ender Ethem, *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- Ateş, Süleyman, "Toprak ve İslam" *AÜİFD*, y. 1969, c. XVII, s. 201-237, Ankara 1971.
- Âtîf Mehmed Bey, “Kuyucaklızâde” (v. 1316 / 1898), *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, İstanbul, 1319.
- Aydın, Eyüp Vural, “Türkiye’de Kamu-Özel Sektör İşbirliği Yatırımları”, *Çerçeve (Müsiad Dergisi-55)*, Şubat, 2011.
- Aygün, Dursun, *İslam Hukukunda İstimlak*, (basılmamış doktora tezi) Konya, 1998.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v. 855 / 1451), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1421 / 2001, I-XXV.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v. 855 / 1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-fıkr, 1980-1981.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Ali (v. 1329 / 1911), *Avnu'l-Ma'bud şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 14 cilt, 3.baskı, Kahire, 1987.

- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (v. 786 / 1384), *el-I'nâye fî şerhi'l-Hidâye* (İbnü'l-Hümmam'ın (v. 861 / 1457) *Fethu'l-Kadîr*'i ile), Beyrut, 1995.
- Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef (v. 494 / 1100), *el-Münteka şerhu'l-Muvatta'*, 8 cilt, Beyrut, ts.
- Baklavacıoğlu, Sadık, *Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, AÜHFY., Ankara, 1976.
- Balta, Tahsin Bekir, "Kamu Mallarından Özellikle Genel Mallardan Yararlanmanın Tabi Olduğu Rejim", *Su Kaynaklarının Kullanılması Hakkındaki Kanun Tasarısı ile İlgili Bilimsel Hafta*, s. 117-127, Ankara, 1972.
- Bardakoğlu, Ali, "Hibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17. cilt, İstanbul 2001.
- Barlas, Emin, *Türkiye'deki Kamu Varlığı: Özelleştirme Politikaları ve Sorunları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Bursa, 2002.
- Baydar, Hikmet, "Yabancı Sermaye ve Piyasalar Üzerine Etkileri", *Çerçeve (Müsiad Dergisi-40)*, Eylül, 2006.
- Baytan, İlhan, *Özelleştirme Hukuku ve Uygulamaları*, Yetkin Yayınları, 2009.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd (v. 516 / 1122), *Şerhu's-sünne*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, 1992.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd (v. 516 / 1122), *Mesâbîhu's-sünne*, Beyrut, 1987.
- Behûtî / Behîtî, Mansûr b. Yûnus b. İdris el-Hanbelî (v. 1051 / 1641), *Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İkna'*, 6 cilt, Beyrut, 1403 / 1983.
- Belâtonusî, Takiyüddin Muhammed b. Muhammed (v. 936 / 1529), *Tahriru'l-makâl fî mâ yehillü ve yahrimü min beyti'l-mal* (nşr. Fethullah Muhammed Gazi es-Sabbağ), Mansûre, 1409 / 1989.
- Belâzûrî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (v. 279 / 892), *Fütûhu'l-büldân*, Daru ve Mektebetü Hilâl, Beyrut, 1988.
- Berki, Ali Himmet (v. 1396 / 1976), *Vakıflar*, İstanbul, 1946.
- Berki, Şakir, *Toprak Hukuku*, Ankara, 1967.

- Bessâm Abdullah b. Abdurrahman (v. 1423 / 2002), *Tavzîhu'l-ahkâm min Bulûğu'l-merâm*, 6 cilt, Cidde, 1992.
- Beyatlı, Yasir, Burhâneddîn Fezârî'nin (v. 729 / 1329), *Risâle fî sıhhati icâreti'l-iktâ'* (Risâlenin Tahkikli Neşri), İslam Tetkikleri Dergisi, 10, 2 (2020), s. 603-631.
- Beycûrî, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Ahmed (v. 825 / 1422), *Hâşiyetü'l-Beycûrî alâ şerhü'l-Izzî*, 2 cilt, Mısır, 1344.
- Beydilli, Kemal, "Rusya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35/253-265, 2008.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458 / 1065-1066), *el-Hılâfîyyat beyne'l-İmameyni's-Şâfî ve Ebî Hanife*, 8 cilt, Kahire, 2015.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458 / 1065-1066), *Kitâbü's-Süneni'l-kebîr*, Beyrut, t.s.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458 / 1065-1066), *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, Beyrut, 1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458 / 1065-1066), *es-Sünenü's-sağîr*, thk. ve thr. Abdüsselâm Abdüşşâfî, Ahmed Kubânî, Beyrut, 1992.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458 / 1065-1066), *Şuabü'l-îmân*, Thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, 14 cilt, Mektebü'r-Rüşd, Bombay, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr (v. 292 / 905), *Müsned (el-Bahru'z-zehhâr)*, Medine, 1988-2009.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1391 / 1971), *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, ts.
- Bolcan, Özcan, *Özelleştirme ve Başarı Şansı*, Açık Oturumlar Dizisi: 5, (Ekonomide Özelleştirme), İstanbul, 1990.
- Bozgeyik, Abdullah, "Perakende Sektöründe CRM (Customer Relationship Management: Müşteri İlişkileri Yönetimi) Uygulamanın Önemi", *Çerçeve (Müsiad Dergisi-38)*, Mart, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (v. 256 / 870), *el-Câmiu's-sahih*, İstanbul, 1981.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (v. 256 / 870), *Kitâbü't-Târihi'l-kebîr*, Haydarâbât, 1958.
- Cerhezî, Abdullah b. Süleyman ez-Zebîdî (v. 1201 / 1787), *Kitabü'l-Mevâhibi's-seniyye alâ şerhi'l-Fevâidi'l-behiyye* (Suyûtî'nin *Eşbâh*'ı ile), Dâru'l-fıkr, Beyrut, t.s.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370 / 980), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3 cilt, Beyrut, 1986.
- Cevizoğlu, Hulki, *Özelleştirme*, 3. Baskı, Beyaz Yayınları: 31, İstanbul, 1998.
- Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 3.baskı, Konya, 1992.
- Cin, Halil, *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara, 1980.
- Cin, Halil, (Akgündüz Ahmet ile), *Türk-İslam Hukûk Târihi*, İstanbul, 1990.
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1982.
- Çal, Sedat, "Araç Muayene Hizmetinin "Özelleştirilmesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, c. 57, sy. 2, y. 2008.
- Çalgüner, Cemil, *Arazi Mülkiyet Rejimi ve Türkiye'deki Durum*, Ankara, 1970.
- Çeker, Orhan, "Saffet Köse'nin "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış" Başlıklı Makalesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İHAD*, s. 51-54.
- Çelebi, Işın, *Yeni Bir Düzen Anlayışı: Özelleştirme*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Çonkar, Kemalettin, "Ekonomik Kalkınmanın Temel Dinamiği Girişimci ve Girişimcilik", *Çerçeve (Müsiad Dergisi-35)*, Mart, 2005.
- Dâmâd Efendi (Şeyhâde), Abdullah b. Muhammed b. Süleyman el-Gelibolî el-Hanefî (v. 1078 / 1667), *Mecmau'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, Daru'l-Âmire, 1316.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temimi es-Semerkindî (v. 255 / 869), *Sünen*, yy., 2000.
- David, Geza, "Macaristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/295, 2003.
- Dâvûdî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr el-Esedî (v. 402 / 1011), *el-Emvâl* (nşr. Şehade - Rıza Muhammed), Rabat, 1988.

- Demir, Fahri (v. 2020), *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı Ve Servet Dağılımı*, Ankara, 1988.
- Demirci, Mustafa, “İktâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22/43, 2000.
- Demirci, Mustafa, *İslam’ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul Kitabevi, 2003.
- Deniz, Abdülbaki, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İleti*, Y.L. tezi, Bursa, 2006.
- Desûkî / Düsûkî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Arafa (v. 1230 / 1815), *Hâşiyetü’l-Desûkî ale’ş-Şerhi’l-kebîr*, 4 cilt, Mısır, t.s.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah (v. 1176 / 1762), *Huccetullâhi’l-bâliğa*, 2 cilt, Beyrut, 2001.
- Döndüren, Hamdi; *Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali*, İstanbul, 1993.
- Döndüren, Hamdi, *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi (100 Soru 100 Cevap)*, İstanbul, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/91, 2003.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Muhammed“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/444, 2004.
- Dünya, Şevki, *el-Hashasa ve Taklis Devri’l-Kutâi’l-Âmm Mevkîfî’l-iktisadi’l-İslâmî*, el-Mu’temeru’l-ilmî es-Sâlis Li’l-İktisâdi’l-İslâmî, Câmi’atü Ümmü’l-Kurâ, Mekke, 2003.
- Düren, Akın, *İdare Hukuku Dersleri*, Ankara, 1979.
- Düren, "Kıyıların Hukuki düzeni", *Mimarlık*, y. 14, sy. 147, 1976 / 2.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as (v. 275 / 889), *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud b. Carud (v. 204 / 819), *Müsned*, Mısır, 1999.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam (v. 224 / 839), *Kitâbü’l-Emvâl*, thk. ve tlk. Muhammed Halil Herrâs, Beyrut, 1988.
- Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn el-Hanbelî (v. 458 / 1066), *el-Ahkâmü’s-sültâniyye*, tsh. Muhammed Hamid el-Fakî, Beyrut, 1403 / 1983.

- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali (v. 307 / 919), *el-Müsned*, thk. ve thr. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk, 1992.
- Ebû Yusuf, Ya'kub b. İbrahim (v. 182 / 798), *Kitâbü'l-Harâc*, Beyrut, t.s.
- Ebû Zehra, Muhammed (v. 1974), *Fıkıh Usulü*, trc. Abdulkadir Şener, Ankara, 1973.
- Ebû Zehra, Muhammed (v. 1974), *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd f'i's-şeriatü'l-İslâmiyye*, Kahire, ts.
- el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, haz. Vezâretü'l-evkâf ve's-suûni'l-islâmiyye, Kuveyt, 1983 (Mv. F.)
- Efendioğlu, Mehmet; “*Kayle bt. Mahreme et-Temimiyye*”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, 83.
- Efendioğlu, Memduh, “Türkiye’de Özelleştirme”, *Çerçeve (Müsiad Dergisi-6i)*, Ekim, 1993.
- Eker, Aytaç, *Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Sonuçları*, (Özelleştirme Sempozyumu), Manisa, 28-29 Nisan 1994.
- Ergüney, Hilmi, *İzahlı ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri*, İstanbul, 1965.
- Erkal, Mehmet, “*Beytülmal*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/90. İstanbul, 1992.
- Ersöz, Halis Yunus, *Özelleştirme ve Çalışanların Mülkiyet Sahipliği (Kardemir Örneği)*, İstanbul, 2004.
- Ertüzün, Tefvik, *Özelleştirme ve Yabancı Sermaye*, Açık Oturumlar Dizisi: 5 (Ekonomide Özelleştirme), İstanbul, 1990.
- Eryılmaz, Bilal, *Belediye Özel Sektör İlişkileri*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y.3, sy. 3 (Mayıs-Haziran), 1994.
- Esen, Adem, *Mal, Mülkiyet ve Piyasa (Karşılaştırmalı Olarak)*, Islamic Research and Training Institute, Cidde, ts.
- Evzâî, Ebû Amr Abdurrahman b. Amr (v. 157 / 774), *es-Sünen*, Beyrut, 1993.
- Falay, Nihat, *Özelleştirme’nin Gerekçeleri, Uygulaması ve Etkileri*, İÜ. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, s. 185-199.

- Fayda, Mustafa, “Zübeyr b. Bekkâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44/524. 2013.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Hukuk Tarihinde Temel Haklar*, Konya, 1994.
- Fezârî, İbn'l-Firkâh Burhâneddîn İbrahim b. Abdurrahman (v. 729 / 1329), *Risâle fî sıhhati icâreti'l-iktâ'* (Risâlenin Tahkikli Neşri için bk. Yasir Beyatlı, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 10, 2 (2020).
- Fîruzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kub (v. 817 / 1414), *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1987.
- Gedikli, Fethi, *Osmanlı Bile Vergi Toplamayı Özelleştirmişti*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 11, sy. 30 (Aralık), 2003.
- Genç, Mehmet, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22/154-158. 2000.
- Giritli, İsmet - Akgüner, Tayfun, *İdare Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1987.
- Giritli, İsmet, Bilgen Pertev, Akgüner Tayfun, *İdare Hukuku*, İstanbul, 1999.
- Güler, Hilmi, “Cari Açık Nedir, Ekonomik Kalkınmayı Başlatan Öncü Sektör; Madencilik”, *Çerçeve (Müsiad Dergisi-46)*, Nisan, 2008.
- Günay, Hacı Mehmet, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamalarında Kamu Malları*, İstanbul, 2001.
- Günay, Hacı Mehmet, “İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması”, *Çerçeve (Müsiad Dergisi-16)*, 2003.
- Günay, Hacı Mehmet, “*Vakıf*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/475-479. 2012.
- Güran, Sait, “*Anayasa Mahkemesi'nin Kamu Malına Bakışı*”, *İHİD*, y. 5, sy. 1-3, s. 63-86, İstanbul, 1984.
- Gürdoğan, Nazif, *Sermayenin Ülkesi Değil İlkesi Önemlidir*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 40 (Eylül), 2006.
- Ğazzî, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed, *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, Beyrut, 2003.

- Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî (v. 405 / 1014), *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, Beyrut, 1990.
- Hakîmî, Tamara, *el-Hashasa beyne'l-iktisâdî'l-vad'î ve'l-iktisâdî'l-İslâmî*, (Pozitif Ekonomi İle İslam Ekonomisi Arasındaki Özelleştirme: Suudi Arabistan Modeli) *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi-1 (ASEAD)*, 2024.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29/159-161.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Ulak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/77 vd.
- Halebî, Burhânüddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrahim (v. 956 / 1549), *Mülteka'l-ebhur fî furû'l-Hanefîyye* (Mecmau'l-enhur ile), y.y., 1319.
- Halis Eşref (v. 1315 / 1897), *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-i Arazi*, Dersaadet, 1306.
- Hamevî, Şiyâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî (v. 626 / 1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, ts. I-V.
- Hamidullah, Muhammed (v. 1423 / 2002), *İslam Peygamberi* (trc. Salih Tuğ - Said Mutlu), İstanbul, 1969.
- Hamidullah, Muhammed (v. 1423 / 2002), *İslam'da Devlet İdaresi* (trc. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963.
- Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (v. 1101 / 1690), *Hâşiye ala Muhtasarı Halil*, 8 cilt, Beyrut ts.
- Harazmî, Mevlana Celalüddîn b. Şemsüddîn el-Kirlânî (v. 767 / 1366), *el-Kifâye ale'l-Hidâye* (İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-kadir* ile birlikte), Beyrut, ts.
- Haskefî, Alâuddin Muhammed b. Ali el-Hanefî (v. 1088 / 1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'i'l-bihar*, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hâtemî, Hüseyin, *İslam Açısından Sosyalizm*, İstanbul, 1971.
- Hatîb, Ferîd Muhammed, *Tahvîlü'l-milkiyyeti'l-âmme ilâ milkiyyetin hâssa dirâse fîkhiyye - mukârene bi'l-kânûn*, (Kahire Üniversitesi, Dâru'l-ulûm Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü), 1421 / 2001.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebe Bekr Ahmed b. Ali (v. 463 / 1071), *Târihu Bağdad ev Medineti's-selâm*, Beyrut, t.s.

- Hattâb, Şemsüddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Trablusî el-Mağribî er-Ruaynî (v. 954 / 1547), *Mevâhib'ü'l-celîl li şerhi Muhtasarı Halil*, Beyrut 1398 / 1978.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (v. 388 / 998), *Meâlimü's-sünen*, (Müzenî'nin *Muhtasar*'ı ile), Beyrut, 1980.
- Hayat b. Muhammed b. Cibrîl, *el-Âsârü'l-vâride an U'mer'a-bni Abdilazîz fi'l-akîde*, Medine, 2002.
- Huleyfî, Abdullah b. Muhammed (v. 1994), *Kitâbü irşâdi'l-müsterşid*, Cidde, 1981.
- Humeydî, Ebu Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr (v. 219 / 834), *el-Müsned*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut, t.s.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Kurtubî (v. 463 / 1071), *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd*, Cidde, 1990, I-XXVI.
- İbn Abdilhâdî, Cemâlüddin Yûsuf b. el-Hasan el-Hanbelî (v. 909 / 1503), *Muğnî zevi'l-efhâm ani'l-kütübi'l-kesîra fi'l-ahkâm*, haz. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd, Riyad, 1995.
- İbn Abdilhakem, Ebû Muhammed Abdullah el-Mısırî (v. 214 / 829), *Sîratü U'mer'a-bni Abdilazîz*, Thk. Ahmed Ubeyd, Beyrut, 1984.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî (v. 1252 / 1836), *Reddül-muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtârşerhi Tenvîri'l-ebşâr*, Beyrut, 1992.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy b. Ubeydullah b. Muhammed el-Cürcânî (v. 365 / 976), *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Beyrut, 1997.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed et-Tûnusî (v. 1394 / 1973), *Makâsıdu's-şerîati'l-İslâmiyye*, 3 cilt, Katar, 2004.
- İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Gırnatî (v. 741 / 1340), *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, Beyrut 1988.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî ez-Zâhirî (v. 287 / 900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed, Riyad, 1991.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfî (v. 235 / 849) *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Riyad, 1409, Beyrut, 1989.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (v. 852 /1448), *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 15 cilt, Beyrut, 1997.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (v. 852 /1448), *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfıyyi'l-kebîr*, 5 cilt, Riyâd, 1997.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed el-Mekkî (v. 973 / 1565), *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*, Kahire 1933.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (v. 808 / 1405), *Mukaddimetü İbni Haldûn*, Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, 2 cilt, Dimaşk, 2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (v. 456 / 1064), *el-Muhallâ*, Dâru'l-fikr, t.s.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (v. 354 / 965), *el-İhsan bi tertibi Sahih-i İbni Hıbbân*, tert. Ebu'l-Hasen Emir Alâuddîn Ali b. Belebân el-Mısrî el-Farisi Hanefî (v. 739 / 1339), Beyrut, 1987.
- İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sekkâ vd.), 4 cilt, Beyrut, 2006.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ebîbekr (v. 751 / 1350), *et-Turuku'l-hükmiyye li's-siyaseti's-şer'iyye* (nşr. Muhammed Hamid el-Faki), Beyrut, 1372 / 1953.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ebîbekr (v. 751 / 1350), *Ahkâmü ehli'z-zimme*, 2 cilt, Beyrut, 1983.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ebîbekr (v. 751 / 1350), *Zâdü'l-me'ad*, 5 cilt, Kuveyt, 1994.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimaşkî (v. 774 / 1373), *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Mü'minîn Ebî Hafs Ömer b. el-Hattâb*, Mısır, 2009.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (v. 620 / 1223), *el-Muğnî*, 14 cilt, Beyrut, 1972-1973.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (v. 620 / 1223), *el-Kâfi fi fıkhi'l-imami'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (nşr. Züheyr Şaviş), 4 cilt, Beyrut 1402 / 1982.

- İbn Kudâme, Şemsüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (v. 682 / 1283), *eş-Şerhu'l-kebîr ala metni'l-Mukni'* (Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* ile beraber), 24 cilt, Beyrut, 1403 / 1983.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvî (v. 273 / 887), *es-Sünen*, İstanbul, 1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (v. 711 / 1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1990.
- İbn Müflih, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Hanbelî (v. 884 / 1479), *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, el-Mektebü'l-İslâmî, t.s.
- İbn Mülakkin, Siracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali eş-Şâfiî el-Mısırî (v. 804 / 1401), *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis fî ş-Şerhi'l-kebîr*, Riyad, 2004.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî (v. 970 / 1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâir ala mezhebi Ebî Hanife'n-Nu'man*, thk. Abdülkerim el-Fudaylî, Beyrut, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî (v. 970 / 1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut, 1993.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed (v. 795 / 1393), *el-İstihrâc li ahkâmi'l-harâc*, tsh. Abdullah es-Siddîk, Beyrut, t.s.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed (v. 795 / 1393), *el-Kavâid fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1992.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed (v. 520 / 1126), *el-Mukaddemâtü'l-mümehhedat*, 2 cilt, Beyrut, 1973.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (v. 230 / 844), *et-Tabakatü'l-kübrâ*, 8 cilt, Beyrut, t.s.
- İbn Sa'd et-Tûfî, Necmuddin Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Abdülkavîy (v. 716 / 1316), *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, Beyrut, 1988.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer (v. 262 / 876), *Tarihu'l-Medineti'l-münevvera* (nşr. Fehim Muhammed Şeltût), 4 cilt, Cidde, 1399 / 1979.

- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halîm el-Harrânî (v. 728 / 1327), *Mecmûu fetâva Ahmed b. Teymiyye*, Beyrut, 1398.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (v. 543 / 1148), *Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, 13 cilt, Beyrut, t.s.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (v. 543 / 1148), *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvattai Mâlik*, thk. Muhammed Abdullah, 13 cilt, Beyrut, 1992.
- İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali en-Neysâbûrî (v. 307 / 919-920), *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede*, Beyrut, 1988.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed (v. 630 / 1232), *el-Kâmil fî't-târîh*, 12 cilt, Beyrut ts.
- İbnü'l-Esir el-Cezerî, Ebu's-Seâdât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed b. Esirüddin el-Cezerî (v. 606 / 1210), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadisi ve'l-eser*, Beyrut, 1979.
- İbnü'l-Esir el-Cezerî, Ebu's-Seâdât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed b. Esirüddin el-Cezerî (v. 606 / 1210), *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*, Beyrut, 1983.
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd b. Mes'ûd es-Sivâsî el-Hanefî (v. 861 / 1457), *Şerhu Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye*, Beyrut, 1995.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (v. 643 / 1245), *Fetâvâ ve Mesâilü İbni's-Salâh*, thr. ve thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Beyrut, 1986.
- İbnü't-Türkmânî, Alâüddîn b. Ali el-Mardînî (v. 745 / 1347), *el-Cevheratü'n-nakî fî'r-reddi ale'l-Beyhakî* (Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'i ile), 10 cilt, Beyrut, t.s.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe b. Abdullah en-Nesâî el-Horasânî el-Ezdî (v. 251 / 865), *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâz, Riyâd, 1986.
- İbn Ziyâd en-Neysâbûrî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (v. 324 / 936), *ez-Ziyâdât alâ kitâbi'l-Müzenî*, Riyad, 2005.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi*
- İ'zz b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddin Abdülaziz es-Sülemî eş-Şâfiî (v. 660 / 1262), *Kavâidü'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*, 2 cilt, Beyrut, 1990.

- Kâdîhân, Fahreddin Hasan b. Mansur el-Özcendi el-Ferğani (v. 592 / 1195), *el-Fetâvâ'l-Hâniyye (el-Fetâvâ'l-Hindiyye kenarında)*, yy., t.s.
- Kadri Paşa, Muhammed (v. 1306 / 1888), *Mürşidü'l-hayrân ila ma'rifeti ahvali'l-insan*, Dımaşk, ts.
- Kahf, Münzir, "*el-Kitâ'u'l-âmmi'l-iktisadi ve devruhû fi tevlidi'l-iradati'l-âmme fi nizami'l-iktisadi'l-İslâmi*", *Mevâridü'd-devleti'l-mâliyye fi'l-müctema'i'l-hadis min vicheti'n-nazari'l-İslâmiyye*) [12-19 Nisan 1986'da Kahire'de İslam Bankasına bağlı el-Ma'hedü'l-İslâmi tarafından organize edilen bilimsel kongreye sunulan tebliğler ve tartışmaları], Cidde, 1988-1989.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fıkhi Ömer*, Beyrut, 1989.
- Kaldırım, Murat, *Türkiye'de Özel Sektöre Devlet Teşviklerinin Katkısı*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y.6, sy. 23 (Kasım), 1998.
- Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saâdette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul, 1997.
- Karadâvî, Yûsuf (v. 2022), *Şeriatü'l-İslâm "İslam Hukuku-Evrensellik, Süreklilik-"* (trc. Yûsuf Işıcık - Ahmet Yaman), İstanbul, 1997.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahim es-Sahnâcî (v. 684 / 1285), *el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), 2. baskı, Beyrut, 1416 / 1995.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahim es-Sahnâcî (v. 684 / 1285), *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*, Beyrut, t.s.; *el-Furûk* (İdrârü's-şurûk ile, thk. Abdülhamid Hindâvî), 4 cilt, Beyrut 1424 / 2003.
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukukunda İctihad*, Ankara, t.s.
- Karaman, Hayrettin, *Mukâyeseli İslam Hukuku*, İstanbul, 1991.
- Karaman, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1993.
- Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul, 1990.
- Karan, Mehmet Baha, *Özelleştirme Politikaları Ve Turizm Sektöründe Bir KİT: Turban A.Ş.*, AÜSBFD., C. 49, sy. 3

- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (v. 587 / 1191), *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (v. 923 / 1517), *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10 cilt, Bulak, 1304.
- Kaymak, Hasan, *Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?* Maliye Dergisi, sy. 149, Mayıs – Aralık, 2005, s. 74-104.
- Kır, Ş. Yavuz, *Türkiye'de KİT'leri Özelleştirme Politikası*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 1, sy. 6, (Ekim), 1993.
- Kır, Ş. Yavuz, *Kitlerde Sosyal Özelleştirme Politikası*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 3, sy. 1 (Ocak-Şubat), 1994.
- Kırbaş, Sadık, *Devlet Malları*, Ankara, 1988.
- Kilci, Metin, *T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Temmuz, 1994.
- Koç, Yıldırım, *Özelleştirme Türkiye'yi Parçalamanın Bir Aracı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kök, Recep, *Ekonomi-Politik Popülizm Özelleştirme ve Kit'ler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.
- Köprülü, M. Bülent (v. 1992), *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1958.
- Köprülü, M. Bülent (v. 1992), "11 Şevval H. 1286 Tarihli Orman Nizamnamesinin Getirdiği Yenilikler", İÜHFM, c. XVI, sy. 1-2'den ayrı.
- Köprülü, M. Bülent (v. 1992), "Cibâl-i Mübâha ve Sahih Vakıflara Ait Ormanlarla Baltalıkların H. 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesine Nazaran Durumları", İÜHFM, c. XV, sy. 2-3, s. 703-726, İstanbul, 1949.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye kullanılması*, İstanbul, 1997.
- Köse, Saffet, *H. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 7, Nisan 2006.

- Közleme, Olgun, *İbn Haldûn Düşüncesinde Geçim ve Zenginliğin Psiko-Sosyal Boyutları, Toplum Bilimleri*, Ocak – Haziran, 7 (13).
- Kuntalp, Erdem, *Deniz Kıyılarının Hukuksal Düzeni*, Ankara, 1981.
- Kuntalp, Erdem, "Kıyıların Hukuksal Düzeni", *Mimarlık*, y. 14, sy. 147.
- Kurt, Mete, *Türkiye'deki Uygulaması ve Çalışma Hayatına Etkileri Açısından Özelleştirme Sorunu*, Y.L. Tezi, İstanbul, 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (v. 671 / 1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1964.
- Kutb, Muhammed el-Kutb Tabliyye, *Nizâmü'l-idâre fi'l-İslâm*, Kahire, 1978.
- Kuyucuklu, Nazif, "Bulgaristan", TDV İslam Ansiklopedisi, VI, 391-396.
- Küçük, Cevdet, "Kazakistan Cumhuriyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/130-131. 1999.
- Makdisî, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdurrahman b. İbrahim (v. 624 / 1227), *el-Udde şerhu'l-Umde*, Beyrut, t.s.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali (v. 845 / 1442), *ed-Dav'ü's-sârî fi ma'rîfeti haberi Temim ed-Dârî*, (mahtuta nüshasından Şamile programına aktarılmıştır).
- Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (v. 179 / 795), *Muvatta'*, Beyrut, 1985.
- Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (v. 179 / 795), *Muvatta'*, (Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced*'i ile), (İmam Muhammed eş-Şeybânî rivayeti) thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, 4. baskı, 3 cilt, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 2005.
- Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (v. 179 / 795), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Sahnûn Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî (v. 240 / 854) Abdurrahman İbnü'l-Kâsım b. Hâlid el-Ategî (v. 191 / 806) rivâyeti), 6 cilt, Mısır, 1323.
- Malkoç, Erdal, *Özelleştirme ve Türk Telokom Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2009.

- Ma'mer b. Râşid (v. 153 / 770), *el-Câmi'*, (Abdürrezzak'ın *Musannef'i* ile), thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1983.
- Mardin, Ebu'l-Ulâ (v. 1957), *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1947.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 450 / 1058), *el-Ahkâmü's-sültâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, Daru'l-hadis, Kahire, t.s.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 450 / 1058), *el-Hâvi'l-kebîr* (Şerhu Muhtasari'l-Müzenî), thk. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1414 / 1994.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (*Açıklamalı Mecelle*, haz. Ali Himmet Berkî), İstanbul, 1985.
- Mecelletü Mecma'ı'l-fıkhi'l-İslâmî*, İslam İşbirliği Teşkilâtı Yayınları, Cidde, ts.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman (v. 885 / 1480), *el-İnsaf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (nşr. Hamid el-Fakî), 12 cilt, Beyrut, 1986.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî (v. 593 / 1197), *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrut, ts.
- Meydânî, Abdulğani el-Ğanîmî (v. 1298 / 1881), *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, Beyrut, 1994
- Mısırî, Refik Yunus; *Usûlü'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Dimaşk, 1989; (İslam İktisat Metodolojisi (trc. Hüseyin Arslan), Birleşik Yayıncılık, y.y., ts.
- Miras, Kâmil (v. 1376 / 1958), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 8. baskı, 12 cilt, Ankara, 1987.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuz b. Hoca Ali (v. 885 / 1480), *Dürerü'l-hukkâm şerhu Ğurari'l-ahkâm*, Daru ihyai'l-kütübi'l-Arabiyye, y.y., ts.
- Muhammed Yusuf, Kemal, *Fıkhu'l-iktisâdi'l-âmm*, Kahire, 1990.
- Muslih, Abdullah b. Abdülaziz; *Kuyûdü'l-milkiyyeti'l-hâssa*, Beyrut, 1988.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm (v. 1353 / 1934), *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi't-Tirmîzî*, 2. baskı, tsh. Abdulvehhâb Abdullatîf, 10 cilt, Kahire, t.s.
- Müftüoğlu, Özgür, *Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1996.

- Münâvî, Muhammed Abdurraûf (v. 1031 / 1622), *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, tsh. Ahmed Abdüsselâm, 6 cilt, Beyrut, 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (v. 261 / 875), *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul, 1981, I-III.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahyab. İsmail (v. 264 / 878), *Muhtasaru'l-Müzenî*, (Ümm ile birlikte), Beyrut, 1990.
- Nedvî, Ebü'l-Hasen Ali el-Hasenî (v. 1420 / 1999), *Ricâlü'l-fikri ve'd-da'veti fi'l-İslâm*, 4 cilt, Beyrut, 2007.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303 / 915), *Kitâbü's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Abdulğaffâr el-Bendârî, Seyyid Kûsrevî Hasan, Beyrut, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676 / 1277), *Ravzatü't-talibin ve umdetü'l-müftin*, 3.baskı, 12 cilt, Beyrut, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676 / 1277), *Tahrîru't-Tenbîh*, Beyrut, 1990.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676 / 1277), *Şerhu Sahihi Müslim (el-Minhâc)*, Beyrut, 1995.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676 / 1277), *el-Mesâilü'l-mensûra*, (Fetâva'l-İmam en-Nevevî) Tertîb: Alâuddîn b. el-Attâr, Thk. Muhammed el-Haccâr, Beyrut, 1996.
- Okka, Osman, *Mühendislik Ekonomisi Teori Ve Çözümlü Problemler*, Ankara, 2009.
- Onar, Sıddık Sami (v. 1972), *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 3 cilt, İstanbul, ts.
- Onur, Mehmet, *İbn Haldûn'un İslam Ekonomisi ile İlgili Görüşleri*, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2022, 6 (1), s. 37-59.
- Orkunoğlu, Işıl Fulya, *Özelleştirme ve Alternatifleri*, Akademik Bakış Dergisi, sy. 22, 2010.
- Orman Nizamnamesi (ON) 1286 / 1870 tarihli, İstanbul, Rûmî 1337.
- Öner, Abdülkerim, “Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde İktâ Uygulamaları”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*-25, Aralık, 2020,

- Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm - Dârulharb*, İstanbul, 1991.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 2001, 2002, 2003 Yılları Eylem Ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesine İlişkin Rapor (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, sy. 2005 / 4, Tarih: 22 /09 / 2005) (ÖİB Özelleştirme Raporu).
- Özgüdenli, Osman Gazi, “*Moğolistan*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek 2.cilt. 2019.
- Öztürk, İbrahim, “2002’den bu yana Ekonomideki İyileşmeler ve Devam Eden Kırılganlıklar”, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 13, sy. 37 (Aralık), 2005.
- Öztürk, İbrahim, “Kriz-Büyüme-Erozyon İMF İle Türkiye Nereye?”, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 38 (Mart), 2006.
- Râfî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed (v. 623 / 1226), *Fethu'l-azîz şerhu'l-Vecîz* (Nevevî, *el-Mecnuû'* ile birlikte), 20 cilt, Dâru'l-fikr, yy. ts.
- Râzî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris (v. 395 / 1004), *Hilyetü'l-fukahâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut, 1983.
- Rekabet Kurumu, *Ondokuzuncu Yıllık Rapor (2017)*, Ankara, 2018.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (v. 1004 / 1596), *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8 cilt, Beyrut, 1984.
- Rûdânî, Muhammed b. Muhammed, *Cem'u'l-fevâid min Câmi'l-usûl ve Mecma'ı'z-zevâid*, Kıbrıs, 1985.
- Sabri, Muhammed, *el-Hashasa Tahvîlü'l-milkiyyeti'l-âmmе ile'l-kıtâ'ıl-hâssi fî dav'i's-şerîati'l-islâmiyye*, Dârun'n-nefâis, Ürdün, 1420 / 2000.
- Sa'dî, Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, Dimaşk, 1988.
- Sadr, Muhammed Bâkır, *İktisâdü'nâ (İslam Ekonomi Doktrini)*, trc. Mehmed Keskin, Sadettin Ergün, İbrahim Yetiş; 2. cildi trc. Beşir Eryarsoy), 2 cilt, İstanbul, 1979.
- Sadruşşehîd, Ebû Muhammed Hüsamüddîn b. Maze Ömer b. Abdilazîz (v. 536 / 1141), *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (thk. Salah Avvâd el-Kubeysî, Hamîs ez-Zevbe'î, Hâtim el-İsâvî), Beyrut, 1427 / 2006.

- Sâlih, Ebu'l-Fadl Sâlih b. Ahmed b. Hanbel (v. 266 / 880), *Mesâilü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Fazlurrahman Din Muhammed, Delhi, 1988.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *U'mer'u-bnü Abdilazîz Meâlimü't-tecdîd ve'l-ıslâh'ir-râşidî alâ minhâci'n-nübüvve*, Mısır, 2006.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ânî (v. 211 / 827), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, 2. baskı, Beyrut, 1983.
- Sancakdar, Oğuz, *Alman İdare Hukukunda Kamusal Yükümlülüklerin Özelleştirilmesinin Sınırları*, DEÜHFD, c. 6, sy. 2, 2004.
- Sarı, Süleyman, *İslam Hukukunda Ölü Arazilerin Canlandırılması (İhyâü'l-mevât)*, Basılmamış Y.L. tezi.
- Sarı, Süleyman, *Cami ve Mescidlerle İlgili Fıkıhî Hükümler*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13, y. 2009.
- Seheranfûrî, Halil Ahmed (v. 1346 / 1927), *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, 20 cilt, Beyrut, t.s.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (v. 539 / 1144), *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut, 1984.
- Semhûdî, Ali b. Abdullah el-Hasenî (v. 911 / 1505), *Vefâü'l-vefâ' bi ahhâri Dâri'l-Mustafâ*, 4 cilt, Beyrut, 1419.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (v. 483 / 1090), *el-Mebsût*, Beyrut, 1993.
- Seydişehrî, Mahmud Es'ad b. Emin, *Ferâizü'l-ferâiz (Delilleriyle İslam Miras Hukuku)*, trc. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, 1994.
- Sıbâî, Mustafa (v. 1384 / 1964), *İştirâkiyyetü'l-İslâm*, 2. baskı, Dimaşk, 1960.
- Siddîkî, Selim A., *İslam Devletinde Mali Yapı* (trc. Rasim Özdenören v. 2022), İstanbul, 1980.
- Suyûfî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (v. 911 / 1505), *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, 3 cilt, Beyrut, ts.

- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (v. 911 / 1505), *el-Eşbâh ve 'n-nezâir fî kavâide ve furûi 'ş-Şâfiyye*, Beyrut, 1983.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (v. 911 / 1505), *Şerhu't-Tenbîh*, Beyrut, 1996.
- Şafak, Ali, *İslam Arazi Hukuku Ve Tatbikatı*, İstanbul, 1977.
- Şafak, Ali, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris (v. 204 / 819), *Tertîbü Müsnedi 'ş-Şâfiî*, tert. Yûsuf el-Hasenî, İzzet el-Hüseynî, Beyrut, 1951.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris (v. 204 / 819), *el-Ümm*, Beyrut, 1990.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ (v. 790 / 1388), *el-Muvâfakât fî usûli 'ş-şeriâ*, nşr. / tlk. Abdullah Dıraz, Dâru'l-marife, t.y., Beyrut, 1975.
- Şeltût, Mahmûd (v. 1963), *el-İslâm 'akîde ve şerî'a*, Kahire, 1964.
- Şener, Abdülkadir, *İslam Hukukunda Hibe*, (Doçentlik Tezi), Ankara, 1984.
- Şentürk, Recep, *Güncel Okumalar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250 / 1834), *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, tsh. Muhammed Sâlim Hâşim, 8 cilt, Beyrut, 1995.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan (v. 189 / 805), *el-Kesb (el-İktisâb fî'r-rızki'l-müstetâb)*, Dimaşk, 1980.
- Şimşek, Murat; *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, Ankara, 2010.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîrûzâbâdî (v. 476 / 1083), *el-Mühezzeb fî fıkhi mezhebi 'ş-Şâfiî*, 2 cilt, Beyrut, 1994.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîrûzâbâdî (v. 476 / 1083), *et-Tenbîh fî furûi'l-fıkhi 'ş-Şâfiî*, Beyrut, 1996.
- Şîrbînî, el-Hatib Şemsüddin Muhammed b. Muhammed (v. 977 / 1570), *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şücâ'*, 2 cilt, Beyrut, t.s.
- Şîrbînî, el-Hatib Şemsüddin Muhammed b. Muhammed (v. 977 / 1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*, 6 cilt, Beyrut, 1994.

- T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *2017 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2018.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*, Ankara, 2019.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Ankara, 2019.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri*, Toplu Makaleler II İslam İktisadı, İstanbul, 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (v. 360 / 971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. ve thr. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Kahire, 1984.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (v. 360 / 971), *el-Mucemü'l-evsat*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyad, 1985.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (v. 360 / 971), *el-Mu'cemü's-sağîr*, takdim ve zabt: Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1986.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed (v. 321 / 933), *Muhtasaru İhtilâfî'l-ulemâ*, Beyrut, 1995.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed (v. 321 / 933), *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, 2.baskı, Beyrut, 1987.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed (v. 321 / 933), *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut, 16 cilt, Müessesetü'r-risâle, 1415 / 1994.
- Tahran Ticaret Müşavirliği, İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, Haziran, 2009, s. 9-13.
- Tehânevî, Zafer Ahmed (v. 1394 / 1974), *Î'lâü's-sünen*, Karaçi, t.s.
- Timurtâşî, Şemseddin Muhammed b. Abdullah (v. 1004 / 1595), *Tenvîru'l-ebsâr ve câmiu'l-bihâr* (İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* içinde), Beyrut, 1407 / 1987.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (v. 279 / 892), *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

- Tokel, Özcan, *Biricik Kalkınma Fırsatını Kaçırmamak için Bilgi Teknolojileri Eğitimi*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 13, sy. 37 (Aralık), 2005, s. 134.
- Toksoy, Devlet, *Türkiye’de Orman ve Ormancılık Faaliyetlerini Özelleştirme İmkanları Üzerine Bir Çalışma*, Doktora Tezi, Trabzon, 1994.
- Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul, 1984.
- Ubeydî, İbrahim Abdullatif İbrahim, *el-Hashasa beyne’l-iktisâdî’l-islâmî ve’l-iktisâdî’l-vad’î dirâseten mukâraneten*, Dubai, 2011.
- Uzunpostalcı, Mustafa, *Hukuk ve İslam Hukuku*, Konya, 1996.
- Vekî’, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî (v. 306 / 918), *Ahbâru’l-kudât*, Thk. Abdülaziz el-Merâgî, 3 cilt, Riyad, 1947.
- Yahya b. Âdem el-Kuraşî (v. 203 / 818), *Kitâbü’l-Harâc*, Beyrut, t.s. (Bu eser Ebû Yûsuf’un *el-Harâc*’ı ve İbn Receb’in *el-İstihrâc*’ı ile basılmıştır.)
- Yarar, Erol, *Özelleştirmenin Neresindeyiz?* (Sunuş Yazısı), Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 1, sy. 6, (Ekim), 1993.
- Yazman, İrfan, *Kaynakların Türk Medeni Hukukunda Tabi Olduğu Hukuki Rejim*, Ankara, 1970.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “*Vakıf*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/479-486. 2012.
- Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980.
- Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984.
- Yetişmiş, Yasin, *Dünyanın Renkli Ülkesi Meksika*, Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 27, sy. 91, (Nisan-Mayıs), 2019.
- Yılmaz, İbrahim, *İslam Hukukunda Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırmaya Yönelik Tasarruflarının İctihad Teorisindeki Yeri*, İHAD., sy. 35, Konya, 2020.
- Yunus, Abdullah Muhtar, *el-Milkiyye fi’ş-şerîati’l-İslâmiyye ve devruhâ fi’l-iktisâdî’l-İslâmî*, İskenderiye, 1407 / 1987.

- Zaim, Sabahaddin, *Yabancı Sermaye, Akıllıca Kullanırsan Faydalı Olur*, (Röportajı yapan: Süheyl, Muhammed), Çerçeve (Müsiad Dergisi), y. 14, sy. 40 (Eylül), 2006.
- Zekeriyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyya b. Muhammed el-Hazrecî (v. 926 / 1520), *Fethu'l-vehhâb bi şerhi menheci't-tullâb*, 2 cilt, Beyrût, 1994.
- Zekeriyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyya b. Muhammed el-Hazrecî (v. 926 / 1520), *el-Ğuraru'l-behiyye fî şerhi Manzûmeti'l-Behceti'l-Verdiyye*, Beyrut, 1997.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed (v. 538 / 1143), *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fî vücuhi't-te'vil*, tsh. Mustafa Hüseyin Ahmed, 4 cilt, Dâru'l-kütübi'l-Arabi, 1947.
- Zerkâ, Ahmed b. Muhammed (v. 1357 / 1938), *Şerhu'l-Kavâidi'l-fikhiyye* (müellifin oğlu Mustafa Ahmed ez-Zerka'nın kalemiyle), 2. baskı, Dimaşk, 1989.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed (v. 1420 / 1999), *el-Medhalü'l-fikhiyyi'l-âmm*, Dimaşk, 1968.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed (v. 1420 / 1999), *el-Fikhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*, Dimaşk, 1967-1968.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah (v.794 / 1392), *el-Mensûr fî'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Vezâratü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1985.
- Zeylaî, Fahrüddîn Osman b. Ali (v. 740 / 1342), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2. baskı, Beyrut, (Bulak, 1315'ten ofset).
- Ziyâ el-Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid (v. 643 / 1245), *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, Beyrut, 2000.
- Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Kavâidü'l-fikhiyye ve tatbikâtühâ fî'l-mezâhibi'l-erba'a*, 2 cilt, Dimaşk, 2006.
- Zühaylî, Vehbe Mustafa (v. 2015), *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühû*, Dimaşk, 1989.
- Zühaylî, Vehbe Mustafa (v. 2015), *el-Vesâyâ ve'l-vakf fî'l-fikhi'l-islâmî*, Dimaşk, 1407 / 1987.